

శ్రీః

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యమ్

బాలనన్దిన్యాఖ్యాయా ఆస్తభాషాన్యాఖ్యాయా

సమశ్చీతమ్

(ప్రథమో భాగః)

న్యాఖ్యాయాః రచయితా

మహామహాపాఠ్యాయః

అచార్య డా. పుల్లెల శ్రీరామవస్త్రః

అర్చవిజ్ఞానప్రస్థు

హైదరాబాదు

2000

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యమ్ : బాలానందినీసహితమ్

ప్రథమ ముద్రణము 2000

©ఆ.వి.ట్రస్టు

ప్రతులు 1000

ప్రతులకు :

శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురామ్

అడ్వకేటు

శ్రీరామసదనం, ప్లాటు నెం. 1361, రోడ్డు నెం. 45, జూబిలీ హిల్స్,

హైదరాబాదు - 500 033. ఫోన్ : 3608237, 3545145

Brahmasutra Sankara Bhashyam with Balanandini

First Edition - 2000

Copies 1000

For Copies :

Sri Pamidighantam Sriraghuram

Advocate

Plot No. 1361, Road No. 45, Jubilee Hills,

Hyderabad -500 033.

Telefax : 3608237, 3545145

వెల : రెండు సంపుటములకు : రూ. 300-00

Price Rs. 300-00 (for two parts)

Text composed at Avighna Graphics, Hyderabad - 020. ☎ 6502000

Printed at Sree Kalanjali Graphics, Hyderabad - 029. ☎ 3229831

శ్రీః
కృతినివేదనమ్

దుర్బోధోఽపి చ శాస్త్రార్థో యైర్హస్తామలకీకృతః,
శిష్యాణాం, తాన్ గురూన్ వందే రామచంద్రార్యదీక్షితాన్.

గంభీరాన్ వాచి వపుషి హృదయే చ దయామయాన్,
గీతాభాష్యాదిబోధేడ్యాన్ వందే లక్ష్మణశాస్త్రిణః.

వేదాంతాధ్యయనాధ్యాపనైక ప్రవణమానసాన్,
బ్రహ్మవిద్యాగురూన్ వందే పోలగం రామశాస్త్రిణః.

వందే గ్రంథవినిర్మాణ సంశోధన చణాన్ గురూన్,
సిద్ధ్యాద్యధ్యాపకాన్ కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిణ ఆదరాత్.

వేదాంతజ్ఞానకణికామాప్నవం యత్రసాదతః,
వ్యాఖ్యా నివేద్యతే భక్త్యా తస్మిన్ గురుచతుష్టయే.

ప్రముఖ న్యాయవాది శ్రీ ఆమంచర్ల కృష్ణమూర్తి
గారు వారి పితృపాదుల జ్ఞాపకార్థము శ్రీ ఆమంచర్ల
రామ మూర్తి మెమోరియల్ సొసైటీని స్థాపించి తద్వారా
ఈగ్రంథముద్రణకు ద్రవ్య సహాయ మొనరించిన
ధన్యజీవి.

అభినందనము

జస్టిస్ పమిడిఘంటం కోదండరామయ్య
ఆంధ్రప్రదేశ్ హైకోర్టు మాజీ న్యాయమూర్తి
ఆర్షవిజ్ఞాన ట్రస్టు స్థాపకాధ్యక్షుడు

శ్రీరామసదనం
జూబ్లీ హిల్స్
హైదరాబాదు - 500 033.

భగవాన్ వేదవ్యాసునిచే రచింపబడిన, ప్రస్తానత్రయములో ఒకడైన ఈ బ్రహ్మసూత్రములు తత్త్వవిచారణకు పరమావధి. ఈ మహర్షి మహాస్తతజ్ఞానశిఖరము నధిష్ఠించి, ఈ తత్త్వమును మానవాళికి అందజేసిరి. సామాన్యునకు ఈ శిఖరారోహణ కష్టసాధ్యము. అందుచే జగద్గురు శంకరాచార్యులు తమ భాష్యముచే ఈ జ్ఞాన శిఖరారోహణకు సులువైన మార్గమును ఏర్పరచిరి. సంస్కృతపరిచయము లేని నేటి తరమువారికి దాని ప్రయోజనము శూన్యము. 'మహామహాపాధ్యాయ' 'ఆచార్య' పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడుగారు ఈ మూలసూత్రములపై ఆచార్యస్వామివారి భాష్యమునకు తెలుగు వివరణ మను సోపానములు నిర్మించి, ఈ జ్ఞానశిఖరారోహణ సులభసాధ్య మొనరించిరి. అందుచే ముందుగా ఆర్షవిజ్ఞాన పరిషత్ వక్షాన వారికి నా అభినందనములు తెలుపుకొనుచున్నాను. వీరు పాఠకుని అభిముఖుని చేయుచు, సుదీర్ఘమైన ప్రస్తావనలో వివిధదర్శనములు, వాటి స్వరూపములు, ఈ సూత్రములపై తదితరవ్యాఖ్యానముల సారాంశములు వివరించి జగద్గురు శంకరాచార్యులవారి భాష్యముపై గల అపోహలు, సందేహములను నివర్తించుచేయుచు వివిధ అద్వైతగ్రంథములను పేర్కొనుచు ఈనాటికిని అద్వైతసిద్ధాంత ప్రచండ భాస్కరుడు ఎటుల దేదీప్యమానముగ ప్రకాశించుచున్నాడో సహేతుకముగా నిరూపించిరి. ఇది అవశ్యము పఠనీయము.

శాస్త్రనియమము ప్రకారము నూత్రము అల్పాక్షరములతో అనుమానరహితముగా, సారవంతమై, బహుముఖమై, దోషరహితమై ఆకారమున చిన్నదై ఉండవలెను. ప్రస్తుతము ఈ సూత్రరచన కావించినవారు వేదవ్యాసమహర్షి కావున ఈ సూత్రములు శబ్దతః ప్రసన్నములై, అర్థతః గాంభీర్యము కలవై యున్నవి. పరబ్రహ్మను గూర్చి చెప్పును గావున బ్రహ్మసూత్రములు, సర్వసంగపరిత్యాగియైన సంన్యాసిచే అధ్యయనము చేయవలసినవి గాన భిక్షుసూత్రములని, శరీరమునందలి జీవుని గూర్చి తెలుపునవి కావున శారీరకశాస్త్రమని, బదరీవృక్షచ్ఛాయన నివసించిన వ్యాసునిచే రచించబడుటచే బాదరాయణ సూత్రములనియు వీనిని వ్యవహరించుట కలదు. జగద్గురువు పరమాచార్య శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతి వేదము వృక్షము,

వేదాంతము పుష్పము, అద్వైతము ఫల మని వాక్రుచ్చిరి. ఇందుచే ఈ సూత్రములు బొద్దములు కావు. అనగా తన బుద్ధికి తోచినట్లు వ్రాసినవి కావు. శ్రుతి, స్మృతి సమ్మతముగా భగవాన్ వేదవ్యాసునిచే వెలయించబడినవి.

ఇందు రెండు సిద్ధాంతములు ప్రత్యేకతను సంతరించుకొన్నవి. మానవుడు అపేక్షించవలసినది స్వర్గము కాదు; మోక్షము; అనగా జననమరణములనుండి విడివడుట. రెండు - జీవునకు, పరబ్రహ్మకు భేదము లేదు. ఇద్దరును ఒక్కటే. అందుచే స్థూలముగా ఇందు పరబ్రహ్మ నిర్వచనము, శ్రుతిస్మృతివాక్య సమన్వయము, జీవుని పరలోకయాత్ర, ఈ మోక్షఫలితము తెలుపబడినవి. ఈ వివరణ పరికించి, ఈయువ తరంవారు ఇది వేదాంతవిషయము, మతపరమైనది, తమకు అవసరము లేదని దీనినుండి విముఖు లగుచున్నారు. ఈ పొరపాటును పెద్దలు, సంఘసంస్కర్తలు, తల్లిదండ్రులు సరిదిద్దవలసి యున్నది.

'ధర్మే చార్థేఽప కామే చ మోక్షే చ భరతర్షభ' అని వేదవ్యాసుని వచనము. ధర్మమన కర్మాచరణ. మోక్షమన జ్ఞానము. ప్రతివ్యక్తియు అర్థకామములు ధర్మానుగుణముగా సంపాదించి, మోక్షమును బడయవలెనని ఉపదేశము. ప్రతివ్యక్తికి మృత్యువు తథ్యమని తెలుసు. కాని ఇంద్రియజన్యసుఖమువలన లేక మృత్యువు యెడల భీతిచే ఈ విషయమందు విముఖుడై జీవయాత్ర నడుపుచుండును. ఈ తత్త్వవిచారణ ఆత్మవిద్య. ఈ విద్య మనుష్యుని జ్ఞానసంపన్నుని చేసి, ధర్మనిరతి కలవానినిగా చేయును. తత్త్వదర్శికి ధర్మాచరణ మొదటి మెట్టు. అందుచే ఇందు మొదటి సూత్రములోనే సాధనచతుష్టయసంపత్తి కలవాడే ఈ విద్యను అభ్యసించుటకు తగిన వాడని తెలుపబడినది. కావున వేదవ్యాసమహర్షి మహాభారతమునందలి శాంతి పర్వమునందు మోక్షధర్మపర్వమున శమము, దమము, ఉపరతి, తితిక్త,, శ్రద్ధ, సమాధానము సంపాదించు మార్గము వివరించిరి. వీటిని సంపాదించినవారు తమ జీవితములో అభ్యుదయము సంపాదించి, మోక్షమార్గమున పయనించగలరు. ధర్మాచరణ మానవుని కర్తవ్యనిరతుని చేసి త్యాగశీలునిగా తయారుచేయును.

'త్యాగేనైవే అమృతత్వమానకుః' అను శ్రుతి వచనము గమనార్హము. త్యాగశీలుడు జనన మరణములనుండి విముక్తుడై జీవస్మృక్తుడగుటయే గాక, వాని పేరు ఈ భూమండలమున చిరస్థాయిగా నెలకొనును. వాని త్యాగమువలన మానవాళికి సుఖశాంతులు చేకూరును. ఇది గొప్ప లోకికప్రయోజనము. అమృతత్వమును పాశ్చాత్యులు Eternity అని వ్యవహరించుట కలదు. ఈ నిర్వచనము లోకకల్యాణమునకు తోడ్పడును. "తేన త్యక్తేన భుజీథాః, మా గృథః కస్య న్యేత

ధనమే" అను మరియొక శ్రుతివాక్యము దీనిని ధ్రువపరచును. "పరిత్యాగముచేత నిన్ను నీవు సమృద్ధిగా పోషించుకొనుము కాని యితరుల ధన మాశించకుము". ఈ సృష్టిలో జీవకోటికి అంతకు సరిపోవు నిరిసంపదలు కలవు. కాని మానవుని లోభమువల్ల ఈ భూమండలమునకు దుర్గతి కల్గినది. అందుచే ఈ విషయమును పేర్కొనుచు గాంధీజీ There is enough for all of us but not sufficient for one greedy man అని చెప్పెను.

ఈ తత్త్వదర్శి లోకకల్యాణమునకు ఎట్లు తోడ్పడగలడో మరియొక శ్రుతివాక్యము - "ఏకమేవ అద్యతీయం బ్రహ్మ" ఆత్మ ఒక్కటే కలదు. రెండవవస్తువు లేదు. ఈవాక్య భావమునే Life is one unit అని స్వామి వివేకానంద చెప్పెను. దీని అనుభూతిని పొంది ఆ చిత్తుఖముననుభవించు మహనీయుని సన్నిధిలో జీవకోటి అంతయు సుఖశాంతుల ననుభవించును. ఇందుకు కంచిపరమాచార్య శ్రీ చంద్రశేఖరేంద్ర నరవ్యతి, శృంగేరి జగద్గురువులు శ్రీ చంద్రశేఖరభారతి ఈ తరమునందు దివ్యనిదర్శనములు.

సత్యదూరుడు, దయాశూన్యుడు తన్ను తానే ఉద్ధరించుకొనలేడు. ఇతరులకు ఎట్లు సహాయపడగలడు? కావున మానవుడు ఈ తత్త్వమును సమగ్రమున అధ్యయనము చేసి అనుష్ఠించినచో, శాంతుడు, దాంతుడునై అభ్యుదయనిశ్చేయములను చూరగొనగలడు, మరియు జగత్కల్యాణమునకు తోడ్పడగలడు.

ఆచార్య వుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడుగారు వాల్మీకి రామాయణమును టీకాతాత్పర్యసహితముగా వెలయించి, మానవుని ధర్మాచరణకు దివ్యమైన వెలుగును ప్రసాదించిరి. ఇప్పుడు మోక్షనముపార్జనకు అధారభూతమైన ఈ బ్రహ్మసూత్రభాష్యమునకు ఏ విధమైన అర్థాపేక్ష లేకుండ తెలుగులో వెలయించిరి. ఏరు శ్రుతి స్మృతి ప్రస్తానములు కూడ తెలుగున జగద్గురు శంకరాచార్యులవారి భాష్యముతో వెలయించి, తాము కృతకృత్యులై ఈ ఆర్షవిజ్ఞాన సంస్థసభ్యులను కృతార్థులను చేయవలసినదిగా భగవాన్ వేదావ్యాసులను ప్రార్థించుచున్నాను.

అచతుర్వదనో బ్రహ్మ ద్విబాహురపరో హరిః

అపాలలోచనః శంఖుః భగవాన్ బాదరాయణః.

విక్రమ ఆషాఢ పౌర్ణమి

పమిడిఘంటం కోదండరామయ్య

16-7-2000

ప్రస్తావన

యన్నామధేయస్మరణేన జన్తుః ప్రాప్నోతి నిఃశ్రేయసభాగధేయమ్,
తాన్ శంకరాచార్యశుభాభిధేయాన్ నిత్యం నమామః శివరూపధేయాన్.

"ద్వివిధో హి వేదోక్తో ధర్మః, ప్రవృత్తిలక్షణః నివృత్తిలక్షణశ్చ" అని భగవద్గీతా భాష్యప్రారంభంలో శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లు వేదప్రతిపాదిత మైన ధర్మం రెండు విధాలుగా ఉన్నది. మానవు డాచరించవలసిన వివిధకర్మలకు ప్రవృత్తి లక్షణధర్మం అని పేరు. జ్ఞానవైరాగ్యాదులకు నివృత్తిలక్షణధర్మం అని పేరు. జ్ఞానవైరాగ్యమార్గంలో ప్రవర్తించేవాళ్లు కర్మమార్గంనుండి నివర్తిస్తారు గాన దీని కా పేరు. వేదాలలోని పూర్వభాగం ప్రధానంగా కర్మకాండను బోధిస్తుంది. ఆ విధంగా అది ప్రవృత్తిలక్షణధర్మబోధకం. వేదాల చివరిభాగాలవడంచేత వేదాంతాలని చెప్పబడే ఉపనిషత్తులు జ్ఞానమార్గాన్ని బోధిస్తాయి. ఆ విధంగా అవి నివృత్తిలక్షణధర్మబోధకాలు.

ఒక విధంగా చూస్తే భారతీయతత్వశాస్త్రానికి, అది అస్తికదర్శనరూపంలో ఉన్నా, నాస్తికదర్శనరూపంలో ఉన్నా, ఉపనిషత్తులు మూలకందం అన్నట్లు కనబడుతుంది. అస్తికదర్శనాలన్నీ ఉపనిషత్తుల ప్రామాణ్యాన్ని ప్రత్యక్షంగానే అంగీకరిస్తాయి. వేదాలకు ప్రామాణ్యం అంగీకరించని నాస్తికదర్శనాలు కూడా ఎన్నో ఔపనిషదసిద్ధాంతాలను తమలో ఇమడ్చుకొన్నాయి. కర్మసిద్ధాంతం, దానిమీదనే ఆధారపడి ఉన్న పునర్జన్మసిద్ధాంతం, పుణ్యపాపాలు, స్వర్గనరకాలు, యమనియమాది యోగాంగాల సాధన, మోక్షం-మొదలైన ఎన్నో విషయాలు అన్ని దర్శనాలలోనూ సమప్రాధాన్యంతో నిరూపించబడ్డాయి. ఒక విధంగా పరిశీలిస్తే ఈ విషయాలన్నీ భారతదేశంలో అనాదికాలంనుంచీ ప్రచురప్రచారంలో ఉన్నాయనీ, అవి ఏదో ఆకారంలో నామభేదాలతో వివిధ దర్శనాల మూలగ్రంథాలలోనూ, దర్శనాలలోనూ కనబడుతున్నాయనీ చెప్పవచ్చును.

దర్శనాలను అస్తికదర్శనా లనీ నాస్తికదర్శనా లనీ రెండు తెగలుగా విభజించడం ఇప్పుడు అధికప్రచారంలో ఉంది. "నాస్తికో వేదనిస్తకః" అనే మనువచనాన్ని పట్టి వేదాన్ని నిందించేవాడు నాస్తికుడు. దాని ప్రామాణ్యం అంగీకరించేవాడు అస్తికుడు. ఈ నిర్వచనాన్ని అనుసరించి వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించే న్యాయవైశేషికసాంఖ్యయోగపుర్వోత్తరమీమాంసాదర్శనాలు అస్తికదర్శనా లనీ, లోకాయతిక-జైన-యోగాచార-సౌత్రాంతిక-వైభాషిక-మాధ్యమికదర్శనాలు నాస్తికదర్శనా

లనీ వ్యవహారం. ఈశ్వరు డున్నా డని అంగీకరించేవాడు అస్తికుడనే నిర్వచనం అంగీకరిస్తే ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించని సాంఖ్య - పూర్వమీమాంసాదర్శనాలు నాస్తికదర్శనా లని చెప్పవలసివస్తుంది. ప్రాచీన పూర్వమీమాంసకులు ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించలేదు. అందుచేత మొదట చెప్పిన నిర్వచనం గ్రహించబడింది. అయితే ఈ విభాగం ఎప్పుడు ఎవరు ప్రారంభించారో తెలియదు. ముందుగా అస్తికదర్శనాలు ఆరు అని నిర్ణయించుకొని నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఆరే అని ఆ ఆరు అనే సంఖ్యను నిర్వహించడం కోసం అలా చేసి ఉంటారు. ఎందువల్ల ననగా మొదటి అస్తికవదనిర్వచనం ప్రకారం నాస్తికదర్శనాలు మూడే - అవి లోకాయతిక-జైన-బౌద్ధదర్శనాలు. అయితే షట్సంఖ్యాపూర్తికోసం బౌద్ధదర్శనంలోని అవాంతరభేదాలైన యోగాచార - సౌత్రాంతిక-వైభాషిక-మాధ్యమిక సంప్రదాయాలను నాలుగు దర్శనాలుగా గ్రహించి నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఆరు అని చెప్పడం జరిగింది. ఇలాంటి అవాంతరభేదాలను కూడ కలపుకొంటే అస్తికదర్శనాలసంఖ్య ఏ ఇరవైకో పెరగాలి. అలాగే శ్వేతాంబరదిగంబరభేదద్వయాన్ని పట్టి నాస్తికదర్శనాలు కూడ ఏడు కావాలి. అందుచేత ఈ దర్శనవిభాగం అంతా అర్వాచీనంగా, ఏ నూరు నూటయ్యై సంవత్సరాల క్రితమో ఏర్పడినదిగా, కనబడుతుంది.

చాల కాలం క్రితం ఈ విభాగం మరొక విధంగా ఉండేది. క్రీస్తుశకం పంచమశతాబ్దికి చెందిన హరిభద్రసూరి అనే ఒక జైనదర్శనికుడు షడ్దర్శనసముచ్చయం అనే ఒక ప్రకరణగ్రంథంలో “మూలభేదాన్నీ, దేవతాతత్త్వభేదాన్నీ పట్టి, బౌద్ధం, నైయాయికం, సాంఖ్యం, జైనం, వైశేషికం, జైమినీయం అని దర్శనాలు ఆరు మాత్రమే” అని ప్రతిపాదించాడు.

“దర్శనాని షడేవాత్ర మూలభేదవ్యపేక్షయా,

దేవతాతత్త్వభేదేన జ్ఞాతవ్యాని మనీషిభిః.

బౌద్ధం నైయాయికం సాంఖ్యం జైనం వైశేషికం తథా,

జైమినీయం చ నామాని దర్శనానామమూన్యహా”

ఈనాడు దర్శనా లన్నింటిలోకీ ఉత్తమదర్శనంగా పరిగణింపబడుతున్న ఉత్తరమీమాంసాదర్శనాన్ని ఇతడు దర్శనాలలో పేర్కొనకపోవడం ఆశ్చర్యజనకం. పైన చెప్పిన ఈ దర్శనా లన్నీ అస్తికదర్శనాలే అని కూడ హరిభద్రసూరి అభిప్రాయం. అందుచేతనే ఇతడు గ్రంథాంతంలో --

“జైమినీయప్రమాణస్య సంక్షేపో ౨ యం నివేదితః,

ఏవమాస్తికవాదానాం కృతం సంక్షేపకీర్తనమ్”

అని అంటాడు. బహుశా ఇతడు "అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిః" (పా.సూ.4.4.60) అనే పాణినీసూత్రానికి కైయటాదులు చెప్పిన "అస్తి పరలోకః ఇతి యః వదతి స అస్తికః" (పరలోకం ఉన్నదనేవాడు అస్తి కుడు) అనే అర్థం ప్రకారం సాంఖ్యపూర్వమీ మాంసాదర్శనాలకు కూడ, అవి ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించకపోయినా, అస్తిక దర్శనత్వాన్ని అంగీకరించాడు. ఇతడే చెప్పినట్లు బౌద్ధజైనమతాల ప్రకారం బుద్ధజినేంద్రులు దేవతలు గాన అవి సేశ్వరదర్శనా లని ప్రతిపాదించాడు. ఈ విధంగా అతని ప్రకారం ఇవన్నీ అస్తికదర్శనాలే. ఇక్కడ ఈ ఆరు దర్శనాలను మాత్రమే అంగీకరించడాన్ని బట్టి ఆ కాలానికి బాదరాయణసూత్రాలకు అంతగా ప్రచారం రాలేదని గాని లేదా, కొందరు అర్వాచీనులైన ఆచార్యులు అంటూన్నట్లు పూర్వోత్తరమీమాంసలు ఒకే శాస్త్రంగా ఆ నాడు భావింపబడడంచేత ఉత్తరమీమాంస కూడ జైమినీయానికి పరిగణింపగా, తత్పుచ్చంగా పరిగణింపబడే దని గాని చెప్పవలసి ఉంటుంది. అయితే

"జైమినీయాః పునః ప్రాహుః సర్వజ్ఞాదివిశేషణః.

దేవో న విద్యతే కోఽపి యస్య మానం వచో భవేత్"

(సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మాలు గల ఈశ్వరుడు అనేవాడు లేడు, అందుచేత అలాంటి ఈశ్వరుని మాటను ప్రమాణంగా గ్రహించే ప్రసక్తి లేదు అని జైమినీయు లంటారు) అని హరిభద్రసూరి అనడంచేత ప్రథమపక్షమే సత్యమన్నట్లు తోస్తూన్నది. అందుచేత ఆ యా దర్శనాలకు ఆ యా కాలాలలో ఉన్న ప్రచురప్రచారాన్ని పట్టి ఈ దర్శనవిభాగం జరుగుతూండే దని ఊహించవచ్చును. అలంకారశాస్త్రాన్ని కూడ ఒక దర్శనంగా పరిగణించా లని చెప్పేవారు కొందరు ఈనాడు కనబడుచున్నారు కదా?

ఈ విధంగా ఒకానొక కాలంలో దర్శనాల నామపట్టిక (లిస్టు) లోనికే ఎక్కని ఉత్తరమీమాంసాదర్శనానికి దర్శనాలలో అత్యుత్తమమైన స్థానం సంపాదించిన ఘనత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు మాత్రమే దక్కింది. బ్రహ్మసూత్రాలకు అంతకు ముందు ఏవేవో ఒకటి రెండు వృత్తులు, చిన్న చిన్న వ్యాఖ్యానాలు, ఉండేవేమో గాని వాటి ద్వారా ఈ దర్శనానికి ఒక స్వతంత్రప్రతిపత్తి లభించలేదు. ఆ వృత్తినిర్మాతలు కూడ దానిని జైమినీయ (పూర్వమీమాంసా) పుచ్చంగానే చూపించడంచేత అది ఆ రూపంలోనే నిలచిపోయింది. ప్రధానమైన ఇతరదర్శనాలనన్నింటినీ బాదరాయణులు బ్రహ్మసూత్రంలో ఖండించారు. అందుచేత ఈ దర్శనం అన్నింటికంటే అర్వాచీనంగా కనబడుతుంది. అందుచేతకూడ దీనికి దర్శననామనిర్దేశాలలో స్థానం ఆలస్యంగా లభించి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దీనికి స్వతంత్రదర్శనత్వాన్ని సంపాదించ

గలిగిన, దీనిని అత్యుత్తమదర్శనంగా నిలపగలిగిన విస్తృతవ్యాఖ్యానరూపమైన ఒక విశాలమైన బాట వేసి ఈ రాజపథంలో ముముక్షువైన ఏ మానవుడైనా నిర్భయంగా పయనించి ఈ దేహంతో ఉండగానే ముక్తి పొందవచ్చు నని నిరూపించారు. కేవలం బాదరాయణసూత్రాలకే కాక ప్రధానమైన ఉపనిషత్తులకు, వాటి సిద్ధాంతాన్నే తన మాటలలో చెప్పిన భగవద్గీతకూ తమ అనుపమానము, అసాధారణమూ అయిన ప్రతిభాపాటవంతో భాష్యాలు వ్రాసి, తమకు పూర్వం ఉన్న కొందరు వృత్తికారాదుల మతాలను ఖండిస్తూ ఔపనిషదసిద్ధాంతానికి ఒక అచంచలమైన మహాప్రసాదం నిర్మించారు. నాటినుండియే ఈ ఉత్తరమీమాంసకు దర్శనాలలో ఒక అత్యున్నతమైన స్థానం లభించింది. పూర్వమీమాంసాపుచ్చత్వం తొలగిపోయింది.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఔపనిషదసిద్ధాంతాన్ని స్థిరంగా నిలబెట్టడం కోసం అంతకు పూర్వం ఉన్న దర్శనాలలోని ఉపనిషత్సిద్ధాంతవిరుద్ధాలైన కొన్ని అంశాలను బాదరాయణసూచితమార్గంలో ఖండించారు. అందుచేత ఆ దర్శనాల స్వరూపం కూడ సంక్షిప్తంగానైనా తెలుసుకొనడం అవసరం. ఈనాడు ఆరు నాస్తికదర్శనాలు, ఆరు ఆస్తిక దర్శనాలు అనే విభాగం ప్రచారంలో ఉందని వెనుక గమనించి ఉన్నాం. వాటి సంక్షిప్తస్వరూపం ఇది:

నాస్తికదర్శనాలు

లోకాయతికదర్శనం : దీనికే చార్వాకదర్శనం అని కూడ పేరు. చార్వాకులు కేవలభౌతికతావాదులు. వీరి మతంలో ప్రత్యక్షం ఒక్కటే ప్రమాణం. అనుమానం, శబ్దం మొదలైనవి పూర్తిగా నమ్మదగిన ప్రమాణాలు కావు. (దూమాన్ని చూచి అక్కడ అగ్ని ఉన్నదని ఊహించి నట్లు ఒక హేతువును బట్టి మరొక వస్తువును ఊహించడం అనుమానం. అప్పులు చెప్పిన మాట శబ్దం). వీటివల్ల మానవుడు అనేకస్థలాలలో పొరబాటు పడడం కూడ మనం చూస్తున్నాం కదా? ప్రత్యక్షప్రమాణం ద్వారా నేత్రాదీంద్రియాలు ఎదుట ఉన్న వస్తువులతో కలిసి నప్పుడు కలిగే జ్ఞానం, అలాంటి జ్ఞానం కలిగించే ఇంద్రియాలు ప్రత్యక్ష ప్రమాణం. మనకు భూమి, అగ్ని, వాయువు, జలం అనే నాలుగు భూతా లున్నట్లు స్పష్టంగా తెలుస్తూన్నది. మనకి కనబడే ఈ ప్రపంచంలోని పదార్థాలన్నీ ఈ భూతచతుష్టయంనుండే పుడుతున్నాయి. మానవుడు కూడ ఈ భూతచతుష్టయం కలయికలవల్ల ఏర్పడిన ఒక పదార్థమే. మానవునిలో ఈ భూతచతుష్టయంకంటే వ్యతిరిక్తమైన ఆత్మ అనేది ఒకటి ఉందని ఎట్లు నమ్మాలి? మానవుని దేహంలో చైతన్యం అనేది ఒకటి ఉన్నదనే మాట నిజమే. కాని అది.

తమలపాకులు, వక్క, సున్నం కలవడంచేత ఎరుపు అనే మరొక పదార్థం ఉదయించి నట్లు నాలుగు భూతాల విశిష్టమైన కలయికవల్ల ఏర్పడినదే. దేహం నశించడంతో చైతన్యం కూడ నశిస్తుంది. దేహం నశించిన తరువాత ఇక్కడ చేసిన పాపపుణ్యాల ఫలాలను అనుభవించడానికి ఆత్మ అనేది ఏదీ మిగలదు. భగవంతు డనేవాడు కూడ లేడు. ఈ సృష్టి అంతా మహాభూతాల కలయికచేత సహజంగా కలుగుతూన్నది. దీనికి కారణమైన భగవంతు డొకడున్నా డని విశ్వసించవలసిన పని లేదు. స్వర్గాదిసౌఖ్యాలు అనుభవించడానికి గాని, దేవుని అనుగ్రహం సంపాదించడానికి గాని కర్మలు అచరించడం మూర్ఖత్వం. అమాయకులైన ప్రజలను మోసగించడానికి ఎవళ్లో కల్పించి వ్రాసిన వేదాలు ప్రమాణం కావు. ఈ దేహం ఉన్నంతవరకు ఏదో విధంగా భోగభాగ్యాలు సంపాదించి ఆనందించడమే జీవిత పరమావధి. అదే స్వర్గం. అనవసరంగా దాన్ని గూర్చి దీన్ని గూర్చి ఆలోచిస్తూ బాధపడడమే నరకం. ఇది లోకాయతికసిద్ధాంతం. ఇలాంటి మాటలు వినడానికి చాలా ఇంపుగా ఉంటాయి గాన ఈ లోకాయతికులు చారువాక్కులు (ఇష్టంగా అందంగా కనబడే మాటలు గలవారు) అనీ, ఈ చారువాక్కులకే కాలక్రమేణ చార్వాకులు అనే పేరువచ్చిందనీ కొంద రంటారు. ఏతన్మతప్రవక్తలలో ఒకనికి చార్వాకు డనే పేరు ఉండడంచేత ఇది చార్వాకమతం అయిందని కొంద రంటారు. వీళ్ళ మతం ప్రకారం మనకు కనబడే ఈ లోకం ఒక్కటే ఆయతనం (నివాసస్థానం) కాబట్టి వీళ్ళు లోకాయతికులైనారు. ఈ మతంవాళ్ళు బృహస్పతి చెప్పిన కొన్ని వాక్యాలు ఉదాహరిస్తూంటారు. అందుచేత ఈ మతాన్ని బృహస్పతి అనేవా డొకడు ప్రవర్తింపచేసి ఉంటాడు అని కొందరి అభిప్రాయం.

జైనదర్శనం : జైనమతం అతి ప్రాచీనమైనది. ఆ యా కాలాలలో జన్మించిన ఇరవైనలుగురు తీర్థంకరులు (జైనాచార్యులు) ఈ మతాన్ని బోధించారు. కర్మబంధాన్ని జయించడంచేత వీళ్ళకి జిను లని పేరు. ఇరవైనాల్గువ తీర్థంకరుడైన వర్ధమానమహావీరుడు క్రీ.పూ ఆరవశతాబ్దంలో జన్మించాడు. ఇతడు బుద్ధుని సమకాలికుడు.

జైనులు ప్రత్యక్షప్రమాణాన్నే కాక అనుమానశబ్దాలను కూడ ప్రమాణాలుగా అంగీకరిస్తాడు. మహామహిమాన్వితులైన తీర్థంకరాదుల ఉపదేశాలు శబ్దప్రమాణంలో చేరుతాయి. ప్రత్యక్షంగా కనబడే పృథివ్యప్రేక్షావాయువులనే కాకుండా, అకాశం, కాలం, ధర్మం, అధర్మం అనే తత్వాలను కూడ జైనులంగీకరిస్తారు. ఈ ధర్మాధర్మాలు లోకప్రసిద్ధాలైన ధర్మాధర్మాలు కావు. చలనానికి ఉపకరించేది ధర్మం. స్థితికి ఉపకరించేది

అధర్మం. వీటి అన్నింటికంటే భిన్నమైన ఆత్మ కూడ ఉంది. సుఖదుఃఖాదిగుణాలను పట్టి ఆత్మాస్తిత్వాన్ని ఊహించవచ్చును. ఎన్ని శరీరాలుంటాయో అన్ని జీవాత్మలుంటాయి. వృక్షలతాదులలోను రజఃకణాలలోను కూడ జీవాత్మలుంటాయి. అయితే వివిధజీవులలో ఉన్న జ్ఞానంలో వైషమ్యం ఉంటుంది. వృక్షలతాదులలోని జీవులకు స్పర్శజ్ఞానం మాత్రమే ఉంటుంది. ఆ జీవులు ఏకేంద్రియాలు. ఇట్లే కొన్ని జీవాత్మలకు రెండు ఇంద్రియాలుంటాయి. కొన్నింటికి మూడుంటాయి. కొన్నింటికి నాలుగుంటాయి. మనుష్యాదులకు ఐదు ఇంద్రియాలుంటాయి. ఈ విధంగా ఏకేంద్రియజీవులు మొదలు పంచేంద్రియజీవుల వరకు గల ప్రాణిసంఘాతంలో జ్ఞానతారతమ్యం ఉంటుంది. కాని అన్ని విధాలైన జీవులలోను కూడ అనంతజ్ఞానాన్ని, అనంతశక్తిని, అనంతానందాన్ని పొందగల సామర్థ్యం ఉంటుంది. ఆ సామర్థ్యం కర్మబంధంచేత ఆవృతమై ఉంటుంది. కామక్రోధాలవల్ల కలిగే కర్మలు జీవునికి అచేతనపదార్థంతో సంబంధం ఏర్పరుస్తాయి. దానితో జీవునిలో సహజంగా ఉన్న సర్వజ్ఞత్వాదులు మరుగునపడిపోతాయి. ప్రయత్నం చేస్తే ఏ జీవుడైనా ఈ కర్మభారం తొలగించుకొని సహజాలైన సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తత్వాదులను పొందగలుగుతాడు.

కర్మబంధం తొలగించుకొనడానికి - (1) సమ్యగ్దర్శనం (2) సమ్యగ్జ్ఞానం (3) సమ్యక్చరిత్రం అనేవి అవశ్యకాలు. వీటికి రత్నత్రయం అని పేరు. తీర్థంకరులు ఉపదేశించిన తాత్త్వికసిద్ధాంతాలమీద అచంచలవిశ్వాసానికి సమ్యగ్దర్శనం అని పేరు. ఈ సమ్యగ్దర్శనంచేత క్రమంగా తత్త్వజ్ఞానం లభించి అజ్ఞానం తొలగడానికి అవకాశం ఏర్పడుతుంది. ఇలాంటి తత్త్వజ్ఞానానికి సమ్యగ్జ్ఞానం అని పేరు. సదాచారం లేకపోతే సమ్యగ్దర్శన - సమ్యగ్జ్ఞానా లున్నంతమాత్రాన ప్రయోజనం లేదు. అందుచేత సత్య-అహింసా-అస్తేయ-వైరాగ్యాదులను అలవరచుకోవాలి. ఈ విధంగా రత్నత్రయాన్ని పరిరక్షించుకొంటే శ్రోధం, మానం, మాయ, లోభం, అనే కషాయాలు నశిస్తాయి. వీటివల్ల ఏర్పడిన కర్మబంధం తొలగిపోతుంది. అప్పుడు జీవునకు అచేతనపదార్థాలతో ఏర్పడిన సంబంధం దూరం అవుతుంది. దానితో జీవుడు స్వసహజాలైన సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తత్వాదులను పొందుతాడు. ఇదే మోక్షం.

జైనులు దేవుణ్ణి అంగీకరించరు; కాని దేవుని కున్న సర్వజ్ఞత్వాదులన్నీ తీర్థంకరులకున్నాయని అంగీకరించి వాళ్లను దేవుణ్ణి వలె పూజిస్తారు. ఈ తీర్థంకరులు జైనులకు ఆదర్శభూతులైన మహాపురుషులు.

ఎంతటి క్షుద్రజీవులనైనా దయాబుద్ధితో చూడాలనేది జైనుల

ముఖ్యసిద్ధాంతం. పరమతసహనానికి జైనులది పెట్టిన పేరు. ఇందుకు వీళ్ళ స్యాద్వాదం ఎంతగానో ఉపకరించింది. ఒక సమయంలో, కొన్ని పరిస్థితులలో ఒక వస్తువును ఒక దృష్టికోణంతో చూస్తే అది ఒక విధంగా కనబడుతుంది. అదే వస్తువు మరొకసమయంలో, వేరే పరిస్థితులలో, వేరు దృష్టికోణంతో చూస్తే మరొకవిధంగా కనబడవచ్చు. ఈ సత్యాన్ని పురస్కరించుకొని జైనులు సప్తభంగీనయం అనే నామాంతరం గల స్యాద్వాదాన్ని అంగీకరించారు.

1. స్యాదస్తి = ఉండవచ్చును
2. స్యాన్తాస్తి = లేకపోవచ్చును
3. స్యాదస్తి చ నాస్తి చ = ఉండవచ్చును లేకపోవచ్చును కూడ
4. స్యాదవక్తవ్యమ్ = వర్ణింప శక్యం కాకపోవచ్చును
5. స్యాదస్తి చ అవక్తవ్యం చ = ఉండవచ్చును, వర్ణింపశక్యం కాకపోవచ్చును
6. స్యాన్తాస్తి చ అవక్తవ్యం చ = ఉండవచ్చును, లేకపోవచ్చును, వర్ణింపశక్యం కాకపోవచ్చును. ఇవే సప్తభంగీనయం.

బౌద్ధదర్శనం :- క్రీ.పూ. ఆరవ శతాబ్దంలో కపిలవస్తురాజవంశంలో జన్మించిన గౌతముడు ఈ దర్శనానికి మూలపురుషుడు. ఇతడే సిద్ధార్థుడు (సిద్ధించిన ప్రయోజనం కలవాడు). తత్త్వబోధ కలిగిన పిమ్మట బుద్ధుడని ప్రసిద్ధి పొందాడు. ప్రపంచంలో తన చుట్టూ కనబడుతున్న వార్ధక్యము, రోగాలు, మరణాలు మొదలైన దుఃఖహేతువులను చూడగానే రాజకుమారుడైన గౌతముని హృదయంలో వైరాగ్యభావం ఉదయించింది. ఈ దుఃఖాలను పోగొట్టే ఉపాయాలు అన్వేషించాలని అతడు నిశ్చయించాడు. ఎందరో మహాపురుషుల్ని ఆశ్రయించి తృప్తికరమైన ఉపాయం ఏదీ లభించక తానే దీర్ఘతపస్సు చేసి, దుఃఖనివారణోపాయాన్ని కనుగొని లోకాని కందించాడు. బుద్ధుడు నిరంతరతపస్సుచేత నాలుగు సత్యాలు తెలుసుకున్నాడు. వాటికి "చత్యారి ఆర్యసత్యాని" అని పేరు.

1. ఈ ప్రపంచకంలో దుఃఖం ఉంది.
2. ఈ దుఃఖానికి కారణం ఉంది.
3. ఈ దుఃఖాలను పూర్తిగా తొలగించవచ్చును.
4. దుఃఖాలను తొలగించడానికి మార్గం ఉంది.

అనేవి నాలుగు సత్యాలు. బుద్ధుని బోధ లన్ని ఈ నాలుగు సత్యాలమీద ఆధారపడి ఉన్నాయి.

ప్రపంచంలో దుఃఖం ఉన్నదనే విషయం అందరూ అంగీకరించినదే. అయితే ఈ దుఃఖం కేవలం అపాతతః (పైపైకి) కనబడుతున్నది మాత్రమే కాదనీ, ఇది అంతటా స్థిరంగా పాతుకొని పోయి ఉన్నదనీ, సుఖంగా కనబడేవాటిలో కూడా అంతర్గతంగా దుఃఖమే ఉన్నదనీ బుద్ధుడు కనుగొన్న మొదటి సత్యం.

రెండవ సత్యం కార్యకారణభావసమన్వయంచేత కనుగొన్నది. ఒక పదార్థం అది భౌతికపదార్థమైనా, మానసికపదార్థమైనా, దాని స్థితి ఇతరపదార్థాల స్థితిమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఇతరపదార్థాల స్థితిమీద ఆధారపడకుండా స్వతంత్రంగా నిలిచి ఉండగలిగిన పదార్థం ఏదీ లేదు. అందుచేత ఈ ప్రపంచంలో స్థిరంగా ఉండేది ఏదీ లేదు. అన్ని వస్తువులూ మార్పు చెందుతూనే ఉంటాయి. మన దుఃఖాలు కూడా ఏవో కారణాలచేతనే కలుగుతున్నాయి. వీటి మూలకారణం ఈ ప్రపంచంలో పుట్టడమే. ఇలా పుట్టడానికి కారణం విషయవాంఛ. దీనికే తృప్తి అని పేరు. ఈ తృప్తికు కారణం అజ్ఞానం. మనకు అజ్ఞానమే లేకపోతే తృప్తి కలగదు. తృప్తి లేకపోతే ఈ భూమిమీద జన్మ కాని, దుఃఖం కాని ఉండేవి కావు.

పైన చెప్పినట్లు దుఃఖానికి కొన్ని కారణాలున్నట్లు తెలిసింది. ఆ కారణాలను తొలగించగానే కార్యమైన దుఃఖం కూడా తనంతట తానే తొలగిపోతుంది. ఇది మూడవ సత్యం.

దుఃఖకారణం తొలగించడానికి మార్గం ఉన్నది అనేది నాల్గవ సత్యం. ఈ మార్గంలో ఎనిమిది అంగాలున్నాయి. అందుచేత దీనికి అష్టాంగమార్గం అని పేరు. ఈ మార్గం అనుసరించే అధికారం ప్రతి ఒక్కరికీ ఉంది.

1. సమ్యక్ దృష్టి	2. సమ్యక్సంకల్పం
3. సమ్యక్వాక్	4. సమ్యక్కర్మాంతం
5. సమ్యగాజీవం	6. సమ్యక్వ్యాయామం
7. సమ్యక్స్మృతి	8. సమ్యక్సమాధి

అనేవి అష్టాంగాలు. (1) వెనుక చెప్పిన సత్యవస్తువులను బాగా తెలుసుకొనడం సమ్యక్దృష్టి. దానిచేత అజ్ఞానంవల్ల ఏర్పడిన మిథ్యాదృష్టి తొలగిపోతుంది. సత్యాలను తెలుసుకొని వాటిని ఆచరణలో పెట్టుకొనడానికి ప్రయత్నించాలి. (2) ప్రాపంచిక విషయాలమీద వైరాగ్యం పొంది, ఇతరుల విషయంలో దుష్టభావాలు విడిచిపెట్టి వాళ్లకెలాంటి అపకారమూ కూడా చేయకూడదు. దీనికి సమ్యక్సంకల్పం అని పేరు. (3) అసత్యం పలకకుండా ఉండడం, పరదూషణం చేయకపోవడం మొదలైన

రీతులలో వాక్యంయమం పాటించడం సమ్యక్త్వాక్. (4) అహింస, అస్తేయం ఇంద్రియనిగ్రహం, సత్యవ్రతం, అమదం (గర్వం లేకపోవడం) అనే పంచశీలాన్ని అలవరచుకొని జీవయాత్ర పాగించడం సమ్యక్కర్మాంతం. (5) న్యాయసంమత మైన జీవనోపాధిని సంపాదించుకొనడం సమ్యగజీవనం. (6) మానవుడు ఎంత ప్రయత్నం చేసినా పూర్వవాసనలు వానిని చెడుమార్గం వైపు త్రిప్పుతూ ఉంటాయి. అందుచేత అతడు చాల జాగరూకతతో ఉండాలి. అందుకోసం అతడు (1) వెనుకటి చెడుభావాలను నమూలంగా తొలగించుకోవాలి. (2) చెడ్డ భావా లేవీ క్రొత్తవి మనస్సులో ప్రవేశించకుండా చూచుకుంటూండాలి. (3) మనస్సును ఎల్లప్పుడూ సద్భావాలతో నింపుతుండాలి (4) ఆ భావా లెప్పటికీ తొలగిపోకుండా ఉండేటట్లు చూచుకోవాలి ఇలాంటి చతుర్విధప్రయత్నానికి సమ్యగ్వాగ్ధ్యామం అని పేరు. (7) తాను నేర్చిన సత్కర్మలను సత్యాలను సర్వదా స్మరిస్తూండడం సమ్యక్స్మృతి. (8) పై ఏడు అంగాలలో పరినిష్ఠితస్థితి పొందగలిగిన సాధకుడు చిత్తాన్ని నిశ్చలం చేసికొని ధ్యానస్థితిని పొందకలుగుతాడు. దీనికి సమ్యక్సమాధి అని పేరు. ఈ విధంగా అష్టాంగమార్గాన్ని అవలంబిస్తే నిర్వాణం (మోక్షం) లభిస్తుంది.

బుద్ధుడు తాత్త్వికసిద్ధాంతా లేవీ మనకు గ్రంథ రూపంలో అందజేయలేదు. కాని అతడు చేసిన మాలికోపదేశాలను అధారంగా చేసుకొని తరువాతివారు అనేకసిద్ధాంతాలు ప్రచారంలోనికి తీసికొనివచ్చారు. వీటిలో (1) మాధ్యమికమతం (లేక శూన్యవాదం) (2) యోగాచారమతం (లేక విజ్ఞానవాదం) (3) సౌత్రాంతికమతం (4) వైభాషికమతం అనే నాలుగు మతాలు ప్రసిద్ధ మైనవి.

(1) మాధ్యమికమతం :- ఈ మతం ప్రకారం ప్రపంచం అంతా అసత్యం. మానసికప్రపంచం, భౌతిక ప్రపంచమూ కూడ అజ్ఞానకల్పితాలే. నిజానికి ప్రపంచం అంటూ ఏదీ లేదు. ఈ మతం సర్వమూ శూన్యమే అని చెప్పడంచేత దీనికి శూన్యవాదం అని కూడ పేరు.

(2) యోగాచారమతం :- ఈ మతం ప్రకారం బాహ్యప్రపంచం అంతా కల్పానికి. విజ్ఞానమే (మానసికభావాలే) బాహ్యప్రపంచరూపంలో కనబడుతూన్నది. విజ్ఞానం మాత్రం సత్యం. మనస్సు కూడ అసత్యం అనడం అనుభవవిరుద్ధం. విజ్ఞానమే ప్రపంచరూపంలో భాసిస్తున్నది అని అంగీకరించడంచేత దీనికి విజ్ఞానవాదం అని పేరు.

(3) సౌత్రాంతికమతం :- (బాహ్యమేయవాదం) ఈ మతం ప్రకారం బాహ్య ప్రపంచం, మానసికప్రపంచమూ కూడ సత్యములే. బాహ్యప్రపంచం అంతా అంతరవిజ్ఞానపరిణామమే. అంటే ప్రపంచం అంతా, అన్ని వేళల్లానూ జ్ఞానగోచరం కావాలి. అలా అవడం లేదు. బాహ్యవస్తు వొకటి ఉంటేనే కాని జ్ఞానం కలగడం లేదు ఎదుట ఒక వృషభం నిలచి ఉన్నప్పుడు మాత్రమే వృషభజ్ఞానం కలుగుతున్నది అది లేనప్పుడు జ్ఞానం కలగడం లేదు. అందుచేత జ్ఞానోత్పత్తికి వృషభస్థితి కారణం అని అంగీకరించి తీరాలి. అయితే విషయం ఏమిటనగా మనకు వృషభజ్ఞానం కలగడాన్ని పట్టి ఎదుట వృషభం ఉన్నట్లు ఊహిస్తున్నాం. అందుచేత బాహ్యపదార్థా లన్నీ అనుమేయాలే. బాహ్యప్రపంచం అంతా అనుమేయం అని ప్రతిపాదించడం చేత ఈ మతానికి బాహ్యమేయవాదం అని కూడ పేరు.

4. వైభాషికమతం:- (బాహ్యప్రత్యక్షవాదం) ఈ మతం ప్రకారం కూడ బాహ్యమానసికప్రపంచాలు రెండూ సత్యమైనవే. అయితే వీళ్లు సౌత్రాంతికుల వలె బాహ్యప్రపంచం అనుమేయం అని అంగీకరించకుండా ప్రత్యక్షవేద్యమే అని ప్రతిపాదిస్తారు. అందుచేత ఈ మతానికి బాహ్యప్రత్యక్షవాదం అని కూడ పేరు.

బౌద్ధులు వేదప్రామాణ్యాన్ని, ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించరు. వాస్తవంలో వీళ్ల మతం ప్రకారం స్థిరమైన పదార్థం ఏదీ లేదు. ప్రతీ వస్తువూ కూడ (జీవునితో సహా) క్షణ క్షణానికి మారిపోతూ ఉంటుంది. కర్మవశంచేత జీవనం, నదీప్రవాహం వలె, దీపం వలె, అవిచ్ఛిన్నంగా సాగిపోతూ ఉండడంచేత ఏకత్వభ్రాంతి కలుగుతున్నది.

కొన్ని అవాంతరసైద్ధాంతికభేదాలను అచారవిధానాదులను పురస్కరించుకొని బౌద్ధంలో కొన్ని శాఖలు బయలుదేరాయి. వాటిలో హీనయానం, మహాయానం అనేవి ప్రధానమైనవి, సింహళదీప్వం, బర్మా సయామ్ మొదలైన దక్షిణదేశాలలో హీనయానం. టిబెట్టు, చైనా, జపాను మొదలైన ఉత్తరదేశాలలో మహాయానమూ ప్రచారంలోనికి వచ్చాయి. మాధ్యమిక యోగాచారవాదాలు హీనయానానికి సౌత్రాంతిక వైభాషిక వాదాలు మహాయానానికి సంబంధించినవి.

అస్తికదర్శనాలు

1. న్యాయదర్శనం :- న్యాయదర్శనం గౌతమమునిచేత ప్రవర్తింపబడిన దర్శనం. ఇది చాలావరకు తర్కంమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. నైయాయకులు ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, శబ్దం అనే నాలుగు ప్రమాణాలు అంగీకరిస్తారు.

(అరణ్యంలో సంచరించే గవయమ్మగం ఎద్దు ఆకారంలో ఉంటుం దని ఒకడు విసి ఉన్నాడు. అత డొక పర్యాయం అరణ్యానికి వెళ్ళినప్పుడు అలాంటి మృగాన్ని ఒక దానిని చూడగానే వెనుక తాను విన్న పాలిక గుర్తుకు వచ్చి ఇది గవయమ్మగం అని గ్రహించాడు. ఈ విధంగా ఉపమానంవల్ల వీనికి ఆ జ్ఞానం కలిగినది గాన ఇది ఉపమానప్రమాణం). ఆత్మ శరీరం, ఇంద్రియాలు వాటి విషయాలు, బుద్ధి, మనస్సు, ప్రవృత్తి, దోషాలు, ప్రేత్యభావం (మరణానంతరం పునర్జన్మ), ఫలం (కష్టసుఖాల జ్ఞానం), దుఃఖం, అపవర్గం (మోక్షం) అనేవి ఈ ప్రమాణాలచేత గ్రహింపదగిన ప్రమేయాలు. నైయాయీకులు (1) ప్రమాణాలు (2) ప్రమేయాలు, (3) సంశయం (4) ప్రయోజనం (5) దృష్టాంతం (6) సిద్ధాంతం (7) అవయవం (8) తర్కం, (9) నిర్ణయం (10) వాదం (11) జల్పం (12) వితండం (13) హేత్వాభాసం (14) ఫలం (15) జాతి (16) నిగ్రహస్థానాలు అనే పదహారు పదార్థాలు అంగీకరిస్తారు.

నైయాయీకులకు కూడ పరమలక్ష్యం మోక్షసాధనమే. ఇది తత్త్వజ్ఞానంచేత సిద్ధిస్తుంది. ఆత్మ దేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యాదులకంటె భిన్నమే అయినా అజ్ఞానంచేత వాటికంటె అభిన్నం అన్నట్లు తోస్తుంది. వాటి యధార్థస్వరూపాన్ని తెలుసుకుంటే బంధం తొలగి మోక్షం లభిస్తుంది. మనస్సు అణుపరిమాణం, నిత్యం. ఇది ఆత్మకు సుఖదుఃఖాద్యనుభవం కలిగిస్తూంటుంది. ఆత్మకు జ్ఞానం సహజం కాదు. ఇంద్రియాల ద్వారా ఆత్మకు విషయాలతో సంపర్కం ఏర్పడినప్పుడు జ్ఞానం పుడుతుంది. ఈ విధంగా జ్ఞానం అనేది ఆత్మకు ఆగంతుకం అవడంచేత ముక్తావస్థలో ఏ జ్ఞానమూ ఉండదు. ఆత్మ (ప్రతీజీవాత్మా కూడ) సర్వగతం. మిథ్యాజ్ఞానంవల్ల కలిగిన రాగద్వేష మోహాదులచేత ప్రేరితమై సుకృతదుష్కృతా లాచరిస్తూ సంసారబంధంలో చిక్కుకొంటూ ఉంటుంది. తత్త్వజ్ఞానం కలగగానే రాగమోహాదులు తొలగి సకలదుఃఖనివృత్తి రూపమైన అపవర్గం కలుగుతుంది. ముక్తావస్థలో దుఃఖమూ ఉండదు, సుఖమూ ఉండదు. నైయాయీకమతంలో దుఃఖాభావమే మోక్షం.

నైయాయీకులు యుక్తిసాహాయ్యంచేతనే ఈశ్వరు డున్నట్లు సాధిస్తారు. ఏదైనా కార్యం ఒకటి ఉన్నదంటే దాని కొక కర్త ఉండాలి. ఘటం తయారు కావాలంటే దాని నిర్మాణకార్యక్రమం అంతా తెలిసిన కుమ్మరి ఒకడుండాలి కదా? ఈ ప్రపంచ మంతా సావయవమైన (వివిధ అవయాలు గల) కార్యం. దానిని నిర్మించడానికి సర్వసమర్థుడైన వాడొకడు లేకపోతే దీని నిర్మాణం కుదరదు. ఆ సర్వసమర్థుడే ఈశ్వరుడు. ఈ విధమైన

అనేకయుక్తులచేత ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని సాధించవచ్చును. ఈ ఈశ్వరుడే జగత్సృష్టి - రక్షణ - సంహారకర్త. నిత్యములైన భూతచతుష్టయపరమాణువుల సహాయంతోను కాల-దిక్-అత్మ-అకాశ-మనస్సుల సహాయంతోను ఈశ్వరుడు ఈ జగత్తును, జీవులందరూ వారి వారి పుణ్యపాపాల ఫలాలు అనుభవించడం కోసం సృష్టిస్తాడు. ఎప్పటికైనా ప్రతిజీవుడూ కూడ తత్త్వజ్ఞానం సంపాదించుకొని అపవర్గాన్ని పొందవచ్చును.

2. వైశేషికదర్శనం :- ఈ దర్శనానికి మూలపురుషుడు కణాదమహర్షి. అతనిగే ఉలూకు డని కూడ పేరు. న్యాయవైశేషికదర్శనాల మధ్య ఎక్కువ పోలికలున్నాయి. వైశేషికమతానుసారం (1) ద్రవ్యం, (2) గుణం, (3) కర్మ, (4) సామాన్యం, (5) విశేషం, (6) సమవాయం, (7) అభావం అని ఏడు పదార్థాలున్నాయి. న్యాయశాస్త్రంలో అంగీకరించిన పదార్థాలను ఈ ఏడింటిలోను అంతర్గతం చేయవచ్చు నని వీళ్ల అభిప్రాయం.

1. గుణకర్మలు ద్రవ్యాన్ని ఆశ్రయించుకొని ఉంటాయి. భూమి, జలం, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశం, కాలం, దిక్కు, అత్మ, మనస్సు అని పదార్థాలు తొమ్మిది. వాటిలో మొదటి ఐదింటికీ పంచమహాభూతాలని పేరు. వీటిలో వరుసగా గంధం, రసం, రూపం, స్పర్శ, శబ్దం అనే గుణాలున్నాయి. మొదటి నాలుగు మహాభూతాలు నిత్యాలైన ఆ యా పరమాణువుల కలయికచేత ఏర్పడ్డాయి. ఆకాశదిక్కులు అప్రత్యక్షములు; నిత్యములు, సర్వవ్యాప్తములు. మనస్సు అణుపరిమాణం గాన ఒకే క్షణంలో రెండు జ్ఞానాలు ఉండజాలవు. అత్మ సర్వవ్యాప్తం. నిత్యం, జ్ఞానాధారం. జీవాత్మ మానసైకవేద్యం. పరమాత్మ అనుమానప్రమాణవేద్యుడు. ఇతడు జీవుల కర్మల ననుసరించి నిత్యములైన పరమాణువులతో జగత్సృష్టి చేస్తూంటాడు. సర్వజ్ఞుడైన ఈశ్వరుడొక డున్నాడని అంగీకరించనిచో అచేతనాలైన పరమాణుల ద్వారా సృష్టి జరగడం సంభావ్యం కాదు?

2. గుణం సర్వదా ద్రవ్యాన్ని ఆశ్రయించి ఉంటుంది. ఒక గుణంలో మరొక గుణం కాని కర్మగాని ఉండదు. ఇలాంటి రూప-రసాదిగుణాలు ఇరవైనాలు గున్నాయి. ఉత్తేషణం (పైకి విసరడం), అవక్షేపణం (క్రిందికి విసరడం) ఆకుంచనం (ముణవడం) ప్రసారణం (చాపడం) అని కర్మ నాలుగు విధాలు. కర్మ కూడ ద్రవ్యాన్నే ఆశ్రయించి ఉంటుంది. సామాన్య మనగా జాతి. అనేకగోవులున్నాయి. ఆ గోవు లన్నింటిలోను 'గోత్వం' అనే జాతి ఒకటి ఉంది. అది గోవు పుట్టినప్పుడు పుట్టదు. అది చనిపోయినప్పుడు

నశించదు. అందుచేత సామాన్యం నిత్యం; అనేక వస్తువులను ఆశ్రయించుకొని ఉంటుంది.

ఒక వస్తువుయొక్క అవయవ విశేషాలు, గుణాలు మొదలైనవాటిని బట్టి ఈ వస్తువుకంటే ఆ వస్తువు భిన్నమైన దని అంటారు. కాని నిత్యములు సమాన గుణములు అయిన రెండు పృథ్వీపరమాణువులలో ఒకటి రెండవదానికంటే భిన్నమైనదని చెప్పాలంటే సరియైన కారణం ఏదీ కనబడదు. అందుచేత ఈ పరమాణువులో ఒక విశేషం, ఆ పరమాణువులో మరొక విశేషం ఉందనీ, ఈ విశేషాన్ని పట్టి ఈ పరమాణువు ఆ పరమాణువుకంటే, ఆ పరమాణువు ఈ పరమాణువుకంటే భిన్నమైనది అనీ చెప్పాలి. ఈ విధంగా విశేషం అనేది నిత్యములైన పరమాణువులు మొదలైనవాటిలో ఉంటుంది. ఇలాంటి విశేషాలను అంగీకరించడం చేతనే వీరి మతానికి వైశేషికమతం అనే పేరు వచ్చినది. సమవాయం అనగా విడదీయరాని సంబంధం. ఇది గుణం గుణి, అవయవం అవయవి మొదలైనవాటిలో ఉంటుంది. ప్రాగభావం, ప్రధ్వంసాభావం, అత్యంతాభావం, అన్యోన్యభావం అని అభావం నాలుగు విధాలు. ఏదైన వస్తువు పుట్టడానికి పూర్వం లేకపోవడం ప్రాగభావం. ఉదాహరణకి ఘటం తయారుచేయడానికి ముందు ఘటం లేదు గాన ఆ అభావం ఘటప్రాగభావం. పుట్టిన వస్తువు కొంతకాల ముండి నశించిన పిమ్మట ఏర్పడిన అభావం ప్రధ్వంసాభావం. ఉదాహరణకి - ఘటం బ్రద్దలైపోవడంచేత ఏర్పడిన అభావం ఘటప్రధ్వంసాభావం. ఒక వస్తువు ఎన్నడూ లేకపోవడం అత్యంతాభావం. ఉదాహరణకి వాయువునందు ఎన్నడూ రూపం ఉండదు గాన దానిలో రూపం లేకపోవడం అత్యంతాభావం. ఘటం పటం కాదు, పటం ఘటం కాదు అనే పరస్పరభేదం అన్యోన్యభావం.

ఈశ్వరుడు, జీవాత్మ మోక్షం మొదలైన విషయాలలో వైశేషికులు నైయాయకమతాన్నే అంగీకరిస్తారు. ఈశ్వరప్రాక్షం అవడంచేత వేదం ప్రమాణ మని నైయాయుకులు, వైశేషికులూ కూడ అంగీకరిస్తారు.

(3) సాంఖ్యదర్శనం :- సాంఖ్యదర్శన ప్రవర్తకుడు కపిలముని. సాంఖ్యులు స్రత్యక్ష - అనుమాన - శబ్ద ప్రమాణాలను అంగీకరిస్తారు. ఈ దర్శనం ప్రకారం ప్రకృతి, పురుషుడు (జీవుడు) అని రెండే మూలతత్వాలు. ప్రకృతి జడం, జీవుడు చైతన్యస్వరూపుడు. మనోదేహేంద్రియాలకంటే భిన్నుడు. ఇతడు సాక్షి వలె ఉంటూ ప్రపంచం వ్యవహారాలన్నీ చూస్తూ ఉంటాడు. ప్రకృతి ప్రాపంచికవ్యవహారాలు

నడుపుతూంటే జీవుడు అనుభవిస్తూంటాడు. ఈ విధంగా జీవునికి భౌక్షత్వమే కాని కర్తృత్వం లేదు. దేహాల భేదాన్ని పట్టి జీవులు కూడా వేరు వేరుగా ఉన్నా రని అంగీకరించాలి.

ప్రపంచానికి మూలకారణం ప్రకృతి. ఇది అచేతనం. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమైనది. ఈ మూడు గుణాలు సామ్యావస్థలో ఉన్నప్పుడు సృష్టి ఉండదు. అప్పుడు ప్రకృతి (ప్రధానం అని కూడ దీనికి పేరు) అచంచలంగా ఉంటుంది. పూర్వకర్మానుసారం పురుషులకు ప్రకృతితో సంయోగం ఏర్పడడంతో ప్రకృతి సృష్టి చేయడం ప్రారంభిస్తుంది. ప్రకృతినుంచి మొట్టమొదట సకలజగదీభజమైన మహత్తత్వం పుడుతుంది. పురుషుని చైతన్యం ఈ మహత్తత్వంలో ప్రతిబింబించడంచేత అది చేతనం వలె భాసిస్తుంది. అప్పుడు దానిని సకలజగదుత్పత్తిహేతువైన బుద్ధితత్వం అంటారు. ఈ బుద్ధితత్వం అహంకారంగా పరిణతం అవుతుంది. ఈ అహంకారతత్వం 'నేను' 'నాది' అనే అభిమానానికి కారణం. దీనితో సంబంధించడంచేత పురుషుడు కర్త నని అనుకొంటూంటాడు. సత్త్వగుణప్రధానమైన అహంకారంనుంచి త్వక్ - చక్షుః - శ్రోత్ర-ఘ్రాణ-రసనలు అనే ఐదు జ్ఞానేంద్రియాలు, వాక్-పాణి-పాద-పాయు-ఉపస్థ లనే ఐదు కర్మేంద్రియాలు, ఉభయాత్మకమైన మనస్సు జనిస్తాయి. తమఃప్రధానమైన అహంకారంనుంచి పంచస్థూలమహాభూతాలకు కారణమైన సూక్ష్మ భూతాలు (వీటికే భూతతన్నాత లని పేరు) పుడతాయి. వీటిలో శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధాలు అవ్యక్తావస్థలో ఉంటాయి. వీటినుండి స్థూలములైన పంచమహాభూతాలు పుడతాయి. ఈ విధంగా సాంఖ్యులు ఇరవైనాలుగు తత్త్వాలు అంగీకరిస్తారు.

జీవుడు అజ్ఞానవశంచేత, అనాత్మలైన దేహేంద్రియాదులకు చెందిన సుఖదుఃఖాదులను తనమీద ఆరోపించుకుని సుఖదుఃఖవశంవదు డౌతుంటాడు. ఈ అజ్ఞానం తొలగగానే లౌకికవ్యవహారాన్నంతనీ ఒక విధమైన నిర్లిప్తతతో పరికిస్తూంటాడు. ఇట్టి స్థితికే ముక్తి, కైవల్యం, అపవర్గం అని పేర్లు. ఇట్టి స్థితిని ఈ శరీరం ఉండగానే సంపాదించకలుగుతే అది జీవన్ముక్తి.

సాంఖ్యులు ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించరు. వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరిస్తారు. కాని కొందరు సాంఖ్యులు తమ మతం కూడ ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరిస్తుంది అని చెప్పడం ఉంది. ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించకపోయినా వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడంచేత ఇది అస్తికమతంగా పరిగణింపబడింది.

4. యోగదర్శనం:- యోగదర్శనం చాల వరకు సాంఖ్యదర్శనాన్ని పోలి ఉంటుంది. ఏతద్దర్శనప్రవర్తకుడు వతంజలిముని. సాంఖ్య లంగీకరించిన చతుర్వింశతితత్వాలను అంగీకరిస్తూ ఈ దర్శనం ఈశ్వరుణ్ణి కూడ అంగీకరిస్తుంది. ఆత్మానాత్మవివేకజ్ఞానంవల్ల ముక్తి కలుగుతుం దని సాంఖ్యులు బోధించగా ఈ వివేకజ్ఞానం కలగడానికి ఉపయోగించే సాధనాలను యోగదర్శనం ప్రతిపాదించింది.

చిత్తంలో సర్వదా ఏవేవో భావాలు కలుగుతూనే ఉంటాయి. వాటికి చిత్తవృత్తులని పేరు. ఆ చిత్తవృత్తుల్ని పూర్తిగా అరికట్టడమే యోగం. ఈ స్థితిని సాధించడానికి ఆవశ్యకమైన యమనియమాదిసాధనాలను యోగదర్శనం బోధిస్తుంది. వైరాగ్యాదుల ద్వారా చిత్తాన్ని శుద్ధం చేసికొని ఏదైన ఒక ఆలంబనం మీద చిత్తాన్ని స్థిరంగా నిలపడంచేత చిత్తవృత్తులను నిరోధించవచ్చును. ఇలా ధ్యానం చేయడానికి అత్యుత్తమమైన ఆలంబనం పరమేశ్వరుడు. అతడు సర్వజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టుడు. అతనిపై చిత్తం నిలిపి యోగాన్ని సాధిస్తే ముక్తి లభిస్తుందని యోగ శాస్త్రసిద్ధాంతం. సాంఖ్యులంగీకరించిన సృష్ట్యాదిప్రక్రియ నంతనీ స్వీకరించి ఈశ్వరు డనే ఇరవై యైదవ తత్వాన్ని అంగీకరించడంచేత ఈ మతానికి సేత్వరసాంఖ్యం అనే పేరు కూడవచ్చినది.

5. పూర్వమీమాంసాదర్శనం :- వేదాల పూర్వభాగాలను ఆధారంగా చేసి కొని బయలుదేరిన శాస్త్రానికి పూర్వమీమాంస అనీ, వాటి ఉత్తర (చివరి) భాగాలను ఆధారంగా చేసికొని బయలుదేరిన శాస్త్రానికి ఉత్తరమీమాంస లేదా వేదాంతం అని పేర్లు. పూర్వమీమాంసాదర్శనప్రవర్తకుడు జైమినిమహర్షి. ఇది ప్రధానంగా కర్మకాండను సమర్థించడానికి ఆవిర్భవించిన శాస్త్రం. జైమిని రచించిన సూత్రాలకి శబరస్వామి భాష్యం రచించారు. ఆ భాష్యానికి ప్రభాకరుడు, కుమారిలభట్టు వ్యాఖ్యానాలు వ్రాశారు. ప్రధానవిషయాలలో ఐకమత్యం ఉన్నా కొన్ని అంశాలలో వీరిద్దరికీ అభిప్రాయభేదాలున్నాయి. అందుచేత పూర్వమీమాంసలో ప్రధానంగా ప్రాభాకరమతం, భాట్టమతం అని రెండు మతాలు ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చాయి. భాట్టమతానికే అత్యధికమైన ప్రచారం ఉంది. ప్రాభాకరులు ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, శబ్దం, అర్థాపత్తి అనే ఐదు ప్రమాణాలు లంగీకరించగా భాట్టులు అనుపలబ్ధి అనే ఆరవ ప్రమాణం కూడ అంగీకరించారు. (దేవదత్తుడు బలిసి ఉన్నాడు. అతడు పగలు భోజనం చెయ్యడు అన్నప్పుడు అతడు బలిసి ఉండడాన్ని పట్టి రాత్రి భోజనం చేస్తా డని తెలుసుకుంటాం. ఈ విధంగా ఒక ఫలితాన్ని పట్టి దాని కారణాన్ని ఊహించడం అర్థాపత్తి. “ఇక్కడ

ఘటం లేదు. ఉంటే కనబడేది కదా” అన్నప్పుడు ఘటం లేదని చెప్పడానికి ప్రమాణం అది అక్కడ కనబడకపోవడం. ఇది అనువలభి ప్రమాణం.

మీమాంసానిద్ధాంతం ప్రకారం వేదాలు అపౌరుషేయాలు. అనగా పురుషనిర్మితాలు కావు. ఇవి అనాదిగా వస్తున్నాయి. అందుచేత వీటిలో పురుషబుద్ధికి సంబంధించిన దోషా లేవీ ఉండడానికి అవకాశం లేదు. అందుచేత ఇవి పరమప్రమాణం. “ఇలా చెయ్యాలి” అని వేదంలో విధించినదంతా ధర్మం. ఇలా చేయకూడదు అని నిషేధించినది అధర్మం. అందుచేత వేదవిహితాలైన స్వధర్మాలను (కర్మలను) ఆచరిస్తూనే ఉండాలి. ఇలా స్వధర్మానుష్ఠానం చేయగా చేయగా కర్మబంధాలన్నీ నశించి మోక్షం లభిస్తుంది. మోక్షం అవిచ్ఛిన్నానందరూపమైన దని కొందరు మీమాంసకుల అభిప్రాయం. స్వధర్మానుష్ఠానంచేత జన్మరాహిత్యం, తద్వారా సర్వదుఃఖవినాశం కలుగుతుందని మరికొందరి మతం. ప్రాచీనమీమాంసకులు స్వధర్మానుష్ఠానంచేత స్వర్గం లభిస్తుందని అంగీకరించగా తరువాతివారు నిష్కామకర్మచేత మోక్షం కలుగుతుందని అంగీకరించారు.

ఆత్మ జన్మ-మరణరహితం, నిత్యం. ఆత్మకు జ్ఞానం సహజం కాదు. ఈ ఆత్మ దేహేంద్రియాదులతో సంబంధించి ఉండి విషయాలను గ్రహించే సమయంలోనే జ్ఞానం కలుగుతుంది. దేహభేదాన్ని పట్టి జీవులు కూడ భిన్నులుగా ఉంటారు. కనబడుతూన్న ఈ జగత్తంతా సత్యమైనది. దీనికి అది కాని అంతం కాని లేదు. అన్ని కాలాలలోను జగద్వ్యవహారం ఈ విధంగానే సాగుతూ ఉంటుంది. అందుచేత జగత్సృష్ట్యాదుల నిమిత్తం భగవంతు డాక డున్నాడని అంగీకరించవలసిన పని లేదు. జీవుల కర్మల ననుసరించి ప్రపంచంలోని పదార్థాలు పుడుతుంటాయి. కర్మయే సర్వశక్తిమై లోకవ్యవహారాన్ని నడుపుతున్నది.

మానవుడు ఇక్కడ చేసిన కర్మలచేత ఆతని ఆత్మలో ఒక శక్తి పుట్టుచున్నది. దీనికి అపూర్వం అని పేరు. చేసిన కర్మ నశించి పోయినా జీవుణ్ణి అంటి బెట్టుకొని ఉన్న ఈ అపూర్వం దేశాంతరకాలాంతరాలలో ఈ జీవునికి ఆ యా ఫలాలు ఇస్తుంది. ఈ శ్వరాస్త్రాన్ని అంగీకరించకపోయినా వేదప్రామాణ్యస్థాపకు లవడంచేత పూర్వమీమాంసకులు ఆస్తికులుగా పరిగణింపబడుతున్నారు.

పైన చూచిన విధంగా ఆస్తికదర్శనాలన్నీ చాల కాలం క్రితం ఆ యా మునులు, ఆచార్యులు రచించిన సూత్రాలతో ప్రారంభ మైనట్లు చెప్పినా వాటి

మూలాలు ఎంతో కాలానికి పూర్వమే వివిధరూపాలలో ఉండి ఉండాలి. వాటిని ఆ యా ఆచార్యులు సూత్రరూపంలో నిబంధించగా తరువాతి ఆచార్యులు అసూత్రాలకు భాష్యాలు, వాటిపై టీకోవటీకాదులు రచించడంతో ఒక్కొక్క దర్శనం అతివిస్తృతరూపంలో పెరిగిపోయింది. అందుచేత ఆ యా దర్శనాలు ప్రస్తుతం లభ్యం అవుతున్న సూత్రగ్రంథాలతోనే ప్రారంభం అయ్యాయి అని భ్రాంతి పడకూడదు. తమకు పూర్వమే బహుళ ప్రచారంలో ఉన్న సిద్ధాంతాలను తాము సూత్ర రూపంలో క్రోడీకరించి నట్లు ఆ యా సూత్రకారులే తమ దర్శనాలలో సూచించి ఉన్నారు. అయితే ప్రస్తుతం లభించే అతిప్రాచీనరూపాలు సూత్రాలే గాన ఈ శాస్త్రాలు సూత్రాలతో ప్రారంభం అయినట్లు చెపుతున్నాం.

“సూత్రసూక్ష్మేధమా భాష్యాపూరా ధీక్షేత్రవాహినీః.

దీకోపదీకాభాష్యా వన్ధే శాస్త్రమహానదీః” (పు. శ్రీ.రా)

అని వర్ణించిన ఏ ఒక్క శాస్త్రమహానదిని చూచినా దాని విస్తృతిని తెలుసుకొనడానికి ఒక పురుషాయుషం నరిపోదు. ఇంతటి విశాలదర్శనవాఙ్మయం, అది ఆస్తికదర్శనవాఙ్మయం కావచ్చు, నాస్తికదర్శనవాఙ్మయం కావచ్చు, ఒక్క భారతదేశంలోనే కనబడుతుంది.

6. ఉత్తరమీమాంస లేదా వేదాంతం: వేదాల చివరిభాగాలైన ఉపనిషత్తుల అర్థాన్ని నిర్ణయించడానికి రచించిన శాస్త్రానికి ఉత్తరమీమాంస అని పేరు. ఉపనిషత్తులు వేదాల అంతాలు గాన ఈ శాస్త్రానికి ఉత్తరమీమాంస అనే పేరుకంటే కూడ వేదాంతం అనే పేరు బహుళప్రచారంలో ఉంది. అందులోనూ వేదాంతం అనగానే అద్వైతవేదాంతమే అని కూడ చాల కాలం నుంచి నేటి వరకూ లోకంలో అత్యధికమైన ప్రచారం ఉంది. కార్ల్ హెచ్ పాట్టర్ చెప్పినట్లు అద్వైతేతరసంప్రదాయస్థులకు విసుపు, కినుక కలిగేటంత ప్రచారంలో ఉంది.

" This System is properly known as Advaita Vedanta, though so important has it become in the eyes not only of scholars but also of those who have been influential in moulding the attitudes of enlightened Hindus to ward India's past, that one will frequently find the term "Vedanta" used to indicate only Advaita Vedanta. This tendency is a confusion to the uninitiated as well as a constant source of irritation to those who are

affiliated with one or the other Vedanta Systems. Still, it serves to emphasise the importance that is now attributed to Advaita among the Vedantas, and especilly that attributed to its most famous figure Sankracharya..." (Encyclopedia of Indian Phisology. (Vol. III P.6)

ఈ విధంగా వేదాంతం అనగా అద్వైతసిద్ధాంతమే అనే ప్రచారం కలగడానికి కొన్ని కారణాలు లేకపోలేదు. ప్రతీ దర్శనంలోను తన సిద్ధాంతం స్థాపించే సందర్భంలో ఇతరదర్శనాలలోని అంశాలను కూడ ఖండనమండనాలకోసం పరామర్శించడం జరుగుతుంటుంది. ఈ ప్రవృత్తి అన్ని దర్శనాలలోనూ, (అస్తికనాస్తికదర్శనాలలో) కనబడుతుంది. అందుచేతనే సూక్ష్మరూపంలో ప్రారంభమైన ప్రతీదర్శనమూ కూడ కాలక్రమంలో అతివిస్తృతరూపాన్ని పొందింది. ఈ విధంగా పరామర్శించే సందర్భంలో బౌద్ధజైనన్యాయవైశేషికసాంఖ్యాదిదర్శనాలలో బాదరాయణనూత్రప్రతిపాదిత వేదాంతదర్శనం అనే పేరుతో అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని పేర్కొనడం జరిగింది. వాటిలోనే కాదు అశ్వారులు మొదలైన వారి రచనలలో కూడ అద్వైతసిద్ధాంతపరామర్శ కనబడుతుంది. వేదాంతం అనే పేరుతోనే వాళ్ళు కూడ ఈ దర్శనాన్ని నిర్దేశించారు. ఇది మొదటి కారణం. రెండవ కారణ మేమనగా జైమిని వేదపూర్వభాగాల వ్యాఖ్యానపద్ధతిని సూచించడానికై పూర్వమీమాంసానూత్రాలు రచించి నట్లు బాదరాయణుడు, ఉపనిషద్వాక్యవ్యాఖ్యావిధానాన్ని నిర్ణయించడానికై బ్రహ్మసూత్రాలను, ఉపనిషత్తులలో ప్రసిద్ధమైన బ్రహ్మశబ్దాన్ని ఉపయోగించి "అథాత్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అనే సూత్రంతో ప్రారంభించి రచించాడు. దాని కీ నాడు లభిస్తున్న సర్వాంగసంపూర్ణమైన అతిప్రాచీనమైన భాష్యం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన శారీరకమీమాంసాభాష్యమ్. ఉపనిషత్తులను, అక్కడక్కడ సంహితాభాగాలలో కూడే కనబడే ఉపనిషదర్థప్రతిపాదక వాక్యాలను, ఉపనిషదర్థానువాదకాలైన స్మృతి వాక్యాలను, (మహాభారతంకూడ స్మృతిగా పరిగణింపబడినది) ఉపనిషదర్థానుగుణాలైన పురాణవాక్యాలను (వీటిని చాల అరుదుగా ఉదాహరించడం జరిగింది) ప్రమాణంగా చూపుతూ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈ సూత్రభాష్యం నిర్మించారు. ఈ సూత్రాలు ఉపనిషద్వాక్యకుసుమగ్రథనం కోసం మాత్రమే ఉద్దిష్టమైన వని ప్రారంభంలోనే సృష్టికరించారు. తమ తమ పరిధులలో ప్రామాణికత్వమూ, ఉపయోగిత్యమూ ఉన్న ఎన్నో అగమాలు ఉన్నా కూడ ఔపనిషదమైన అద్వైతసిద్ధాంతానికి వాటికి ఏ మాత్రం

సంబంధం లేకపోవడంచేత వాటి అర్థాలను సూత్రార్థాలలో చొనిపి సూత్రాలకి వక్రభాష్యం చేసే ప్రయత్నం చేయలేదు. అందుచేత ఈ సిద్ధాంతం ఔపనిషదంగానే, వేదాంతంగానే, ఉండేటట్లు చేయకలిగారు. ఈ అద్వైతసిద్ధాంతానికి ఏకైకమైన అధారం ఉపనిషత్తులు, తదనుసారులైన స్మృతులూ మాత్రమే. (శంకరసంప్రదాయానికి స్వార్థసంప్రదాయం అనే పేరు రావడానికి కారణం కూడ ఈ ఆగమతంత్రాదులనుండి దూరంగా ఉండడమే). వేదాంతం అనగానే అద్వైతం అని ప్రచారం కలగడానికి ఇది రెండవ కారణం.

బ్రహ్మసూత్రాలు: వేదాంతానికి మూలగ్రంథం బ్రహ్మసూత్రాలు. ఇవి బాదరాయణునిచేత రచింపబడినవి. బాదరాయణుడు అనేది వ్యాసుని మరొక పేరని, వ్యాసుడే ఏతత్సూత్రరచయిత అని సాంప్రదాయికుల విశ్వాసం. బాదరాయణుడు పేరు, ఇతని కాలం క్రీస్తుకు పూర్వం లేదా తరువాత ఒకటి రెండు శతాబ్దాలు కావచ్చును అని కొందరు ఆధునిక పండితుల ఊహ. ఇవన్నీ ఊహలే. నిశ్చితంగా ఏదీ చెప్పడానికి శక్యం కాదు. అయితే శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఎక్కడా కూడ ఇవి వ్యాసరచితా అని చెప్పకపోవడం గమనార్హం. బ్రహ్మసూత్రాలకు చాలకాలం పూర్వం వేదాంతసంప్రదాయం దానికి సంబంధించిన వివిధ సిద్ధాంతాలు ఉన్నాయని ఈ సూత్రాలవల్లనే తెలుస్తుంది. కాని ఆ యా సంప్రదాయాలకి సంబంధించిన, (ఈ సూత్రాలలోనే చెప్పిన) కొందరు ఆచార్యుల పేర్లు మాత్రమే తప్ప వారి గ్రంథాలేవీ లభ్యములు కావు.

ప్రాచీనులైన బ్రహ్మసూత్రవ్యాఖ్యాతలు

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్న కొందరు వేదాంతదార్శనికుల పేర్లు ఇతర గ్రంథాల ద్వారా తెలుస్తున్నాయి. వారి గ్రంథాలు లభించడం లేదు. వారిలో కొందరు బాదరాయణసూత్రాలకు వృత్తులు - అనగా సంక్షిప్తవ్యాఖ్యలు, వ్రాసినట్లు తెలుస్తున్నది. వాటి స్వరూపస్వభావాలు కూడ అనుమానమాత్రగమ్యములే కాని వాటిని గూర్చి ఇదమిత్థంగా తెలుసుకొనదగిన ఆధారాలేవీ లేవు. ఉపవర్షుడు, బోధాయనుడు, ద్రవిడాచార్యుడు, బ్రహ్మనంది, బ్రహ్మదత్తుడు, భర్తృమిత్రుడు, భర్తృప్రపంచుడు, టంకుడు, గుహదేవుడు, భారుచి, కపర్ది, సుందరపాండుడు అనేవి అలాంటి పేర్లలో కొన్ని. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఉపవర్షుని పేరు అత్యధికమైన గౌరవాదరాలతో, బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని దేవతాధికరణంలో "భగవాన్ ఉపవర్షః" అని ("వర్షా ఏవ తు శబ్దః ఇతి భగవానుపవర్షః" బ్ర.సూ. 1.3.28) నిర్దేశిస్తారు. పైన చెప్పినవారందరిలోకి

ఉపవర్షుడు ప్రాచీను డన్నట్లు కనబడుతుంది. ఈయన శబరస్వామికి పూర్వం పూర్వమీమాంసాసూత్రాలకి కూడ వృత్తి రచించాడు. ఈ విధంగా జైమినిసూత్రాలకీ, బ్రహ్మసూత్రాలకీ కూడ వృత్తి వ్రాసి ఉండడంచేత ఈయన వృత్తికారుడు అనే పేరుతో ప్రసిద్ధి పొందాడు. బోధాయనుడు కూడ రెండు మీమాంసల మీద వృత్తి వ్రాసినట్లు కనబడుతుంది. అందుచేత ఈయనను కూడ తరువాతి వ్యాఖ్యాతలు వృత్తికారుడు అని నిర్దేశించడం ఉంది. శబరస్వామి కాలం క్రీ.శ. 200 ప్రాంతం అని నిర్ణయించడంచేత ఉపవర్షుడు క్రీ.పూ. 100, క్రీ.శ. 200 మధ్యలో ఉండి ఉండవచ్చునని కొందరి ఊహ. ఉపవర్షుడు, బోధాయనుడు ఒకే వ్యక్తి అని శ్రీభగవద్రామానుజులు, శ్రీవేదాంతదేశికులు మొదలైనవారి అభిప్రాయం. కాని వారు వేరు వేరు వ్యక్తులనీ, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు స్వీకరించిన సంప్రదాయానికి చెందిన ప్రాచీనాచార్యులలో ఉపవర్షు డొకడనీ, అక్కడక్కడ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఖండించిన మతం బోధాయనుని మతం అనీ విమర్శకుల అభిప్రాయం (E.I. Ph. Vol III P/11), శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఉపవర్షబోధాయనుల మతాలను ఉదాహరించిన తీరును పట్టి చూడగా ఆయన ఆ రెండు గ్రంథాలనూ చూచి నట్లు కనబడుతుంది. కాని శ్రీ భగవద్రామానుజుల కాలంనాటికి అవి అలభ్యములై ఉండాలి. “విస్తీర్ణం బోధాయనవృత్తిం పూర్వాచార్యాః సంవిక్షిపుః. తన్మతానుసారేణ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాస్యంతే” (శ్రీ భాష్యం 1.1.1) (విస్తృతమైన బోధాయనవృత్తిని ప్రాచీనాచార్యులు సంక్షిప్తం చేశారు. వారి మతాన్ని అనుసరించి సూత్రాలకు వ్యాఖ్య వ్రాయబడుచున్నది) అని శ్రీభగవద్రామానుజులు వ్రాయడంచేత ఆయనకు బోధాయనవృత్తి లభించలేదనే చెప్పాలి. అది లభించి ఉన్నట్లయితే “తన్మతానుసారేణ” అనికాకుండా “తదనుసారేణ” అని ఉండేవారు అని కొందరు పండితుల అభిప్రాయం. (వ్యాససంమతబ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్ణయః. పేజీ. 7). ఏది ఏమైనా ఈ పూర్వాచార్యులలో ఎవరు ఏ మతాన్ని ప్రతిపాదించారు, తరువాతి ఆచార్యులు ఏ పూర్వాచార్యుల మతాలను ఎంత వరకు అనుసరించారు అని నిశ్చితంగా చెప్పడం కష్టం. ఊహగానాలకు అంతం ఉండదు. ద్వైతవాదం, అద్వితీయాత్మవాదం, భేదాభేదవాదం, పూర్వోత్తరమీమాంసైకశాస్త్రత్వవాదం, భిన్నశాస్త్రత్వవాదం, జ్ఞానకర్మసముచ్చయవాదం, జ్ఞానమాత్రైకసాధనతావాదం, ఇలాంటి ఎన్నో మతభేదాలు ఆయా ప్రాచీనాచార్యుల గ్రంథాలలో ఉండి ఉంటాయి; వాటినే తరువాతి ఆచార్యులు స్వస్వసిద్ధాంతానుగుణంగా మలచుకొని ప్రతిపాదించి ఉంటారు అని మాత్రం గ్రహించి

మనం నంతోషవదాలి. కాని ఒక్క తథ్యం మాత్రం అంగీకరించాలి- శ్రీ శంకరభగవత్పాదరచితమైన సూత్రభాష్యం, గీతోపనిషద్భాష్యాలు ప్రచారంలోనికి రావడంతో ప్రాచీనచార్యుల రచన లన్నీ నామమాత్రావశిష్టాలై తరవాత వచ్చిన పండితులు అక్కడక్కడ లభించే వాళ్ల మతాంశాలను తీసికొని పరస్పర భింధనమండనాదులు చేసుకొనడానికీ, అధునికవిమర్శకులు ఎన్నో విమర్శనగ్రంథాలు, అల్పనిబంధాలు రచించడానికీ ఉపయోగిస్తున్నాయి.

శ్రీశంకరభగవత్పాదులు: భగవత్పాదుల కాలాన్ని గూర్చి అభిప్రాయభేదాలు చాలా ఉన్నాయి. కొందరి అభిప్రాయం ప్రకారం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు క్రీస్తుకు పూర్వం 508నుండి 476 దాకా ఉన్నారు. ఐతిహాసికుల ప్రకారం వీరి కాలం క్రీస్తు శకం 788 నుండి 820. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు మీమాంసకాగ్రేసరుడైన కుమారిలభట్టును కలిసికొన్నట్లు కథ లున్నాయి. కుమారిభట్టు కాలం క్రీ.శ. 600-670. ఆ కథలే నిజమైతే శ్రీశంకరభగవత్పాదుల కాలం క్రీ.శ. 650-700 ప్రాంతం కావచ్చు నని పండితుల ఊహ. (Life and works of Sankaracharya by G.C. Pande, P. 52.)

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దాదాపు నాలుగు వందల గ్రంథాలు రచించి నట్లు ప్రసిద్ధి. వీటిలో ఏవి నిజంగా ఆదిశంకరులు రచించినవో ఏవి తన్నామధారులైన ఇతరులు రచించినవో చెప్పడం కష్టం. ఆ విషయంలో చాలమంది విమర్శకులు పరిశ్రమ చేసి కొన్ని నిర్ణయాలు చేసి ఉన్నారు. అద్వైతసిద్ధాంతసుస్థిరతాసంపాదకులైన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులే రచించినట్లుగా నిశ్చితంగా చెప్పదగినవి బ్రహ్మసూత్రభాష్యం, భగవద్గీతాభాష్యం, కొన్ని ఉపనిషత్తులమీద భాష్యాలు. ఉపదేశ సాహస్రి, వివేకచూడామణి, సర్వవేదాంత సిద్ధాంత సారసంగ్రహం మొదలైన కొన్ని ప్రకరణ గ్రంథాలు, దక్షిణామూర్తిస్తోత్రం మొదలైన కొన్ని స్తోత్రాలు కూడ వీరివే అని నిస్సంశయంగా చెప్పవచ్చును. పై మూడు భాష్యాలకు ప్రస్తానత్రయం అనిపేరు.

బ్రహ్మసూత్రభాష్యం: భాషాసౌందర్యంలోను, రచనాచాతుర్యంలోను, క్లిష్టవిషయస్పష్టికరణంలోను, పరితృమానసోల్లాసనంలోను ఈ భాష్యాని కిదే సాటి. ఈ భాష్యంలో శారీరకుని, అనగా జీవుని, న్వరూపాన్ని గూర్చి చర్చించి అది నిర్ణయించబడినదిగాన దీనికి 'శారీరకమీమాంస' అని కూడ పేరు. బ్రహ్మసూత్రాలలో ప్రతిపాదించబడిన విషయాల సంక్షిప్తన్వరూపం ఇది. ప్రథమాధ్యాయానికి సమన్వయాధ్యాయం అని పేరు. అన్ని వేదాంతాలకూ (ఉపనిషత్తులకూ) కూడ

అద్వితీయబ్రహ్మను ప్రతిపాదించడంలోనే తాత్పర్యం అని నిరూపించడానికై ఈ అధ్యాయంలో ఉపనిషద్వాక్యాల అర్థనిర్ణయం చేయబడింది. ఇందుకొరకై కొన్ని ప్రధానోపనిషత్తులలోని కొన్ని వాక్యాలు ఉదాహరించి వీటికి బ్రహ్మపరంగా అర్థం చెప్పాలా, లేక మరొకవిధంగా చెప్పాలా అని వివిధయుక్తి ప్రదర్శన పూర్వకంగా చర్చించి బ్రహ్మపరంగానే అర్థం చెప్పాలి అని నిర్ణయం చేయబడింది. ఇక్కడ ఉదాహరించని ఇతర వాక్యాలను కూడ ఈ పద్ధతినే అనుసరించి బ్రహ్మపరంగా వ్యాఖ్యానించాలి అని గ్రహించాలి. ఈ విధంగా ఒక్కొక్క అధికరణంలో ఒక్కొక్క నిశ్చితమైన పద్ధతి చూపబడుతుంది. ఈ పద్ధతికి న్యాయం అని పేరు. ఒక న్యాయం పాలిక లున్న ఇతర స్థానాలలో కూడ అన్వయింస్తుంది. (అధికరణంలో ఒక సూత్రం ఉండవచ్చు, రెండు మూడు సూత్రాలు ఉండవచ్చు ఇంకా అధికసంఖ్యలో కూడ ఉండవచ్చు). ద్వితీయాధ్యాయానికి అవిరోధాధ్యాయం అని పేరు. దీనిలో సాంఖ్యదుల తర్కాలతో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరోధం లేదు అని ప్రతిపాదించబడింది. అనగా సాంఖ్యదితర్కాలకు ప్రామాణ్యం ఉంటే వాటితో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరోధం ఉంటుంది గాన ఈ సిద్ధాంతాన్నే మార్చుకోవా లని చెప్పడానికి అవకాశం ఉంటుంది. వాటికి ప్రామాణ్యమే లేనప్పుడు వాటితో విరోధం ఏమిటి అని అవిరోధం అనడంలోని భావం. తృతీయాధ్యాయానికి సాధనాధ్యాయం అని పేరు. దీనిలో బ్రహ్మవిద్యాసాధనాలు చెప్పబడ్డాయి. బ్రహ్మవిద్యాఫలాన్ని ప్రతిపాదించే చతుర్థాధ్యాయానికి ఫలాధ్యాయం అని పేరు. ప్రథమాధ్యాయప్రథమపాదంలో స్పష్టలింగాలైన, అనగా ఈ వాక్యంలో ప్రతిపాదించబడేది బ్రహ్మయే అని చెప్పడానికి తగిన లింగాలు (గుర్తులు) స్పష్టంగా ఉన్న, ఉపనిషద్వాక్యాల విచారణ చేయబడింది. ద్వితీయపాదంలో ఉపాస్యబ్రహ్మను బోధించే అస్పష్టబ్రహ్మలింగాలైన ఉపనిషద్వాక్యాల విచారణ చేయబడింది. చతుర్థపాదంలో 'అవ్యక్త' 'అజా' మొదలైన సందిగ్ధాల్లో కొన్ని పదాల చర్చ చేయబడింది. ద్వితీయాధ్యాయప్రథమపాదంలో సాంఖ్య-యోగ-కణాదాదిస్మృతులతో ఉన్న విరోధానికి పరిహారం చూపబడింది. తృతీయపాదంలో పంచమహాభూతశ్రుతులకు, జీవశ్రుతులకు మధ్య విరోధం పరిహరించబడింది. నాల్గవ పాదంలో లింగశరీరాన్ని గూర్చిన శ్రుతుల మధ్య విరోధం పరిహరించబడింది. తృతీయాధ్యాయప్రథమపాదంలో జీవుని పరలోకగమనాదుల వర్ణనద్వారా వైరాగ్యం బోధించబడింది. రెండవ పాదంలో త్వంవదార్థ (జీవాత్మ) తత్పదార్థాల (పరమాత్మల)

న్వరూపం నిరూపించబడింది. మూడవ పాదంలో సగుణోపాసనను విధించే వాక్యాలలో, కొన్నింటిలో చెప్పిన గుణాలను లేదా ధర్మాలను మరికొన్నింటిలోనికి చేర్చే విధానం విశదీకరించబడింది. ఈ విధానానికి గుణోపసంహారం అనిపేరు. చతుర్థపాదంలో నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యకు అంతరంగాలు, బహిరంగాలు అయిన ఆశ్రమ - యజ్ఞ - శమాదిసాధనాల చర్చ చేయబడింది. చతుర్థాధ్యాయప్రథమపాదంలో -జీవించి ఉండగానే బ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలిగినవాని పుణ్యపాపక్షేపాలు ఎట్లు తొలగిపోతాయో చెప్పబడింది. ద్వితీయపాదంలో మరణం, బైటకు పోవడం మొదలైన విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. చతుర్థపాదంలో నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందేవాడు విదేహముక్తి పొందడం, సగుణబ్రహ్మోపాసకుడు బ్రహ్మలోకంలో నివసించడం చెప్పబడ్డాయి.

శంకరభాష్యవ్యాఖ్యలు

బ్రహ్మనూత్రశాంకరభాష్యంమీద ఎన్నో వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలు బయలుదేరాయి. శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల ప్రధానశిష్యచతుష్టయంలో ఒకరైన శ్రీ పద్మపాదాచార్యులు పంచపాదిక అనే ఒక వ్యాఖ్య రచించారు. ఇది చతుఃసూత్రికి మాత్రమే లభిస్తున్నది. చతుఃసూత్ర్యంతమైన ఈ పంచపాదికకు ప్రకాశాత్మయతి (1200) పంచపాదికావివరణం అనే అతివిస్తృతమూ, ప్రామాణికమూ, అనేకవ్యాఖ్యాతలకు ఉపజీవ్యమూ అయిన వ్యాఖ్యానం రచించారు. ఈ వివరణానికి విష్ణుభట్టపాధ్యాయుడు ఋజువివరణం అనే వ్యాఖ్యను, అఖండానందముని తత్త్వదీపనం అనే వ్యాఖ్య రచించారు. నృసింహానందముని (1500) వివరణభావప్రకాశిక అనేవ్యాఖ్య రచించారు. అమలానందుడు పంచపాదికకు పంచపాదికాదర్పణం అనే వ్యాఖ్య విద్యాసాగరుడు పంచపాదికాదీకా అనే వ్యాఖ్య రచించారు. ఈ విధంగా బయలుదేరిన పంచపాదికాదివ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యాప్రస్థానానికి వివరణప్రస్థానం అని పేరు. క్రీ.శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దికి చెందిన వాచస్పతిమిశ్రు డనే మహాదార్శనికుడు (841 ఎ.డి. ప్రాంతం) శంకరభాష్యానికి భామతి అనే అతిరుచిరమైన, విషయప్రతిపాదనలో సాటి లేని వ్యాఖ్య రచించాడు. అఖండానందుడు, (బహుశా ఇతడు తత్త్వదీపనరచయితయే అయి ఉండవచ్చును) భామతిపై ఋజుప్రకాశిక అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అమలానందసరస్వతి (1247-1260) భామతికి కల్పితరువు అనే

విస్తృతమూ, వాచస్పతినిగూఢభావస్పష్టికరణసమర్థమూ అయిన వ్యాఖ్య రచించాడు. ప్రసిద్ధమహావిద్వాంసుడైన శ్రీమదప్పయ్యదీక్షితేంద్రుడు కల్పతరువుకు పరిమలం అనే సువిస్తృతమై పూర్వమీమాంసావాక్యవిశ్లేషణచణమైన వ్యాఖ్య రచించారు. ఈ కల్పతరువుకే లక్ష్మీన్యసింహపండితుడు ఆభోగం అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అల్లాలసూరి అనే పండితుడు భామతికి భామతీతిలకం అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. ఈ విధంగా శంకరభాష్యంమీద వెలువడిన ఈ వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యలకు భామతీప్రస్థానం అని పేరు. ఇవి కాక చిత్తుఖముని రచించిన భాష్యభావప్రకాశిక, నారాయణసరస్వతి రచించిన వార్తికం అనే వ్యాఖ్య, ఆనందగిరి రచించిన న్యాయనిర్ణయం అనే వ్యాఖ్య, గోవిన్దానందయతి రచించిన రత్నప్రభ అనే వ్యాఖ్య ప్రసిద్ధమైనవి. ఆనందగిరి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన సూత్రభాష్య - గీతాభాష్య - ఉపనిషద్బాష్యాలకే కాక వారి కొన్ని శతశ్లోక్యాదిప్రకరణగ్రంథాలకి కూడ వ్యాఖ్యలు వ్రాశారు. మూలంలో ఉన్న భావాన్ని అవతారికలలోనే సుస్పష్టంగా ప్రతిపాదిస్తూ విషయవివేచనం చేయడంలో ఈయనకు ఈయనయే సాటి. వివరణమార్గాన్ని అనుసరించి రచించిన రత్నప్రభలోని చతుః సూత్ర్యంతభాగానికి పూర్ణప్రకాశానందసరస్వతి ఆభివ్యక్త అనే వ్యాఖ్యానం రచించాడు. దీనికి పూర్ణానందీయం అని ప్రసిద్ధి. రత్నప్రభకు రామానందీయం అని ప్రసిద్ధి ఉంది. దీని రచయిత పేరు రామానందుడనీ, వీరి గురువు గోవిందుడనీ కొందరంటారు. రత్నప్రభాకారుడు పూర్వాశ్రమంలో ధర్మసూరి అనే పేరు గల ఆంధ్రదేశీయుడైన పండితు డని ప్రసిద్ధి ఉంది. రత్నప్రభావ్యాఖ్యానం అతిసరళమైనది. భాష్యభావాన్ని తెలుసుకొనడానికి బాగా ఉపకరిస్తుంది. అందుచేత దీనికి వేదాంతశాస్త్రాధ్యయనం చేసేవారిలో అతి విస్తృతమైన ప్రచారం ఉంది.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల తరవాత బయలుదేరిన కొన్ని సంప్రదాయాలవారు, ముఖ్యంగా విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయానికి చెందిన శ్రీ భగవద్రామానుజ శ్రుతప్రకాశికాకార - శ్రీమద్వేదాంతదేశికాదులు శాంకరభాష్యంలో ఉద్భావనచేసిన కొన్ని దోషాలను సమూలంగా నిర్మూలించి శ్రీమదద్వైతానందస్వామి బ్రహ్మవిద్యాభరణం అనే అతివిస్తృతమూ, వివిధశాస్త్రార్థగభీరమూ అయిన వ్యాఖ్య రచించారు. ఈయన రత్నప్రభాకారులైన శ్రీరామానందయతీంద్రుని శిష్యుడు. దీనికి అస్మదాచార్యవర్యులైన

శ్రీ యస్.ఆర్. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి గారు చక్కని టీక రచించారు. బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో ఏ విషయం ఎవరి ఆక్షేపణకి సమాధానంగా చెప్పబడిందో తెలియని స్థలాలలో (అందుకు కారణం వ్యాఖ్యాత ప్రతిపక్షి పేరు పేర్కొనకుండా సమాధానాలు చెప్పడం) వీరి టీక బాగా ఉపయోగపడుతుంది. ఇవే కాక శంకరభాష్యానికి ప్రకటార్థవివరణం మొదలైన ఇంకా ఎన్నో ప్రామాణికమైన వ్యాఖ్యలు కొన్ని ముద్రితాలు, కొన్ని అముద్రితాలు ఉన్నాయి.

ప్రక్రియాభేదాలు

వేరు వేరు ప్రస్థానాలు, ప్రక్రియాభేదాలు, వివిధ వ్యాఖ్యలూ, వాటిలో కనబడే వేరు వేరు సమన్వయాలూ, వీటిని చూచి కొందరు అద్వైతసిద్ధాంతప్రతిపాదకులలో ఐకమత్యమే లేదని ఆక్షేపిస్తూంటారు. ఇది అవిచారితమణీయమైన ఆక్షేపం. విషయం సామాన్యబుద్ధిమంతులు అర్థంచేసికొనడానికి శక్యంకాని దైనప్పుడు దానిని ఏదో విధంగా బోధించడానికి అనేక ప్రక్రియలు అవలంబించవలసి ఉంటుంది. ప్రధానసిద్ధాంతంలో ఏమీ భేదం లేదు. ఉన్న భేదం అల్లా ప్రక్రియలలో మాత్రమే; ఆ సిద్ధాంతాన్ని అర్థం చేసికొనడానికి చూపిన ఉపాయాలలో మాత్రమే. “నువ్వు ఏ విధమైన శక్తి లేని అల్పజ్ఞుడవు. పరమాణువువు. నువ్వు శాశ్వతమైన సుఖం పొందాలంటే, దుఃఖవిముక్తుడవు కావాలంటే నీకంటే చాల గొప్పవాడైన పరమేశ్వరుణ్ణి ఆశ్రయించాలి. సేవించాలి” అని భోధిస్తే ప్రతీవాడికి అనాయాసంగా అర్థం అవుతుంది. పుట్టింది మొదలు చేస్తున్నది వాళ్లనీ వీళ్లనీ ఆశ్రయించి ఏవేవో లాభాలు పొందుతూండడమే ఏదా? అలాంటివానికి ప్రారంభదశలో, చాల గొప్పవాడైన భగవంతు డనేవా డొక డున్నాడు; అతని నాశ్రయించాలి అని చెప్పడం అవసరమే. దానికి ఒక అడుగు ముందు వెళ్లి నువ్వు పరమాణువు కాదు; సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తుడూ అయిన ఏ పరమాత్మ ఉన్నదని వింటున్నామో ఆ పరమాత్మ నువ్వే. ఈ ప్రపంచం వెనక ఉన్న పరమార్థతత్వం కూడ ఈ పరమాత్మయే. ఆ తత్త్వం ఒక్కటే అని చెప్పేటప్పటికి అతని కేమీ అర్థం కాదు. ఈ విషయం అతనికి అర్థం చేయించడానికి ఎన్నో పద్ధతు లవలంబించాలి. ఉపాయాలు చూడాలి. ఒక విషయాన్ని బోధించడానికి అనేకదృష్టాంతాలను చూపడం అనే పద్ధతి ఉపనిషత్తులలోనే అనేకప్రస్థానాలలో కనబడుతుంది. వాటినే భగవత్పాదులు

తమ భాష్యాలలో సూచించగా వాటిని వ్యాఖ్యాతలు సృష్టికరించడంలో తప్పేమీ లేదు. వాటి అన్నింటి పరమలక్ష్యం అద్వైతసిద్ధాంతబోధనమే. బింబప్రతిబింబవాదం, అవచ్ఛేదవాదం, అభానవాదం, ఏకజీవవాదం, అనేకజీవవాదం, మాయావిద్యాభేదవాదం, మాయావిద్యైక్యవాదం, మొదలైన ప్రక్రియలన్నీ ఇలాంటివే. పరమసిద్ధాంతాన్ని అర్థం చేసుకొనడానికి ఉపకరించినంతవరకు ఈ ప్రక్రియలన్నీ పరస్పరవిరుద్ధాలైనా గ్రాహ్యములే. చివరికి, ప్రధానలక్ష్యం సాధించిన తరువాత ఇవన్నీ అవసరం లేకపోతే త్యాజ్యమైనవే అని వార్తకకారులు సృష్టికరించారు.

"యయా యయా భవేత్పుంసాం వ్యుత్పత్తిః ప్రత్యగాత్మని,

సా సైవ ప్రక్రియా జ్ఞేయా సాధ్య, సా చానవస్థితా"

ఈ విషయాన్నే దృష్టిలో ఉంచుకొని అప్పయ్యదీక్షితులు - "భగవత్పాదుల ముఖపద్మంనుండి బయలుదేరిన, సంసారహరిణియైన, అద్వితీయాత్మతత్త్వ ప్రతిపాదకమైన సూక్తి ఆ యా ప్రాచీనాచార్యులను చేరి, విష్ణుపాదోద్గతమైన గంగ వివిధ భూభాగాలలో వివిధరూపాలు ధరించినట్లు, వివిధరూపాలలో కనబడుతున్నది. అయితే అద్వితీయబ్రహ్మపరాయణత్వంలో మాత్రం ఏమీ భేదం లేదు" అని అంటారు.

"అధిగతభిదా పూర్వాచార్యానుపేత్య సహస్రధా

సరిదివ మహీభేదాన్ సంప్రాప్య శౌరిపదోద్గతా,

జయతి భగవత్పాదశ్రీమన్ముఖముజనిర్గతా

జననహరణీ సూక్తిర్భహ్మద్వయైకపరాయణా"

(శాస్త్రసిద్ధాంతలేఖసంగ్రహం)

ఈ విషయంలో వ్యాకరణశాస్త్రం ఉదాహరణంగా చూపవచ్చును. ప్రస్తుతం అధికప్రచారంలో ఉన్న వ్యాకరణం పాణినీయం. పాణిని పదాలను విడగొట్టి ఇది ప్రకృతి అనీ ఇది ప్రత్యయం అనీ నిర్ధారణచేశాడు. అలాంటివి ఎన్నో ప్రత్యయాలు కల్పించుకొన్నాడు. సంజ్ఞలు, పరిభాషలు ఏర్పరుచుకొన్నాడు. వీటి అన్నింటి ప్రయోజనం 'రామః', 'భవతి', 'ఏధతే', 'చిక్కిర్పతి', 'కార్యమ్', 'చర్మరీతి', 'దాశరథిః', 'గౌరవమ్', 'లావణ్యమ్', 'జగమిషతి' ఇత్యాది పదాలు తయారుకావడమే. పాణినికి పూర్వం ఉన్న కొందరు వైయాకరణులు, తరువాత వచ్చిన వైయాకరణులు ఇలాంటి పదజాలాన్నే

తయారుచేయడం కోసం వేరువేరు ప్రత్యయాలు, సంజ్ఞలు, పరిభాషలు మొదలైనవి ఏర్పరచుకొన్నారు. ఎవరు ఏవి ఏర్పరచుకొన్నా అసలు సాధించవలసినది మాత్రం పదనిర్మాణమే. వాళ్లు సాధించేపదాలు, పాణిని సాధించేసదాలూ కూడ సమమే ప్రక్రియలోమాత్రం భేదం, ఒకే విషయాన్ని ఒక ఉపాధ్యాయుడు కొన్ని ఉదాహరణల సహాయంతో ఒక విధంగా బోధిస్తాడు. మరొకడు మరొకవిధంగా బోధిస్తాడు అద్వైతగ్రంథాలలో కనబడే ప్రక్రియాభేదం ఇలాంటిదే.

అందుచేత ఈ అక్షేపణలన్నీ కాలక్షేపంకోసం, స్వాత్మానందంకోసం, వినేయబుద్ధివిక్షేపం కోసం చేసేవి మాత్రమే.

భగవద్గీతాభాష్యం: మహాభారతాన్ని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు స్మృతినిగా పేర్కొంటూంటారు. దానిలోని భీష్మపర్వాంతర్గతమైన భగవద్గీతకు కూడ వీరు భాష్యం రచించి దానిలో ప్రధానప్రతిపాద్యం అద్వితీయాత్మతత్వమే అని స్థాపించారు. శ్రీశంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం కూడ భగవద్గీతకు వ్యాఖ్యానాలు (వృత్తులు) ఉన్నట్లు వీరి భాష్యంవల్లనే తెలుస్తుంది. అవి లభ్యం కావు. కొందరు వృత్తికారులు జ్ఞానకర్మసముచ్చయం, భేదాభేదవాదం మొదలైనవి ప్రతిపాదించినట్లు భాష్యంలో వీరు చేసిన తత్తన్మతఖండనవల్ల తెలుస్తున్నది. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు భాష్యం రచించినది మొదలు భగవద్గీతకు అత్యధికమైన వ్రసిద్ధి లభించి ఇతరసంప్రదాయస్థులు కూడ దానికి స్వస్వమతానుసారంగా వ్యాఖ్యలు వ్రాయడం ప్రారంభించారు.

ఉపనిషద్వాక్యాలు: వేదాల చివర ఉపనిషత్తులు (వేదాంతాలు) ఉన్నాయి ఒక్కొక్క వేదానికి చివర ఒక్కొక్క ఉపనిషత్తు మాత్రమే కాక బహుసంఖ్యలో కూడ ఉన్నాయి. ఇలాంటి ఉపనిషత్తులు మొత్తం 108 ఉన్నట్లుగా చెప్పుతూ ముక్తకోపనిషత్తు వాటి పేర్లు కూడ పేర్కొన్నది. ఈ నూట ఎనిమిది ఉపనిషత్తులతో పాటు ఇంకా ఎనభై ఉపనిషత్తులు చేర్చి మొత్తం 188 ఉపనిషత్తులు చాలకాలంక్రితమే ప్రకటింపబడి ఉన్నాయి. అయితే ఇవన్నీ ప్రాచీనములు కాని, ఉపనిషత్సామయోగ్యాలు కాని కావు వీటిలో అల్పోపనిషత్తు (ముస్లింల అల్లాను గూర్చి చెప్పే ఉపనిషత్తు) వంటివి ఉండడాన్ని పట్టి కొన్నింటి ప్రాచీనత్వప్రామాణికత్వాలు సంశయాస్పదములైనవే.

వేదాంతాలు నివృత్తిరూపధర్మాన్ని బోధిస్తాయి అని వెనుక చూచి ఉన్నాం. ఆ దృష్టితో చూస్తే ఇప్పుడు మనకు ఉపనిషత్తులనే పేరుతో లభ్యమైనవాటిలో కొన్ని మాత్రమే ప్రధాన మైనవి. మిగిలినవి కేవలం ఆ యా దేవతల ఉపాసనావిధానాదులను బోధించేవి. అందుచేత ఇవి శైవ-శాక్త-వైష్ణవ-గాణపతాది సంప్రదాయాలకి సంబంధించినవి.

ఉపనిషత్తులలో ఏవి ప్రధానమైనవి, ఏవి అప్రధానములు అనే విషయాన్ని ప్రాచీనాచార్యుల వ్యాఖ్యానాలను పట్టి తెలుసుకొనవలసి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈశ-కేన-కఠ-ప్రశ్న-ముండ-మాండూక్య-తైత్తిరీయ-ఐతరేయ-ఛాందోగ్య-బృహదారణ్యకోపనిషత్తులకు (పదింటికి) భాష్యం రచించారు. (నృసింహతాపన్యూపనిషత్తుకు కూడ వ్రాసి నట్లు అంగీకరించి వాణీవిలాసప్రెస్సువారు శ్రీశంకరగ్రంథావళిలో చేర్చారు). ఇవి కొక ఐదారు ఉపనిషత్తులనుండి కొన్ని వాక్యాలు అక్కడక్కడ బ్రహ్మసూత్రగీతోపనిషద్భాష్యాలలో ప్రమాణంగా ఉదాహరించారు. శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యులు ఉపనిషత్తులకు వ్యాఖ్యలు వ్రాయకపోయినా పై ఉపనిషత్తులనుండి మాత్రమే వాక్యాలను ప్రమాణంగా ఉదాహరించారు. దీనిని పట్టి ఉపనిషత్తులలో పదిహేను పద్దెనిమిది ఉపనిషత్తులు మాత్రమే ప్రాచీనము లనీ, జ్ఞానమార్గం విషయంలో ప్రామాణికము లనీ విమర్శకుల అభిప్రాయం. 'ఉపనిషత్తు' అనగానే దాని కొక గౌరవం ఉండడంచేత ఆ యా కాలాలలో కొందరు ఉపాసనాప్రధానాలైన రచనలు చేసి వాటికి 'ఉపనిషత్తులు' అని పేరు పెట్టి ఉంటారు. 'అల్లోపనిషత్తు' వంటి ఉపనిషత్తులు ఆవిర్భవించడం ఇందుకు ప్రమాణం.

'ఉపనిషత్' శబ్దం 'ఉప' 'ని' అనే రెండు ఉపసర్గలు చేర్చిన 'సద్'. అనే ధాతువునుండి నిష్పన్న మైనది. "సేయం బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషచ్ఛబ్దావ్యా; తత్పరాణం సహితే: సంసారస్య అత్యంతావసాదనాత్. ఉపనిపూర్యస్య సదేస్తదర్థత్వాత్. తాదర్థ్యాద్రన్తేఽపి ఉపనిషదుచ్యతే" (బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యం. పేజీ 2) "య ఇమాం బ్రహ్మవిద్యాముపయన్త్యాత్మభావేన శ్రద్ధాభక్తిపురఃసరా: నన్త: తేషాం గర్భజన్య జరారోగాద్యనర్థపూగం నిశతయతి, పరం వా బ్రహ్మగమయతి, అవిద్యాదిసంసారకారణం చాత్యన్తమవసాదయతి వినాశయతి ఇత్యుపనిషత్. ఉపనిపూర్యస్య సదేరేవమర్థస్మరణాత్"

(ముండకోపనిషద్భాష్యం. పేజి. 12). శ్రీశంకర భగవత్పాదులు చూపిన ఈ వ్యుత్పత్తి ప్రకారం (1) నమూలమైన సంసారాన్ని నశింపచేయడంచేత (2) పరబ్రహ్మను పొందించడంచేత బ్రహ్మవిద్యకు ఉపనిషత్ అని పేరు. ఇదే ఈ పదానికి ముఖ్యార్థం. ఆ బ్రహ్మవిద్యను బోధించే గ్రంథం కూడ లక్షణచేత ఉపనిషత్ అని చెప్పబడుతుంది. ఇలాంటి వ్యుత్పత్తియే కఠోపనిషద్భాష్యప్రారంభంలో కూడ చూపబడింది. ఒక గురువును ఆశ్రయించి ఆయన దగ్గర కూర్చుండి సంపాదించవలసిన దవడంచేత కూడ బ్రహ్మవిద్యకు ఉపనిషత్ అని పేరు. 'ఉపనిషత్' అనే పదానికి 'రహస్యం' అనే అర్థం కూడ ఉంది. "ఏషా వేదోపనిషత్" (శిక్షావల్లి) ఇత్యాదివాక్యాలలో ఈ అర్థమే చెప్పబడింది. ఆత్మతత్త్వం కూడ అతిరహస్యమైనది గాన దానికి, దానిని ప్రతిపాదించే గ్రంథానికి కూడ ఉపనిషత్ అనే పేరు లభించింది. వెనుక చెప్పిన విధంగా వేదాల అంతంలో ఉండడంవల్లనే కాకుండా వేదాల అంతాన్ని, అనగా సారాన్ని, బోధించడంచేత కూడ ఉపనిషత్తులకు వేదాంతా లనే పేరు వచ్చింది. అందుచేతనే వీటికి 'శ్రుతిశిరస్సు' 'వేదశీర్షము' మొదలైన పేర్లు కూడ ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ప్రధానములైన పదిపదకొండు ఉపనిషత్తులకు కూడ స్వయంగా భాష్యాలు వ్రాసి తాము స్థిరీకరించిన వేదాంతానికి ఉపనిషత్తులు మాత్రమే మూలం అనే విషయాన్ని స్పష్టీకరించారు. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు మొదలైన కొన్ని ఉపనిషత్తులకు ప్రాచీనవృత్తులు ఉన్నట్లు కనబడినా భగవత్పాదుల తరవాత వచ్చిన ఆచార్యు లెవరూ స్వయంగా వీటికి భాష్యాలు రచించలేదు.

వేదాంతం: ఉపనిషత్తులనూ, తదర్థజ్ఞానోపయోగిబ్రహ్మసూత్రాన్ని, ఉపనిషదనుసారిభగవద్గీతనూ ఆధారంగా చేసికొని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని ఒక నిశ్చితరూపంలో స్థాపించారు. అందుచేతనే తన సిద్ధాంతం ఔపనిషదమనీ, వైదికమనీ, ఆకాలంనాటికి ప్రచారంలో ఉన్న సాంఖ్య-వైశేషికాది ద్వైతమతాల వలె ఇది అవైదికం కాదనీ అనేక స్థలాలలో ఘోషిస్తూ వేదాంతార్థనిర్ణయంలో అవైదికాలైన కాపిలాదిస్మృతులకు ఆగమాలకు స్థానం లేదని సూచించారు. ద్విధా ఇతం ద్వీతమ్ = రెండువిధాలను పొందినది. ద్వీతస్య భావః ద్వైతమ్ = రెండువిధాలుగా ఉన్నదాని ధర్మం. న విద్యతే ద్వైతం యత్ర తత్ అద్వైతమ్ =

ఎక్కడైతే ద్విదాభావంలేదో అది అద్వైతం. “ద్విధేతం ద్వితమిత్యాహః తద్భావో ద్వైతముచ్యతే”. (బృ.వా. 4.3.186)

జగత్-జీవ-పరమేశ్వర స్వరూపస్వభావాలేవి, వీటి పరస్పరసంబంధం ఎలాంటిది అనే విషయాన్ని తెలుసుకొనడం కోసమే ఆస్తికదర్శనాలన్నీ ప్రయత్నిస్తాయి. ప్రత్యక్షం, అనుమానం, శబ్దం అనేవి యథార్థజ్ఞానాన్ని కలిగించే మూడు ప్రమాణాలు. “వ్యవహరే భట్టనయః” అన్నట్లు వేదాంతులు భట్టమీమాంసకులచేత అంగీకరించబడిన ఉపమాన-అర్థాపత్తి- అనుపలబ్ధులను కూడ ప్రమాణాలుగా అంగీకరిస్తారు. బాహ్యపదార్థాల జ్ఞానం కలిగించడంలో ప్రత్యక్షమే ప్రబలమైన ప్రమాణం. అతిసూక్ష్మమైన వస్తువులను గ్రహించడానికి గాని సుదూరంలో ఉన్న సూర్యచంద్రనక్షత్రాదుల పరిమాణస్వరూపాదులను గ్రహించడానికి గాని ఈ ప్రత్యక్షప్రమాణం కూడ చాలదు. ప్రత్యక్షాన్ని అనుసరించి ప్రవర్తించేది అను+మానం. ఇక శబ్దానికి ఉన్న పరిధి అతివిస్తృతమైనది. ఒకని తల్లిదండ్రు లెవరో వానికి తెలియాలంటే శబ్దం తప్ప మరొక ప్రమాణం లేదు. ఇంక అలోకికవిషయాలకు వస్తే స్వర్గనరకాలు, పుణ్యపాపాలు, ఆత్మానాత్మలు ఇలాంటి విషయాలు మనకు తెలియాలంటే శ్రుతి ఒక్కటే ఆధారం. ఇది అపౌరుషేయం. అనగా ఇందులో ప్రతిపాదించిన విషయాలు మానవులు ఆలోచించి చెప్పినవి కాదు.

“ఆజన్త నై వృశ్నీంస్తప్యమానాన్ బ్రహ్మ స్యయంభ్యానర్హత్.

త ఋషయోఽభవన్, తదృషీణాం ఋషిత్వమ్”

అని తైత్తిరీయసంహితలో చెప్పినట్లు వేదాలు మహాతపఃశాలులైన ఋషుల మనస్సులలో వాటంతట అవే స్ఫురించాయి. ఈ వేదాలను విన్న ఋషులు వాటిని తాము విన్నవి విన్నట్లుగా తరువాతివారికి అందజేశారు. వీటిలో ఉన్న సత్యాలు మాటవరసకు చెప్పిన సత్యాలు కావు; ప్రయత్నిస్తే వీటి యథార్థత్వాన్ని రుజువు చేసి నిరూపించుకో వచ్చును. అయితే వాటిని రుజువు చేసికోవాలంటే ఆ శ్రుతులలో చెప్పిన పద్ధతులనే అనుసరించాలి. నియమబద్ధమైన జీవితవిధానాన్ని జరుపుకుంటూ, అంతఃకరణను పరిశుద్ధం చేసికొని సాధనచతుష్టయసంపత్తితో ప్రయత్నిస్తే ఆ సత్యాలు స్వానుభవగోచరా లవుతాయి. లోకికవిజ్ఞానానికి సంబంధించిన సత్యత్వాసత్యత్వాలను

పరీక్షించాలంటే కూడ ఆ యా శాస్త్రాలలో చెప్పిన సాధనాలు సేకరించుకొని ఆ విధానాలనే అనుసరించవలసి ఉంటుంది కదా? అందుచేత అద్వైతికి సంబంధించి నంతవరకు వేదోక్తసత్యానికి దూరంగా ఉన్న ప్రత్యక్షానుమానాదీతరప్రమాణాలచేత కలిగే జ్ఞానాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని తదనుగుణంగా మాత్రమే వేదవాక్యాలను సమన్వయించుకొనే ప్రసక్తి లేదు. అప్పుడు శ్రుతి ప్రామాణ్యాంగీకారమే అనావశ్యకం అవుతుంది. వేదప్రతిపాదితమైన విషయానికి ప్రత్యక్షాదులతో విరోధం ఏర్పడితే అద్వైతి వేదసూచితములైన పద్ధతులనే అనుసరించి ఆ విరోధాన్ని తొలగిస్తాడు.

సాధకుని విచికిత్స

మానవుని మనస్సులో కలిగే జిజ్ఞాసకు ప్రధానకేంద్రం మానవుడే. తాను ఒక డున్నాడు. ఆ తానే జీవాత్మ. తన చుట్టూ స్థావరజంగమాత్మక మైన సజీవనిర్జీవరూప మైన ప్రపంచకం ఉంది. ఈ రెండే కాకుండా పరమేశ్వరు డనేవా డొక డున్నా డని శ్రుత్యాదుల ద్వారా లేదా అనుమానప్రమాణం ద్వారా, లేదా రెండింటి ద్వారా తెలుసుకుంటాడు. ఈ మూడింటికీ సంబంధం ఏమిటి అనేదే ప్రశ్న. మానవుని మనస్సును ఏనాటినుంచో వేధిస్తున్న ఈ పెద్ద ప్రశ్న ఈ తీరని సంశయం “యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే” (క.ఉ.1.1.20) అనే వాక్యంలో, (కఠోపనిషత్తులో) నచికేతుడే లేవదీశాడు. మనిషి మరణించిన తరువాత కూడ అతడుంటా డని కొంద రంటారు. ఉండ డని కొంద రంటారు. ఈ విచికిత్సకు సమాధానం చెప్ప మంటాడు. ఆలోచించకలిగిన ప్రతిమనిషి మనస్సులోను కలిగే ప్రశ్నలివి-నేను పుట్టక మునుపు కూడ నేను ఉండేవాణ్ణా ఉండనే లేదా? ఉంటే ఎక్కడ, ఎలా, ఎవరుగా ఉండేవాణ్ణి? నేను ఎక్కడినుంచి వచ్చాను? ఇప్పుడు నేనెవరు? నేను మరణించిన తరువాత కూడ నేను ఉంటానా ఉండనా? ఉంటే ఎక్కడ, ఎలా ఏ రూపంలో ఉంటాను? నేనెక్కడికి వెడతాను? నా చివరి గమ్యస్థానం ఏది? నే నా గమ్యస్థానాన్ని చేరడానికి తగిన ఉపాయం ఏది?” ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పడానికే వేదాంతాలు అద్వైతప్రతిపాదకశ్రుతులు ఉపనిషత్తులు ముందుకు వస్తాయి.

“ఉన్న సత్యం, పారమార్థికమైన తత్వం, ఒక్కటే. రెండు సత్యపదార్థాలంటూ లేవు. ఉన్నట్లుగా కనబడుతున్న వన్నీ ఆ ఏకైకసత్యం యొక్క విభిన్నరూపాలే; వివర్తాలే.

వాటి స్వరూపాన్ని విశ్లేషించు కొంటూ పోతే చివరికి అవి భ్రాంతిమూలకాలే అని తెలుతుంది” అని బోధించే వాక్యాలు ఉపనిషత్తులలో అసంఖ్యాకంగా ఉన్నాయి.

1. “ఏకో దేవః సర్వ భూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా” “ఒకే దేవుడు అన్నీ భూతాలలోను దాగి ఉన్నాడు. అంతటా వ్యాపించి ఉన్నాడు. అతడే అన్ని భూతాల అంతరాత్మ”

2. “నేహ నానాస్తి కించన” (బృ.ఉ.4.4.19)

“ఈ ప్రపంచంలో భేదం అనేది లేదు.”

3. “మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి” (బృ.ఉ. 4.4.10)

“ఈ ప్రపంచంలో అనేకత్వం చూచేవాడు జనన-మరణరూపసంసారంలో తిరుగుతుంటాడు”

4. “ద్వితీయాద్యై భయం భవతి.” (బృ.ఉ.)

“రెండవ వస్తువు ఉన్న దనుకొన్నప్పుడే భయం కలుగుతుంది”.

5. “ఉదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి” (తై.ఉ. 2.7.8)

“ఏ కొంచెం భేదభావం ఉన్నా భయం కలుగుతుంది”

6. “స యశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే, స ఏకః” (తై.ఉ.)

“ఈ పురుషునిలో ఉన్న జీవాత్మ, సూర్యునిలో ఉన్నదీ, రెండూ ఒక్కటే”

7. “సర్వాణి భూతాని అత్మైవాభూద్విజానతః (ఈ.ఉ.7)

“తత్త్వజ్ఞానం ఉన్నవానికి అన్ని భూతాలూ తన ఆత్మయే”

8. “తత్ర కో మోహః కః శోకః ఏకత్వమనుపశ్యతః (ఈ.ఉ.7)

“అంతటా ఏకత్వం చూచేవానికి ఇక మోహ మెక్కడిది? శోక మెక్కడిది?”

9. “యస్మిన్నేకస్మిన్విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి” (ఛా.ఉ.)

“ఏ ఒక దానిని తెలుసుకుంటే ఇదంతా తెలుస్తుందో”

10. “ఈశావాస్యమిదం సర్వమ్” (ఈ.ఉ.1)

“ఈ ప్రపంచం అంతా ఈశ్వరునిచేత కప్పదగింది; అనగా ఈశ్వరునిచేత వ్యాప్తమైనది”

11. “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” (ఛా.ఉ.6.8.7)

“ఇదంతా బ్రహ్మస్వరూపం”

12. “న ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో” (ఛా.ఉ. 6.8.8)

“అదే ఆత్మ శ్వేతకేతూ, ఆ ఆత్మయే నువ్వు”

13. “సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ, అయమాత్మా బ్రహ్మ” (బృ.ఉ. 2.5.19)

“ఇదంతా బ్రహ్మయే. ఈ జీవాత్మ కూడ బ్రహ్మయే”

14. “సచ్చ త్యద్భావత్” (తై. ఉ. 2.6.1)

“ఆ బ్రహ్మయే వ్యక్తావ్యక్తప్రపంచంగా అయింది”

15. “ఐహు స్యాం ప్రజాయేయ” (తై.ఉ. 2.6)

“నేనే అనేకాకారాలలో ఆవిర్భవిస్తాను” (అని ఆత్మ తలచినది)

అద్వితీయాత్మతత్త్వం ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాదించబడింది అనేది ప్రాయోవాదం మాత్రమే. సంహితాభాగాదులలో కూడ అద్వైతతత్త్వాన్ని ప్రతిపాదించే వాక్యాలు కోకోల్లలుగా ఉన్నాయి. నిజానికి ఈశావాస్యోపనిషత్తు శుక్లయజుః సంహితాంతర్గతమే. నూత్రభాష్యంలో అద్వైతసిద్ధాంతోపాద్యలకాలుగా ఋగ్వేదసంహితాదివాక్యాలు కూడ అనేకం ఉదాహరించబడ్డాయి. 1946 సంవత్సరంలో శ్రీకాంచికామకోటిపీఠంవారు ప్రకటించిన ‘అద్వైతాక్షరమాలా’ అనే గ్రంథంలో నాలుగువేదాలలోను (సంహితాభాగాదులలో కూడ) ఉన్న అద్వైతభావాలను సోదాహరణంగా విశదీకరిస్తూ నలుగురు పండితవర్యులు వ్రాసిన వ్యాసాలున్నాయి.

16. “ఏకం సద్విప్రాబుబహుధా వదన్తి” (ఋ.సం)

“సత్ అయిన తత్త్వం ఒకటే అయినా పండితులు దానినే అనేకరూపాలలో వర్ణిస్తూంటారు”.

17. “ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అన్తః, అజాయమాన్ బహుధా విజాయతే” (ఋ.సం)

“గర్భంలోపల ప్రజాపతి సంచరిస్తున్నాడు. ఇతనికి పుట్టుక లేకపోయినా అనేకరూపాలు ధరిస్తూ ఉంటాడు”.

అద్వైతప్రతిపాదకపురాణాదులు.

పురాణాలలో కూడ అనేకస్థానాలలో అద్వైతసిద్ధాంతప్రతిపాదకాలైన ఘట్టాలు కోకోల్లలుగా కనబడుతున్నాయి. విష్ణుపురాణాదులలో ఉన్న జడభరతోపాఖ్యానాదులు

ఇందుకు ఉదాహరణలు. అద్వైతతత్త్వప్రతిపాదికలైన, విష్ణుపురాణంలోని ఎన్నో శ్లోకాలు శ్రీ యస్. ఆర్. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు బ్రహ్మవిద్యాభరణానికి తాము వ్రాసిన ఉపోద్ఘాతంలో ఉదాహరించి ఉన్నారు.

ఉపనిషత్తుల తరవాత ఉపనిషత్తువంటి ప్రామాణ్యంగల గ్రంథం భగవద్గీత. దానిలో కూడ అనేకప్రదేశాలలో అద్వైతతత్త్వం ప్రతిపాదించబడింది.

“బ్రహ్మర్పణం బ్రహ్మ హవిః బ్రహ్మగ్నో బ్రహ్మణా హుతమ్,
బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా” (భ.గీ. 4.24)

“హోమం చేయడం బ్రహ్మ. బ్రహ్మయైన ఋత్విక్కుచేత బ్రహ్మయైన అగ్నిలో హోమం చేయబడిన హవిస్సు బ్రహ్మ. ఈ బ్రహ్మకర్మసమాధిచేత పొందవలసిన, పొందదగిన ఫలం కూడ బ్రహ్మయే”.

“ఇదం శరీరం కౌన్తేయ క్షేత్రమిత్యభిధీయతే,

ఏవద్యో వేత్తి తం ప్రాహః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః”

క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్ జ్ఞానం యత్తత్ జ్ఞానం మతం మమ” (భ.గీ.1.3.1.2)

“ఈ శరీరం క్షేత్రం. ఇది నాది అనుకొనేవాడు క్షేత్రజ్ఞుడు. జీవుడు. అన్ని క్షేత్రాలలోను ఉండే క్షేత్రజ్ఞుడు నేనే (పరమాత్మయే). క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞుల జ్ఞానమే సరియైన జ్ఞానం”.

వరబ్రహ్మవ్రతిపాదకశ్రుతులు: వరబ్రహ్మకు ప్రతీకయైన ఓంకారాన్ని వర్ణిస్తూ మాండుక్యోపనిషత్తులో; ఈ విధంగా చెప్పబడింది.

“ఓమిత్యేతదక్షరమిదం సర్వం తస్యోపవ్యాఖ్యానం భూతం భవద్ భవిష్యదితి సర్వమోంకార ఏవ యచ్ఛాన్యత్రికాలాతీతం తదప్యోంకార ఏవ. సర్వం హ్యేతద్బ్రహ్మ. అయమాత్మా బ్రహ్మ” (మా.ఉ. 1)

“ఏవిత్రమైన ఓంకారం ఎట్టి మార్పులూ లేని బ్రహ్మకు ప్రతీకం అనగా ఓంకారమే బ్రహ్మ. ప్రతీ పదార్థమూ దీని రూపాంతరమే. పూర్వం ఏవి ఉండేవో, ఇప్పుడు ఏవి ఉన్నాయో, భవిష్యత్తులో ఏవి ఉండబోతాయో అవన్నీ ఓంకారమే. మూడు కాలాలకూ అతీతమైనది కూడ ఓంకారమే. ఈ ప్రపంచం అంతా బ్రహ్మయే.

ఈ జీవాత్మ బ్రహ్మయే”.

సుమప్త్యవస్థలో ఉన్న జీవుణ్ణి మాండుక్యోపనిషత్తు ఈ క్రింది మాటలతో వర్ణిస్తున్నది.

“ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషోన్నర్యామి. ఏష యోనిః సర్వస్య ప్రభవా వ్యయో హి భూతానామ్” (మా.ఉ.6)

“ఇతడే సర్వేశ్వరుడు, సర్వజ్ఞుడు, అంతరాత్మ. ఇతడే సమస్తప్రపంచానికి మూలకారణం. ఈ భూతాలన్నీ ఈతనినుండే ఆవిర్భవించి ఇతనిలోనే నిలీనం అవుతాయి”.

ఏ విశేషాలూ లేని నిర్గుణమైన శుద్ధబ్రహ్మ బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో ఈ విధంగా వర్ణించబడింది.

ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంతి అస్థూలమ్, అనణు, అహస్యమ్, అదీర్ఘమ్, అలోహతమ్, అస్నేహమ్, అచ్యాయమ్, అతమః, అవాయు, అనాకాశమ్, అసంగమ్, అరసమ్, అగన్తమ్, అచక్షుష్కమ్, అశ్రోత్రమ్, అవాక్, అమనః, అతేజస్కమ్, అప్రాణమ్, అముఖమ్, అమాత్రమ్, అనస్తరమ్, అబాహ్యమ్, న తదశ్నాతి కించన న తదశ్నాతి కశ్చన” (బృ.ఉ. 3.8.8)

“ఓ! గార్గీ బ్రహ్మవేత్తలు వినాశరహితమైన ఈ పరబ్రహ్మను గూర్చి ఈ విధంగా చెప్పుతున్నారు. ఇది స్థూలం కాదు; చిన్నది కాదు, పొట్టిది కాదు, పొడవైనది కాదు; ఎటువు కాదు; స్నేహం (తడి) కాదు, కాంతి కాదు; చీకటి కాదు; వాయువు కాదు; ఆకాశం కాదు; దేనితోను సంగం కలది కాదు; రసం కాదు; గంధం కాదు; దీనికి కళ్లు లేవు; చెవులు లేవు; వాక్కు లేదు, మనస్సు లేదు; తేజస్సు లేదు, ప్రాణం లేదు, ముఖం లేదు, పరిమాణం లేదు; దీనికి లోపలి భాగం అనీ, తెలుపలి భాగం అనీ లేదు. ఇది దేనినీ తినదు, దీనిని ఏదీ తిన జాలదు”. ఈ విధంగా నిర్గుణమైన అద్వితీయాత్మతత్వాన్ని బోధించే వాక్యాలు ఉపనిషత్తులలో అత్యధికసంఖ్యలో కనబడతాయి.

ద్వైతాశ్రితశ్రుత్యాదులు

అద్వితీయనిర్గుణాత్మతత్వాన్ని బోధించే శ్రుతివాక్యాలు ఇలా ఉండగా మనం

రెండవ పక్షాన్ని పరిశీలించినప్పుడు ప్రపంచంలో భేదం అనేదే లేదనేది ఊహాకి కూడ అందని విషయం. జగత్తులోని వ్యవహారం అంతా భేదదృష్టిమీదనే ఆధారపడి ఉంది వేదప్రతిపాదితమైన కర్మకాండలో కర్మ, కర్మ చేసేవాడు, దాని ఫలం అనే భేదదృష్టియే అంతర్గతమై ఉంది. ఈ భేదం ఏదీ లేకపోతే కర్మానుష్ఠానం చేసే ప్రసక్తియే లేదు. అదే విధంగా ప్రత్యక్షం, అనుమానం, ఉపమానం, అర్థాపత్తి మొదలైన ప్రమాణాలన్నీ భేదాన్నే సమర్థిస్తున్నాయి. ఉపనిషత్తులలో కూడ అనేకవిధా లైన ఉపాసనలను బోధిస్తూ సగుణబ్రహ్మయొక్క వివిధరూపాలను వర్ణించే వాక్యాలు నిర్గుణ బ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యాలకంటే అత్యధికసంఖ్యలో ఉన్నాయి. అప్యయదీక్షితులు చెప్పినట్లు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల భాష్యాలలో కూడ నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపాన్ని నిరూపించే భాగాలకంటే సగుణబ్రహ్మస్వరూపాన్ని, వివిధోపాసనలనూ ప్రతిపాదించే భాగాలు అతి విస్తృతంగా ఉన్నాయి. భేదస్థితిలో భేదాలకు గాని, భేదాలమీద ఆధారపడి ఉన్న సగుణోపాసనాదులకు గాని, వాటికి సంబంధించిన వివిధాంశాలకు గాని అంతం ఉండదు. అందుచేత వాటిని గూర్చి (సగుణస్వరూపాన్ని) ఎంత వర్ణించి చెప్పినా అసమగ్రంగానే ఉంటుంది. అభేదాన్ని, నిర్గుణబ్రహ్మానీ గూర్చి రెండు మూడు వాక్యాలలో చెప్పిచేయవచ్చు. తరవాత ఎన్ని వాక్యాలు చేర్చినా అది చెప్పిన విషయమే మళ్ళీ చెప్పడం అవుతుంది.

“ఏవం చ యథా చతుర్వపి వేదేషు సర్వప్రాణ్యనుగ్రహార్థం బ్రహ్మభావావాప్తి రూపమహాపురుషార్థప్రతిపాదనైదంపర్యేణ ప్రవృత్తేషు, తదుపయోగ్యంతఃకరణశుద్ధి జనకకర్మనిరూపణార్థమేవ భూయాన్ ప్రపంచః, బ్రహ్మనిరూపణార్థో వేదాంతభాగస్తు నిరూపణీయబాహుల్యాభావాత్ స్వల్పః-తథా భగవాత్పదీయే భాష్యే నిర్విశేషబ్రహ్మభావప్రాప్త్యర్థం తన్నిదిద్యాననాయాపేక్షితచిత్తస్థైర్యాద్యుపయో గ్యుపాసనారాధనీయసగుణేశ్వరప్రసంగ ఏవ భూయాన్ నిర్గుణస్వరూపవిచారాంశస్తు నిరూపణీయబాహుల్యాభావాత్ స్వల్పః”. (ఆనందలహరి. పేజీ. 142)

ద్వైతాద్వైతవాక్యసమన్వయం

ఈ విధంగా ద్వైతాన్ని అంగీకరిస్తేనే కాని కుదరని ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ విధినిపేధమోక్షశాస్త్రాలకు, తత్త్వం ఒక్కటే, జీవాత్మపరమాత్మలకు ఏ మాత్రమూ భేదం

లేదు, జగత్తుకు స్వతంత్రమైన అస్తిత్వం లేదు అని చెప్పే అద్వైతవాక్యాలకు సమన్వయం ఎలా కుదురుతుంది? కుదరని పక్షంలో ఒకే ఉపనిషత్తు ఒక చోట ద్వైతానుగుణంగా ఉపాననాదులను ఉపదేశిస్తూ మరొక చోట అద్వైతమే పరమార్థతత్త్వం అని చెబుతూండగా దానికి ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడం ఎట్లు? అనే ప్రశ్నలు దయిస్తాయి.

భేదమే సత్యం అని అంగీకరించిన పక్షంలో అభేదప్రతిపాదకా లైన వాక్యాలన్నీ నిరర్థకములవుతాయి. ఆ వాక్యాలలో ఉన్న పదాలు ఇటు త్రిప్పి అటు త్రిప్పి ఏవేవో ఇష్టం వచ్చిన అర్థాలు చెప్పవలసి వస్తుంది. అభేదమే సత్యం అని అంగీకరించిన ట్లయితే భేదప్రధానమైన వాక్యాలకు సరి యైన గతి చూపవలసి ఉంటుంది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రెండవ పక్షాన్నే అంగీకరించి భేదవాక్యాలకు చక్కని సమన్వయం చూపి ఉన్నారు.

ఉపనిషత్తులలో ద్వైతవాక్యాలూ ఉన్నాయి. అద్వైతవాక్యాలూ ఉన్నాయి. ఏ గ్రంథానికైనా ప్రతిపాదించవలసిన విషయం ఒకటుంటుంది. ఆ విషయాన్ని ప్రతిపాదించే సందర్భంలో ప్రమాణాంతరాల ద్వారా తెలిసి ప్రసిద్ధంగా ఉన్న, ప్రకృతోపయోగు లైన అనేకవిషయాలను పరామర్శించవలసి ఉంటుంది. తాను అనేవాడు ఒకడు, తనతోపాటు మరి ఇతర జీవులు, జగత్తు ఇవన్నీ ఉన్నట్లు ప్రత్యక్షాదుల ద్వారా ప్రతి ఒక్కరికీ తెలుసు. దేవు డనే వా డొక డున్నా డని శాస్త్రాలలో వింటున్నాడు. తానూ ఇతరజీవులూ ఒక్కటే అని గాని, తానూ దేవుడూ ఒక్కటే అని గాని, ఈ జగత్తు అసత్యం అని కాని ఏ ఒక్కడూ అనుకోవడానికి అవకాశం లేదు. అందుచేత పారబాటున ఇవన్నీ ఒక్కటే అనుకుంటా వేమో, అలా కాదు, ఇవన్నీ వేరు వేరు అని చెప్పడానికి శాస్త్రం రావలసిన పని లేదు. ఆ విషయం ప్రత్యక్షాదుల ద్వారా తెలుస్తూనే ఉన్నది. ఈ జగత్తు సృష్టించినది పరమేశ్వరుడు అని చెప్పి, ఆ మాటలు విన్న శ్వేతకేతువు నేనే ఆ పరమేశ్వరుణ్ణి అని ఎక్కడ అనుకొనిపోతాడో అని “నువ్వు మాత్రం పరమాత్మవు కాదు” అని “తత్త్వమసి”కి వెనుకనుండి ఆ జోడించి అతత్త్వమసి అని చెప్పవలసిన పని లేదు. స్పష్టంగా కనబడుతూన్న అర్థం కాదని వివిధ విగ్రహవాక్యనిర్మాణచాతురిని చూపి లేనిపోని అర్థాలు కల్పించవలసిన అవసరం లేదు.

అలాంటి కల్పనలు స్వయూధ్యులకు మాత్రమే పునఃపునశ్చర్యణానందదాయకాలుగా ఉంటాయి. అందుచేత ఉపనిషత్తులలోనే కాదు, వేదపూర్వభాగ-పురాణాదులలో ఉన్న ద్వైతవాక్యాలన్నీ ప్రసిద్ధమైన భేదాన్ని అనువదిస్తూ, ఇతర ప్రమాణాలచేత తెలియని ఆ యా కర్మోపాసనాదులను విధించడం కోసం ఉద్దిష్టమైనవే కాని కొత్తగా భేదాన్ని విధించడంకోసం ఉద్దిష్టమైనవి కావు.

అద్వైతతత్త్వం అనేది లౌకికప్రమాణాలచేత గమ్యమైన విషయం కాదు. అందుచేత ప్రమాణాంతరాలచేత తెలియని అద్వైతతత్వాన్ని ప్రధానంగా ప్రతిపాదించడమే ఈ వాక్యాల ప్రధానలక్ష్యం. అద్వైతమే సత్య మనే పక్షంలో మనకు ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్న ఈ ప్రపంచకాన్ని లేదనడం ఎలా కుదురుతుంది? జీవునికి జీవునికి మధ్య ఉన్న భేదాన్ని లేదనడం ఎలా సంభావ్యం అవుతుంది? అల్పజ్ఞుడూ అల్పశక్తిమంతుడూ అయిన జీవునకు, సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తుడూ అయిన పరమాత్మకు అభేదం చెప్పడం మహాపచారం కదా. ఇలాంటి ప్రశ్నలు ఉదయిస్తాయి. వీటికి సమాధానాలు కూడ ఉపనిషత్తులు భగవద్గీత మొదలైన గ్రంథాలలోనే లభిస్తాయి.

ఇలాంటి విషయాలను గూర్చి అలోచించేటప్పుడు ముందుగా గుర్తుంచుకొనవలసినది ఒకటుంది. అధికారిభేదంచేత, అభిరుచిభేదంచేత శాస్త్రాలలో ఉపదేశభేదం కనబడుతుంది. వేదాలలోని పూర్వకాండలో అనేకకర్మలు, జ్ఞానకాండలో అనేకమైన ఉపాసనలు విధించబడి ఉన్నాయి. అన్ని కర్మలు, అన్ని ఉపాసనలు ఒక వ్యక్తి చేయగలిగినవి కాదు. వైద్యశాస్త్రంలో చెప్పిన అన్ని రోగాలూ ఒక మనిషికి రావు; అన్ని మందులు ఒకే మనిషి సేవించడం అనేది ఉండదు. అదే విధంగా శాస్త్రాలలో వారి వారి అభిరుచులను పట్టి అధికారాన్ని పట్టి మానవులు ఆచరించాలి అనే ఉద్దేశ్యంతో అనేకకర్మోపాసనాదులు విధించబడ్డాయి.

ఉపనిషదాదులలో మరొక పద్ధతి కూడ ఉన్నది. ముందు ఏదో ఒక దానిని చెప్పి అదే చాలా ప్రధానమైన దనీ, ఆత్మ అనీ చెప్పడం; దానిమీద బుద్ధి నిలచిన తరవాత మరొకదానిని, తరవాత మరొకదానిని ఆత్మ అని చెప్పడం-ఈవిధంగా జరుగుతూ ఉంటుంది. ఇదంతా అనలు తత్త్వం దగ్గరకు తీసికొనివెళ్లడం కోసమే కాని అన్నీ సమప్రధాన్యం కలవే, అన్నీ అత్యులే అని చెప్పడం కోసం కాదు. తత్త్వం

అనేది ఒక్కటే ఉండాలి గాని అనేక తత్వాలుండవు కదా? ఈ పద్ధతినే అరుంధతీదర్శన న్యాయం అంటారు. మిణుకు మిణుకు మంటూ అన్నప్పంగా కనబడే అరుంధతీనక్షత్రాన్ని క్రొత్తగా వివాహం అయిన వధువునకు చూపించాలి. అందుచేత ముందుగా ఆ చుట్టు ప్రక్కల నున్న పెద్ద నక్షత్రం చూపించి అదే అరుంధతీనక్షత్రం అని చెప్పి, దానిని గుర్తించినతరువాత, అది కారు నిజమైన అరుంధతి; దాని ప్రక్కనున్నది అరుంధతి అని మరొక నక్షత్రం చూపించి మళ్ళీ దాన్ని నిషేధించి అసలు నక్షత్రాన్ని చూపడం జరుగుతుంది. తైత్తిరీయోపనిషత్తులో ఆత్మను గూర్చి చెప్పే మట్టంలో ముందు అన్నమయయే ఆత్మ అని చెప్పి, దానిని నిషేధించి ప్రాణమయం ఆత్మ అని చెప్పి, దానిని నిషేధించి వరసగా మనోమయ - విజ్ఞానమయ - ఆనందమయాలు ఆత్మ అని చెప్పి చివరికి యథార్థాత్మస్వరూపం చెప్పడం జరిగింది. (చూ. ఆనందమయాధికరణం). ఈ దృష్టితో పరిశీలిస్తే ఉపనిషత్తులలో ప్రతిపాద్యమైన పారమార్థికత్వం అద్వైతమే అనీ, మిగిలిన ద్వైతప్రక్రియ అంతా దానిని తెలుసుకొనడానికి మార్గంగా, అలవాటైన, అందరికీ అర్థమయే పద్ధతిలో చెప్పిన ప్రక్రియ అనీ స్పష్టం అవుతుంది.

ద్వైతమే సత్య మనే పక్షంలో అద్వైతపరమైన అనేకవాక్యాలను అప్రామాణికా లని కొట్టివేయవలసివస్తుంది. ఎందుచేత ననగా ఆ వాక్యాలవల్ల సహజంగా వచ్చే అర్థాలను మన ఇష్టం వచ్చినట్లు మార్చివేసి, ముందుగానే నిర్ణయించుకొన్న మన మతాలకి అనుగుణంగా చెప్పుకొన్న పక్షంలో వాటి ప్రామాణ్యాన్ని పూర్తిగా అంగీకరించనట్లే కదా అర్థం? ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమైన బ్రహ్మను దృష్టిలో పెట్టుకొని “అథాత్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా” అని సూత్రకారుడు సూత్రిస్తే దాని అర్థం మన ఇష్టం వచ్చినట్లు ‘విష్ణు జిజ్ఞాసా’ అనో, ‘శివజిజ్ఞాసా’ అనో, ‘శక్తిజిజ్ఞాసా’ అనో మార్చే అధికారం మన కెవరిచ్చారు? బ్రహ్మ నిర్గుణం అనగా హేయగుణాలు లేనిదని ఎలా చెప్పడం. జగత్తు కూడ బ్రహ్మకు శరీరం అని అంగీకరించిన తరువాత ఆ జగత్తులోని హేయగుణాలు ఎవరికి చెందాలి? ఒక మనిషి శరీరంలో ఉన్న మంచి గుణాలున్నీ వానివే, చెడ్డగుణాలు మాత్రం చెట్టువి అని ఎలా చెప్పడం? బ్రహ్మ అద్వితీయం, బ్రహ్మ తప్ప మరేదీ లేదు వాస్తవంలో అని చెప్పుతూండగా బ్రహ్మతో సమాన మైనది మరొకటి లేదని మాత్రమే అర్థం అనేది

స్వకపోలకల్పితం కదా? ఆ యింట్లో ఒక్కడే అద్వితీయుడుగా ఉన్నాడు అన్నప్పుడు వానితో సమానమైన వాడు మరొకడు లేడు, వాని పోలిక లేనివాళ్లు ఇంకా వందమంది ఉన్నారు అని అంటే అది అంగీకార్యం అవుతుందా? అందుచేత ద్వైతమే సత్యం అని పట్టు పట్టకుండా అద్వైతమే ప్రధానతత్త్వం అని అంగీకరించిన పక్షంలో ప్రత్యక్షాదీతర ప్రమాణాల ద్వారా కనబడే ద్వైతప్రపంచంతో పాటు ఈ ద్వైతసూచకవాక్యాలకు కూడ సమన్వయం చూపవచ్చును.

త్రివిధసత్తలు

ప్రాతిభాసికసత్త: శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రాతిభాసికము, వ్యావహారికము, పారమార్థికము, అనే మూడు విధాలైన సత్తలను (సత్యత్వాలను) సప్రమాణంగా ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. ఎండపడి ధగ ధగా మెరుస్తూన్న ముత్యపు చిప్పముక్క, గాజుముక్క మొదలైన వాటిని చూడగానే వెండి అనో, బంగారం అనో భ్రాంతి కలుగుతుంది. స్వప్నం చూస్తున్నంత సేపూ ఎన్నో పదార్థాలు కనబడుతూ ఉంటాయి. కాని వాస్తవంలో అవి అక్కడ లేవు. అయితే ఆ సమయంలో కనబడుతున్నాయి కాబట్టి అసలు లేవని చెప్పడానికి వీలులేదు. అందుచేత ఆ చూచేవానికి అవి కనబడుతున్నంత సేపూ అవి ఉన్నవనే అంగీకరించాలి. అవి నిజానికి అక్కడ లేవనే విషయం తరవాత అనగా “ఇది వెండి కాదు” “ఇది బంగారం కాదు” ఇత్యాదిరూపంలో ఉండే బాధజ్ఞానం కలిగిన తరవాత తెలుస్తుంది. ఈ విధంగా భ్రాంతిజ్ఞానసమయంలో ఆ రజతాదులకు ఉన్న సత్త (ఉనికి) ప్రాతిభాసికం.

వ్యావహారికసత్త: జీవుడు అది లేనివాడు. ఆ జీవుణ్ణి అనాదిగా అజ్ఞానం కూడా అనువర్తిస్తూ వస్తూన్నది. అలా అనుపర్తిస్తూ రావడం మూలానే జీవుడయ్యాడు. దూరం, సూర్యకాంతి మొదలైన కారణాలచేత లేని వెండి-బంగారాలు కనబడి నట్లు కనుచీకటి అనే దోషంచేత త్రాడుమీద సర్పం కనబడినట్లు, నిద్రాదిదోషంచేత స్వాప్నజగత్తు కనబడినట్లు, అనాదిగా వస్తూన్న ఈ అజ్ఞానం (దీనికే అవిద్య, మాయ అని నామాంతరాలు) చేత జీవుడు నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపమైన బ్రహ్మమీద ఈ జగత్తును, జగత్తుకంటె ఈ బ్రహ్మకంటె వేరుగా తననూ, కల్పించుకొని చూస్తున్నాడు ఈ అవిద్యకు లోబడి ఉన్నంతవరకు ఈ జగత్తు, తాను, బ్రహ్మ (వరమేశ్వరుడు)

వేరు వేరుగా ఉంటారు. ఈ భూలోకం ఉన్నట్లే వేదపురాణాదులలో చెప్పిన వివిధలోకాలు, పుణ్యస్థానాలు, వాటి ఫలాలు, స్వర్గనరకాలు, అన్నీ ఉంటాయి. ఈ లోకవ్యవహారం అంతా ఒక నిశ్చితరీతిలో మామూలుగా జరుగుతూనే ఉంటుంది. ఆ భూమికలో అదంతా సత్యమే. దీనికి వ్యావహారికసత్య అని పేరు.

పారమార్థికసత్య: "నేహ నానాస్తి కించన" అని బ్రహ్మకంటె వ్యతిరేకమైన మరొకవస్తు వేదీ లేదని చెప్పే ఉపనిషద్వాక్యాల శ్రవణం, మనననిదిధ్యాసలు కూడ చేసి అద్వైతబ్రహ్మ ఒక్కటే పరమార్థతత్త్వం, ఈ జగత్తు కల్పిత మైనది, నేను ఆ బ్రహ్మ ఒక్కటే అనే తత్త్వసాక్షాత్కారం కలిగిన పిమ్మట ఈ జగత్తు, ఇతర విభేదాలన్నీ కూడ నిలీనం అయిపోతాయి. అంతా బ్రహ్మగానే కనబడుతుంది. ఇది పారమార్థికసత్యం. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దీని కొక చక్కని ఉదాహరణం చూపించారు. కఱ్ఱతో నిజమైన ఏనుగువంటి ప్రమాణం, ఆకారం గల ఏనుగును తయారు చేసి నిలబెట్టారు. రెండు మూడు వందల గజాల దూరంనుంచి చూచినవాని కది నిజమైన ఏనుగుగానే కనబడుతుంది. అప్పుడతనికి కఱ్ఱ కనబడడం లేదు. అది ఆ ఏనుగులో లీనమైపోయింది. అతడే దగ్గరగా వెళ్ళి చూచాడు. అప్పు డతనికి కఱ్ఱమాత్రమే కనబడింది గాని ఏనుగు కనబడలేదు. అంతవరకూ కనబడిన ఏనుగు కఱ్ఱలో లీనం అయిపోయింది. అదే విధంగా ప్రపంచం కనబడుతున్నంతవరకు పరమాత్మ కనడడు; పరమాత్మను చూడ కలిగితే ఇంక ప్రపంచం కనబడదు.

"దన్నిని దారువికారే దారు తిరోభవతి స్తోమి తత్రైవ,

తద్యజ్జగతి పరాత్మా పరమాత్మన్యసి జగత్తిరోభవతి"

ఈ విధంగా పారమార్థికభూమికలో అద్వైతమే సత్యం. అది చేరనంతవరకు వ్యావహారికభూమికలో అన్ని భేదాలూ ఉంటాయి. ఉపనిషత్తులను జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే ఇందులోని ఔచిత్యం స్పష్టం అవుతుంది.

మాయావాదం ఔపనిషదం: ఈ మాయావాదాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు కల్పించారని అంటూ కొందరు ఆయనను దూషిస్తూంటారు. ఇదొక మాయాజనితమోహం. ఈ మాయను గూర్చి ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీతాదులు, పురాణాలు ఎలుగెత్తి స్పష్టంగా ఘోషిస్తున్నాయి.

“ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే” (ఋ.సం. 4.7.33)

“మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్” (శ్వే.ఉ.4.10)

“తరత్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్ని వేశితే

యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్మనే నమః”

“అవిద్యాయామస్తరే వర్తమానాః న్యయం ధీరాః వణ్ణీతంమన్యమానాః”

(క.ఉ.1.2.5)

ఇత్యాదులైన అనేక శ్రుతివాక్యాలలోను,

“అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జన్తవః”

“నాహం ప్రకాశః సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః”

“దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా

మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే”

ఇత్యాది భగవద్గీతావాక్యాలలోను,

“మాయాం తతాన జనమోహినీమ్”

“మన్యమాన ఇదం సృష్టమాత్మానమిహ సజ్జతే”

“యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః,

నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్”

ఇత్యాది భగవత్వాక్యాలలోను

“ద్వైతం మాయామయం ప్రాహ శ్రుతిః సత్కార్థవాదినీ,

వాస్తవం ప్రాహ వాద్వైతం సర్వమానాతిగామినీ”

ఇత్యాదిమానవోపపురాణాదివాక్యాలలోను మాయ పరతత్వాన్ని అచ్చాదించి వాస్తవంలో లేని జగత్తును ఉన్నట్లుగా చూపిస్తున్న దని సృష్టంగా ప్రతిపాదించబడుచున్నది. “రజ్జ్వమహేర్భగభవాభవో యథా” (రజ్జువుమీద సర్పం కనబడి దానిమీదనే అంతర్ధాన మైనట్లు) ఇత్యాదిభగవత్వాదివాక్యాలలో జగత్తు మిథ్య అనే విషయం సృష్టంగా చెప్పబడింది. ఒకే సమయంలో అనేకసహస్రాంతఃపురకాంతలతో కలిసి శ్రీకృష్ణుడు ఉండడం చూచి ఆశ్చర్యపడిన నారదునితో శ్రీకృష్ణుడు నీవు చూచిన వన్నీ నా మాయారూపాలే అని చెప్పారు.

“మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద

నర్వభూతగుణైర్మూలకం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి”.

అనగా ఇతరరూపాలన్నీ సృష్టించిన కృష్ణుని మూలరూపం ఒక్కటే సత్యం, మిగిలిన రూపాలన్నీ మిథ్య అనే కదా అర్థం? ఈ విధమైన కృష్ణాద్యాశ్రితమైన మాయను అంగీకరించినప్పుడు, సకలజగదాభాసహేతువైన మాయను అంగీకరించడంలో అభ్యంతరం ఉండకూడదు. శ్రీమద్రామాయణంలో అడుగడుగునా మాయాప్రయోగం వర్ణింపబడింది. భరద్వాజుడు భరతునికి, శ్రీరామునికి తన తపోబలంచేత (మాయాశక్తి చేత) ఇచ్చిన విందును గూర్చి శ్రోతల నోళ్లు రేటట్లు ప్రవచనాలలో వర్ణించి చెబుతూనే ఉన్నాం. ఇంద్రజిత్తు మాయాసీతాశిరస్సును ఖండిస్తే చూచి వానరాదులు హాహాకారాలు చేశారు. రాముని ఖండితమైన శిరస్సు చూపి రావణుడు సీతను భయపెట్టాడు. మాయాబలంచేత సృష్టించిన నాగపాశాలతో ఇంద్రజిత్తు రామాదులను బంధించాడు. శ్రీకృష్ణుడు తల్లికి టి.వి.లో చూపినట్లు తన నోట్లో విశ్వరూపం చూపించాడు. భగవద్గీతలోని విశ్వరూపదర్శనంలో ఇంకా జీవించియే ఉన్న భీష్మాడు లందరూ కోరలమధ్య పడి నలిగిపోతున్నట్లు, మరణిస్తూన్నట్లు అర్జునునికి చూపించాడు. మాయా కల్పితాలైన ఇవన్నీ పరమార్థసత్యాలు కాదని అందరూ అంగీకరించవలసిందే. అలాంటప్పుడు ఉపనిషత్తులలో సృష్టంగా చెప్పిన మాయను ఆధారంగా చేసికొని యుక్తియుక్తంగా శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు స్థాపించిన మాయావాదం స్వకపోలకల్పితం అనడం సాహసమాత్రమే అవుతుంది.

మాయాస్వరూపం : ఈ మాయ ఎవరి అధీనంలో ఉన్నది? ఎవరిమీద పని చేస్తుంది? అని ప్రశ్న. దీనికి సమాధానం కొన్ని ప్రసిద్ధదృష్టాంతాలు పరిశీలిస్తే లభిస్తుంది ఒక ఇంద్రజాలికుడున్నాడు. అతడు మన కళ్ల ఎదుటనే ఏవేవో వస్తువులను సృష్టిస్తున్నాడు. రెండు మూడు అడుగుల ఎత్తు గల, శాఖోపశాఖలతో సర్వసంపూర్ణంగా ఉన్న ఒక మామిడిచెట్టు, దానికి కాయలు సృష్టించి దాని కాయ కోసి ముక్కలు అక్క డున్న వాళ్లకి పంచిపెడుతున్నాడు. (ఇది నేను 1946లో మద్రాసులో స్వయంగా చూచిన విషయం). అతడు ఆ విధంగా ఎలా చేయకలిగాడు? ఏదో ఒక శక్తి సహాయంచేత. మా గురువుగారైన పాత్రాస్మరణీయులు శ్రీ పోలగం రామశాస్త్రిగారు (మద్రాసు సంస్కృత

కలాశాల) మాయను గూర్చిన చర్చ పాఠ్యగ్రంథాలలో వచ్చినప్పుడు ఒక కథ చెప్పే వారు. ఒక ఐంద్రజాలికుడు ఒక గ్రామానికి వెళ్లి గ్రామస్థుల నందరినీ పిలిచి “నేను ఈ పెద్దభవనాన్ని మ్రింగివేయగలను, చూడండి” అని చెప్పి ఆ భవనాన్ని మ్రింగివేశాడట. అక్కడున్నవాళ్లందరూ అశ్చర్యచకితులై కోలాహలం చేస్తున్నారట. ఇంతలో కొంత దూరంలో ఉన్న తాటిచెట్టుమీద కల్లు గీయడానికి ఎక్కిన ఒక వ్యక్తి అదంతా చూచి “అతడు భవనాన్ని మ్రింగడమూ లేదు, ఏమీ లేదు; దాని ఎదురుగా నోరు తెరుచుకొని నిలబడ్డాడు; అంతే” అని బిగ్గరగా చెట్టుపైనుంచి అరచాడట. “ఓహో! ఇతడు చెట్టుమీద మిగిలిపోయాడా!” అనుకొని ఆ ఐంద్రజాలికుడు అతని వైపు చూచినాడట. దానితో “ఔను ఔను; మ్రింగి వేస్తున్నాడు” అని ఆ చెట్టు మీద నున్న వ్యక్తి కూడ అంగీకరించాడట. పైన చెప్పిన విశ్వరూపదర్శనాదులు కూడ అలాంటివే.

ఈ విషయాలను పరిశీలించి చూస్తే రెండు అంశాలు మనకు స్పష్టం అవుతాయి. ఆ ఐంద్రజాలికుని దగ్గర ఏదో ఒక శక్తి ఉంది. దానిని అతడు తన చిత్తం వచ్చినట్లు ఉపయోగించగలడు. దాని ప్రభావానికి లొంగినవాళ్లకి అక్కడ లేని వస్తువులు కనబడతాయి. ఆ శక్తికి లోబడనివారికి కనబడవు. అందుచేతనే దానికి లోబడనంతవరకు తాటిచెట్టుమీద ఉన్నవాడు సత్యపరిస్థితినే చూడకలిగాడు. ఐంద్రజాలికుని దృష్టి వానిమీద పడిన మరుక్షణంలో అతడు కూడ అందరితో సమాను డైపోయాడు. అందుచేత ఈ శక్తికి ఆశ్రయం ఐంద్రజాలికు డనీ, విషయం అక్కడ చేరిన ద్రష్ట లనీ, ఆ శక్తి అక్కడ ఉండే యథార్థస్వరూపాన్ని కప్పివేసి (దీనికే అవరణశక్తి అనిపేరు) లేని వస్తువును ఉన్నట్లుగా చూపిస్తున్న దనీ (దీనికే విక్షేపశక్తి అని పేరు) గ్రహించవచ్చును. న్యప్ప - రజ్జునర్పజ్ఞానాదులలో కూడ ఈ విధంగానే సమన్వయించుకొనవచ్చును. ఒక్క భేదం ఏ మనగా అక్కడ అవిద్యకు, అజ్ఞానానికి, ఆశ్రయభూతుడు ఆ వ్యక్తియే; విషయభూతుడు కూడ ఆ వ్యక్తియే.

పైన మనం చూసిన ఐంద్రజాలికుని శక్తి పరిమిత మైనది అది కొంతమంది మీద మాత్రమే, కొంతసేపు మాత్రమే పని చేస్తుంది. మాయ అనేది అచింత్యప్రభావం గలది, అచింత్యప్రభావరూపమైనది. దాని స్వరూపస్వభావాలు ఇలా ఉంటా యని

చెప్పడం కష్టం. ఇది పరమాత్మలో ఉన్న అద్భుతశక్తి. జీవు లందరూ ఈ మాయకు లోబడినవారే. పరమాత్మ మాత్రం దీనికి అతీతుడు. అగ్నిలో ఉన్న దాహకత్వశక్తి అగ్నిని దహించదు కదా? పరమాత్మ మాత్రం తన ఇచ్ఛానుసారం దానిని ప్రవర్తింపజేయగలడు, ఉపనంహరించగలడు. ఈ మాయతో కలిసిన పరమాత్మయే జగత్తుకు ఉపాదానకారణం నిమిత్తకారణమూ కూడ. మాయాశబలితం కాని శుద్ధ పరమాత్మతత్త్వం నిర్గుణం. అందుకే ఈ కర్మత్వాదులతో సంబంధం లేదు.

జీవన్ముక్తులు తప్ప మిగిలిన జీవులందరూ ఆ అవిద్యలో, అజ్ఞానంలో చిక్కుకొన్నవారే. వీరు ఆ స్థితిలో ఉన్నంతవరకు జగజ్జీవాదులను వేరు వేరుగా చూస్తుంటారు. అందరూ ఒకే విధమైన రంగు గల కళ్లజోళ్ళు పెట్టుకొని ఉన్నారు. అందుచేత వాళ్ల చూపులో భేదం ఏదీ ఉండదు. తాను ధరించినది రంగు కళ్లజోడు అనే నిశ్చితజ్ఞానం ఉన్నవాడు తాను చూచుచున్నది యథార్థరూపం కాదని తన మనస్సులో నిశ్చితంగా అనుకొంటూనే ఉంటాడు. జ్ఞాని పరిస్థితి అదే.

ఈ మాయకు అవరణశక్తి. విక్షేపశక్తి అని రెండు శక్తు లుంటాయి. మొదటి శక్తిచేత పరమార్థతత్వాన్ని కప్పివేసి విక్షేపశక్తిచేత లేని ప్రపంచాన్ని చూపిస్తుంది మాయ. అందుచేత దాని అసలు స్వరూపం తెలిసికొన్నవాడు అది తనంతట తానే తొలగిపోతుంది. రజ్జుస్వరూపం తెలిసిన తరవాత సర్పం తొలగిపోయి నట్లు ఆత్మ స్వరూపం తెలిసిన తరవాత జగత్తు అదే తొలగిపోతుంది. ఇంక మిగిలేది అద్వితీయాత్మతత్త్వమే. ఈ విధంగా మాయ అనేదానిని ఉపనిషదాదిప్రతిపాదితరీతిలో అంగీకరించినప్పుడే ఉపనిషత్తుల ప్రధానోపదేశ్యమైన అద్వైతత్వం కుదురుతుంది.

జగన్మిథ్యాత్వం

ఈ జగత్తు పరబ్రహ్మమీద మాయామాత్రకల్పితమనీ, అందుచేత మిథ్య అనీ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో అనేకవిధాలుగా శ్రుతియుక్తిసాహాయ్యంతో ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. 'మాయావాదం' అని చెప్పబడే ఈ వాదాన్ని ప్రాజ్ఞీర్ణయదూషితం కాని మనస్సుతో, నిష్పక్షపాతదృష్టితో పరిశీలించి అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నిస్తే కొంతవరకు లాభం పొందడానికి అవకాశం ఉంటుంది. ఆయన చెప్పిన మిథ్యాత్వం అంటే ఏమిటో తెలుస్తుంది. అందుచేత ఈ సిద్ధాంతాన్ని కొంతవరకు

శ్రీశంకరభగవత్పాదుల మాటలలోనే తెలుసుకొనడానికి ప్రయత్నించుదాం.

“ఈ ప్రపంచకం అంటే పేర్లు, అకారాలు, కర్మలు, ఈ మూడింటి నముదాయం మాత్రమే. మిథ్యాజ్ఞానంచేత కల్పించబడిన ఈ మూడింటినీ మించి ప్రపంచం అనేది లేదు. దీనిలో ఎక్కడ చూచినా పనులు, వాటి సాధనాలు, వాటి ఫలితాలు-ఇవే కనబడతాయి. (ఎండమావులలో కనబడే) నీటిని ఎండమావుల సత్యస్వరూపాన్ని తెలుసుకొనడం ద్వారా ఎండమావులలోను, (త్రాడుమీద కనబడే) సర్పాన్ని త్రాడుయొక్క సత్యస్వరూపాన్ని తెలుసుకొనడం ద్వారా త్రాడులోను, (అకాశంలో ఉన్నట్లు కనబడే) నీలి రంగును అకాశం స్వరూపం తెలుసుకొనడం ద్వారా అకాశంలోను నిలీనం చేసినట్లు ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపాన్ని తెలుసుకొని ఈ ప్రపంచకాన్ని ఆత్మయందే నిలీనం చేసి అనందరూపస్థితిని పొందాలి” అని కఠోపనిషద్భాష్యంలో చెప్పబడింది.

“ఏవం పురుషః ఆత్మని సర్వం ప్రవిలాప్య నామరూపకర్మత్రయం యన్మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితం క్రియాకారకఫలలక్షణం స్వాత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానేన మరీచ్యుదకరజ్జుసర్పగగనమలానీవ మరీచిరజ్జుగగనదర్శనేనైవ, స్వస్థః ప్రసన్నాత్మా కృతకృత్యో భవతి” (క.ఉ.భా. 1.3.14)

“వరమాత్మ అవస్థాత్రయంతో నంబందించి ఉండడం అనేది మాయామాత్రమే. ఇది రజ్జువు సర్పాదిరూపంలో భాసించడంవంటిదే”

“మాయామాత్రం హ్యేతత్ యత్ పరమాత్మనః అవస్థాత్రయాత్మనా అవభాసనం రజ్జౌ ఇవ సర్పాదిభావేన” (బ్ర.సూ.భా. 2.1.9)

జగత్తు స్వప్నంతోను, మాయావి సృజించిన గంధర్వనగరంతోను పోల్చబడింది.

“ఈ జగత్తు వర్ణించిన రూపంలో ఇక్కడ లేనే లేదు; ఎందువల్లననగా ఇది స్వప్నంవంటిది; ఎండమావులలోని నీరువంటిది; మాయచేత నిర్మించబడిన గంధర్వనగరం వంటిది. కనబడి వెంటనే మాయమైపోయే స్వభావం కదా దీనిది?”

“న రూపమస్యేహ యథా ఉపవర్ణితం తథా నైవోపలభ్యతే, స్వప్నమరీచ్యుదక మాయాగన్ధర్వనగరసమత్వాత్. దృష్టసప్తస్వరూపా హి సః ఇతి” (భగవద్గీతాభాష్యమ్, 15.3)

“సర్వాంతర్గతము, సర్వ వ్యాప్తము అయిన ఆ పదాన్ని ప్రయత్నపూర్వకంగా అన్వేషించాలి. ఇది జ్ఞానం కోసం చేసే అన్వేషణం. ఆ పదాన్ని తెలుసుకోవాలి. ఈ పురుషుడు, ఈ చైతన్యం ఎవరు? మాయావినుండి మాయామయమైన వస్తుసముదాయం ఆవిర్భవించినట్లు ఎవనినుండి అతిప్రాచీనమైన ఈ సంసారవృక్షం బయలుదేరిందో ఆ పురుషుడే ఇతడు”.

“తతః పశ్చాత్ యత్ వైష్ణవం పదం తత్పరిమార్గితవ్యమ్. పరిమార్గణమ్ అన్వేషణమ్. జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః..... కోఽసౌ పురుష ఇతి? ఉచ్యతే. యతః యస్మాత్ పురుషాత్ సంసారమాయావృక్షప్రవృత్తిః ప్రస్ఫుతా నిఃస్ఫుతా ఐష్ట్రజాలికాదివ మాయా, పురాణీ చిరంతనీ” (భ.గీ.భా. 15.4)

జగత్సృష్టికి మాయ కారణం అని చెప్పడంలో మాయ జగత్తును సృష్టిస్తూన్నది అని ఉపనిషత్తుల అభిప్రాయం కాదు. ఉపనిషత్తుల ప్రకారం మాయోపహితమైన (మాయతో కూడిన) బ్రహ్మమే జగత్తుకు కారణం. ఈ స్థితిలో బ్రహ్మ సగుణమైనది. బ్రహ్మకు సంబంధించి నంతవరకు ఈ జగత్తు దాని వివర్తం మాత్రమే. అభాసమాత్రమే. త్రాడు మీద ఆభాసించే సర్పం వంటిది. అయితే మాయకు సంబంధించి నంతవరకు జగత్తు మాయాపరిణామం. పెద్ద తరంగాలు, చిన్న అలలు, బుడగలు మొదలైనవి ఏ విధంగా నీటియొక్క పరిణామాలో అట్లే జగత్తు కూడ మాయయొక్క పరిణామం. ఈ విషయాన్ని శ్రీ భగవత్పాదులు భోక్తాపత్త్యధికరణంలో స్పష్టీకరించాడు.

“ఉపపద్యత అయమన్మత్పక్షేఽపి విభాగః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. తథాహి-సముద్రాదుదకాత్మనః అనన్యత్వేఽపి తద్వికారాణాం వీచితరణ్ణబుద్ధుదాదీనా మితరేతరవిభాగః, ఇతరేతరసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చ వ్యవహారః ఉపలభ్యతే (బ్ర.సూ.భా. 2.1.13).

“మా సిద్ధాంతం ప్రకారం కూడ భేదదృష్టి ఉపపన్నమే. ఇందుకు తగిన దృష్టాంతాలు మామూలుగా లోకానుభవంలో ఉన్నాయి కదా? ఉదాహరణకి - తరంగాలు, నురుగు, బుడగలు, ఇవన్నీ సముద్రజలంకంటే అభిన్నములే అయినా అవన్నీ వేరుగా ఉంటూనే ఉన్నాయి. ఒకప్పుడు ఒకదానికి ఒకటి దూరంగా ఉంటాయి. ఒక్కొక్కప్పుడు కలుస్తూంటాయి.”

ఇలాంటి అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తీకరిస్తూ శ్రీభగవత్పాదులు సగుణబ్రహ్మయైన విష్ణువునకు భక్తునకు మధ్య ఉన్న సంబంధం ఇలాంటిదే అని పట్టదీస్తోత్రంలో వర్ణించారు. ఒక అగ్లఙ్ఘిహాసకుడు ఈ శ్లోకాన్ని ఉదాహరిస్తూ శ్రీశంకరాచార్యులు మహాతత్వజ్ఞాని మాత్రమే కాకుండా మహాకవి కూడ అని కొనియాడాడు. శ్రీభగవత్పాదులు శ్రీమహావిష్ణువుతో ఇలా చెపుతారు - “ఓ! విష్ణు! శుద్ధచైతన్యరూపంలో నిజానికి నీకూ నాకూ మధ్య భేదం లేదు. కాని పరమేశ్వరుడు భక్తుడు అనే సంబంధాన్ని పురస్కరించుకొని మాటలాడి నప్పుడు “నేను నీవాడను” అని అనాలి కాని “నువ్వు నావాడవు” అని నే ననకూడదు. ఎందువల్ల ననగా సముద్రానికి తరంగానికి మధ్య భేదం లేక పోయినా “సముద్రంయొక్క తరంగం” అంటాం కాని “తరంగంయొక్క సముద్రం” అని అనం కదా?”

“సత్యపి భేదాపగమే నాథ తవాహం న మామకీనస్త్వమ్,

సాముద్రో హి తరఙ్గః క్వచన సముద్రో న తారఙ్గః”

కార్యంయొక్క సత్త కారణసత్తతో సమానమైతే అది పరిణామం. విషమం అయితే అది వివర్తం. ఘటం కార్యం, మృత్తు కారణం. కార్యమైన ఘటంయొక్క సత్త కారణమైన మృత్తుయొక్క సత్తతో సమానమైనదే గాన ఘటం మృత్తుయొక్క పరిణామం; మార్పు చెందిన ఆకారం మాత్రమే. రుజ్జుసర్పభ్రాంతిలో సర్పానికి రజ్జువు కారణం. కాని రజ్జువుయొక్క సత్యత్వంకంటే సర్పంయొక్క సత్యత్వం తక్కువ స్థాయికి చెందినది. మొదటిది వ్యావహారికసత్యత్వం, రెండవది ప్రాతిభాసికసత్యత్వం. అందుచేత సర్పం రజ్జువుయొక్క వివర్తం. జగత్తు మిథ్య గాన, వ్యావహారికసత్త మాత్రమే ఉన్నది గాన, దాని సత్త బ్రహ్మయొక్క సత్తకంటే తక్కువది. అందుచేత అది బ్రహ్మయొక్క వివర్తం. దాని సత్త మాయయొక్క సత్తతో సమాన మైనది. అందుచేత అది మాయాపరిణామం.

వేదాంతుల మాయ సాంఖ్యుల ప్రధానం కాదు.

జగత్సృష్టికి లేదా జగదవభాసనానికి కారణ మని చెప్పబడే ఈ మాయ సాంఖ్యులంగీకరించిన, ప్రధానం అనే నామాంతరం గల మాయ కాదు. ఆ మాయ నిత్యమైనది, సత్యమైనది, స్వతంత్రమైనది. అయితే అద్వైతుల మాయకు స్వతంత్రమైన స్థితి లేదు. ఈవిషయాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేక స్థలాలలో స్పష్టీకరించి

ఉన్నాయి.

“యది వయం స్వతంత్రాం కాంచిత్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేన అభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదమ్. పరమేశ్వరాధీనా త్వయమస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతో² భ్యుపగమ్యతే; న స్వతంత్రా, అర్థవతీ హి సా. న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టుత్వం సిద్ధ్యతి. శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః ముక్తానాం చ పునరనుత్పత్తిః. కుతః? విద్యయా తస్యాః బీజశక్తేర్దాహాత్. అవిద్యాత్మికా హి సా బీజశక్తిః అవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహానుప్తిః. యస్యాం స్వరూపప్రబోధరహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః. తదిదమవ్యక్తం క్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టమ్- “ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్ధి ఆకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ” (బృ.ఉ. 3.8.11) ఇతి శ్రుతేః. క్వచిదక్షరశబ్దోద్దితమ్ “అక్షరాత్ పరతః పరః” (ము.ఉ. 2.11.2) ఇతి శ్రుతేః. క్వచిత్ మాయేతి సూచితమ్-“మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్” (శ్వే.ఉ. 4.10) ఇతి మన్తవర్ణాత్. అవ్యక్తా హి సా మాయా, తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్య అశక్యత్వాత్” (బ్ర.సూ.భా. 1.4.3)

“స్వతంత్రమైన ఒకానొక ప్రాగవస్థ జగత్తుకు కారణం అని మేం అంగీకరించి ఉన్నట్లయితే అప్పుడు మేం ప్రధానకారణవాదాన్ని అంగీకరించినట్లు అయేది. జగత్తు యొక్క ఈ ప్రాగవస్థ పరమేశ్వరాధీన మైనది అని మాత్రమే అంగీకరిస్తున్నాం కాని ఇది స్వతంత్రమైనది అని అంగీకరించడంలేదు. దానిని తప్పకుండా అంగీకరించాలి. దానికి ప్రయోజనం ఉంది. అది లేకపోతే పరమేశ్వరునికి సృష్టికర్తృత్వం కుదరదు. శక్తి లేని పరమేశ్వరుడు ప్రవర్తింపజాలడు కదా? (దీనిని అంగీకరిస్తేనే) ముక్తులకు మళ్ళీ పుట్టకపోవడం అనేది కుదురుతుంది. ఎందువల్ల? విద్యచేత (జ్ఞానంచేత) ఆ బీజశక్తి కాల్చివేయబడుతుంది. అవిద్యారూపమైన ఆ బీజశక్తి అవ్యక్తం అని చెప్పబడుతుంది. ఇది పరమేశ్వరుణ్ణి ఆశ్రయించుకొని ఉన్న మాయారూపమైన మహానిద్ర. దీనిలోనే సంసారులైన జీవులందరూ స్వరూపజ్ఞానం లేకుండా (ఒళ్లు తెలియకుండా) నిద్రపోతున్నారు. “ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్ధి ఆకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ” (గార్గీ! ఈ అక్షరం (బ్రహ్మ) మీదనే ఈ ఆకాశం పడుగుపెకలుగా అల్లబడి ఉంది) ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఈ అవ్యక్తమే ఆకాశశబ్దంచేత నిర్దేశించబడింది. “అక్షరాత్పరతః

పరః" (పరమైన అక్షరంకంటే పరుడు) ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఇదే అక్షరశబ్దంచేత నిర్దేశించబడింది. "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వరమ్" ఇత్యాది శ్రుతులలో ఇదే మాయ అని చెప్పబడింది. ఎందువల్ల ననగా తత్త్వాన్యత్వాలచేత నిరూపించడానికి శక్యం కాదు గాన ఆ మాయ అవ్యక్తం."

ఇక్కడ "తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్" అనగా మాయ బ్రహ్మస్వరూపమే అని చెప్పడం కుదరదు; అలా చెపితే బ్రహ్మ ఏ విధంగా సత్యమైనదో మాయ కూడా ఆ విధంగానే సత్య మైనది అని అంగీకరించవలసి వస్తుంది. ఇది బ్రహ్మకంటే భిన్నమైనది అని చెప్పడం కూడ కుదరదు; అలా చెపితే ఇది జగత్తుకు కారణం కాజాలదు. ఆకాశాదులు బ్రహ్మానుండి పుడుతున్నాయని కదా శ్రుతులు చెపుతున్నాయి? అందుచేత మాయ సత్ కాదు, శశశృంగాదుల వలె అసత్ కూడ కాదు. ఈ విధంగా దీని స్వరూపాన్ని ఏ విధంగానూ కూడ నిర్వచించడానికి శక్యం కాదు గాన ఇది అనిర్వచనీయం. జగత్తుకు కారణమైన మాయ అనిర్వచనీయ మైనప్పుడు కార్యమైన జగత్తు అనిర్వచనీయం అని వేరుగా చెప్ప నవసరం లేదు.

మిథ్యాత్వాన్ని గూర్చిన కొన్ని అపోహలు - తన్నిరాకరణం

ఈ విధంగా జగత్తు అనిర్వచనీయం, అనగా మిథ్య, అని శ్రీ శంకరభగ వత్పాదులు వ్రతిపాదించగానే తరువాతి కాలంలో వచ్చిన చాలమంది వివిధసంప్రదాయప్రవర్తకులు ఏదో మహాప్రమాదం వచ్చిందని ఉలిక్కిపడి, కంగారుపడి పోతూ ఈ జగన్నిధ్యాత్వాన్ని గూర్చి అనేకమైన ఆక్షేపణలు లేవదీయడం ప్రారంభించారు. వాటిలో అందరూ అడిగే, చిన్నపిల్లల ప్రశ్న వంటి ప్రశ్న ఇది. జగత్తు మిథ్యా అంటున్నావు కదా? ఈ మిథ్యాత్వం కూడ జగత్తులో అంతర్గతమే కదా? అందుచేత ఈ మిథ్యాత్వం కూడ మిథ్యయే కావాలి. అప్పుడు జగత్తు సత్యమనే తేలుతుంది కదా?

"మిథ్యాత్వస్య చ మిథ్యాత్వే సత్యత్వం స్థాపితం భవేత్"

ఈ ప్రశ్నకు సమాధానం ఇదే భాషలో చెప్పవచ్చును. మిథ్యాత్వం మిథ్య అయినట్లే మిథ్యాత్వంయొక్క మిథ్యాత్వం కూడ మిథ్యయే. అందుచేత మళ్ళీ జగన్నిధ్యాత్వమే స్థాపించబడుతుంది. ఈవిధంగా-

“మిథ్యాత్వమిథ్యాత్వస్యాపి మిథ్యాత్వే సత్యతా కుతః?”

అని ప్రతిబంధ్యా ఉత్తరం ఇవ్వవచ్చు. ఆ మిథ్యాత్వంయొక్క మిథ్యాత్వం అంటూ ఇలా పొడిగించుకుంటూ పోతే అది నిజంగానే చిన్నపిల్లల ఆట అవుతుంది. మనం ఇలా మాటలతో ఆడుకుంటూండగానే బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగినవానికి ఈ మిథ్యాత్వాదులన్నింటితోనూ నహా మొత్తం జగత్తుంతా కొట్టుకొనిపోతుంది. ఇలాంటి శాస్త్రీయసమాధానాలు బ్రహ్మవిద్యాభరణ (2.1.18) అద్వైతసిద్ధ్యాదులలో విశదంగా సప్రమాణంగా చూపబడ్డాయి.

జగత్తు మిథ్య అయినప్పుడు జగదంతర్గతమైన వేదాంతంకూడ మిథ్యయే కదా; దానివల్ల సత్యమైన బ్రహ్మజ్ఞానం ఎలా కలుగుతుంది? నిజానికి, అంతా బ్రహ్మమయమే అవడంవల్ల ఆచార్యుడులేడు, శిష్యుడు లేడు, శాస్త్రమూలేడు. జ్ఞానోపదేశమనేదే కుదరదు అనేది మరొక విమర్శ. దీనికి శ్రీశంకరభగవత్పాదులు అనేకప్రదేశాలలో సమాధానాలు చెప్పే ఉన్నారు. అన్ని మాట్లు చెప్పినా అవి చదవకో చదివినా అర్థంకాకో, “ఏమైనా సరే మేం అర్థం చేసికొనడలచుకోలేదు” అనే పట్టుదలచేతనో ఆచార్యపదం అధిష్టించిన వారు కూడా ఈ విమర్శలు మాటిమాటికీ చేస్తూనే ఉంటారు. ఈ ఆశంకకు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పిన సమాధానం ఇది.

“కథం త్వనత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మత్మభావస్య ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత? న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టౌ మ్రియతే, నా పి మృగత్పష్టికామృశా పానావగాహనాది ప్రయోజనం క్రియతే ఇతి. నైష దోషః. శక్కావిషాది నిమిత్తమరణాదికార్యదర్శనాత్. స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యదర్శనాత్. తత్ర కార్యమప్యన్మతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్; తత్ర బ్రూమః - యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాది కార్యమన్మతం తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలమ్. ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధనాత్. న హి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనాది కార్యం మిథ్యేతి మన్యమానః తదవగతిరపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్”

(బ్ర.సూ.ఖా. 2.1.14 తదనన్యత్వాధికరణం)

“అసత్యమైన వేదాంతవాక్యంచేత సత్యమైన బ్రహ్మత్మభావంయొక్క జ్ఞానం ఎలా కలుగుతుంది? రజ్జుసర్పం కదచినవాడు మరణించడం లేదు కదా?

ఎండమావులలోని నీళ్లచేత పానం, స్నానం మొదలైన పనులు చేయబడడం లేదు కదా? ఈ దోషం లేదు. శంకావిషాదులవల్ల కలిగిన (ఆ పాముకరిచింది, విషం ఎక్కింది అనే శంకవల్ల కలిగిన) మరణాదికార్యాలు కనబడుతున్నాయి కదా? స్వప్నం చూచే అవస్థలో ఉన్నవానికి సర్పం కరవడం, నీళ్లలో స్నానం చేయడం మొదలైన కార్యాలు కనబడుతున్నాయి కదా? అక్కడ ఉన్న కార్యం కూడ అసత్యమే అన్నట్లయితే ఈ విషయంలో (సమాధానం) చెపుతున్నాం. స్వప్నదర్శనావస్థలో ఉన్నవానికి సంబంధించిన, సర్పం కరవడం, ఉదకంలో స్నానం చేయడం మొదలైన కార్యం అసత్యమే అయినా దాని జ్ఞానం అనే ఫలం సత్యమే కదా? మేల్కొన్న తరవాత కూడ జ్ఞానరూపమైన ఈ ఫలం బాధించ బడడంలేదు. స్వప్నంనుండి మేల్కొని స్వప్నంలో కనబడిన సర్పదంశనాదికార్యం మిథ్య అని అనుకుంటున్నవాడు ఎవ్వడూ ఆ కార్యంయొక్క జ్ఞానాన్ని కూడ మిథ్య అని అనుకొనడం లేదు కదా?

“బ్రహ్మ తప్ప మరేమీ లేదనే వక్షంలో ఎవ్వడూ, ఎవ్వనికీ, ఏమీ ఉపదేశించడానికి అవకాశమే లేదు” అనే ఈ ఆక్షేపాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యంలో కూడ చక్కగా సమాధానం చెప్పారు. “అత్యున్నతము, పారమార్థికమూ అయిన అద్వైతతత్త్వభూమికలో ఇలాంటి భేదాలకు అవకాశం లేదు అని నీ ఆక్షేపణకు అభిప్రాయ మైతే అది మాకు కూడ అంగీకార్యమే. అలా కాక బ్రహ్మస్థితి ఇంకా లభించని క్రింది భూమికలో నైతే ఈ ఆక్షేపానికి అవకాశం లేనే లేదు. ఆ భూమికలో కర్త, కర్మ కరణం మొదలైన భేదా లన్నీ స్పష్టంగా కనబడుతుండగా అవేవీ లేవని ఎలా అంటావు? అందుచేత అద్వైతతత్త్వం అనే ఈ మహాదుర్గంలోనికి అల్పబుద్ధులు గాని, శాస్త్రగురుప్రసాదం లేని తార్కికు లనే భటులు, భట్రాజులు గాని ప్రవేశించజాలరు”.

“యదుక్తం బ్రహ్మైకత్వే యస్మై ఉపదేశః, యస్య చ ఉపదేశగ్రహణఫలం తదభావాత్ ఏకత్వోపదేశానర్థక్యమితి; తదపి న; అనేకకారకసాధ్యత్వాత్ క్రియాణాం కశ్చిద్యో భవతి? ఏకస్మిన్ బ్రహ్మణి నిరుపాధికే న ఉపదేశః, న ఉపదేశ్వా, న చ ఉపదేశగ్రహణఫలమ్; తస్మాదుపనిషదాం చానర్థక్యమిత్యేతదభ్యుగతమేవ. అథ అనేకకారకానర్థక్యం చోద్యతే, న. స్వతోఽభ్యుపగమవిరోధాత్ ఆత్మవాదినామ్. తస్మాత్

తార్కికచాటభటరాజావ్రవేశ్యం దుర్గమిదం అల్పబుద్ధ్యనవగమ్యం.
శాస్త్రగురుప్రసాదరహితైశ్చ" (బృ.ఉ.భా. 2.1)

ఉపనిషత్తులలో రెండు రకాలైన వాక్యాలు కనబడుతున్నాయి. నిర్విశేషము. నిర్గుణము అయిన బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యం అని కొన్ని వాక్యాలు బోధిస్తూండగా కొన్ని వాక్యాలు వివిధరూపాలలో సగుణబ్రహ్మను, అనేక విధాలైన భేదాలకు నెలవైన జగత్తును వర్ణిస్తున్నాయి. ఈ రెండు విధాలైన వాక్యాల మధ్య సమన్వయం సంపాదించడం కోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల ప్రవేశపెట్టిన ఈ మిథ్యాత్వవాదాన్ని మనం వెనుక చూచినట్లు తరువాత సంప్రదాయాలవారు పొరబాటుగా అర్థంచేసుకొన్నారనేవా చెప్పాలి లేదా కావాలని వక్రవ్యాఖ్యానాలు చేయడానికి పూనుకున్నారని చెప్పాలి. త్రాడుమీద సర్పం ఆరోపించబడినట్లు బ్రహ్మమీద జగత్తు ఆరోపించబడింది అని వినగానే వీళ్లందరికీ తమ పాదాల క్రింద నేలను దొరికివేస్తున్నంత భయం కలిగింది. ఒక సత్యమైన పదార్థాన్ని అనగా నిజానికి ఒక రూపంలో ఉన్న పదార్థాన్ని, మరొక రూపంలో చూడడం జరుగుతూ ఉంటుంది అనే విషయం బుద్ధికి పట్టడానికి మాత్రమే శుక్తిరజతం, రజ్జుసర్పం మొదలైన దృష్టాంతాలు చూపబడ్డాయి. దృష్టిదోషం, వెలుతురు చాలకపోవడం మొదలైన కారణాలచేత త్రాడుమీద సర్పం ఆరోపించబడితే జీవు డే విధంగా అనాదియో అదే విధంగా అనాదియైన మాయయొక్క శక్తిచేత జగత్తు బ్రహ్మమీద ఆరోపించబడుచున్నది. సర్పాన్ని ఆరోపించడానికి హేతువైన అజ్ఞానం (అవిద్య) కొన్ని క్షణాలలో తొలగింపబడుతే కొన్ని వందల జన్మలెత్తిన తరవాతనే మాయను తొలగించుకొనడానికి శక్యం కావచ్చు. ఈ దృష్టాంతదార్శ్వాంతికాలమధ్య ఉన్న సామ్యం (పోలిక) ఇంత మాత్రమే. దీనిని ఇంతకు మించి ముందుకు త్రోయడానికి వీలులేదు. త్రోయకూడదు. మాయ, జీవుడు, జగత్తు అనేవి రజ్జుజ్ఞానము, సర్పమూ వలె అత్యల్పకాలికములు కాదు. అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం - జీవుడు, పరమేశ్వరుడు, శుద్ధచైతన్యం, జీవపరమాత్మల భేదం, అవిద్య, అనగా మాయ, మాయాచైతన్యాల సంబంధం ఈ ఆరూ అనాదులు-

"జీవ ఈశో విశుద్ధా చిత్తథా జీవేశయోర్విదా,

అవిద్యా తచ్చిత్తోర్యేగః షడస్మాకమనాదయః".

వేదాంతుల జగన్నిధ్యాత్వానికి ఇతరుల

జగత్సత్యత్వానికి భేదం లేదు

“సత్యం జ్ఞామనంతం బ్రహ్మ” ఇత్యాద్యుపనిషత్తులు బ్రహ్మ సత్యం అని చెప్పుతున్నాయి. ఈ సత్యశబ్దాన్నే జగత్తు విషయంలో కూడ ఉపయోగిస్తే జగత్తు కూడ బ్రహ్మం ఎంత సత్యమో అంతే సత్యం అనే భ్రాంతి కలగవచ్చు. అప్పుడు బ్రహ్మ ఒకటే సత్యం అని ప్రతిపాదించే శ్రుతుల ప్రామాణ్యానికి విఘాతం కలుగుతుంది. అందుచేత ఈ రెండు సత్యత్వాల మధ్య నున్న భేదం స్పష్టంగా తెలవడం కోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు జగత్తులో ఉన్న ఆపేక్షికమైన సత్యత్వానికి వ్యావహారికసత్యత్వం అని పేరుపెట్టారు. రజ్జుసర్పంలో ఉన్న సత్యత్వానికి ప్రాతిభాసికసత్యత్వం అని పేరు పెట్టారు. అంతేనే కాని ఈ జగత్తు రజ్జుసర్పంవలె ప్రాతిభాసికం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదు లెన్నడూ అభిప్రాయపడలేదు. ఎక్కడో పది లక్షలమందిలో ఒక్కడుగా ఉండే జీవన్ముక్తునికి (జ్ఞానోదయానంతరం) ఇది ప్రాతిభాసికం అయితే కావచ్చునేమో! అందుచేత ఇతరదార్శనికులు అంగీకరించిన జగత్సత్యత్వానికి, అద్వైతు లంగీకరించిన జగన్నిధ్యాత్వానికి భేదం లేదు. భేదం అల్లా మాటలలో మాత్రమే. బ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు జగత్తు ఉంది, పుణ్యపాపా లున్నాయి. స్వర్గనరకాదు లున్నాయి. పురాణాదులలో వర్ణించిన అన్ని లోకాలూ ఉన్నాయి. ఈ విషయం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో సుస్పష్టంగా ప్రతిపాదించారు. ఎవరైనా ఈ వాక్యాల వైపు పెడచెవి పెట్టి “జగత్తు మిథ్య అంటే అయ్యో! జగద్వ్యవహారం నడవదే: ప్రమాణప్రమేయాదిభేదం కుదరదే” అని ఆక్రోశిస్తూనే ఉంటే అందుకు బాధ్యుడు అద్వైతి కాదు. “నాయం స్థాణోరపరాధః యదేనమ్ అన్ధో న పశ్యతి”. అయితే జగత్సత్యత్వం బ్రహ్మసత్యత్వం వంటిదే అంటే మాత్రం అది శ్రుతివిరుద్ధం. అద్వైతులకు అలాంటి సత్యత్వం అంగీకార్యం కాదు.

శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్యంలో ఇలా అంటారు. “ప్రాక్ సదాత్మప్రతిబోధాత్ స్వవిషయేఽపి సర్వం సత్యమేవ, స్వప్నదృశ్యా ఇవేతి న కశ్చిద్విరోధః” (ఛా.ఉ.భా. 84)

“స్వప్నంలో చూస్తూన్న వస్తువు లన్నీ ఆ స్వప్నం చూస్తున్నంత సేపూ ఏ విధంగా సత్యమైనవో అదే విధంగా అద్వితీయాత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు అంతకు పూర్వం చూస్తూన్న దంతా స్వవిషయంలో (దాని స్వరూపంలో, అది ఎలా కనబడితే

అలా) సత్యమే."

సూత్రభాష్యంలో ఒక స్థలంలో ఇలా అంటారు. "నను ఏకత్వాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని లోకికాని ప్రమాణాని వ్యాహన్యేరన్; నిర్విషయత్వాత్; స్థాన్వాదిష్టవ పురుషాదిజ్ఞానాని. తథా విధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్షత్వాత్ తదభావే వ్యాహన్యేత. మోక్షశాస్త్రమపి, శిష్యశానిత్రాదిభేదసాపేక్షత్వాత్. కథం చాన్యతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్య ఆత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి అత్రోచ్యతే-నైష దోష. నర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్ బ్రహ్మత్మత్వవిజ్ఞానాత్ సత్యత్వవవత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాకృబోధాత్. యావద్ధి న సత్త్వాత్మైకత్వప్రతిపత్తిః తావత్ప్రమాణ ప్రమేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వన్యతత్వబుద్ధిః న కస్య చిదుత్పద్యతే. వికారానేవ త్వహం మమేతి అవిద్యయా ఆత్మీయేన భావేన సర్వో జన్తుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మత్మతాం హిత్వా. తస్మాత్ ప్రాగ్ బ్రహ్మత్మతాప్రతిబోధాత్ ఉపపన్నః సర్వో లోకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః". (బ్ర.సూ.భా. 2.1.14, తదనన్యత్వాధికరణమ్).

"ఏకత్వమే కాని భేదం అనేది లేదు అని అంటే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలచేత గ్రహింపదగిన విషయమే లేకపోవడం చేత, "ఇది స్థాణువే" అను జ్ఞానం కలిగిన తరవాత (అంతకు మునుపు కలిగిన) "ఇతడు పురుషుడు" అనే జ్ఞానానికి ఏ విధంగా అవకాశం లేకుండా పోతుందో అదే విధంగా లోకికమైన ఈ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలన్నీ వ్యర్థము లైపోతాయి. అదే విధంగా భేదదృష్టిమీద ఆధారపడి ఉన్న విధిశాస్త్రమూ, నిషేధశాస్త్రమూ, శిష్యుడు అచార్యుడు ఇత్యాదిభేదదృష్టిమీద ఆధారపడి ఉన్న మోక్షశాస్త్రంచేత ప్రతిపాదించబడిన ఆత్మైకత్వం సత్యం ఎలా అవుతుంది? ఇక్కడ (సమాధానం)చెప్పబడుచున్నది. ఈ దోషం లేదు. మెలకువ రావడానికి ముందు స్వప్నవ్యవహారం అంతా సత్యం అయినట్లు బ్రహ్మత్మత్వజ్ఞానానికి ముందు సకలవ్యవహారాలు సత్యము లవడం కుదురుతుంది. సత్త్వాత్మైకత్వజ్ఞానం ఎంతవరకు కలగదో అంతవరకు ఎవనికి కూడ ప్రమాణములు ప్రమేయములు ఫలములు ఈ రూపాలలో నున్న వికారాలన్నీ అసత్యములు అనే బుద్ధి కలగదు కదా? ప్రతివాడు అవిద్యచేత తన సహజమైన బ్రహ్మత్మత్వాన్ని విడిచి వికారాలనే 'తాను', 'తమవి' అని గ్రహిస్తుంటాడు. అందువల్ల సమస్తమైన లోకికవ్యవహారమూ, వైదికవ్యవహారమూ కూడ బ్రహ్మత్మతాజ్ఞానానికి ముందు కుదురుతుంది".

నిజానికి శంకరభగవత్పాదులు చతుర్థసూత్రవ్యాఖ్యాంతంలోనే ఔపనిషద సంప్రదాయజ్ఞుడైన ఒక ప్రాచీనాచార్యుని మూడు శ్లోకాలు ఉదాహరిస్తూ ఈ విషయాన్ని స్పష్టీకరించారు.

“తస్మాదహంబ్రహ్మస్మిత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయః సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని. న హి అహేయానుపాదేయాద్వైతాత్మావగతౌ నిర్విషయాణి అప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవతుమర్హంతి ఇతి. అపి చాహుః-

“గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహదిబాధనాత్

సద్రూపహ్మత్వాహమిత్యేవం బోధి కార్యం కథం భవేత్.

అన్వేష్యవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ ప్రమాతృత్వమాత్మనః,

అన్విష్టః స్యాత్ ప్రమాలైవ పాపమదోషాదివర్జితః.

దేహత్మప్రత్యయో యద్యత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః,

లోకికం తద్యదేవేదం ప్రమాణం త్యాత్మనిశ్చయాత్”. (బ్ర.సూ.భా. 1.1.4)

“అందువల్ల సమస్తమైన విధులు, సమస్తప్రమాణాలు కూడా ‘అహం బ్రహ్మస్మి’ అనే జ్ఞానం కలగగానే అంతమైపోతాయి. ఎందువల్ల ననగా అద్వితీయాత్మసాక్షాత్కారం కలగగానే ప్రమాత ప్రమేయాలు ఇవన్నీ కూడ అంతర్హితాలైపోతాయి. నిజానికి ఈ అద్వితీయాత్మ నిరాకరించడానికి శక్యం కాదు; క్రొత్తగా పొందబడేది కాదు. దీని సాక్షాత్కారం కలిగిన తరవాత ప్రమాణాలు వాటి ప్రమాణత్వాన్ని కోల్పోతాయి. అందుచేతనే వారు (బ్రహ్మజ్ఞానం కల సంప్రదాయజ్ఞులు) ఇలా అన్నారు.

“సద్రూపమైన బ్రహ్మయే నేను (నేను ఆ సద్రూపబ్రహ్మయే) అనే జ్ఞానం కలిగిన తరవాత గౌణాత్మ మిథ్యాత్మ కూడ ఉండవు. అప్పుడు పుత్రాదులు దేహాదులు కూడ బాధితములైపోతాయి. అలాంటప్పుడు ఇంక చేయవలసిన కార్యం ఏముంటుంది?”

“ఆత్మకు ప్రమాతృత్వం అనేది అన్వేషింపదగిన ఆత్మస్వరూపంయొక్క జ్ఞానం కలిగేటంతవరకే. ఇంతవరకు అన్వేషించబడినవాడు పాపాలు దోషాలు లేని ప్రమాతయే. (ఆ ఆత్మస్వరూపం తెలియగానే ప్రమాతయొక్క ప్రమాతృత్వం తొలగి పోతుంది.”)

“ఆత్మ సాక్షాత్కారం కలిగేవరకు, దేహమే ఆత్మ అనే జ్ఞానం ఏ విధంగా

ప్రమాణంగా అంగీకరించబడిందో, అదే విధంగా లౌకికప్రమాణం కూడ ప్రమాణంగా అంగీకరించబడుతుంది.”

ప్రపంచ స్వభావాన్నీ, స్వరూపాన్నీ గూర్చి మిథ్యావాదియొక్క అభిప్రాయాన్ని సుస్పష్టం చేయడంచేత ఈ మూడు శ్లోకాలకి ఒక వైశిష్యం ఉంది. ఈ మూడు శ్లోకాల భావాన్ని వాచస్పతిమిశ్రుడు ఈ విధంగా వివరించాడు.

“తనకీ తన దారపుత్రాదులకీ ఏమీ భేదం లేదన్నట్లు ప్రతీ వాడూ అనుకొంటూ ఉంటాడు. అందుచేతనే వాళ్లు సుఖంగా ఉన్నప్పుడు తాను కూడ ఆనందిస్తాడు వాళ్లు కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు దుఃఖిస్తాడు. అందుచేత వీనికి దారపుత్రాదులు గౌణాత్మ్య ఈ అభేదబుద్ధి సుఖదుఃఖా లనే గుణాలను పట్టి ఏర్పడింది గాన దీనికి గౌణాత్మ్య అని పేరు. అదే విధంగా మానవుడు అజ్ఞానంచేత శరీరమే తాననీ, ఇంద్రియాలే తాననీ అనుకొంటూ ఉంటాడు. అందుచేత ఇవి వాని మిథ్యాత్మ్య. లోకయాత్ర, లౌకికవ్యవహారం అంతా, ఈ గౌణాత్మాభిమానంమీదా, మిథ్యాత్మాభిమానంమీదా ఆధారపడి నడుస్తూంటుంది. గౌణాత్మాభిమానం తొలగిపోతే “నా భార్య” “నా కుమారుడు” అనే భావం తొలగిపోతుంది. అనగా మమకారం నశిస్తుంది. మిథ్యాత్మాభిమానం తొలగిపోతే లౌకికవ్యవహారం మాత్రమే కాక శ్రవణమననాదికమైన ఆధ్యాత్మికవ్యవహారం కూడ నిలిచిపోతుంది. ఆధ్యాత్మికసాధన చేయనివాడు బ్రహ్మాత్మ సాక్షాత్కారం పొందడం అసంభావ్యం. ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపం తెలియనంతవరకే ప్రమాత (తెలుసుకొనేవాడు), ప్రమేయం (తెలియదగినది) ప్రమ (జ్ఞానం) అనే భేదం ఉంటుంది. ఈ ప్రమాత ఎవరు? ఇంతవరకు ఎవనికొరకు ఈ అన్వేషణం చేయబడిందో అతడే ప్రమాత; ఈ ప్రమాతలో, వాస్తవానికి, ఎలాంటి దోషాలు లేవు. ప్రతి ఒక్కడూ కూడ తానే శరీర మనీ, తానే ఇంద్రియాలనీ అనుకొంటూ లౌకికవ్యవహారాసక్తు డౌతున్నాడు. అద్వైతులే కాదు, ఇతరదార్శనికు లందరూ కూడ ఈ దేహాత్మబుద్ధి మిథ్య అని అంగీకరించవలసిందే. ఎందుచేతననగా ఇది ప్రమాణాలచేత బాధించబడుచున్నది. అయినా కూడ ఈ లోకవ్యవహారం ఏ అడ్డంకులూ లేకుండ కొనసాగుతూనే ఉంది. అందుచేత ఆత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు, అనగా నేనే పరబ్రహ్మను అనే జ్ఞానం కలిగే వరకు, జగత్తులో ఉన్న ప్రతివస్తువు సత్యమే”.

అందుచేత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రతిపాదించిన ఈ జగన్నిధ్యాత్వం వినగానే కంగారుపడిపోవలసిన పనిలేదు. మిథ్యాత్వం అంటే ఏమిటి అని అందరికీ అర్థం అవడంకోసం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చూపిన రజ్జుసర్పాదిదృష్టాంతాలను చూచి “అయ్యో! మనం ఉంటూన్న ఈ ప్రపంచం ఇంతేనా” అని విలపించ నవసరం లేదు. అర్థరహితంగా ఉన్నట్టుల వలె తమలో ఉన్న లోపాలను ఆయనలో ఆపాదించి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను కటువుగా దూషించవలసిన పనిలేదు. ఈ సందర్భంలో “డిక్రీటికల్ సర్వే ఆఫ్ ఇండియన్ ఫిలాసఫీ” అనే గ్రంథంలో ప్రొఫెసర్ చంద్రధరశర్మ వ్రాసిన వాక్యాలు ఉదాహరించడం అప్రస్తుతం కాదు.

Many critics have failed to understand the real significance of Maya or Avidya and have, therefore, charged Sankara with explaining the world away. But this charge is based on a shifting of stand-points. Sankara, as we have shown above, has granted some degree of reality even to dream, illusions and errors. How can he take away the reality of this world? The words **real** and **unreal** are taken by Sankara in their absolute sense. **Real** means real for all times and Brahman alone can be **real** in this sense. Similarly **unreal** means absolutely unreal like the hares horn, which the phenomenal world is not. Hence this world is neither real nor unreal. This shows its self-contradictory and therefore, incomprehensible nature. It is relative, phenomenal finite. But it is not illusory. It is true for all practical purposes. What does it matter to us, worldly people, if it is not absolutely true in the philosophical sense. When the reality which is denied to this world means reality for all times the unreality which is attributed to it means non-eternity. Who can stand up and say that the world is not unreal if unreal means non-eternal? Again the world will be sublated only when the knowledge dawns, not before. This should make us humbly strive after knowledge rather than engage ourselves in futile quarrels. Sankara's intention is perfectly clear-none can condemn this world as

unreal, he who does it is not qualified to do so and he who is qualified to do so will not do so for he would have risen above language and finite thought". (P. 279)

“శంకరాచార్యులు చెప్పిన మాయయొక్క లేదా అవిద్యయొక్క స్వరూపాన్ని చాలామంది విమర్శకులు అర్థం చేసుకొనకుండా శంకరులు జగత్తే లేదని అన్నా రని నిందిస్తున్నారు. ఈ దూషణం శంకరులు చెప్పిన విషయాన్ని తారుమారుచేయడవల్ల ఏర్పడినది. మేం పైన వివరించిన రీతిగా శంకరాచార్యులు స్వప్నాలకీ, భ్రాంతులకు కూడ కొంత సత్యత్వాన్ని అంగీకరించారు. అలాంటప్పుడు ఆయన ప్రపంచానికి ఏ మాత్రమూ సత్యత్వం లేదని ఎలా అంటారు? సత్యం, అసత్యం అనే మాటలకు, శంకరాచార్యులు సర్వవిధాలా (ఏనాటికీ) మార్పులేని సత్యం, సర్వవిధాలా (ఏనాటికీ) మార్పులేని అసత్యం అనే అర్థాలు గ్రహించారు. సత్యం అంటే ఎప్పటికీ సత్య మైన దని అర్థం. ఆ అర్థంలో బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యం అని చెప్పడానికి తగినది. అసత్యం అనగా ఎన్నడూ ఉండడానికి అవకాశం లేనిది. కుందేటి కొమ్ము వంటివి ఇలాంటి అసత్యపదార్థాలు. సత్యక్షంగా కనబడుతున్న ప్రపంచకం ఈ విధంగా అసత్యమైనది అని చెప్పడం ఏ నాడూ కుదరదు. అందుచేత ఈ ప్రపంచకం (బ్రహ్మవలె) సత్యమూ కాదు, (శశశృంగాదుల వలె) అసత్యమూ కాదు. అందుచేత ఇది విరుద్ధస్వభావం కల దనీ అనిర్వచనీయ మనీ తెలుస్తున్నది. ఇది సాపేక్షం (దీనికున్న సత్యత్వం సాపేక్షం). దృశ్యమైనది. సాంతం. అయితే ఇది భ్రాంతికల్పితం కాదు. సకలవ్యవహారాలకు సంబంధించినంతవరకు ఇది సత్యం. తాత్త్విదదృష్టితో పరిశీలించినప్పుడు ఇది పరమార్థసత్యం కానంతమాత్రంచేత లౌకికవ్యవహార వ్యాప్తులమైన మనకు కలిగిన నష్టం ఏమిటి? ప్రపంచకం విషయంలో నిషేధించబడిన (లేదని చెప్పిన) సత్యత్వం అనగా పారమార్థికసత్యత్వం అయితే, ప్రపంచకం అసత్యం అన్నప్పుడు ఆ అసత్యత్వానికి అశాశ్వతత్వం అని అర్థం. అసత్యం అనే పదానికి ఈ అర్థం (అశాశ్వతం అనే అర్థం) చెప్పినప్పుడు ఎవడైనా నిలబడి ఈ ప్రపంచం అసత్యం కాదు అని చెప్పగలుగుతాడా? మరొక విషయం ఏ మనగా అద్వితీయాత్మజ్ఞానం ఉదయించిన తరువాతనే ఈ ప్రపంచం బాధితం అవుతుంది కాని అంతకు ముందు బాధితం కాదు. అందుచేత మనం వ్యర్థమైన వాగ్వాదాలతో కాలం గడపడంకంటే వినీతభావంతో నరియైన జ్ఞానం

సంపాదించుకొనడం కోసం ప్రయత్నించాలి. శంకరాచార్యుల అభిప్రాయం సుస్పష్టం. ఈ జగత్తు అనిత్యం అని ఎవ్వడూ దీనిని దూషణపూర్వకంగా నిరాకరించజాలదు. ఎవడైతే అలా అంటాడో వానికి అలా అనే అర్హత లేదు. అలా అనే అర్హత కలవాడు ఆ విధంగా నిరాకరించడు; ఎందువల్ల ననగా అతడు భాషయొక్క, పరిచ్ఛిన్నమైన ఆలోచనాశక్తి యొక్క పరిధిని దాటిపోయాడు."

ఇంతవరకు మనం చూచిన దానిని పట్టి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు జగత్తుకు బ్రహ్మ కున్న సత్యత్వం వంటి సత్యత్వాన్ని అంగీకరించకపోయినా కొంతవరకు సత్యత్వాన్ని అంగీకరించడానికి ఏమాత్రము విముఖులు కాదనే విషయం స్పష్టం అవుతుంది. కొన్ని ప్రదేశాలలో వారు జగత్తు విషయంలో అనిత్యం అనే పదంకూడ ఉపయోగించారు. ఉదాహరణకి ప్రశ్నోపనిషత్తులో "అపరవిద్యకు సంబంధించిన, సాధ్యసాధకరూపమైన ప్రాకృతమైన సంసారం అనిత్యం" అంటారు. "గార్గ్యః పప్రచ్ఛ ప్రశ్నత్రయేణ అపరవిద్యాగోచరం సర్వం వరిసమాప్య సంసారం ప్రాకృతవిషయం సాధ్యసాధకలక్షణమ్ అనిత్యమ్" (ప్ర.ఉ.భా. 4-1). అట్లే వేదాంతాధ్యయనాధికారానికి కొవలసిన సాధనచతుష్టయంనంవత్తిని గూర్చి మాట్లాడుతూ ఆయన నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్ని మొట్టమొదటి సాధనంగా పేర్కొన్నారు గాని దానిని మిథ్యామిథ్యవస్తువివేకం అనలేదు.

సగుణబ్రహ్మ

తమ తరువాత వచ్చిన ఆచార్యులు ఎంతటి అభినివేశంతో నిరూపిస్తారో అంతటి అభినివేశంతోనూ కూడ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు సగుణబ్రహ్మోపాసనను సమర్థిస్తూ, సగుణబ్రహ్మనుగ్రహంలేకపోతే చిత్తశుద్ధి కాని తన్మూలకమైన ఆత్మసాక్షాత్కారం గాని కలగవని ప్రతిపాదించారు.

"ద్విరూపం హి బ్రహ్మవగమ్యతే - నామరూపభేదోపాధివిశిష్టం తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివివర్జితమ్ - "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం వశ్యతి. యత్ర త్యస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం వశ్యేత్" (బృ.ఉ.4.5.15) "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛబ్దోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా. అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి అన్యచ్ఛబ్దోతి అన్యద్విజానాతి తదల్యమ్. యో వై భూమా తదమృతమ్. అథ యదల్యం తన్నర్తమ్"

(భా. ఉ. 7.2.41) “సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని కృత్యాభివదన్యదాస్తే” (తై.అ. 3.12.7). “నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరజ్ఞానమ్ అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ద్రనమివానలమ్” (శ్వే.ఉ. 6.19).” నేతి నేతి (బృ.ఉ. 2.3.6) ఇతి “అస్థూలమనణు” (బృ.ఉ. 3.8.8) “న్యూనమన్యత్ స్థానం సంపూర్ణమన్యత్” ఇతి చైవం సహస్రశః విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయంతి వాక్యాని. తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాన్యోపాసకలక్షణః సర్వో వ్యవహారః. తత్ర కాని చిద్రూపాణి ఉపాసనాని అభ్యుదయార్థాని...” “ఏవమేకమపి బ్రహ్మ అపేక్షితో పాధిసంబంధం నిరపేక్షోపాధిసంబంధం చ ఉపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాన్తేషు ఉపదిశ్యతే” (బ్ర.సూ.భా. 1.1.11)

“నామరూపభేదాల ఉపాధులతో కూడినది, దానికి వివరీతంగా సమస్తోపాధిభూన్యమూ అయిన రెండు రూపాలు గల (రెండు విధాలైన) బ్రహ్మ తెలియబడుతున్నది. “యత్రహి.. పశ్యతి” ఏ స్థితిలో నైతే ద్వైతం ఉన్నట్లు అనిపిస్తుందో ఆ స్థితిలో ఒకడు మరొకనిని (మరొక వస్తువును) చూడడం అనేది ఉంటుంది. ఏ స్థితిలో నైతే సమస్తమూ వీనికి ఆత్మయే అవుతుందో ఆ స్థితిలో ఎవడు ఎవనిని చూస్తాడు”. “యత్ర నాన్యత్... మర్త్యమ్” “ఏ స్థితిలో మరొక వస్తువును భిన్నంగా చూడడో, మరొక వస్తువును వినడో మరొక వస్తువును తెలుసుకొనడో ఆ స్థితి భూమి, అతివిశాలమైన స్థితి. ఏ స్థితిలో (తనకంటే భిన్నంగా) మరొక వస్తువును చూస్తాడో. మరొక వస్తువును వింటాడో, మరొక వస్తువును తెలుసుకుంటాడో అది అల్పం - సంకుచిత మైన స్థితి. భూమయే అమృతం, నాశం లేనిది. అల్పమే మర్త్యం, నశించేది” “సర్వాణి... అస్తే” ధీరుడైన ఆ పరమాత్మ అన్ని రూపాలు, నామాలు సృజించి (వాటిని ఆపేర్లతో పిలుస్తూ ఉంటాడు); “నిష్కలం.... అనలమ్” “ఇది అవయవాలులేనిది, క్రియలు లేనిది, శాంతమైనది, దోషరహితం, మానశిన్యం లేనిది; అమృతత్వాన్ని చేర్చే సేతువు, కట్టెలను కాల్చివేసిన అగ్నివంటిది”. “నేతి నేతి” “ఇది కాదు”, అని, “అస్థూలమనణు” “ఇది స్థూలం కాదు అణువు కాదు”. “న్యూనమ్... అన్యత్” “ఒక స్థానం తక్కువది. ఒకటి సంపూర్ణం “ఈ విధమైన వేలకొలది వాక్యాలు విద్యావిషయం, అవిద్యావిషయం అనే భేదంవల్ల బ్రహ్మ ద్వివిధమైనది అని చూపుతున్నాయి. బ్రహ్మ విషయంలో ఉపాస్యం ఉపాసకుడు అనే సమస్తవ్యవహారమూ కూడ అవిద్యావస్థలోనే

ఉంటుంది. ఈ ఉపాసనలలో కొన్ని (సగుణ) బ్రహ్మోపాసనలు అభ్యుదయం (ఐహికపారలౌకికాభివృద్ధికి) ఉపయోగించేవి... ఈ విధంగా ఒకే ఉపాధిసంబంధం ఉన్నదిగాను ఉపాధి సంబంధం లేనిదిగాను, (మొదటిది) ఉపాస్యంగాను, (రెండవది) జ్ఞేయంగాను వేదాంతాలలో ఉపదేశించబడుతున్నది.”

పరమేశ్వరునికి శరీరాదులుండవచ్చును

అస్తికదార్శునికి లని చెప్పబడే సాంఖ్యులు, పూర్వమీమాంసకులూ కూడ పరమేశ్వరుణ్ణి అంగీకరించలేదు. పూర్వమీమాంసకు లైతే (ప్రాచీనులు) ఇంద్రాది దేవతలకు శరీరేంద్రియాదులున్నా యని కూడ అంగీకరించలేదు. దీనిని పట్టి వివిధ పురాణాలలోని దేవతావర్ణనఘట్టాలకు దేవతలకు సంబంధించిన ఉపాఖ్యానాదులకు వీరి మతం ప్రకారం ఎట్టి ప్రామాణ్యం ఉన్నదో ఊహించవచ్చును. ఈశ్వరుణ్ణి అంగీకరించిన న్యాయవైశేషిక-యోగులు కూడ ఈశ్వరునకు శరీరేంద్రియాదులను అంగీకరించలేదు. వీళ్ల మతాల ప్రకారం పరమేశ్వరుడు నిరాకారుడు. దీని ప్రకారం, తరవాత వచ్చిన, అగ్రహవేశాదులతో ప్రచారంలోనికి తీసికొనిరాబడిన, శైవ-వైష్ణవ-శాక్తాది మతాల స్థానం ఏమైపోతుందో ఊహించవచ్చును. ఇట్టి స్థితిలో పరమేశ్వరుడు కూడ భక్తజనానుగ్రహార్థం శరీరేంద్రియాదులను ధరించి సాక్షాత్కరించడంలో తప్పు లేదనీ, అది ఉపనిషత్సంమతమే అనీ ఎట్టి సంశయానికి తావు లేని మాటలలో సర్వప్రథమంగా దృఢంగా ప్రతిపాదించి పురాణాదుల ప్రామాణ్యాన్ని కూడా స్థాపించిన ఘనత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకే చెందుతుంది. అందుచేతనే

“శ్రుతిస్మృతిపురాణానామాలయం కరుణాలయమ్.

నమామి భగవత్పాదశంకరం లోకశంకరమ్”

అనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదస్తుతి ప్రాచరంలోనికి వచ్చింది.

“నువ్వు చూస్తున్నది నా నత్యన్వరూపం కాదు. ఇదంతా నా మాయాసాహాయ్యంతో కల్పించబడినది. నా అసలు స్వరూపం దీనికి అతీతమైనది”. అని శ్రీకృష్ణుడు నారదునితో చెప్పినట్లుగా భగవంతుడు భక్తులను అనుగ్రహించడం కోసం వివిధరూపాలు ధరించవచ్చును” అని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ఒకచోట చెప్పి ఉన్నారు.

“స్యాత్ పరమేశ్వరస్యాపి ఇచ్ఛావశాత్ మాయామయం రూపం

సాధకానుగ్రహార్థమ్.

“మాయా హ్యేషా గుణమయీ యన్మాం పశ్యసి నారద,

సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి”

ఇతి స్మరణాత్ (బ్ర.సూ.భా. 1.1.20).

బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోనే మరొక చోట - “ఏమిటి? రెండు రకాల బ్రహ్మలున్నాయా? అని ప్రశ్న వేసికొని “అహా! స్పందేహంగా ఉన్నాయి” అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు సమాధానం చెప్పారు.

“కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి? బాధమ్; ద్వే “ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోజ్కారః” (ప.ఉ. 5.2) ఇత్యాదిదర్శనాత్. కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి? ఉచ్యతే - యత్ర అవిద్యాకృతనామరూపాదివి శేషప్రతిషేధాత్ అస్థూలాదిశబ్దైః బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్ పరమ్. తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషేణ కేన చిద్విశిష్టముపాసనాయ ఉపదిశ్యతే “మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః (భా.ఉ. 3.4.2) ఇత్యాదిశబ్దైః తదపరమ్” (బ్ర.సూ.భా. 4.3.14)

“అయితే పరబ్రహ్మ అనీ అపరబ్రహ్మ అనీ రెండు బ్రహ్మలున్నాయా? నిస్సంశయంగా రెండున్నాయి. ఎందువల్ల ననగా శ్రుతి “ఏతద్వై..... ఓంకారః” “ఓ సత్యకామా, ఓంకారం పరబ్రహ్మరూపమూ అపరబ్రహ్మరూపమూ కూడ” అని చెబుతున్నది. అయితే పరబ్రహ్మ ఏది అపరబ్రహ్మ ఏది? చెబుతున్నాం విను. అవిద్యచేత చేయబడిన నామరూపాదివిశేషాలను నిషేధిస్తూ ఎక్కడైతే అస్థూలాదిశబ్దాలచేత బ్రహ్మ ఉపదేశించబడుతుందో అది పరం. అదే బ్రహ్మ ఏదో ఒక నామరూపాదివిశేషంతో కూడినట్లు ఉపాసననిమిత్తం “మనోమయః... భారూపః” “మనోమయమైనది, ప్రాణమే శరీరంగా గలది కాంతిరూపమైనది” ఇత్యాదిశబ్దాలచేత ఉపదేశించబడుతుందో అది అపరం”.

ఇదే విషయం కేనోపనిషద్భాష్యంలో కూడ విశదీకరించబడింది- “కిమనేకాని బ్రహ్మణో రూపాణి మహాన్తి అర్థకాణి చ యేనాహ దహరమేవేతి? బాధమ్. అనేకాని హి నామరూపాపాదికృతాని బ్రహ్మణో రూపాణి, న స్వతః” (కే. ఉ. భా. 2.1)

“దహరమేవ (చిన్నదే) అని అంటున్నారు; బ్రహ్మకు పెద్దవి చిన్నవి అంటూ చాలా ఆకారాలు ఉన్నాయా? అహా! నిఃసంశయంగా ఉన్నాయి. బ్రహ్మకు నామ

రూపాద్యుపాధులచేత ఏర్పడిన అనేకరూపా లున్నాయి."

ఈ విధంగా శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లుగా ఉపనిషత్తులు సగుణ బ్రహ్మకు కూడ ఎవ్వరూ ప్రశ్నించడానికి వీలు కాని స్థానాన్ని కల్పించాయి. అందుచేత భక్తులు ఏ స్వరూపమైనా పరబ్రహ్మస్వరూపమే అని నిశ్చయంతో, ఏ రూపాన్నీ ద్వేషించకుండా, తమ కిష్టమైన స్వరూపాన్ని లేదా స్వరూపాలను ఆరాధిస్తే లాభం పొందకలుగుతారు అనేది అద్వైతసంప్రదాయం. ఈ క్రింది శ్లోకంలో చెప్పినట్లు మందాధికారులను ఉద్ధరించడానికే ఉపనిషత్తులు సగుణబ్రహ్మరూపాలను కూడ ప్రతిపాదించాయి-

"నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః,

యే మన్వాస్తే సుగృహ్యంతే సవిశేషనిరూపణైః"

ఇది ఉపనిషత్ప్రామాణ్యాన్ని అనుసరించి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు మన కుపదేశించిన ఎంతో ప్రధానమైన మానసికభావనావిధానం. అయితే తరువాత వచ్చిన సంప్రదాయాలకు చెందినవారు ఈ ఉపదేశాన్ని పెడచెవిని పెట్టి, పరస్పరద్వేషభావంతో, నిరర్థకవాదాలతో జీవనసార్థక్యం పొందలేకపోతున్నారు. ఈ దృష్టిపథాన్నే పురస్కరించుకొని వివిధపురాణాలలో లేనిపోని సాత్త్విక-రాజస-తామసాదిభేదాలను అంగీకరించకుండా అన్ని పురాణాలకీ, ఇతిహాసాలకీ వాటి వాటి పరిధిలో సమానమైన ప్రామాణ్యాన్ని స్థిరీకరించడానికి శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు అవకాశం లభించినది. ఉపనిషత్తులకు సంబంధించి నంతవరకు అవి ప్రాచీనగ్రంథాలలో చెప్పబడిన, దైనందినవ్యవహారానికి సంబంధించిన ప్రతీ విషయానికీ తగు స్థానం కల్పించాయి.

పురాణేతిహాసాల ప్రామాణ్యం: అన్ని పురాణాలకు, ఇతిహాసాలకు ప్రామాణ్యం ఉందనీ, భూలోకంలోని మానవులకు ఇతరలోకాలలోని దేవతాదులకి కూడ పరస్పరసంబంధం, సంవ్యవహారం ఉండే దనీ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు దేవతాధికారణంలో స్పష్టీకరించారు.

"ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మన్తార్థవాదమూలత్వాత్ ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాది సాధయితుమ్. ప్రత్యక్షాదిమూలమపి సంభవతి. భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరన్తనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయః దేవతాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరన్తీతి స్మర్యతే. యస్మై బ్రూయాత్ ఇదానీన్తనానామివ పూర్వేషామపి

నాస్తి దేవతాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిపేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియః ఆసీదితి బ్రూయాత్. తతశ్చ రాజసూయాదిచోదన ఉపరున్ధ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాంతరే²పి అవ్యవస్థితప్రాయాన్ వర్ణాశ్రమధర్మానాచక్షిత తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్” (బ్ర.సూ.భా. 1.3.33) •

“మేం వెనక స్థాపించినట్లుగా వేదంలోని మన్తార్థవాదాలు ఆధారంగా కల ఇతిహాసపురాణాదుల ప్రామాణ్యంచేత కూడ దేవతావిగ్రహాదులను సాధించవచ్చును (ఇతిహాసపురాణాదులకు) ప్రత్యక్షాదులు కూడ మూలం కావచ్చును. మనకు ప్రత్యక్షం కాకపోయినా ప్రాచీనులకు ప్రత్యక్షం కావచ్చును కదా? వ్యాసాదులు దేవాదులతో ప్రత్యక్షంగా వ్యవహరించేవారని స్మృతులలో (భారతాదులలో) చెప్పబడుచున్నది కదా? ఇప్పటివాళ్లకు వలె పూర్వీకులకు కూడ దేవతాదులతో వ్యవహరించే సామర్థ్యం లేదు అనేవాడు జగత్తుయొక్క వైచిత్ర్యాన్ని నిషేధించినవా డవుతాడు. ఇప్పుడు వలె పూర్వకాలంలో కూడ సార్వభౌముడైన క్షత్రియుడుండేవాడు కాదని అనేవాడవుతాడు. అప్పుడు సార్వభౌముడైన క్షత్రియునిచేత మాత్రమే అచరించదగిన రాజసూయయాగాన్ని విధించే శాస్త్రానికి భంగం కలుగుతుంది. ఇప్పటివలెనే కాలాంతరంలో కూడ వర్ణాశ్రమ ధర్మాలు అస్తవ్యస్తంగా ఉండే వని చెప్పినవా డవుతాడు. అప్పుడు వర్ణాశ్రమవ్యవస్థను విధించే శాస్త్రం నిరర్థకం అవుతుంది”.

జీవాత్మ: ఇంతవరకు మనం ఉపనిషదనుసారం జగత్తుయొక్క స్థానం ఏమిటి. సగుణబ్రహ్మస్వరూపం ఏమిటి అనే విషయాలు తెలుసుకొన్నాం. వాస్తవంలో పారమార్థికసత్య అనేది ఒకటే, అదే సర్వవిశేషాతీతమైన నిర్గుణమైన పరబ్రహ్మ అని కూడ తెలుసుకున్నాం. అయితే జీవాత్మస్వరూపం ఏమిటి? ఉపనిషత్తుల ప్రకారం జీవాత్మ కూడ పరబ్రహ్మవలెనే సత్యమైనది. శాశ్వతమైనది అని తెలుస్తూన్నది. జగత్తు బ్రహ్మనుండి ఆవిర్భవించిన దని, బ్రహ్మ మీదనే నిలచి ఉన్నదని చివరికి బ్రహ్మలోనే విలీనం అవుతుందనీ ఉపనిషత్తులు చెపుతున్నాయి. “యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి, యత్ ప్రయన్త్యభిసంవిశంతి. తద్విజ్ఞానస్య; తద్ బ్రహ్మేతి” (తై. ఉ. 3.1).

అయితే జీవాత్మ కూడ బ్రహ్మచేత సృష్టించబడిన దని ఎక్కడా చెప్పలేదు. బ్రహ్మను వర్ణించడానికి ఏ పదాలు ఉపయోగింపబడుతున్నాయో ఇంచుమించు

అదే పదాలను ఉపయోగిస్తూ జీవాత్మవర్ణనం చేయబడింది. కరోపనిషత్తులో వర్ణించిన ప్రకారం - “జీవాత్మకు జన్మ కాని మరణం కాని లేదు. ఇది దేనినుండి పుట్టలేదు; దీని నుండి ఏదీ పుట్టలేదు. ఇది జన్మరహితం, శాశ్వతం, నిత్యం అతిప్రాచీనం (అనాది). ఈ దేహం చంపబడుతున్నా కూడ ఇది చంపబడదు”.

“న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్యతే

నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః,

అజో నిత్యః శాశ్వతో యం పురాణో

న హన్యతే హన్యమానే శరీరే” (క.ఉ. 2.18)

ఇలాంటి వర్ణన లన్ని చూస్తే జీవాత్మ కూడ పరమార్థసత్యమే Absolute Truth అని తెలుస్తూన్నది. మనం వెనుకచూచినట్లు ఉపనిషత్తుల ప్రకారం రెండు పరమార్థసత్యాలు Absolute Truth ఉండడానికి వీలులేదు. బంధం అనేది కేవలం అవిద్యాకల్పితం అని చెప్పి జీవాత్మ పరమాత్మాభిన్న మని అంగీకరిస్తేనే ఈ విధమైన వర్ణనలు కుదురుతాయి. “అహం బ్రహ్మాస్మి” “అయమాత్మా బ్రహ్మ”, “ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” “తత్త్వమసి” ఇత్యాదిమహావాక్యాలు జీవబ్రహ్మల అభేదాన్ని స్పష్టంగా బోధిస్తున్నాయి.

నిర్గుణము, నిర్విశేషము, శుద్ధము అయిన బ్రహ్మ సంసారంలో చిక్కుకొనడం ఏమిటి? దార్శనికుల నందరినీ వేధిస్తూన్న మౌలికప్రశ్నకు సమాధానం ఉపనిషత్తుల లోనే లభిస్తుంది. సంసారం అనేది ఒకటుంది. దీనిలో జీవుడు చిక్కుకొని ఉన్నాడు. అయితే ప్రమాణాలలో కెల్లా ఆత్యుత్తమప్రమాణమైన శ్రుతి జీవాత్మ పరమాత్మ ఒకటే అని చెపుతున్నది. నిర్వచించడానికి శక్యం కాని మాయాశక్తిచేతనే శుద్ధచైతన్యం జీవాత్మవలె కనబడుచున్నది. మాయయైనా బ్రహ్మయొక్క సహజస్వరూపాన్ని ఎలా కప్పిపుచ్చగలదు అనేది మరొకప్రశ్న. ఇదే ఆశ్చర్యాలలో కెల్లా మహాశ్చర్యం. అందుచేతనే మాయాశక్తి, మాయా కూడ అనిర్వచనీయము లని చెప్పడం జరిగింది. ఎన్ని అనుపపత్తులు చూపినా మాయ చిత్స్వరూపాన్ని కప్పివేయడం అనేది కనబడుతున్నప్పుడు కాదని ఎలా అనడం? “న హి దృష్టే అనుపపన్నం నామ”. ఇది అనుపపన్నం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు మాత్రం తెలియదా? ఆ విషయం తెలిసే కదా అధ్యానభాష్యం వ్రాసినది. “విషయవిషయయులకు తద్గర్భాలకు

అన్యోన్యధ్యానం నిజానికి కుదరదు; ఐతే నేమి? అలాంటి అధ్యాసచేతనే లోకవ్యవహారం జరుగుతున్నది" ఆయన అని మొట్టమొదటనే ప్రతిపాదించిన తరవాత సప్తవిధానుపపత్తులు చూపినా సప్తశతానుపత్తులు చూపినా అవేశం, కావేశం మాత్రమే మిగులుతాయి. ఈ అనుపపత్తులు అనుపపన్నములని చిదచిదశరీరకబ్రహ్మాసిద్ధిః సప్తవిధానుపపత్తివరీక్షాచ అనే గ్రంథంలో శ్రీ వే.జగదీశ్వరశాస్త్రి ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. 1958

చాల కాలం క్రితం పత్రికలలో ఒక వార్త ప్రచురించబడింది. ఒక చిన్న దేశానికి చెందిన రాణి అమెరికాలో ఒక దుకాణంలో ఏదో ఒక చిన్న వస్తువును దొంగిలించినదట. ఆమె పట్టుబడింది. అయితే "(1) ఒక రాణి ఏమిటి?, (2) చిన్న వస్తువును అపహరించడం ఏమిటి, (3) పోనీ అది అధికమూల్యమైన వస్తువైనా అలా చేసిం దనుకోవచ్చును (4) అక్కడ దుకాణదారులు జాగరూకతో ఉంటారు కదా (5) ఎవరూ లేకపోయినా ఏవో యంత్రాలు కనిబెడుతూ ఉంటాయని అందరికీ తెలిసినవిషయమే కదా? (6) ఆ మాత్రం ఆ రాణికి మాత్రం తెలియదా; (7) పోనీ ఇతరులు చూడరనుకొన్నా తన వెంట నున్న తనవాళ్లే చూస్తారేమో అని ఆమె సంకోచించాలి కదా? ఈ విధంగా అనుపపత్తులు ఎన్ని ఏకరువుపెట్టినా జరగవలసిన విషయం జరిగింది. జరగడం నిజమే. ఈ అనుపపత్తులన్నింటికీ ఒకే ఒక సమాధానం - ఆ సమయంలో ఆమె ప్రవర్తన అనిర్వచనీయం.

మాయాశక్తి అనిర్వచనీయం అవడంచేతనే ఏ విధంగాను కూడ సమర్థించడానికి శక్యం కాని పనులు జరుగుతున్నాయి. ఇది లోకంలో ప్రతి ఒక్కరి అనుభవంలో ఉన్న విషయమే. ఎట్టి పరిస్థితులలోను ఆ విధంగా ప్రవర్తిస్తాడు అని నమ్మడానికి వీలులేని మనిషి ఆ విధంగా ప్రవర్తిస్తాడు. ఇదేమిటి ఇలా చేశావేమిటి అని ప్రశ్నిస్తే "ఏమిటో! ఆ సమయంలో నే నేం చేస్తున్నానో నాకే తెలియ లేదు" అంటాడు. ఏదో ఒక స్థితిలో ప్రతీదార్శనికుడూ ఇష్టం ఉన్నా లేకపోయినా అనిర్వచనీయతావాదాన్ని అంగీకరించవలసిందే. ఎంత గొప్ప వైజ్ఞానికుడైనా కొన్ని వస్తువులు ఆ విధంగా ఎందుకు ఉన్నాయి అంటే కారణం చెప్పజాలడు. ఒక స్థితిలో అనిర్వచనీయం అని అంగీకరించవలసియే ఉంటుంది. అందుచేత ఉపనిషత్తులను

మాత్రమే ప్రమాణంగా అంగీకరిస్తాం అని చెప్పే ప్రతీ దార్శనికుడూ కూడ జీవ-జగదాదిస్వరూపాల విషయంలో శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చూపిన మార్గాన్ని అనుసరించవలసిందే. అలా కాక ఆగమాదులలో చెప్పిన విషయాలు ఇక్కడ చొప్పిస్తాం అంటే అది ఔపనిషదార్థప్రతిపాదనం కాజాలదు.

పరమేశ్వరునికి ఒక రూపం (శరీరాదికం) ఇచ్చి ఒక చోట కూర్చుండ బెట్టిన తరవాత అతని సర్వవ్యాపకత్వం, అంతర్యామిత్వం ఎలా కుదురుతుంది? శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చెప్పినట్లు ఈ రూపాదులు పరమేశ్వరేచ్ఛామాత్రకల్పితాలు, అందుచేత అనిత్యాలు, తాత్కాలికాలు అనేనా అంగీకరించాలి, లేదా పరమేశ్వరుని కున్న సర్వవ్యాపిత్వసర్వాంతర్యామిత్వాదులు అసత్యాలనేనా చెప్పాలి. దేశపరిచ్ఛిన్నమైన శరీరాదికం అంగీకరించిన తరవాత సర్వవ్యాపకత్వాదినమర్థనం కోసం శేషశేషి భావకల్పనం చేసినంతమాత్రంచేత అది కల్పనమే అవుతుంది కాని యథార్థం అవడానికి వీలులేదు. అవిద్యభూమికలో ఇవన్నీ చెపుతున్నాం అంటే ఇవన్నీ కుదురుతాయి. ఈ భూమికలో జగత్తంతా పరమేశ్వరుని శరీరం అనే విషయం అందరూ అంగీకరించినదే. కాళిదాసాదులు కూడ ఏనాడో తమ కావ్యాలలో అష్టమూర్త్యాదివర్ణనద్వారా నిశ్చితంగా చెప్పిన విషయం ఇది. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు కూడ దక్షిణామూర్తి స్తోత్రంలోని-

భూరమృంశ్యనిలో2నలో2మృరమహర్నాథో హిమాంశుః పుమా

నిత్యాభాతి చరాచరాత్మకమిదం యస్యైవ మూర్త్యష్టకమ్.

వాన్యత్కించన విద్యతే విమృశతాం యస్మాత్పరస్మాద్విభో

స్త సై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే”

అనే శ్లోకంలో పరమేశ్వరుడు జగజ్జీవశరీరు డని స్పష్టంగా ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. ఇదే విధంగా జగత్పమష్టిరూపం “సహస్రశీర్షా పురుషః” ఇత్యాదిరూపాలలో వర్ణించబడిన విరాట్పురుషుడు, జీవసమష్టిరూపం హిరణ్యగర్భుడు ఇత్యాదివిషయా లన్నీ అద్వైతులకు కూడ అంగీకార్యలే. ఇలాంటివి ఎన్ని అంగీకరించినా అవన్నీ అవిద్యాభూమికలోనే అనీ, ఏకైకనిత్యసత్యం నిర్గుణమైన శుద్ధబ్రహ్మయే అనీ వాళ్ల సిద్ధాంతం. ఇలా చెప్పడం వల్ల జగజ్జీవులు పరమేశ్వరుని శరీరమే, అవయవాలే అని అంగీకరించి నప్పుడు “జగద్గతదోషాలు అంగియైన పరమేశ్వరునికి కూడ సంబంధించి ఉండాలి గదా?

అతడు కేవలం అనంతకల్యాణగుణాకరుడు మాత్రమే ఎలా అవుతాడు?" ఇత్యాది ప్రశ్నలకు అవకాశం ఉండదు. జగదాదులకు పరబ్రహ్మకున్న సత్యత్వం వంటి సత్యత్వం లేనప్పుడు, అవన్నీ ఒక విధంగా కాల्పనికములే అయినప్పుడు వీటి దోషాలు పరమాత్మకు అంటవు కదా. దోషాలు అంటవు; గుణాలూ అంటవు. మరీద్యారోపి జలంతో మరుభూమిలో సాగు చేయజాలరు కదా?

పరమాత్మకు సర్వగతత్వాన్ని అంగీకరించే ద్వైతవాదంలో కొన్ని చిక్కులు ఎదుర్కొన వలసి ఉంటుంది. జగత్తు కూడ సత్యమే అయిన పక్షంలో ఆ జగత్తు ఎంత ప్రదేశాన్ని ఆక్రమించి ఉంటుందో ఆ ప్రదేశంలో పరమాత్మ ఉండడానికి వీలు లేదు. పెద్ద నీళ్ల తొట్టె నిండా నీళ్లు ఉన్నాయి. ఆ తొట్టిలో కొన్ని రాళ్లు వేశాం. ఇప్పుడా నీరు రాళ్లు ఉన్న ప్రదేశం తప్ప మిగిలిన ప్రదేశానికి సర్దుకుంటుంది. ఈ విధమైన పరిచ్ఛిన్నత్వాన్ని పరమాత్మకి అంగీకరిస్తే పరిపూర్ణమైన సర్వగతత్వానికి లోపం వస్తుంది. అంతా ఆయన శరీరమే అంటే జగత్తులో ఉండే ఎన్నో మంచి విషయాలతో పాటు ఎన్నో చెడ్డ విషయాలు కూడ ఆ పరమాత్మకు అంటకట్టవలసివస్తుంది. ఇదంతా ప్రతీతి మాత్రమే అని, వాస్తవంలో, కనీసం జ్ఞాని దృష్టిలో, జగత్తు అనేది లేదు అని అంగీకరిస్తే ఈ చిక్కు ఉండదు.

తనకు పూర్వం ఉన్నవారు, తమ సమకాలికులూ అయిన దార్శనికులందరూ ద్వైతులే అనే విషయం శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు తెలియును. అయితే ఆయనకు ఉపనిషత్తులలో మాయావాదం అనే బ్రహ్మస్తం దొరికింది. దానిని వశంలో ఉంచుకుని వైశేషిక-సాంఖ్య-మీమాంసకాది ద్వైతులను నిర్భయంగా ఎదురుకుంటూ తమకు అత్యుత్తమ ప్రమాణమైన వేదంయొక్క అవలంబం ఉంది గాన వాదంలో చివరికి జయం తమదే అని ఉద్ఘోషిస్తారు. శ్రీహర్షుడు కూడ ఇలాంటి ఘట్టంలోనే ఖండనఖండభాద్యంలో ఇలా అంటాడు.

"ఏకంబ్రహ్మస్తమాదాయ నాన్యం గణయతః క్వచిత్,

అస్తే న వీరధీరస్య భజ్ఞః సంగరకేలిమ."

"బ్రహ్మస్తం ఒక్కటి చేత పట్టి మరి దేనినీ లెక్కచేయని ధీరవీరునికి సమరాంగణ కేళిలో భంగం అనేది ఉండదు."

తాము స్థాపించిన అద్వైతసిద్ధాంతం విషయంలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకున్న అచంచలవిశ్వాసం తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యంలోని ఈ క్రింది వాక్యాలవల్ల తెలుస్తుంది.

“చింతయసి త్వమ్? న నిర్ణేష్యసి. కిం న నిర్ణేతవ్యమితి వేదవచనమ్? న. కథం తర్హి? బహుప్రతిపక్షత్వాత్. ఏకత్వవాదీ త్వమ్; వేదార్థపరత్వాత్. బహవో హి నానాత్వవాదినః వేదబాహ్యః త్వద్విపక్షాః. అతో మమాశక్యా న నిర్ణేష్యసీతి. ఏతదేవ మే స్వస్త్వయనమ్, యన్మామేకయోగినమ్ అనేకయోగిప్రతిపక్షమాత్మ. అతో జేష్యామి సర్వాన్; ఆరభే చ చింతామ్” (బ్రహ్మనందవల్లీ 8.5)

ఇది, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకీ, ఉపాకల్పితుడైన ఒక ప్రతివాదికీ లేదా మధ్యస్థునికీ మధ్య జరిగిన సంభాషణ. (ప్రతిపక్షి) నిజమే, నువ్వు వాదించాలని అనుకుంటున్నావు. కాని నువ్వు ఏ నిర్ణయానికీ రాజాలవు (శం) ఏ నిర్ణయానికీ రాజాల నంటూ ఇదేమైనా వేదవాక్యమా? (ప్ర) కాదు. (శం) ఐతే సమస్య ఏమిటి? (ప్ర) నీకు ప్రతిపక్షులు చాలామంది ఉన్నారు. అంతే కాకుండా నువ్వు వేదాన్నే పట్టుకొని నేలాడుతూ అద్వైతం అద్వైతం అంటూ మాట్లాడుతుంటావు. అందుచేత వాదంలో నీకు విజయం లభించదేమో నని నాకు సందేహం. (శం) నేను అద్వైతాని; నాకు ప్రతిపక్షులు చాలామంది ఉన్నారు, వాళ్లంతా ద్వైతులు అని కదా నువ్వు అంటున్నారు. ఇదే నాకు బలం. నేను వాళ్లందరినీ జయిస్తాను; వాదం ప్రారంభిస్తున్నాను”.

పై వాక్యాలలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఒక రహస్యాన్ని సూచించారు. ఔపనిషదమైన సిద్ధాంతాన్ని అభివ్యక్తీకరిస్తాం అని అందుకు ఉద్యుక్తులైన వాళ్లందరూ పూర్తిగా తమ సిద్ధాంతాన్ని ఉపనిషత్తులను మాత్రమే ప్రమాణంగా చేసికొని ప్రతిపాదిస్తే వాళ్లు కూడ చివరికి అద్వైతసిద్ధాంతాన్నే చేరుకొన వలసిఉంటుంది. అలా కాకుండా ఇతరతంత్రాగమాదులలో చెప్పిన విషయాలను కూడ తీసికొన వచ్చి దీనిలో చొప్పించడంతో అద్వైతానికి దూరం అవుతున్నారు. ఎప్పటి కైనా పునః పరిశీలన చేసుకొంటే దీని వైపే రాగల రని శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల అభిప్రాయం.

ఉపనిషత్తుల పరమతాత్పర్యం

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల అభిప్రాయం ప్రకారం జీవాత్మ-పరమాత్మల యథార్థస్వరూపాన్ని నిరూపించడంలోనే ఉపనిషత్తుల పరమతాత్పర్యం.

"వేదాంతవాక్యకునుమగ్రథనార్థత్వాత్ సూత్రాణామ్" (బ్ర.సూ. భా. 1.1.2) అని శ్రీ భగవత్పాదులే చెప్పినట్లు ఉపనిషద్వాక్యార్థనిర్ణయం కోసం రచించబడిన బాదరాయణసూత్రాలకు బ్రహ్మసూత్రం అనే సార్థకమైన నామధేయం ఇవ్వబడింది. అట్లే బ్రహ్మసూత్రాలకు శ్రీశంకరభగవత్పాదులు రచించిన భాష్యానికి శారీరకభాష్యం అని పేరు. శరీరంలో ఉండే జీవుని స్వరూపాన్ని నిర్ణయించడంకోసం ఉద్దిష్టమైన ఉపదేశతేదీని కా పేరు. జీవాత్మ-పరమాత్మల స్వరూపాలు తప్ప ఉపనిషత్తులలో చర్చించిన ఉపాసనా-జగత్సృష్ట్యాదు లన్నీ కూడ అనుషంగికాలు. అందుచేతనే వాటిలో కొన్ని భేదాలు కూడ కనబడతాయి. జీవ-బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణంలో మాత్రం పూర్తి ఐకమత్యం ఉంది. తెలిసినదాని సహాయంతో తెలియనిదానిని తెలుసుకోవడం అనే పద్ధతిలో మనకు ప్రత్యక్షంగా కనబడే జగదాదులు కూడ పరోక్షమైన పరమాత్మను గూర్చి తెలుసుకొనడానికి ఉపయోగిస్తాయి. బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావ మైనది. దానిమీద ఈ జగత్తు ఆరోపించబడింది. ముందు ఈ జగత్తుయొక్క స్వరూపాన్ని పరిశీలించి, ఇది బ్రహ్మమీద ఏ విధంగా ఆరోపించబడిందో చెప్పి, దీని ఆరోపానికి ఆధారమైనది ఒకటి ఉందని బోధించి, చివరికి ఈ ఆరోపితజగత్తును నిషేధించడం (అపవాదం) ద్వారా ఇంక మిగిలినది ఆ పరబ్రహ్మయే అని సాధకునికి తెలపడం జరుగుతుంది. ఇది అధ్యారోపాపవాదపద్ధతి. ముందు ఉన్నదానిమీద లేని ఒకదానిని ఉన్నట్లు ఆరోపించడం అధ్యారోపం. తరవాత అది అక్కడ లేదు; అక్కడ ఉన్నది ఇది అని బోధించడం అపవాదం. ఉదాహరణకి దూరంగా తళతళలాడు తూన్న ఒక వస్తువును చూపి చూడు "అక్కడ అలా మెరుస్తూన్నది వెండి" అని ముందు చెప్పి తరవాత వాని దృష్టి ఆ వస్తువుమీద కేంద్రీకృతం అయిన తరవాత "ఇది వెండి కాదు, ముత్యపు చిప్ప" అని దాని యధార్థస్వరూపం చెపితే అది అధ్యారోపాపవాదపద్ధతి, (ఇది విషయ గ్రహణం మాత్రం కోసం చూపిన ఉదాహరణం). లేదా జగదాదికం బ్రహ్మకార్యం అని చెప్పి కార్యం ద్వారా కారణం వరకు తీసికొని వెళ్లవచ్చును, ఈ రెండు పద్ధతుల ద్వారా అసలు తత్వాన్ని బోధించడానికే ఉపనిషత్తులు జగత్సృష్ట్యాదికాన్ని చెపుతున్నాయి. జగత్తును గూర్చి చెప్పడంలో వాటికి తాత్పర్యం లేదు. అట్లే చిత్తశుద్ధిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందడానికై వివిధోపాసనలు కూడ

ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడ్డాయి. పురాకృతపుణ్యంచేత సహజంగానే ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందగలవానికి ఉపాసనలతో పని లేదు. అందరూ అన్ని ఉపాసనలూ చేయవలసిన అవసరం కూడ లేదు. ఇది అద్వైతసంప్రదాయం. ఈ విషయాన్ని శ్రీ భగవద్గీతాదులు అనేక స్థలాలలో విశదీకరించి ఉన్నారు.

“తదత్ర యల్లక్షణం బ్రహ్మ కారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవ అన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే “నదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్. తద్దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి. తత్తేజోఽస్సజత” (భా. ఉ. 6.2.1,3) ఇతి. తథా “అత్మా వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, వాన్యత్ కింఛన మిషత్, న ఐక్షత లోకాన్సు స్సజా ఇతి” (ఐ.ఉ. 4.1.1,2) ఇతి చ. ఏవంజాతీయకన్య కారణన్వరూపనిరూపణవరన్య వాక్యజాతన్య ప్రతివేదాన్తమవిగీతార్థత్వాత్. కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే-కృచిదాకాశాదికా స్పష్టిః, కృచిత్తేజఃఅదికా ఇత్యేవంజాతీయకమ్. న చ కార్యవిషయేణ విగానేన కారణమపి బ్రహ్మ సర్వవేదాన్తేషు అవిగీతమధిగమ్యమానమ్ అవివక్షితం భవతి ఇతి శక్యతే వక్తుమ్ - అతిప్రసంగాత్, సమాధాన్యతి చ అచార్యః కార్యవిషయమపి విగానమ్ - “న వియద్రుతేః” (2.3.1) ఇత్యారభ్య. భవేదపి కార్యస్య, విగీతత్వమ్, అప్రతిపాద్యత్వాత్, న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపంచాః ప్రతిపిపాదయిషితః. న హి తత్ప్రతిబద్ధః కల్పిత్పురుషార్థః దృశ్యతే, శ్రూయతే వా; న చ కల్పయితుం శక్యతే. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైః సాకమేకవాక్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్. దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతామ్ - “అన్నేన సోమ్య శుజ్ఞేనాపో మూలమన్విచ్ఛ; అద్భిః సోమ్య శుజ్ఞేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ; తేజసా సోమ్య శుజ్ఞేన సన్మూలమన్విచ్ఛ” (భా. ఉ. 6 84) ఇతి. మృదాదిదృష్టాన్తైశ్చ కార్యకారణభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచాః శ్రావ్యతే ఇతి గమ్యతే. తథా చ సంప్రదాయవిదో వదన్తి-

మృల్లోహవిస్ఫులిజ్గద్యైః స్పష్టిర్యా చోదితాన్యథా.

ఉపాయః సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచన” (మా.కా. 3.15)

బ్రహ్మప్రతిపత్తిప్రతిబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే - “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” (తై. ఉ. 2.1) “తరతి శోకమాత్మచిత్” (భా.ఉ. 7.1.3) “తమేవ విదిత్వా అతిమృత్యమేతి” (శ్వే.ఉ. 3.8) ఇతి. ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలమ్ - “తత్త్వమసి” ఇత్యసం

సార్యాత్మపతపత్తై సత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః" (బ్ర.సూ.భా. 1.4.14).

“ఏ లక్షణాలు గల బ్రహ్మ ఇక్కడ జగత్కారణంగా తెలుస్తున్నదో ఆ లక్షణాలే కల బ్రహ్మయే ఇతర స్థలాలలో కూడ తెలుస్తున్నది. (ఉదాహరణకి) “సదేవ.... సృజత” ఓ సౌమ్యుడా! సృష్టిప్రారంభంలో కేవలం సద్రూపమైన బ్రహ్మయే ఉండేది. అది సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితమైనది. “నేను అనేకరూపాలు ధరించి సృష్టిస్తాను”. అని అది అనుకొన్నది. అది తేజస్సును సృష్టించింది” అని (ఒక ఉపనిషత్తులో చెప్పబడింది). అట్లే (మరొక ఉపనిషత్తులో) “అత్మా... సృజా ఇతి” (ప్రారంభంలో ఇదంతా ఆత్మ గానే ఉండేది. మరొక వస్తు వేదీ మొదట లేదు. “నేను లోకాలను సృష్టిస్తాను” అని ఆ ఆత్మ ఆలోచించింది” అని (చెప్పబడింది). కారణస్వరూపాన్ని ప్రతిపాదించే ఈ రకమైన వాక్యసముదాయంలో విషయభేదం ఏమీ లేదు. (అన్నీ ఒకే కారణ స్వరూపాన్ని గూర్చి చెపుతున్నాయి). కార్యం విషయంలో మాత్రం భేదం (పరస్పరవిరోధం) కనబడుతున్నది. సృష్టి ఆకాశసృష్టితో ప్రారంభమైనది అని ఒక చోట చెపితే మరొక చోట తేజఃసృష్టితో ప్రారంభం అయినది అని చెప్పబడింది. కార్యం విషయంలో విగానం (పరస్పరవిరోధం) ఉన్నంతమాత్రాన, అన్ని వేదాంతాలలోను విగానం ఏమీ లేకుండా ప్రతిపాదించబడుచున్న బ్రహ్మ విపక్షితం కాదు అని చెప్పడానికి శక్యం కాదు కదా? అలా చెపితే అతిప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. (ఎక్కడో ఉన్న లోపాన్ని మరొక చోట అన్వయించడం ప్రారంభిస్తే ఏదీ సరిగా కుదరదు). అయితే ఆచార్యుడు “న వియదశ్రుతేః” అని ప్రారంభించి కార్యంవిషయంలో కూడ విగానం లేదని చెప్పబోతున్నాడు. ఇంతకీ కార్యం ప్రతిపాద్యం కాదు గాన విగీతత్వం ఉంటే ఉండవచ్చును కూడ. సృష్టి మొదలైన ఈ విషయం అంతా ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టం కాదు. సృష్ట్యాదులను సవిస్తరంగా ప్రతిపాదిస్తే దానిని తెలుసుకొనడంవల్ల పురుషార్థం ఏదీ కనబడడంలేదు. (శ్రుతిలో) వినబడడం లేదు. మనం కల్పించడానికి కూడ శక్యం కాదు. సృష్ట్యాదిప్రతిపాదకవాక్యా లన్నింటికీ, ఉపక్రమోపసంహారాల సామర్థ్యంచేత, బ్రహ్మవిషయకాలైన వాక్యాలతో ఏకవాక్యతయే (కాని అవి స్వతంత్రంగా అర్థాన్ని బోధించవు) అని చెప్పబడ నున్నది. “అన్నేన అన్విచ్య” “సౌమ్యుడా! పృథివి... అనే లింగం (కార్యం) చేత దాని మూలమైన ఉదకాన్ని తెలుసుకో; ఉదకం అనే

లింగంచేత దాని మూలమైన తేజస్సును తెలుసుకో, తేజస్సునే లింగంచేత దాని మూలమైన సత్తును (బ్రహ్మను) తెలుసుకో" అని సృష్ట్యాదుల విస్తృతవర్ణనం అంతా (మూలకారణమైన) బ్రహ్మను తెలుసుకొనడంకోసమే అని చూపుతున్నాడు. మృత్తు మొదలైన దృష్టాంతాలచేత, కార్యానికి కారణానికి భేదం లేదని చెప్పడం కోసమే, నృష్ట్యాదివివరణం చేయబడుచున్న దని తెలుస్తాన్నది. ఈ విషయమే సంప్రదాయవేత్తలు "మృల్లోహ.. కథంచన" అని చెప్పారు. "మట్టి, ఇనుము, నిప్పు నెరసు మొదలైన దృష్టాంతాల సహాయంతో ఏ జగత్సృష్టి చెప్పబడిందో అది కేవలం పరమకారణమైన పరమాత్మమీద బుద్ధి నిలవడం కోసమే. ఏ విధంగానూ భేదం లేదు" అయితే "బ్రహ్మ.. పరమ్" "బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మను పొందుతాడు", "తరతి.. విత్" "ఆత్మ వేత్త శోకం దాటుతాడు", "తమేవ..మేతి" "ఆ ఆత్మను తెలియగానే మృత్యువును (సంసారాన్ని) దాటుతాడు" అని బ్రహ్మజ్ఞానంవల్ల ఫలం కలుగుతుందని చెప్పబడుచున్నది. బ్రహ్మజ్ఞానంవల్ల కలిగే ఫలం ప్రత్యక్షంగానే చూడవచ్చును. ఎందువల్ల ననగా "తత్త్వమసి" అని అనంసారి యైన ఆత్మను తెలుసుకోగానే సంసారాత్మ నివర్తిస్తుంది".

అద్వైతికి ఎవరితోను విరోధవిద్వేషాలు లేవు

తన సిద్ధాంతంమీద ఎంతటి దృఢవిశ్వాసం ఉన్నా అద్వైతి ద్వైతుల విషయం లో ఏమాత్రమూ కూడ ద్వేషభావం వహించడు. వ్యావహారికసత్తాభూమికలో అనేక భేదాలుండవచ్చు ననీ, వారి వారి అధ్యాత్మికస్థితిలోని తారతమ్యాన్ని బట్టి వేరు వేరు ఆలోచనలు గల మనుష్యులు ఉంటారనీ ఆతనికి తెలియును. అలాంటప్పుడు తన మాటే అందరూ వినాలని కాని విననివాళ్లందరూ మహాపాపాత్ము లని గాని అనుకునేవాడు నిజమైన అద్వైతి కాజాలడు. చిత్తశుద్ధికి కావలసిన సాధనా లన్నీ నమకూర్చుకున్న తరువాతనే ఈ శాస్త్రం వైపు రావడం మంచి దని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రథమసూత్రవ్యాఖ్యలోనే విశదీకరించారు. సాధనాలు కొరవడినా శాస్త్రగురూవదేశాలమీద పరిపూర్ణశ్రద్ధ కలవారు శాస్త్రాధ్యయనం చేసి శాస్త్రక్షజీవనవిధానం గడుపుతూంటే వెంటనే కాకపోయినా కాలాంతరంలో నైనా లాభం పొందవచ్చును. అంతేనే కాని తాను కూడ పూర్తిగా ద్వైతప్రవచకంలానే,

భేదవ్యవహారంలోనే, ఉంటూ ద్వైతుల్ని దూషించడం యుక్తం కాదు. అందుచేతనే అద్వైతి సాధారణంగా ఎవరైనా రెచ్చగొట్టితే తప్ప ఇతరసంప్రదాయదూషణం చెయ్యడు. ఏ సంప్రదాయాన్నీ ద్వేషించడు. ప్రతీసంప్రదాయమూ ఏదో ఒక భూమికలో మానవునికి ఉపకరిస్తుందని అతని విశ్వాసం.

ప్రస్థానభేదః అనే ఒక చిన్న గంధంలో మధుసూదనసరస్వతి - “సర్వేషామేవ శాస్త్రాణాం భగవత్కేవ తాత్పర్యం సాక్షాత్పరంపరయా వా” (అన్ని శాస్త్రాలకు సాక్షాత్తుగా గాని, పరంపరయా గాని భగవంతునియందే తాత్పర్యం) అని ప్రారంభించి అతి సంక్షిప్తంగా వివిధదర్శనాలను గూర్చి వివరించి చివరికి ఇలా అంటారు.

“సర్వేషాం చ సంక్షేపేణ త్రివిధ ఏవ ప్రస్థానభేదః; తత్రారమ్భవాద ఏకః, పరిణామవాదో ద్వితీయః, వివర్తవాదస్తూతీయః. పార్థివాప్యతైజసవాయవీయాశ్చతుర్విధాః పరమాణువో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ బ్రహ్మణ్యపర్యవ్రతం జగదారభంతే. అసదేవ కార్యం కారకవ్యాపారాదుత్పద్యతే ఇతి వ్రథమస్తార్కికాణాం, మీమాంసకానాం చ. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకం ప్రధానమేవ మహదహంకారాదిరూపేణ జగదాకారేణ పరిణమతే. పూర్వమపి సూక్ష్మరూపేణ సదేవ కార్యం కారణవ్యాపారేణాభివ్యజ్యత ఇతి ద్వితీయః పక్షః సాంఖ్యయోగపాతజ్జలపాశుపతానామ్. బ్రహ్మణః పరిణామో జగదితి వైష్ణవానామ్. స్వప్రకాశపరమానన్దాద్వితీయం బ్రహ్మ స్వమాయావశాన్నిధ్యైవ జగదాకారేణ కల్పత ఇతి తృతీయః పక్షో బ్రహ్మవాదినామ్. సర్వేషాం ప్రధానకర్తృణాం మునీనాం వివర్తవాదపర్యవసానేన పరమేశ్వర ఏవ ప్రతిపాద్యే తాత్పర్యమ్. న హి తే మునయో భ్రాంతాః; సర్వజ్ఞత్వాత్తేషామ్. కిం తు బహిర్విషయప్రవణానామాపాతతః పురుషార్థే ప్రవేశో న సంభవతీతి నాస్తిక్యవారణాయ తైః ప్రకారభేదాః ప్రదర్శితాః. తత్ర తేషాం తాత్పర్యమబుద్ధ్యా వేదవిరుద్ధేఽప్యర్థే తాత్పర్యముత్పేక్షమాణాస్తన్మతమేవోపాదేయత్వేన గృహ్యంతో జనా నానాపథజుషో భవంతి”

“ఈ అన్ని ప్రస్థానాలనూ మూడు ప్రస్థానాలుగా విభజించవచ్చును. వాటిలో ఆరంభవాదం ఒకటి. పరిణామవాదం రెండవది. వివర్తవాదం మూడవది. నాలుగువిధాలైన పృథివీ-జల-తేజో-వాయుపరమాణువులు ద్వ్యణుకాదిక్రమంలో కలిసి బ్రహ్మాండపర్యంతమైన జగత్తును పుట్టిస్తున్నాయి. అంతకు ముందు లేని కార్యం అ

యా కారకాల (కర్మకరణాదుల) వ్యాపారంచేత పుడుతున్నది అనే మొదటి ఆరంభవాదం తార్కికులది, మీమాంసకులదీ కూడ. సత్త్వ-రజస్-తమోగాణాత్మకమైన ప్రధానమే మహదహంకారాది క్రమంచేత జగదాకారంలో పరిణామం చెందుతుంది. పూర్వం కూడ ఉన్నదే అయిన కార్యం కారకాల వ్యాపారంచేత అభివ్యక్తం అవుతుంది, అనగా అంతవరకు కనబడకుండా ఉన్నది కనబడుతుంది, అనే రెండవపక్షం సాంఖ్య-యోగ-పాతంజల-పాశుపతులది. జగత్తు బ్రహ్మయొక్క పరిణామం అని వైష్ణవుల మతం. స్వప్రకాశపరమానందరూపమైన బ్రహ్మ తన మాయచేత మిథ్యగానే జగద్రూపంలో కనబడుతున్నది అని మూడవ పక్షం బ్రహ్మవాదులది (అద్వైతవేదాంతులది). వివర్తవాదంలోనే అన్నివాదాలు పర్యవసానం చెందుతాయి గాన మునులందరికీ కూడ అద్వితీయమైన పరమేశ్వరుణ్ణి ప్రతిపాదించడంలోనే తాత్పర్యం, ఆ మునులందరూ నర్వజ్ఞులు. వాళ్లు భ్రాంతి చెందుతారు అనడానికి వీలులేదు. అయితే బాహ్యవిషయానక్తులకు పురుషార్థంలో ప్రవేశం కలగదు అనే అభిప్రాయంతో, వాళ్లు నాస్తికులు కాకుండా ఉండాలని ఈ ప్రకారభేదా లన్నీ వారు చూపించారు. కాని మునుల తాత్పర్యం ఏమిటో తెలుసుకొనకపోవడంతో కొందరు వేదవిరుద్ధార్థాలవిషయంలో కూడ వాళ్లకి తాత్పర్యం ఉన్నదనుకొని, ఆ మతాన్ని ఆశ్రయించి వేరు వేరు మార్గాలు అవలంబిస్తున్నారు."

నాస్తికదర్శనాల విషయంలో ఇలాచెప్పడం కుదరదు గాన, అనగా వాటికి కూడ చివరికి భగవంతునియందే తాత్పర్యం అని చెప్పడం కుదరదుగాన వాటిని ప్రస్తావించలేదు అన్నారు మధుసూదనసరస్వతి.

అప్పయదీక్షితులవారు సూచించిన మార్గాన్ని అనుసరించి శ్రీ పోలహం రామాశాస్త్రిగారు 'చతుర్మతసామరస్యం' అనే చిన్న గ్రంథంలో ద్వైత-విశిష్టాద్వైత- (శ్రీకంఠప్రతిపాదిత) శైవ, అద్వైతాలకు సామరస్యం చూపుతూ మాధ్వమతంలోని కొన్ని విషయాలు అద్వైతులకు అంగీకార్యాలే, అందుచేత అద్వైతులకు మాధ్వలతో విరోధ ద్వేషాలు లేవు. మాధ్వంకంటే విశిష్టాద్వైతం ఇంకా అద్వైతానికి సంనిహితం, దాని కంటే కూడ సంనిహితం నీలకంఠశైవసంప్రదాయం. అందుచేత ఇవన్నీ అందరికీ గ్రాహ్యాలే అని ప్రతిపాదించారు.

ఇంకొక అడుగు ముందుకు వెడితే అన్ని మతాలకీ సామరస్యం చెప్పవచ్చును ఈ సందర్భంలో మా ఆర్యాశతకం నుండి కొన్ని శ్లోకాల ను ఉదాహరించడం అప్రస్తుతం కాదు.

“వేదా అపౌరుషేయాః పరమం తే తః ప్రమాణమిత్యేకే,

అగమనిచయస్యైవ ప్రామాణ్యం కలియుగే కిలేత్యన్యే”

“శైవా నిష్ఠన్తి హరిం శివమపి నిష్ఠన్తి వైష్ణవాః ప్రాయః,

శైవపురాణానాం కిల న ప్రామాణ్యం తమఃప్రధానత్వాత్”

“వేదాలు అపౌరుషేయాలు. అందుచేత అవే ప్రమాణం అని కొందరంటారు. కలియుగంలో అగమాలకే ఎక్కువ ప్రామాణ్యం అని కొందరంటారు.”

“సాధారణంగా శైవులు విష్ణువును నిందిస్తూంటారు, వైష్ణవులు శివుణ్ణి నిందిస్తూంటారు. శైవపురాణాలన్నీ తామసాలు; అవి ప్రమాణం కాదని కొందరంటారు.”

“శైవపురాణం యది తే నిన్దేయుః వైష్ణవం తథా శైవాః,

సున్దోపసున్దనయతో హ్యప్రామాణ్యం పురాణజాతన్య”

“వైష్ణవులు శైవపురాణాలనూ, శైవులు వైష్ణవపురాణాలను నిందిస్తే సుందోపసుందన్యాయంచేత అన్ని పురాణాలూ అప్రమాణాలని చెప్పవలసివస్తుంది.

“బౌద్ధార్థ తాదిమతమిహ నాస్తికతావేదబాహ్యకాజుష్టమ్,

కిములైస్లామక్రైస్తవమతాదికం యద్విదేశ్యమితి కేచిత్”

“జైనబౌద్ధాదిమతాలే వేదబాహ్యలైన నాస్తికమతా లన్నప్పుడు విదేశీయాలైన ఇస్లాం క్రైస్తవాదిమతాల మాట చెప్పాలా అని కొంద రంటూంటారు.”

“దృశ్యన్తే హి మహాన్తే నైకే వేదోక్తమార్గపథికేషు,

బౌద్ధేష్వర్థ త్సు తథా శైవేషు చ వైష్ణవేషు శాక్తేషు”

“వేదోక్తధర్మం ఆచరించేవాళ్లలోను, బౌద్ధులలోను, జైనులలోను, శైవులలోను, వెష్ణవులలోను, శాక్తులలోను కూడ ఎందరో మహాపురుషులు మనకు కనబడుతున్నారు”

“క్రైస్తవమహమ్మదీయాదిమ తత్తన్యతపరేషు చాన్యేషు,

ఋహవోద్భుతప్రభావా దృశ్యన్తే యోగిపుంగవా లోకే”

“క్రైస్తవమహమ్మదీయాదులో కూడ మహా ప్రభావశాలులైన ఎందరో యోగిపుంగవులు

కనబడుతున్నారు.

“దేహాత్మవాదనిరతేష్యపి కేచిల్లోకధర్మమర్క జ్ఞాః,

యాన్యున్నతిమతులామిహ బుద్ధిబలం స్వీయమేకమాశ్రిత్య.

“దేహాత్మవాదులలో కూడ చాలమంది లోకధర్మరహస్యాలు బాగా తెలుసుకొని కేవలం తమ బుద్ధిబలంచేతనే అత్యున్నత స్థితిని పొందుతున్న వాళ్ళు కనబడుతున్నారు”

“ఏవం స్థితేత్ర భగవన్ ప్రామాణ్యం కస్య కస్య వా నేతి •

కే వా నిశ్చినుయాదిహ యస్య యదిష్టం తదస్తు తస్య మతమ్”

“ఓ! పరమాత్మా! ఇలాంటి పరిస్థితిలో ఏ మతం గొప్పది, ఏది కాదు అని ఎవడు నిశ్చయించగలడు? మానవుడు ఏ మార్గాన్ని అనుసరించినా వానికి సిద్ధి లభిస్తుంది”.

“సర్వే సర్వజ్ఞాః కిల మాయాసంస్థగితసహజసార్వజ్ఞాః,

చిత్రైకాగ్ర్యాభ్యాసాదావరణం భవతి భగ్నుమఖిలమపి.

“అందరూ సర్వజ్ఞులే కదా? వాళ్ల సర్వజ్ఞత్వం మాయచేత కప్పబడిపోయింది. చిత్రైకాగ్రత్వాన్ని అలవరచుకొంటే అందరికీ ఆ అవరణం భగ్నం అవుతుంది.”

“కర్మజ్ఞానం భక్తిర్యోగో వోపాసనం తథైవాన్యత్,

భజ్యాయతి కిలావరణం చిత్తస్యాతో ముధా మతద్వేషః”

కర్మగాని, జ్ఞానంగాని, భక్తిగాని, యోగంగాని, ఏదైనా మరొక ఉపాసనగాని చిత్తావరణాన్ని భగ్నం చేస్తుంది. అందుచేత మతద్వేషం అనవసరం.

తత్త్వం అనేది ఒకటే; రెండు తత్వాలుండవు. ఇతర సంప్రదాయ ద్వేషం లేకుండా ఏదో ఒక సంప్రదాయాన్ని శ్రద్ధగా అనుసరిస్తే అదే చివరికి ఏనాటికైనా అసలు తత్వాన్ని చేరుస్తుంది.

జగజ్జీవేశ్వరులకు సమానమైన సత్యత్వాన్ని, పరస్పరభేదాన్ని అంగీకరించిన ద్వైతు లైతే పరమేశ్వరుణ్ణి, అదైనా మేం చెప్పిన నామరూపాదులు గల పరమేశ్వరుణ్ణి, మేం చెప్పిన విధానంలో మాత్రమే సేవించాలి, అప్పుడే కృతార్థత్వం లభిస్తుంది అనే దురాగ్రహంతో ఉంటారు. అందరూ ఇలా ఉండక పోయినా ఇలా ఉండే వారి సంఖ్య వాళ్లలో అత్యధికంగా ఉంటుంది. అందుకు కారణం పుట్టినది మొదలు ఆ విధమైన అలోచనా ధోరణిలో పెరగడమే. అద్వైతసిద్ధాంతశ్రద్ధాభివృద్ధులు కూడ ఇలాంటి దృక్పథం

అలవరచు కోనకుండా ఉండడం కొరకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అవకాశం వచ్చి నప్పుడల్లా మన సిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని విషయాలను ఇతరసిద్ధాంతాలనుండి నిఃసంకోచగా పరిగ్రహించవచ్చును అని సూచిస్తూంటారు. సాంఖ్యయోగమతాలను ఖండించి చివర శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు - "సాంఖ్యలూ యోగులూ కూడ ద్వైతులు, అందుచేత వాళ్ల మతంలో అద్వైతసిద్ధాంతానికి విరుద్ధమైన ఏ అంశాలున్నాయో వాటిని మాత్రమే మేం అంగీకరించం. మా సిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని అంశాలను మాత్రం స్వీకరిస్తాం" అంటారు.

"ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ, నాత్మైకత్వదర్శినః. యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేన త్విష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోః సావకాశత్వమ్ తద్యథా "అసంగో హ్యాయం పురుషః" ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరభ్యుపగమ్యతే. తథా చ యోగైరపి "అథ పరివాత్ వివర్ణవాసా ముణ్ణోఽపరిగ్రహః" ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాయుపదేశేన అనుగమ్యతే" (బ్ర.సూ.భా. 2.1.4)

అణిమద్వైశ్వర్యాలను ఇస్తుందని చెప్పే యోగశాస్త్రాన్ని కూడ అప్రమాణం అని కొట్టివేయడం సాహసమే అవుతుంది అని ఒకచోట అంటారు-"యోగోఽప్యణి మద్వైశ్వర్యప్రాప్తిఫలః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్". (1.3.33).

ఇట్లే మరొక చోట "పరులమతాన్ని నిషేధించకపోతే అది మాకు అంగీకార్యం అన్నట్లే" అని అంటూ ఒక వాక్యానికి యోగశాస్త్రానుసారం అర్థం చెప్పారు-"ఏవం తర్హి "పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతి" ఇతి న్యాయాత్ ఇహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః మనసః పఞ్చ వృత్తయః పరిగృహ్యంతే-ప్రమాణవివర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయః" (బ్ర.సూ.భా. 2.4.12).

ద్వితీయాధ్యాయంలోని ద్వితీయపాదం పూర్తిగా ఇతరమతఖండనానికి ఉద్దిష్టమైనది. దానిలో చివరి అధికరణం ఉత్పత్త్యనంభవాధికరణం. దీనికే పాంచరాత్రాధికరణం అని పేరు కూడ. దానిలో సూత్రకారులు పాంచరాత్రమతాన్ని ఖండించారు. ఈ మతం ప్రకారం వరమేశ్వరుడు ఉపాదానకారణమూ

నిమిత్తకారణమూ కూడ. ఈ అధికరణప్రారంభంలో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈశ్వరుడు ఉభయాత్మకకారణం అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నాయి కదా. శ్రుత్యనుసారియైన స్మృతి ప్రమాణమే కదా? అలాంటప్పుడు పాంచరాత్రాన్ని ఎందుకు నిరాకరిస్తున్నారు అని ఆశంకించుకొని ఆ విషయంలో వాళ్లతో మాకు విరోధం లేదు. కొన్ని ఇతరాంశాలు అవైదికాలుగా ఉన్నాయి. అందుచేత ఖండిస్తున్నాం అని సమాధానం చెబుతారు.

“నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాజ్ఞీర్ధారితః - ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి; శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః. తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి. ఉచ్యతే యద్యప్యేవంజాతీయకోఽశః నమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి, అన్తి త్వంశాన్తరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారమ్భః”. (బ్ర.సూ.భా. 2.2.42).

“అవ్యక్తంకంటె పరుడైన నారాయణుడు పరాత్మ; సర్వాత్మ. అతడు తననే అనేక విధంగా సృజించి ఉన్నాడు... ఆ భగవంతుణ్ణి భక్తిభావంతో సేవించి ఆతని అనుగ్రహానికి పాత్రులు కావాలి” ఇత్యాదివిషయాలు పాంచరాత్రసంప్రదాయంలో చెప్పబడ్డాయి. అవి కూడ మాకు అంగీకార్యాలే అంటారు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు - “తత్ర యత్నావదుచ్యతే యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స అత్యనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్యవస్థిత ఇతి - తన్మ నిరాక్రియతే “స ఏకధా త్రిధా భవతి” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్. యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజ్ఞప్రమనన్యచిత్తతయాభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే. శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. (బ్ర.సూ.భా. 2.2.42)

అదే విధంగా న్యాయశాస్త్రానికి సంబంధించిన కొన్ని అంశాలు అంగీకరించకపోయినా ఒకటి రెండు చోట్ల గౌతముని న్యాయసూత్రాలను సాదరంగా ప్రమాణంగా ఉదహరిస్తారు.

“స్యసిద్ధాంతవ్యవస్థాసు ద్వైతినో నిశ్చితా దృఢమ్.

పరస్పరం విరుధ్యన్తే తైరయం న విరుధ్యతే” (మా.కా. 3.17)

అనే మాండోక్యకారికను శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఈ క్రింది విధంగా వ్యాఖ్యానించారు.

“ఇతశ్చ మిథ్యాదర్శనం ద్వైతినాం రాగద్వేషాదిదోషాస్పదత్వాత్. కథమ్?

స్వసిద్ధాంతవ్యవస్థాను స్వసిద్ధాంతరచనానియమేషు కపిలకణాదబుద్ధార్థతాదిదృష్ట్యను సారిణో ద్వైతినః నిశ్చితాః. ఏవమేవైష పరమార్థో నాన్యథేతి తత్ర తత్రానురక్తాః ప్రతిపక్షం చాత్మనః పశ్యంతః తం ద్విషంత ఇత్యేవం రాగద్వేషోపేతాః స్వసిద్ధాంతదర్శననిమిత్తమేవ పరస్పరమన్యోన్యం విరుధ్యంతే. తైరన్యోన్యవిరోధిభిః అస్మదీయోఽయం వైదికః సర్వానన్యత్వాదాత్మైకత్వదర్శనపక్షో న విరుధ్యతే, యథా స్వహస్తపాదాదిభిః. ఏవం రాగద్వేషాదిదోషానాస్పదత్వాదాత్మైకత్వబుద్ధిరేవ సమ్యగ్దర్శనమిత్యభిప్రాయః". (శంకరభాష్యమ్).

“ద్వైతుల దర్శనం (మతం) రాగద్వేషాదిదోషకలుషిత మైనది. అందువల్ల ఇది మిథ్యాదర్శనమే. ఎందువల్ల ననగా కపిల-కణాద-బుద్ధ అర్థతాదుల దృష్టిని అనుసరించిన ద్వైతులు తమ తమ సిద్ధాంతాలకు సంబంధించిన రచనానియమాల విషయంలో నిశ్చితబుద్ధి గలవారై “ఇదే పరమార్థం, మరొకటి కాదు” అని తమ మతాలపై రాగంతో మిగిలినవాళ్లందరినీ తమ శత్రువులనుగా చూస్తూ వాళ్లను ద్వేషిస్తూంటారు. ఈ విధమైన రాగద్వేషాలతో తమ తమ సిద్ధాంతాలను నిలబెట్టుకొనడం కోసం పరస్పరం కోట్లాడు కుంటుంటారు. పరస్పరవిరోధులైన వాళ్లతో మా పక్షానికి విరోధం ఏదీ లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఇది వైదికం, వేదప్రామాణ్యంమీద నిలబెట్టబడిన పక్షం; ఆత్మైకత్వదర్శనాన్ని బోధిస్తుంది. అందుచేత ఒక దేహానికి సంబంధించిన హస్తపాదాదులు పరస్పరమూ ఏ విధంగా ద్వేషించవో అదే విధంగా వైదికమైన మా పక్షం ఏ ద్వైతపక్షంతోనూ విరోధించదు. (అందరూ మనవాళ్లే, అందరూ ఒకటే అని కదా ఆత్మైకత్వదర్శనంలోని తత్వం). ఈ విధంగా రాగద్వేషాదిదోషాలకు ఆస్పదం కాకపోవడంచేత ఆత్మైకత్వబుద్ధి ఒక్కటే సమ్యగ్జ్ఞానం అని అభిప్రాయం”.

“యథా న్యహస్తపాదాదిభిః” అనే వాక్యానికి అనందగిరి ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించారు. “యథా స్వకీయకరచరణాదిభిరాఘాతే కదా చిదాచరితేఽపి ద్వేషో న జాయతే, పరబుద్ధ్యభావాత్తథా ద్వైతాభిమానిభిరుపద్రవే క్షుద్రే కృతేఽపి నాద్వైతినస్తేషు ద్వేషో జాయతే. సర్వానన్యత్వాత్పరబుద్ధ్యభావాదిత్యర్థః”.

“తనచేయి గాని కాలు గాని తగిలి గట్టిగా నొప్పి కలిగినా కూడ పురుషుడు

ఆ హస్తపాదాదులను ద్వేషించడు. అందుకు కారణం అవి కూడ నావే కదా అనే జ్ఞానం వాని కుండడం. అట్లే ద్వైతు లందరూ మీది మీదికి ఎగబడి వస్తూ క్షుద్రమైన ఉపద్రవాలు చేయడానికి ప్రయత్నించినా కూడ అద్వైతి, వాళ్లందరూ మనవాళ్లే కదా అనే విశ్వాసంతో, వాళ్ల మాట లేవీ పట్టించుకొనడు" అని భావం.

ఈ విధంగా అతివిశాలమైన దృక్పథం గల మహోత్తమదార్శనికులు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు. మా అద్వైతదర్శనం వైదికం అని చెప్పడంలో ఇతరములైన ఆగమాదులను ఆశ్రయించి ఎందరు ఎన్ని మతభేదాల సృష్టించినా వేదాన్ని మాత్రమే, ఉపనిషత్తులను మాత్రమే, ప్రమాణంగా అంగీకరించే ప్రతి ఒక్కరూ అద్వైతాన్నే అంగీకరించి తీరా లనే దృఢవిశ్వాసాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రకటించారు. కాని వైదికులవే అని చెప్పుకొంటూ, ఇతరాగమాదిసిద్ధాంతాలను కూడ ఔపనిషదసిద్ధాంతంలో చొప్పించి అద్వైతాన్ని వ్యతిరేకించడమే కాకుండా తనను అతికటువైన శబ్దాలతో దూషించడానికి వెనుకాడని వైదికద్వైతులు కూడా కాలాంతరంలో పుట్టబోతా రని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఊహించి ఉండరు. కాని అలాగే జరిగింది. శ్రీమద్రామానుజాచార్యమధ్వాచార్యాదులు అతి కటువులైన శబ్దాలతో శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను వైయక్తికంగా దూషిస్తూ తావన్నాతంచేతనే అద్వైతాన్ని సమూలంగా పెకిలించవేయగలం అనీ, తమ సిద్ధాంతాన్ని నిలపగలం అనీ భ్రాంతిపడ్డారు. అలాంటి దేమీ జరగలేదు కదా అద్వైతం అచంచల శిలోచ్ఛయం వలె చెక్కుచెదరకుండా నిలచి ఉంది. ఈ ద్వైతమతాల లోని అంతర్గతవిరోధాలు, పరస్పరవిరోధాలు చూస్తుంటే, అవన్నీ నిర్జలమేఘశకలాల లాగ ఇటూ అటూ ఎగురుతూనే ఉంటాయి. అద్వైతసిద్ధాంతప్రచండభాస్కరుడు మాత్రం దేదీప్యమానంగా ప్రకాశిస్తూ ఉంటాడు అని స్పష్టం అవుతుంది.

భగవద్రామానుజులు తమ కున్న సుదీర్ఘసమాననిర్మాణచాతురి నంతనీ ప్రదర్శిస్తూ రఘువీరగద్యం ఫక్కికలో అద్వైతమతప్రతిష్ఠాపనాచార్యులు, ప్రపంచంలోని మహాధీసంపన్నులలో అగ్రగణ్యులుగా పేర్కొనబడుచున్నవారూ, స్మరణమాత్రంచేతనే

న కలపాపాలను దహించే వరమవ విత్రనామధేయులూ అయిన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను అనేక జన్మసంచితమహాపాపకలుషితాత్ములనుగా వర్ణించారు. “తదిదమాపనిషదపరమపురుషవరణీయతాహేతుగుణవిశేషవిరహిణామనాది పాపవాననాదూషితాశేషశేముషీకాణామనధిగతవదవాక్యన్వరూపతదర్థయాథాత్మ్యప్రత్యక్షాదినకలప్రమాణవృత్తతదితికర్తవ్యతారూపసమీచీనమార్గాణాం వికల్పాసహవివిధకుతర్మకల్మకల్పితమితి, న్యాయానుగృహీతప్రత్యక్షాదినకలప్రమాణవృత్తయాథాత్మ్యవిద్భిరనాదరణీయమ్.” (భాష్యం 1.1.1)

ఏదో యుద్ధరంగంలో మనఃకల్పితుడైన ప్రతిపక్షిని నేలమీద పడవేసి వాని శరీరం ఇంకా ముద్గరంతో చితుక కొట్టినట్లు భావన చేస్తూ మధ్య మధ్య వీరు వాడే “ఇత్యలమనేన దిష్టహతముద్గరాభిఘాతేన” (దైవవశంచేతనే చచ్చిన వానిని ఇంకా ముద్గరంతో మర్దించి చాలును) ఇత్యాదివాక్యాలు చాల కనబడతాయి. ఇది అధ్యాత్మికవిషయవిచారమో భీరుభటుల శూన్యకదనరంగవిహారమో తెలియదు!

ఇంతకంటే ఒక ఆకు ఎక్కువ చదివిన ఆచార్యులు శ్రీమన్మధ్వాచార్యులు. వీరి దూషణవాక్యాలను అనువదించడానికి కూడ సంకోచించవలసి ఉంటుంది. గీతాభాష్యాంతంలో వీరు వ్రాసిన మహాకవితాసౌందర్యభరితమైన శ్లోకం చూడండి-

“శంకరాఖ్యస్య దుర్యోనేర్నిస్సుతేన రజన్యలా.

గీతానారీ సమీరేణ శోధితా హంసరూపిణా” (గీతాభాష్యాంతం)

ఇలాంటి నిరర్థకోద్ధారాలన్నీ వారి వారి “మహాన్నతమానససంస్కారాన్ని” సూచిస్తాయి. ఇంకా ఆశ్చర్యకరమైన విషయం ఏమనగా ఈ సంప్రదాయాలకు చెందిన తరువాతివారిలో కూడ కొందరు (అందరూ కాదు) స్వీయగోష్టులలో ఇలాంటి వాక్యాలను ఉదాహరిస్తూ ఆహా మా ఆచార్యులు ఎంత బాగా అన్నారు అని సంతోషిస్తుంటారు. కొందరు సిగ్గుపడుతుంటారు.

ఇలాంటి నిందలు, అక్షేపణలు ఏ వద్మపాదాచార్యులవారి లేదా సురేశ్వరాచార్యులవారి దృష్టికైనా వెడితే వారు - “నాయనలారా ఎందుకు ఇంత

వృథాక్రొధావేశం? ఏమైనా మీరు నాకంటే చిన్నవాళ్లు. నా మాట వినండి. మీ తాతలు, ముత్తాతలూ కూడ మా ఆచార్యపాదులు స్థాపించిన అద్వైతమతాన్నే అనుసరించి, సాధనామార్గంలో ఉన్నంతకాలం వాళ్ల అభిరుచి ప్రకారం, శివుణ్ణో, కేశవుణ్ణో, దేవినో, గణపతినో మరే దేవతనో ఆరాధించి తరించారు. వాళ్లెవరూ నరకానికి వెళ్లినట్లు తార్కాణాలేవీ లేవు. అలాంటి దేదైనా జరిగితే వాళ్ల వంశాలలో మీవంటి మహామేధావులు, సదాచారసంపన్నులు పుట్టి ఉండరు. మీరు కూడా ప్రారంభంలో మా ఆచార్యచరణుల భాష్యాలే చదివారు కదా? ఉన్నది ఉన్నట్లుగా చెప్పడం మా ఆచార్యచరణుల పద్ధతి. ఏకాక్షరనిఘంట్యదుల సహాయంతో ఉపనిషదర్థాలను ఇష్టం వచ్చినట్లు మార్చే పద్ధతి వారికి తెలియదు. మా ఆచార్యపాదులు పూర్వపక్షాలుగా చూపినవాటిని సిద్ధాంతాలుగా గ్రహించి వాటినే పట్టుకొని నేలాడుతూ విషయం అర్థంకాకపోతే అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నించాలి కాని ఎందుకు ఈ నిందావాక్యాలు. మీరు చేసే ప్రతి అక్షేపానికి, ప్రతీ ప్రశ్నకీ సమాధానాలు సుస్పష్టంగా మా ఆచార్య పాదుల భాష్యాలలోనే మీకు లభిస్తాయి కదా? అవి అర్థం కాకపోతే ప్రకరణగ్రంథాలు చదువుకొనండి. తరవాత భాష్యాల దగ్గరికి వెళ్లండి. వారి భావాలనే విశదీకరిస్తూ మేం అందరం వ్రాసిన వ్యాఖ్యానాలు, ఉపవ్యాఖ్యానాలు ఉన్నాయి కదా? ఇష్టసిద్ధి, తత్త్వదీపిక, ఖండనఖండఖాద్యం మొదలైన గ్రంథాలున్నాయి కదా? నిజానికి మీరు సిద్ధాంతాలుగా గ్రహించిన విషయాలన్నీ వాటిలోని పూర్వపక్షాలే కదా? ఇంత ఆవేశంతో వ్రాసిన గ్రంథాలు అహంకారాన్నీ, ద్వేషాన్నీ పెంచుతాయి కాని మనఃశాంతి నిస్తాయా?" అని అనేవారు.

ఇలాంటి దూషణవాక్యాలు, శ్లోకాలు చాలా ప్రమాదకరమైనవి. వీటిని పేర్లు, ప్రసంగాలు మార్చి ప్రయోగించినవారిమీదికే త్రిప్పికొట్టవచ్చు. అందుచేతనే సుందర పాండుర్యుడు ఆర్యా అనే సూక్తిసముచ్చయంలో

"అప్రియముక్తాః పురుషాః ప్రయతంతే ద్విగుణమప్రియం వక్తుమ్,

తస్మాదవాద్యమప్రియమన్యప్రియవాక్యకామేన"

"ఏవరివిషయంలోనైనా అప్రియవాక్యం పలికినట్లయితే వాళ్లు రెట్టింపు

అప్రియంగా ఉండే పరుషవాక్యం పలకడానికి ప్రయత్నిస్తారు. అందుచేత ఇతరులు (తన విషయంలో) ప్రయవాక్యాలు పలకాలి అనుకొనే వాడు తా నెప్పుడూ అప్రియవాక్యం పలకకూడదు". అని అంటాడు. సరిగా ఇదే జరిగింది. ఎవరికి ఎవరు తీసిపోతారు! ఒకరు ఒకవిధంగా శ్లేషాదులతో నిందిస్తే మరికొందరు వాళ్లని అదే విధంగా దూషించడం ప్రారంభించారు. స్వతంత్రగ్రంథాలే బయలుదేరాయి. ఉదాహరణకి - మహావైయాకరణుడైన భట్టోదీక్షితులు అడుగడుగునా మధ్వసిద్ధాంతాన్ని ఖండిస్తూ బ్రహ్మసూత్రాలకు తత్త్వకౌస్తుభం అనే వ్యాఖ్యరచించాడు. ఇలాంటివి ఎన్నో. దీనివల్ల కలిగిన ఫలం ఏమయ్యా అంటే అసలు గ్రంథాల దాకా వెళ్లలేనివాళ్ల హృదయాలలో బహిర్జనాలాపకృతాలైన చిన్నచూపులే మిగిలాయి. ఇవన్నీ

“అపదే పదమర్చయన్తి హి శ్రుతవన్తేఽపి రజోనిమిలితాః”

“ఎంత విద్యావంతులైనా కూడ రజోగుణం కమ్మి చెడ్డమార్గంలో అడుగు పెడతారు” అనే కాళిదాసాక్షికి ఉదాహరణలు.

ఇదంతా ఒక విధంగా అప్రస్తుతమే. అప్రస్తుతమే కాదు కాళిదాసే చెప్పినట్లు

“న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే శృణోతి తస్మాదపి యః స పాపభాక్”

(“మహాపురుషులను ఎవడైతే నిందిస్తాడో వానికే కాదు, ఆ నిందావాక్యాలు విన్నదానికి కూడ పాపం చుట్టుకొంటుంది”). ఇలాంటివి స్మరించడం పాపహేతువు కూడ. అయినా అధునికు లైనా ఇలాంటి పూర్వనిర్ణీతభావాలను దూరంగా పెట్టి శాస్త్రతత్త్వజ్ఞానం కోసం ప్రయత్నించాలని సూచించడం కోసం ఈ అప్రస్తుతప్రసంగం చేయబడింది. తన క్రమాగతసంప్రదాయాన్ని యథాశక్తిగా అనుసరిస్తూ, ఇతరసంప్రదాయాలలో, అవి విదేశీయమతాలు కావచ్చు, నాస్తికమతాలు కావచ్చు, ఉన్న ఉత్తమాంశాలని కూడ స్వీకరించడవల్ల మానవునికి పరిపూర్ణత్వం లభిస్తుంది. ప్రధానసిద్ధాంతానికి విరుద్ధం కాని మంచి విషయాలను ఏ సంప్రదాయంనుంచి యైనా తీసుకుంటాం అని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చూపిన మార్గాన్ని అనుసరించడమే

ఇందుకు ఏకైకపాపం.

ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ఉపాసనాదులు: బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్యమనీ, జగత్తు మిథ్యఅనీ అనగా సత్యమే కాని బ్రహ్మవలె సత్యం కాదనీ, ఉపనిషత్తుల సారాంశ మని చూచి ఉన్నాం. ఈ జగత్సృష్ట్యాదులకు కారణం మాయేపహితబ్రహ్మయే అని తెలుసుకొన్నాం. పారమార్థికభూమికవరకు వెళ్లిన తరువాత ఈ జగద్వ్యవహార మంతా బాధిత మైపోతుంది. కాని అంతవరకు, క్రింది భూమికలో, వ్యావహారికదశలో, జగద్వ్యవహారం అంతా సత్యమే అనే విషయం కూడ గుర్తించి ఉన్నాం. ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ప్రకారం ఈ జగత్తులో అనేకలోకాలున్నాయి. వీటిలో అన్నింటిలోకీ అత్యుత్తమమైన లోకం సగుణబ్రహ్మలోకం. కొంతకాలం భూమిమీద నివసించిన మానవుడు మరణానంతరం తన కర్మల ననుసరించి ఆ యా లోకాలకి ఏ విధంగా ప్రయాణిస్తాడో ఛాందోగ్య-బృహదారణ్యక-కౌషీతక్యాయ్యపనిషత్తులలోను తదనుసారం బ్రహ్మసూత్రాలలోను చెప్పబడింది.

దేవయానము, పితృయాణము అని రెండు మార్గాలున్నాయి. ఉత్తమము లైన ఉపాసనలు (సగుణోపాసనలు) చేసిన తపఃశాలులను దేవతలు దేవయానం ద్వారా బ్రహ్మలోకం చేరుస్తారు. వారు అక్కడ కూడ ఉపాసన నడిపిస్తూ ఉండి జ్ఞానం సంపాదించి చివరకు తల్లోకాధీశునితోపాటు ముక్తిపొందుతారు. ఇది క్రమముక్తి. ఇంక ఇష్టావారాదిపుణ్యకర్మలు చేసేవాళ్లని దేవతలు పితృయాణం ద్వారా చంద్రలోకం చేరుస్తారు. వాళ్లు అక్కడ చాలకాలం ఉండి మళ్లీ భూలోకంలో జనిస్తారు. వాళ్ల తరువాతి జన్మకు కారణమైన కర్మ పుణ్యకర్మయైతే మంచి జన్మ లభిస్తుంది; పాపకర్మ యైతే పాపజన్మ లభిస్తుంది. ఇంక ఉపాసనలు కాని కర్మలు గాని చేయనివారు ఈ భూలోకంలోనే అనేకవిధాలైన యోగులలో జన్మిస్తూ, మరణిస్తూ ఉంటారు.

వివిధలోకాలలోనికి లేదా శరీరాలలోనికి ప్రయాణం చేసేది సూక్ష్మశరీరం. ఈ సూక్ష్మశరీరంలో పంచస్కృతలు (పంచసూక్ష్మభూతాలు), పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచకర్మేంద్రియచాలు, మనస్సు, బుద్ధి అనేవి పదిహేడు ఉంటాయి. స్థూలశరీరం

పడిపోగానే జీవుడు సూక్ష్మశరీరంతో యతాయతాలు చేస్తూంటాడు. నిజానికి జీవునికి యతాయతాలు లేవు. ఇవి సూక్ష్మశరీరానికి మాత్రమే. ఈ సూక్ష్మశరీరం ఎక్కడికి వెడితే అక్కడ, ఘటం ఎక్కడికి వెడితే అక్కడ ఆకాశం ఉన్నట్లు, ఆత్మ ఉంటుంది. అక్కడ ఆ శరీరంతో సంబంధిస్తుంది.

సగుణబ్రహ్మోపాసనేష్టాపూర్తాదులతో సంతృప్తి పడకుండా సతతబ్రహ్మను సంధానశీలులై అజ్ఞానబంధాన్ని తొలగించుకొని ఆత్మసాక్షాత్కారం సంపాదించుకొనగలిగినవారు ఇక్కడనే ముక్తి పొంద గలుగుతారు. శరీరం ఉన్నంతవరకు అది జీవన్ముక్తి. శరీరపాతానంతరం వాళ్ల సూక్ష్మశరీరం మళ్ళీ ఎక్కడికి వెళ్లడం అనేది ఉండదు. ఆ సూక్ష్మశరీరం ఇక్కడే నిలీనం అయిపోతుంది. అది విదేహముక్తి.

“యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽప్య హృది శ్రితాః.

అథ మర్త్యేఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ.నమశ్చుతే”. (ము. ఉ. 3.2.9)

(సర్వకామాలు విడచిన మర్త్యుడు అమృతుడై ఇక్కడనే బ్రహ్మను పొందుతాడు).

“స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” (ము.ఉ. 3.2.9)

(పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారం పొందినవాడు పరబ్రహ్మయే అవుతాడు)

వెనుక మనం చూచినట్లు ద్వివిధమార్గాల వర్ణనలో గాని, జగత్సృష్ట్యాది వర్ణనలో గాని శ్రుతికి తాత్పర్యం లేదు. బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదించుకొన్న వాడు ఈ గమనాగమనాలనుండి విముక్తుడై ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు. అందుకోసమే సాధకుడు ప్రయత్నం చెయ్యాలి అని చెప్పడంలోనే శ్రుతికి పరమతాత్పర్యం. శ్రుతులలో కనబడే వివిధమార్గాదివర్ణనం, జగత్సృష్ట్యాదివర్ణనం ఇవన్నీ వైరాగ్యోత్పాదనం కొరకే.

“తమేవ విదిత్యా అతి మృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ” (శ్వే. ఉ. .8)

(ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందుతేనే మృత్యువును దాటకలుగుతాడు. మరొక మార్గం లేదు).

ఇత్యాద్యుపనిషద్వాక్యాలు ఆత్మజ్ఞానం తప్ప మోక్షానికి మరొక మార్గం లేదని స్పష్టంగా

చెప్పుతున్నాయి.

అధ్యాత్మికసాధన: ఉపనిషత్తులలో ఆత్మజ్ఞానానికి ఉపయోగించే అనేక సాధనాలు ప్రతిపాదించబడ్డాయి. “కర్మలవల్ల లభించే లోకాలు కూడ నశ్వరములే అనే విషయాన్ని గ్రహించిన బ్రాహ్మణుడు (ఆత్మజ్ఞానసాధకుడు) వైరాగ్యం అలవరచుకోవాలి. కృత్రిమమైనవి (చేసి సంపాదించవలసిన కర్మలు) అకృత్రిమమైన, శాశ్వతమైన మోక్షరూపఫలాన్ని ఇవ్వజాలవు” అని ముండకోపనిషత్తు బోధిస్తున్నది.

“పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన”

(ము. ఉ. 1.2.12)

బ్రాహ్మజ్ఞానానికి కావలసిన - నిత్యానిత్యవస్తువివేకం, ఇహముత్రార్థఫలభోగ విరాగం, శమదమాదిసాధనసంపద, ముముక్షుత్వం అనే నాలుగు సాధనాలలో వివేక-వైరాగ్య లనే మొదటి రెండు సాధనాలు ఈ శ్రుతివాక్యంలో చెప్పబడ్డాయి. ప్రపంచకంలో అనేకమైన ఆకర్షణలు ఉంటాయి. అయితే అవన్నీ అశాశ్వతములే అనే విషయాన్ని గ్రహించడమే వివేకం. అప్పుడు వాటిమీద అసక్తి తొలగిపోతుంది. అది వైరాగ్యం.

“విజ్ఞానం లేనివాడై పరిశుద్ధ మైన మనస్సు లేక అపవిత్రమైన జీవనవిధానం గడిపేవాడు ఆ పరమపదాన్ని పొందజాలడు. సంసారంలోనే చిక్కుకొని ఉంటాడు. మనోనిగ్రహం కలిగి విజ్ఞానవంతుడై పవిత్రమైన జీవితం గడిపేవాడు ఆ పరమపదాన్ని పొందుతాడు. అతనికి పునర్జన్మ ఉండదు” అని కరోపనిషత్తు జ్ఞానవైశిష్ట్యాన్ని సృష్టికరిస్తున్నది.

“యన్త్యవిజ్ఞానవాన్ భవత్యమనస్కః సదా శుచిః,

న న తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి”.

“యన్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి నమనస్కః సదా శుచిః,

న తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్భూయో న జాయతే”. (క. ఉ. 1.1.7, 8)

“ఈ విధంగా మనోనిగ్రహం ఉన్న విజ్ఞానవంతుడు వాక్కునూ, ఇతరేంద్రియాలనూ

మనస్సులో నిలీనం చేసుకోవాలి. మనస్సును బుద్ధిలో నిలీనం చేసుకోవాలి. బుద్ధిని మహత్తత్వంలో నిలీనం చేసి దానిని శాంతమైన ఆత్మలో నిలీనం చేసుకోవాలి". ఈ సాధన కూడ కరోపనిషత్తులో చెప్పబడింది.

“యచ్చేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్చేద్ జ్ఞాన ఆత్మని,

జ్ఞానమాత్మని మనసి నియచ్చేత్తద్యచ్చేచ్ఛాన్త ఆత్మని” (క.ఉ. 3.13)

నిర్గుణాత్మజ్ఞానానికి ప్రథమసోపానంగా అనేకమైన సగుణోపాసనలు ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడ్డాయి. ఓంకారోపాసన అనేకమైన ఉపనిషత్తులలో అతి విస్తృతంగా చెప్పబడింది. ఓంకారం పరమాత్మకు ప్రతీకం మాత్రమే కాదు; పరమాత్మవాచకం, తత్వరూపమూ కూడ.

“ఉపనిషత్తులలో చెప్పిన ధనస్సును గ్రహించి, ధ్యానంచేత వాడిగా చేయబడిన బాణం సంధించి, పరమాత్మమీద ఏకాగ్రంగా ఉన్న మనస్సుతో పరమాత్మ అనే లక్ష్యాన్ని గురి చూచి కొట్టాలి. ఓంకారమే ధనస్సు. ఆత్మ బాణం. బ్రహ్మ లక్ష్యం. ఆ లక్ష్యాన్ని ఏకాగ్రచిత్తంతో కొట్టిన ట్లయితే. బాణం లక్ష్యంలో కలిసి పోయినట్లు ఆత్మ (జీవాత్మ) ఆ బ్రహ్మతో కలిసిపోతుంది. అని ఆలంకారికభాషలో ముండకోపనిషత్తు వర్ణించింది:

“ధనుర్బహీత్యేపనిషదం మహాస్త్రం

శరం హ్యపాసానిశితం సందధీత,

ఆయమ్య తద్భావగతేన చేతసా

లక్ష్యం తదేవాక్షరం సోమ్య విద్ధి”

“ప్రణవో ధనుః శరో హ్యేతా బ్రహ్మ తల్లక్ష్యముచ్యతే.

అప్రమత్తేన వేద్యం శరవత్తన్మయో భవేత్” (ము. ఉ. 2.2.3, 4)

శమం, దమం, ఉపరతి, తితిక్ష్, సమాధానం, శ్రద్ధ అనేవి శమదమాది సాధనాలు. మొదటి ఐదు బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో సూచించబడ్డాయి.

“ఏవంవిచ్ఛాన్తే దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భ్యుత్కాంత్య న్యేవాత్మానం

పశ్యతి, నర్వమాత్మానం పశ్యతి" (బృ.ఉ. 4.4.23)

ఆత్మ యొక్క యథార్థస్వరూపం తెలిసినవాడు శాంతుడై (అంతరింద్రియని గ్రహం కలవాడై), దాంతుడై (బాహ్యేంద్రియనిగ్రహం కలవాడై) ఉపరతుడై (కర్మలు విడచి, సంన్యసించి), తితుక్షువై (సుఖదుఃఖశీతోష్ణాదిద్వంద్వాలను నహిస్తూ), సమాహతుడై (స్థిరచిత్తం కలవాడై) ఆత్మను తన అత్మలోనే చూస్తాడు; సర్వమునూ ఆత్మగానే చూస్తాడు."

ఆరవదైన శ్రద్ధ - "తస్మాచ్ఛాస్తే దాస్త ఉపరతస్తితిక్షుః శ్రద్ధావిత్ భూత్వా ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్" ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరాలలో చెప్పబడింది.

ముముక్షుత్వం అనేది నాల్గవ సాధనం. తీవ్రమైన మోక్షేచ్ఛ ఉన్నవాడే బ్రహ్మజ్ఞానం కోసం ప్రయత్నిస్తాడు. సద్గురువును సేవించి సఫలప్రయత్నుడౌతాడు. "తద్యిజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛే త్సమిత్యాణిః శ్రోతియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" (ము. ఉ. 1.2.12) అని ముండకోపనిషత్తు గురూపసదానాన్ని బోధిస్తున్నది. ఈ విధంగా ముముక్షువై, గురువును ఆశ్రయించి ఆయననుండి ఆత్మస్వరూపాన్ని గూర్చిన ఉపదేశం పొందిన సాధకుడు తాను విన్న విషయాన్ని గూర్చి మననం చెయ్యాలి. తగు యుక్తులచేత ఆ విషయం చక్కగా మనస్సుకు పట్టించుకొని ఆత్మస్వరూపాన్నే నిరంతరమూ ధ్యానం చేయడంచేత తత్సాక్షాత్కారం పొందుతాడు అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు చెపుతున్నది.

"అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో, మన్తవ్యో, నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమ్" (బృ.ఉ. 2.4.5)

బ్రహ్మయందు, గురువునందు పరిపూర్ణమైన శ్రద్ధాభక్తు లున్నవానికి ఉపదేశించిన విషయాలన్నీ వాటంతట అవే అర్థం అవుతాయట.

"యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,

తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః" (శ్వే. ఉ. 6.23)

అందుచేత ఆత్మజ్ఞానం కావాలనే కోరిక గలవాడు అవసరమైన ఇతర

వాగ్వాదాలన్నీ విడిచిపెట్టి ఆత్మను గూర్చియే ధ్యానం చెయ్యాలి.

“తమేనైకం జనథ ఆత్మానమన్య వాచో విముఞ్చాథామృతస్యైష సేతుః”

(ము. ఉ. 2.2.5)

నువ్వు అన్వేషించే ఆత్మ దేశకాలాదిపరిచ్ఛిన్న మైతే, ఒక దేశంలో, ఒక కాలంలో, ఒక అకారంతో కూడినదైతే అది పూర్ణానందస్వరూపం కాజాలదు. పరిపూర్ణానందం ఇవ్వజాలదు. పరిచ్ఛిన్నవస్తువులలో ఆనందం లేదు; ఉన్నా అది పరిచ్ఛిన్నమే. ఆనందం అపరిచ్ఛిన్నవస్తువునందే, అద్వితీయాత్మతత్త్వంలోనే ఉంది అని ఛాందోగ్యపరిషత్తు చెపుతున్నది.

“యో నై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం, భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యః” (ఛా.ఉ. 7.23)

ఇక్కడ చెప్పిన భూమయే బ్రహ్మ బ్రహ్మయే భూమ. దీనిలో ఉన్న ఆనందం యొక్క అత్యల్పమైన అంశాన్ని గ్రహించి ఇతరభూతా లన్నీ ఆనందంతో జీవిస్తున్నాయి

“ఏతస్యైవానన్తస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి” (బృ.ఉ. 4.4.32)

ఈ విధంగా అద్వితీయాత్మతత్త్వాన్ని బోధించి, తాదృశబ్రహ్మసాక్షాత్కారం కలవానికి ఈ ప్రపంచకమూ ఉండదు; దానితో ఏ విధమైన సంబంధమూ ఉండదు అని స్పష్టంగా చెపుతున్నాయి ఉపనిషత్తులు. ఈ జ్ఞానం కలిగిన తరవాత ఇతరజగత్తుతో పాటు ఉపనిషత్తులు కూడ పరిత్యాజ్యాలే నట. బియ్యం తీసికొన్న తరవాత ఊక ఎవరికి కావాలి?

గ్రన్థమభ్యన్య మేధావీ జ్ఞానవిజ్ఞానతత్త్వతః.

పలాలమివ ధన్యాః త్వజేద్గ్రన్థమశేషతః” (బ్రహ్మబిందూపనిషత్. 18)

ఇంత ధైర్యంతో ఇలా చెప్పగలిగిన సంప్రదాయం ఎక్కడైనా ఉంటుందా అని సందేహం.

ఈ విధంగా వేదాంతం మనకు అనాదికాలం నుంచి పరిచితంగా వస్తున్న ఈ ద్వైతప్రపంచాన్నే అధారంగా చేసుకొని క్రమక్రమంగా అద్వితీయాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారం

పొందే ఉపాయాన్ని అనేక వాచోయుక్తులతో ప్రతిపాదిస్తున్నది. అలాంటి సాక్షాత్కారాన్ని కొందరు ఒక జన్మలో పొందవచ్చు, మరికొందరు పది జన్మలలో పొందవచ్చు, మరొకరు వేయి జన్మలలో పొందవచ్చు. ఎప్పటికి చేరగలిగినా అదే ఉత్తమగమ్య మనీ అంతకు ముందు లభించే వన్నీ అవస్థావిశేషాలు మాత్రమే అనీ వాటి భూమికలో వాటి ప్రాధాన్యం వాటికి ఉండనే ఉందనీ ఉపనిషత్తుల ఉపదేశం.

వేదాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానమైన అంశాలను ఈ క్రింది విధంగా సంక్షిప్తరూపంలో చెప్పవచ్చును.

1. ఉన్న ఏకైకసత్యం బ్రహ్మామాత్రమే. అది నిర్గుణం; నిర్విశేషం, అది సద్రూపం (ఉనికి అనేది దానికే ఉంది). జ్ఞానరూపం. ఆనంద రూపం (సచ్చిదానందస్వరూపం).

2. అనిర్వాచ్యమైన మాయ అనే శక్తితో కూడిన, అనగా తన శక్తియే అయిన మాయ పనిచేసి నప్పుడు, ఆ బ్రహ్మయే సగుణబ్రహ్మ అని చెప్పబడుతుంది. ఆ స్వరూపానికి శివ-కేశవ-చతుర్ముఖాదినామధేయాలు ఎన్ని పెట్టినా పెట్టుకొనవచ్చును. మాయాసహితమైన బ్రహ్మయే జగత్సృష్ట్యాదులకు కారణం.

3. అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం జగత్తును మిథ్యా అని చెప్పినా ఈ మిథ్యాత్వం కేవలం పారిభాషికం. ఆత్మసాక్షాత్కారం కలిగే వరకు (ఇది కొన్ని వేల మంది సాధకులలో ఒకనికి కలుగుతుంది) ఈ జగత్తంతా ఇతరసంప్రదాయాల ప్రకారం ఎంత సత్యమో, అద్వైతసిద్ధాంతం ప్రకారం కూడ నూటికి నూరు పాళ్లు అంత సత్యమే. అందుచేత అంతా మిథ్యయే కదా అని ఏ అద్వైతీ స్వేచ్ఛగా, శాస్త్రవిరుద్ధంగా, ప్రవర్తించకూడదు. అయ్యో! ఈ జగత్తు ఏమైపోతుందో అని ఇతరులు బాధపడవలసిన పని లేదు. ఇది అందరినీ వెన్నంటియే ఉంటుంది.

4. క్రింది భూమికలో సాలోక్యం, సామీప్యం, సాయుజ్యం, సారూప్యం మొదలైన అన్ని రకాల ముక్తులూ కూడ అద్వైతికి అంగీకార్యములే. ఈ విషయాన్ని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు ముండకోపనిషద్భాష్యంలో విశదీకరించారు-

“ప్రయాన్తి ప్రకర్షణ యాన్తి. యత్ర యస్మిన్ సత్యలోకాదౌ అమృతః పురుషః ప్రథమజో హిరణ్యగర్భః.... ఏతదన్తాస్తు సంసారగతయః అపరవిద్యాగమ్యాః. నన్వేతం మోక్షమిచ్ఛన్తి కేచిత్? న. “ఇహైవ సర్వే ప్రవిలీయంతే కామాః”; “తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరాః యుక్తాత్మానః సర్వమేవావిశన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతిభిః”

(ము.ఉ. భాష్యం. 1.11)

“వాళ్లు అమృతపురుషుడైన, మొట్టమొదటి జీవుడైన హిరణ్యగర్భుని లోకమైన సత్యలోకం వంటి లోకాలకు వెడతారు. అపరవిద్యచేత, అనగా సగుణ బ్రహ్మోపాసనచేత పొందదగిన స్థానాలలో అత్యుత్తమమైన స్థానం ఇదే. (ప్రశ్న) కాని ఇదే మోక్షం అని కొందరంటారు కదా? కాదు. మోక్షం అంటే ఎక్కడికో వెళ్లడం కాదు. “ఇహైవ..కామాః” ఆ కామా లన్నీ ఇక్కడనే నశించి పోతాయి”. “తే సర్వగం .... అవిశన్తి” “సర్వవ్యాప్తమైన బ్రహ్మను సాక్షాత్కరించుకొన్న ధీరులు, ఆ బ్రహ్మలోనే ప్రవేశిస్తారు. అనగా ఆ బ్రహ్మగానే ఉంటారు” అని శ్రుతులు చెప్పచున్నవి కదా?”

ఇంకొక విషయం ఏ మనగా - సాంఖ్య-యోగ-న్యాయ-వైశేషిక-మీమాంస కాది ప్రాచీనాస్తికదర్శనాలలో గాని, చివరికి నాస్తికదర్శనా లని చెప్పే బౌద్ధాది దర్శనాలలోగాని మోక్షం అంటే మరొక లోకం చేరి అక్కడ మళ్లీ భగవత్సేవాదికం ప్రారంభించడం అని అంగీకరించలేదు. జైనులు కూడ జీవుడు ఒంటరిగా నిరంతరం అలోకాకాశంలో హాయిగా పైకి ఎగురుతూండడమే మోక్షం అని అంటారు. ఈ దార్శనికుల మతాల ప్రకారం ప్రతీ సాధకుడు ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు. భక్తునికి ఆరాధ్యుడైన భగవంతుని స్థానం చేరుకోవడమే మోక్షం అని అంగీకరించిన వాళ్లు తరువాతి కాలంలో వచ్చిన దార్శనికులే. సాధకుడు ఇక్కడనే మోక్షం పొందుతాడు అని అంగీకరిస్తూనే అద్వైతులు “వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః” ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యాల ప్రామాణ్యాన్ని అనుసరించి, కొందరు సగుణోపాసకులు మాత్రం సత్యలోకం చేరి అక్కడనే చాల కాలం ఉండి, మహాప్రళయంతంలో ఆ సత్యలోకం కూడ నిలీనం అయిపోయినప్పుడు, ఆ సగుణబ్రహ్మతో కలిసి మోక్షం పొందుతారు అని నిర్ణయించారు.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఉపనిషదాదులలో ఉద్ఘోషితమైన మాయావాదాన్ని స్వీకరించి తాత్పర్యంతో జగజ్జీవేశ్వరుల స్వరూపాలను, వాటి పరస్పరసంబంధాన్ని చక్కగా నిరూపించారు. ఈ మాయావాదాన్ని అన్వయించుకుంటూ పోగా పోగా సగుణ బ్రహ్మ అని చెప్పే శివకేశవాదులకు కూడ పారమార్థికసత్త్వం లేదనీ, నిర్గుణమూ నిర్విశేషమూ అయిన నిర్గుణబ్రహ్మయే, ఉపనిషత్తుల ప్రకారం, ఏకైకపారమార్థిక సత్యమనీ తేల్చవలసివచ్చింది. మామూలుగా అందరూ అంగీకరించే తత్వద్వేషతాసన్నిధి ప్రాప్తి కూడ పూర్తి మోక్షం కాదనీ, సత్యలోకాదులు కూడ నశ్వరము లనీ తేలింది. దానితో తమ తమ ఆరాధ్యదేవతలకు కూడ అపారమార్థికత్వాన్ని ప్రతిపాదించే ఈ సిద్ధాంతంమీద, తత్ప్రవర్తకులమీద ద్వైతు లందరికీ పట్టరాని కోపం కలగడం సహజమే. పదిమంది కౌమారవయస్కులైన బాలులు మాటలాడుకుంటూండగా ఒకడు ఈ దేశంలో అందరికంటె గొప్పవాడు ఎవడు అని ప్రశ్నించాడట. మరొకడు అందరికంటె గొప్పవాడు రాజు అన్నాడట. మూడవవాడు లేచి, రాజుకాదు, అందరికంటె గొప్పవాడు మా నాన్న అన్నాడట. రెండవ వాడు అలా కాదనడంతో మూడవవాడు క్రోధావేశంతో అక్కడ నున్న దండంతో వానికి కపాలభంజనం చేశాడట. ఆ పరిస్థితులలో అది సహజంగా జరిగే పనియే. ద్వైతుల ఆక్షేపణలూ, నిందలూ కూడ ఇలాంటివే అని పిస్తుంది.

నిజం పరిశీలిస్తే ప్రపంచకంలో అందరూ ద్వైతులే. అద్వైతు లని చెప్పుకొనేవాళ్లు సైద్ధాంతికంగా మాత్రమే అద్వైతులు. వ్యవహారంలోనికి వచ్చేసరికి వీరందరూ శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు చెప్పిన “వశ్యాదిభిశ్చావిశేషాత్” ఇత్యాదివాక్యాలకు ఉదాహరణభూతులే. ఆ తత్వాన్ని ఆకళించున్నవాడు వెయ్యి మంది సాధకులలో (సాధకులలో మాత్రమే) ఒక డుండవచ్చును. ఎవ్వరూ తమ విశ్వాసాలను విడవవలసిన పని లేదు; తమ సంప్రదాయాలను యథావిధిగా అనుసరిస్తూ ఉండవచ్చును. కాని ఒక్క సారి నిష్పక్షపాతమైన, పూర్వనిర్ణయదుషితం కాని మనస్సుతో పరిశీలిస్తే ఈ సిద్ధాంతం ఎంత గంభీరమైనదో, దీనికి ఈ రూపం ఇచ్చిన ఆ మహాపురుషుడు ఎంతటి

మహామేధానంపన్నుడో అర్థం అవుతుంది. అనందం కలుగుతుంది.

పాశ్చాత్యతత్వశాస్త్రం వలె భారతీయతత్వశాస్త్రం కేవలం సిద్ధాంతప్రధానం కాదు. విశ్రాంత్యాసనవిచారణీయసిద్ధాంతం (Arms-Chair Philosophy) కాదు. ప్రతీ దర్శనాచార్యుడూ కూడ తాను బోధించిన సిద్ధాంతంలోని సత్యాన్ని కనుగొనడానికి తగిన సాధనామార్గాన్ని కూడ నిర్దేశించి ఉన్నాడు. ఇది అస్తికదర్శనాలలో ఎంత సత్యమో నాస్తికదర్శనాలలో కూడ అంత సత్యమే. అందుచేత ఏ దర్శనంలో అస్థ ఉన్న వారైనా, ఏ సంప్రదాయానికి చెందిన వారైన తమ మార్గాన్ని విడవకుండానే అద్వైతసిద్ధాంతజ్ఞానం సంపాదించుకొని తజ్జనితానందం కూడ పొందవచ్చును.

5. అయితే వేదాంతాధ్యయనంవల్ల కొంతవరకు నూతనవిషయజ్ఞానజనిత మైన అనందం కలగవచ్చు నేమో; నిజమైన ప్రయోజనం ఏ కొద్దిమందికో మాత్రమే కలుగుతుంది. వ్రథమనూత్రానికి అర్థం చెప్పతూ ప్రారంభంలోనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రతిఒక్కడు ఈ వేదాంతం జోలికి రావద్దని, సాధన చతుష్టయసంపత్తి ఉన్న దనుకొన్నవాడే ఏతచ్ఛాస్త్రాధ్యయనం చెయ్యాలనీ హెచ్చరిస్తారు. అంతే కాదు ఈ జన్మలోనే అత్మ సాక్షాత్కారం కావాలంటే సంన్యాసాశ్రమం తీసికోవాలని భాష్యాంతరాలలో వివరించారు. ఈ మాట వినగానే మాకు మాత్రం అధికారం ఎందుకు లేదు అని మనకు అహంకారోపరక్తమైన ఆగ్రహం కలగవచ్చును. కాని అత్యల్పమైన ఈ ఆయుర్దాయకాలంలో చాల వరకు సమయం లోకికకార్యాలలో వెచ్చించి వేదాంతాధ్యయనఫలితం లభించాలంటే అంత సులభంగా లభిస్తుందా? అందుచేతనే వారు ఆ నియమం విధించారు. సంన్యాసాశ్రమం గ్రహించకపోయినా నిరంతరాత్మానుసంధానం చేసికొంటాం అంటే వారికి కూడ అభ్యంతరం ఉండకపోవచ్చు. శీఘ్రఫలలాభం కోసమే సన్న్యాసాశ్రమస్వీకారం మంచి దని చెప్పారు. కొంచెం మాత్రమే సాధించినా ఉత్తరజన్మలలో దీని ఫలితం ఉంటుంది. “న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి” అని శ్రీ కృష్ణుడిచ్చిన అభయహస్తం మన కుండనే ఉంది.

కార్ల్. హెచ్. పాట్టర్ అనే విద్వాంసుడు “ఎన్ సైక్లోపీడియా ఆఫ్ ఇండియన్

ఫిలాసఫీస్" అనే గ్రంథంలో అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానాంశాలను చక్కగా విశ్లేషించి ఈ క్రింది విధంగా ప్రతిపాదించాడు.

“అద్వైతవేదాంతాన్ని మనం, తాత్కాలికంగా మన నిర్ణయాన్ని ఉపయోగించి, సైద్ధాంతికమైన ఆధారంమీద Theoretical basis, ఔపయోగికమైన స్థితి Practical Basis మీద, రెండు మార్గాలలో విభజించవచ్చును. సైద్ధాంతికాధారం మీద చేసే కల్పనలు ఇవి.

1. తత్వశాస్త్రం సంసారబంధాలనుండి విముక్తి లభించే మార్గం చూపించాలి.
2. బంధం కేవలం అవిద్యవల్ల ఏర్పడింది. వాస్తవంలో ఆత్మకు బంధమూ లేదు, దేహాంతరలోకాంతరగమనాగమనాదులూ లేవు. ఇది ఎల్లప్పుడూ ముక్తమే.
3. బంధానికి ఆది అంటూ లేదు; అవిద్య తొలగించబడేవరకు ఇది అవిచ్ఛిన్నంగా కొనసాగుతూనే ఉంటుంది.
4. బంధం అజ్ఞానంవల్ల కలిగినది గాన, అజ్ఞానానికి విరుద్ధమైన విద్యను (జ్ఞానాన్ని) సంపాదించుకుంటే అజ్ఞానం తొలగిపోతుంది; అప్పుడు ముక్తి లభించి నట్లు కనబడుతుంది.
5. అజ్ఞానం వాస్తవంలో లేని, అపాతతః కనబడే, భేదబుద్ధిని కలిగించడం ద్వారా పనిచేస్తూంటుంది.
6. అందుచేత జ్ఞానం అనగా - అన్ని భేదాలు, విశేషించి, తెలుసుకొనేవాడు, తెలియబడేది, అనే భేదం, కల్పనికమైనవే, దే, అని గ్రహించడమే.
7. దృక్ (చూచేది) దృశ్యం (చూడబడేది) అనే భేదంతో శూన్యమైన జ్ఞానమే మోక్షదాయకమైనది; అది సాక్షాత్తు చైతన్యరూప మైనది; అనుభవం.
8. ఆ పరిశుద్ధమైన చైతన్యమే ఆత్మ. అది లేకుండా దేనినీ తెలుసుకొనే అవకాశం లేదు.
9. సత్యమైన ఈ ఆత్మ శుద్ధచైతన్యం, బ్రహ్మకంటే భిన్నం కాదు. బ్రహ్మ స్వజ్ఞానానికి విషయం అని అన్నట్లయితే అప్పుడు జ్ఞాత, జ్ఞేయం అనే భేదాన్ని

అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. ఈ భేదం పైన చెప్పి నట్లు అజ్ఞానకల్పితం.

10. అజ్ఞానకల్పితాలైన వన్నీ ఇది సత్యం కాదు, ఇది సత్యం కాదు అని భాధితము లవుతూంటాయి. అలా బాధితం కానిదే నిజమైన సత్యం.

11. సత్యత్వాన్ని నిర్ణయించడంలో నిర్ధారక ప్రమాణాన్ని critarion ఉపయోగించి చూస్తే శుద్ధచైతన్యం మాత్రమే సత్యమైన దని తెలుస్తుంది. ఎందువల్ల ననగా ఇది అజ్ఞానకృతమైన భేదబుద్ధిచేత కలుషితం కాదు; ఎన్నడూ బాధించబడదు; ఇది లేదు అని నిరాకరించబడదు; బాధించడానికి కూడ చైతన్యం ఉండాలి కదా?

12. మనకు శుద్ధచైతన్యంయొక్క అనుభవం సుషుప్తిలో కలుగుతుంది. దానినుండి మేల్కొన్న తరవాత మనం ప్రసన్నులంగా ఉంటాం. దీనిని పట్టి శుద్ధచైతన్యం అనందస్వరూపం అని నిర్ణయించవచ్చును.

13. భేదా లన్నీ అజ్ఞానకల్పితాలే గాన మోక్షానికి మార్గం ఇదే అని నిశ్చితంగా ఏ మార్గం చూపినా, దానిలో భేదబుద్ధికి అనుప్రవేశం ఉన్నతవరకూ, చివరికి అది కూడ (ఆ మార్గం కూడ) అసత్యమే అవుతుంది.

14. అయితే కొన్ని మిథ్యాదృష్టులు false views మిగిలినవాటికంటె కొంతవరకు మంచివి కావచ్చును; అవి అంతగా అమార్గప్రదర్శకాలు కాకపోవచ్చును. చెడ్డ దృష్టులను విమర్శించి పరిహరించగా పరిహరించగా క్రమంగా మంచివాటిని చేరవచ్చును.

15. ఉదాహరణకి - కార్యం కారణం కంటె పూర్తిగా భిన్నమైనది అని చెప్పే అసత్కార్యవాదంకంటె కార్యానికి కారణానికి వాస్తవంలో భేదం లేదని చెప్పే సత్కార్యవాదం మంచిది. సత్కార్యవాదంలో కూడ కారణం కార్యంగా మార్పు చెందుతుంది అని చెప్పే పరిణామవాదం కంటె కారణమే కార్యరూపంలో కనబడుతుంది అని చెప్పే వివర్తవాదం మంచిది. అదే విధంగా కార్యకారణభావాన్ని గూర్చిన అన్ని అభిప్రాయాలకంటె కూడ (మాందూక్యకారికలలో చెప్పినట్లు) అసలు దేనికి పుట్టుక అనేదే లేదని చెప్పే అజాతివాదం మంచిది; ఎందువల్ల ననగా కార్యకారణభావంలో

భేదం అనుగతమై ఉంటుంది.

16. ఏదైన ఒక జ్ఞానాన్ని గూర్చి ఇది ప్రమాణమా అప్రమాణమా అని తెలుసుకోవా లంటే మరొక నిర్ణయకజ్ఞానం ఉండాలి అని చెప్పే పరతఃప్రామాణ్యంవాదం కంటే ఒక జ్ఞానం పుట్టిన దంటే అది ప్రమాణమే. ఇది ప్రమాణమా అప్రమాణమా అని నిర్ణయించడానికి మరి యొక జ్ఞానం అవసరం ఏదీ లేదని చెప్పే స్వతః ప్రామాణ్యవాదం మంచిది. అయితే సత్యం అనేది నిర్ణయాల (judgements) చేత తెలియబడదు; పారమార్థికనత్యాన్ని ఎవ్వడూ కూడ ప్రమాణాల ద్వారా తెలుసుకొనజాలదు అని చెప్పే సిద్ధాంతం దృష్టి పై రెండు వాదాలు కూడ చెడ్డవే.

17. ఈశ్వరాస్తిత్వాన్ని అంగీకరించే అస్తికదృష్టికంటే నాస్తికత్వం భౌతికవాదం చెడ్డది. అస్తికత్వంలో కూడ ఏకేశ్వరవాదం కంటే అనేకేశ్వరవాదం తక్కువది. చివరికి అన్ని రకాలైన అస్తికత్వాలకంటే అద్వైతం మంచిది.

18. శబ్దప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్లందరి దృష్టికంటే చార్వాకుల దృష్టి చెడ్డది. శబ్దప్రమాణం అంగీకరించేవాళ్లలో కూడ వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించకుండా, ఇతరమైన అగమాదుల ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్ల (జైనబౌద్ధాదుల) దృష్టికంటే వేదప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్ల దృష్టి మంచిది. వేద ప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించేవాళ్లలో కూడ కర్మకాండవిధాయకవేదభాగానికే ప్రామాణ్యం, మిగిలినదానికి లేదు అనే వాళ్ల దృష్టికంటే రెండు భాగాలకూ సమానమైన ప్రామాణ్యం ఉంది అని అంగీకరించేవాళ్ల దృష్టి మంచిది. మోక్షానికి రెండు భాగాలూ కూడ సమప్రాధాన్యం కలవే అనే దృష్టికంటే పూర్వభాగం స్వర్గాదులను మాత్రమే ఇస్తుంది, ఉత్తరభాగమే మోక్షానికి ఉపయోగిస్తుంది అనే దృష్టి మంచిది. చివరికి ఈ భాగం కూడ ప్రత్యక్షంగా మోక్షమార్గం చూపజాలదు, “ఇది కాదు ఇది కాదు” అని అంటూనే పరతత్వాన్ని చూపుతుంది అనే దృష్టి అత్యుత్తమం”.

ఈ విధంగా పైన కొన్ని అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ప్రధానాంశాలు, వాటికి ఉపాద్యులకాలైన, అద్వైత్యంగీకృతాలైన వాదాలు సూచించబడ్డాయి.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ప్రస్థానత్రయం, ఏకశ్లోకీ మొదలు సహస్రాధిక శ్లోకవ్రమాణం గల అనేక ప్రకరణగ్రంథాలు రచించి అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని అచంచలములైన మూలాధారస్తంభాలమీద నిలబెట్టిన ఆ సుముహూర్తం ఎట్టిదో కాని, నాటినుండి నేటివరకు అద్వైతత్వప్రతిపాదకాలు, వివిధాక్షేపపరిహారరూపాలు అయిన ఎన్నో గ్రంథాలు వందల సంఖ్యలో, వేలసంఖ్యలో ఆవిర్భవిస్తూనే ఉన్నాయి. సంస్కృతభాషలోనే కాక అనేకవైన ఇతరభారతీయభాషలలోను, పాశ్చాత్యభాషాదులలోను కూడ ఆవిర్భవిస్తున్నాయి. వీటిలో కొన్ని వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానరూపమైనవి. కొన్ని స్వతంత్రగ్రంథాలు. మరికొన్ని మళ్ళీ ఆ స్వతంత్రగ్రంథాల వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానరూపమైనవి. ఇంత విశాలమైన వాఙ్మయం ఏ ఇతరసంప్రదాయంలోను వెలవడలేదు. అందుచేత కూడ వేదాంతం అనగానే అద్వైతం అని మాత్రమే పండితులు మొదలు పామరుల వరకు, మొదట మనస్సులో స్ఫురిస్తుంది.

బ్రహ్మనాత్ర శాంకరభాష్యంమీద బయలుదేరిన కొన్ని వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలను గూర్చి వెనుక చూచి ఉన్నాం. ఇక్కడ కొన్ని ప్రధానమైన ఇతరగ్రంథాల నామధేయమాత్రనిర్దేశం జిజ్ఞాసువులకు ఉపకారకంగా ఉత్సాహవర్ధకంగా ఉంటుం దనే అభిప్రాయంతో చేయబడుచున్నది. విద్యారణ్యులు (1350) వివరణప్రస్థానంలోని విశేషాలను సృష్టికరిస్తూ వివరణప్రమేయసంగ్రహం అనే గ్రంథం రచించారు. ఈయన రచించిన దృగ్దృశ్యవివేకం, జీవన్ముక్తివివేకం, వంచదశి, అనుభూతిప్రకాశ మొదలైన గ్రంథాలు గొప్ప మననగ్రంథాలు. సురేశ్వరాచార్యులు భగవత్పాదుల ప్రధానశిష్యచతుష్టయంలో ఒకరు. వీరు నైష్కర్మసిద్ధి రచించారు. వీరి బృహదారణ్యకోపనిషద్భాష్యవార్తకం శ్లోకరూపంలో ఉన్న అతి విస్తృతమైన వ్యాఖ్య. దాదాపు 12000 శ్లోకాలున్నాయి. ఇట్లే ఈయన కైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యవార్తకం కూడ రచించారు. జ్ఞానోత్తమమిశ్రుడు నైష్కర్మసిద్ధికి వ్యాఖ్య రచించాడు. సర్వజ్ఞాత్మముని (900) శాంకరభాష్యసిద్ధాంతాలను క్రోడీకరిస్తూ శ్లోక రూపంలో సంక్షేపశారీరకం రచించారు. దీనికి రామతీర్థులు వ్యాఖ్యానం రచించారు. 1190 ప్రాంతానికి చెందిన

శ్రీహర్షుడు అద్వైతవేదాంతవాదగ్రంథాలలో అతిప్రసిద్ధమైన ఖండనఖండభాద్యం రచించి నైయామికాదులు ఆ యా పదార్థాలకు చెప్పిన లక్షణాలను ఖండించి అనిర్వచనీయతావాదాన్ని స్థాపించారు. తరవాత నాతిచిరకాలానికే చెందిన చిత్తుభాచార్యులు ఖండనఖండభాద్యానికి వ్యాఖ్య రచించారు. ఈయన తత్త్వదీపిక అనే ఒక స్వతంత్రవాదగ్రంథం కూడ రచించారు. దీనికి ప్రత్యగ్రూపాచార్యులు నయ ప్రసాదిని అనే వ్యాఖ్య రచించారు. శంకరమిశ్రులు, రఘునాథుడు కూడ ఖండన ఖండభాద్యానికి వ్యాఖ్యలు రచించారు. 1350 ప్రాంతానికి చెందిన ఆనందపూర్ణసరస్వతి 'ఖండనఛక్కికావిభజనీ' అనే సువిస్తృతవాఖ్య రచించారు. దీనికే విద్యాసాగరీ అని కూడ పేరు. గ్రంథకర్తకు విద్యాసాగర అనే బిరుదు ఉండడంచేత ఈ వ్యాఖ్యకు ఆ పేరు ప్రసిద్ధిలోనికి వచ్చినది. ఇది చక్కని హిందీ అనువాదంతో 1979లో వారాణసినుండి ప్రకటించబడింది. 1550 ప్రాంతానికి చెందిన ధర్మరాజాధ్వరీంద్రుడు అద్వైతులు అంగీకరించిన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలను, అద్వైతసిద్ధాంతాన్నీ వివరించే వేదాంతపరిభాష అనే గ్రంథం రచించాడు. దీనికి ఆయన కుమారుడు రామకృష్ణాధ్వరి శిఖామణి అనే మంచి ప్రామాణికమైన వ్యాఖ్య వ్రాశాడు. దీనికి అమరదాస అనే మహాపండితుడు మణిప్రభ అనే వ్యాఖ్య రచించాడు. అద్వైత వాదగ్రంథాలలో అతిప్రసిద్ధమైనది అద్వైతసిద్ధి. దీని రచయిత మధుసూదనసరస్వతి, 16-17 శతాబ్దాల ప్రాంతంవాడు. ఇది మాధ్వమతగ్రంథమైన వ్యాయామ్యుతాన్ని ఖండించడానికి రచించిన గ్రంథం. దీనికి గౌడబ్రహ్మనంది (లఘుచంద్రిక), విట్టలేశపాధ్యాయ, సిద్ధివ్యాఖ్య అనే మూడు వ్యాఖ్యానాలున్నాయి. సదానందవ్యాసుడు అద్వైతసిద్ధిసిద్ధాంతసారం అనే గ్రంథంలో అద్వైతసిద్ధిలో చెప్పిన విషయాలను సంగ్రహంగా వివరించాడు. సదానందవ్యాసుడు రచించిన ప్రకరణ గ్రంథం వేదాంతసారం. దీనికి సుబోధిని, విద్యన్మనోరంజని అనే రెండు వ్యాఖ్యానాలున్నాయి. సదానందయతి అనే పండితుడు అద్వైతబ్రహ్మసిద్ధి రచించాడు. మధుసూదనసరస్వతి శ్రీ శంకరభగవత్పాదకృత దశశ్లోకికి సిద్ధాంతతత్త్వబింబు; అనే అద్వైతసిద్ధాంతప్రతిపాదక వ్యాఖ్య రచించాడు. గౌడబ్రహ్మనందులు

దీనికి కూడ వ్యాఖ్య రచించాడు. ఇలి కాక మధుసూదన సరస్వతి రచించిన అద్వైతరత్నరక్షణం అనే గ్రంథం, గీతాభాష్యవ్యాఖ్య మొదలైనవి సుప్రసిద్ధములు. న్యాయమకరందం అనే గ్రంథంలో ఆనందబోధభట్టాచార్యులు మాయావాదం మొదలైన అనేక అద్వైతసిద్ధాంతవిషయాలను చర్చించారు. ప్రకాశానందులు వేదాంతసిద్ధాంతముక్తావలి అనే గ్రంథంలో, అజ్ఞానం, దీనికి చిత్కూ సంబంధం, దృష్టిస్పృష్టివాదం మొదలైన ఎన్నో సూక్ష్మవిషయాలను చర్చించారు. అద్వైతాచార్యులు తమ గ్రంథాలలో చూపిన వివిధపక్కికలను క్రోడీకరించి అప్పయదీక్షితులు రచించిన సిద్ధాంతలేశసంగ్రహం చాల ప్రాధాన్యం గల గ్రంథం. న్యాయరక్షామణి అనే వీరి గ్రంథంలో బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని ప్రథమాధ్యాయానికి సంబంధించిన విషయాలు చర్చించబడ్డాయి. వేదాంతత్వదీపిక, సిద్ధాంతతత్త్వం అనే గ్రంథాలు వేదాంతసిద్ధాంతజ్ఞానానికి చాల ఉపయుక్తమైనవి. నృసింహాశ్రమముని రచించిన భేదధిక్కారం గొప్ప వాద గ్రంథం.

పూర్వాశ్రమంలో మండనమిశ్రు దనే పేరు గల మీమాంసకుడు సురేశ్వరాచార్యులనే పేరుతో శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల శిష్యుడయ్యాడని కొందరి నమ్మకం. అది కాదని కొంద రంటారు. మండనమిశ్రుడు రచించిన బ్రహ్మసిద్ధి చాలవరకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదోక్తరీతిలో అద్వైతాన్ని ప్రతిపాదించే ప్రామాణిక గ్రంథం. దీని ప్రభావం వాచస్పతిమిశ్రులపై అధికంగా కనబడుతుంది. ఈయన దీనికి వ్యాఖ్య తత్త్వసమీక్ష రచించాడు. దీనికి శంఖపాణి అనే పండితుడు కూడా వ్యాఖ్య రచించాడు. అద్వైతవేదాంతంలో ఆనందబోధయతి స్థానం చాలగొప్పది. ఈయన న్యాయమకరందం, న్యాయదీపావలి, ప్రమాణమాల అనే గ్రంథత్రయం రచించాడు. వాటిమీద కూడ వ్యాఖ్యోపవ్యాఖ్యానాలు బయలుదేరాయి. 1200 ఎ డి. ప్రాంతానికి చెందిన విముక్తాత్మ ఇష్టసిద్ధి. ప్రమాణవృత్తినిర్ణయం అనే గ్రంథాలు రచించాడు. మొదటి గ్రంథానికి చిత్సుఖాచార్యుల గురువైన జ్ఞానోత్తమాచార్యులు ఇష్టసిద్ధివ్యాఖ్యా అనే పేరుతో ఒక వ్యాఖ్య వ్రాశారు. దీనికే ఇష్టసిద్ధివివరణం అని కూడ పేరు. ఇది గొప్ప వాదగ్రంథం. 1300 ప్రాంతానికి చెందిన రామాద్వయయతి వేదాంతకౌముది అనే గ్రంథం రచించారు. దీనికి తానే వ్యాఖ్య రచించారు. నృసింహాశ్రమని (1500) అద్వైతదీపిక,

అద్వైతవచనరత్నం, అద్వైతబోధదీపిక, అద్వైతవాదం, భేదధిక్కారం, వాచారమ్ముణమ్, వేదాంతతత్వవివేకం, మొదలైన అనేకస్వతంత్రగ్రంథాలు రచించడమే కాక పంచపాదికా వివరణ- సంక్షేపశారీరకాదులమీద వ్యాఖ్యలు కూడ రచించారు. శ్రీ మ.మ. యస్. అంతకృష్ణ శాస్త్రి అనేక ప్రాచీనవేదాంతగ్రంథాలను సంపాదించడమే కాక వేదాంతదేశికులు రచించిన శతదూషణి ఖండిస్తూ శతభూషణి అనే గ్రంథం, ఇంకా కొన్ని గ్రంథాలు రచించారు. ఈ శతాబ్దిలో కూడ ఇలా పండితులు ఎందరో భారతదేశంలో ఆవిర్భవించారు. ఈ విధంగా అద్వైతసిద్ధాంతానికి సంబంధించిన ఎన్నో వాదగ్రంథాలు, ప్రకరణగ్రంథాలు నిరంతరమూ అసఖ్యాకంగా వెలువడుతూనే ఉన్నాయి. ఆంధ్రదేశంలో ఆవిర్భవించిన శ్రీ బెల్లంకొండ రామారావు గారు గొప్ప వేదాంతపండితులు. ఇరవై శతాబ్దానికి చెందిన ఆంధ్రదేశీయవేదాంతపండితులలో అగ్రగణ్యులు. అద్వైతసిద్ధాంతాన్ని సమర్థిస్తూ, ఇతరసిద్ధాంతాలను, ఇంచుమించుగా వారేవిధ మైన భాష ఉపయోగించి అద్వైతదూషణానికి, మూలపురుషుల దగ్గరనుండి ఒక సంప్రదాయబద్ధమైన రీతిలో పూన్కొంటున్నారో అదే భాషలో ఖండిస్తూ శతాధికగ్రంథాలు రచించారు. వీటిలో కొన్ని వ్యాఖ్యానరూపమైనవి. కొన్ని స్వతంత్ర వాద గ్రంథాలు. కొన్ని ప్రకరణగ్రంథాలు. ఈ విధంగా శ్రీ శంకరభగవత్పాదముఖకమల నిర్గతమైన అద్వైతామృతలహరి నాటినుండి నేటి వరకు ఎంతో మందిని జన్మజనామరణాదిరూపసంసారదూరులనుగా చేసి అమర్తులను చేస్తూన్నది.

బ్రహ్మసూత్రాలకు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు రచించిన భాష్యాన్ని అనుసరించి కేవల సూత్రార్థప్రతిపాదనైకదృష్టితో కొన్ని వృత్తులు రచింపబడ్డాయి. వాదప్రతివాదాలన్నీ విడచి కేవలం అధికరణాదిస్వరూపప్రతిపాదనం వీటి లక్ష్యం. ఇలాంటి వృత్తులలో రామకింకరుడు రచించిన "బ్రహ్మమృతవర్షిణి", శంకరానందులు రచించిన దీపిక, అన్నంభట్టు రచించిన మితాక్షర (ఈయన ఇదే పేరుతో అష్టాధ్యాయానికి కూడ వృత్తి రచించాడు) మొదలైనవి ప్రధానమైనవి. ఇలాంటి వృత్తులు, శ్లోకరూపంలో ఉన్న శారీరకభాష్యవ్యాఖ్యబోధక గ్రంథాలు దాదాపు ఇరవైయైదు దాకా లభిస్తున్నాయి. ఇవన్నీ శంకరభాష్యానుసారిగ్రంథాలే. శ్రీ కంచికామకోటిపీఠాధిపతులు శ్రీ జయేంద్రనరస్వతీ

స్వాముల వారు “గురుప్రియా బ్రహ్మసూత్రవివృతిః” అనే పేరుతో ఒక వృత్తి సుబోధమైన చక్కని భాషలో రచించారు.

శంకరభాష్యానంతరం వెలువడిన ఇతర భాష్యాలు: శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్నవారు బ్రహ్మసూత్రాలకు వ్రాసిన వృత్తులు కాని, తదితరవ్యాఖ్యానాలు కాని, ఉపనిషత్తులపై వ్రాసిన వృత్తులు కాని, వ్యాఖ్యానాలు కాని, భగవద్గీతకు వ్రాసిన వృత్తివ్యాఖ్యానాదులు కాని ఇప్పుడు లభించడం లేదనీ, శ్రీ భగవత్పాదులభాష్యాలు అవిర్భవించిన నాతిచిరకాలానికే ఆ ప్రాచీనగ్రంథాలన్నీ కథామాత్రశేషా లయ్యాయనీ వెనక చూచి ఉన్నాం.

శ్రీ భగవత్పాదల తరవాత ఆ యా కాలాలలో బ్రహ్మసూత్రాలకు కొన్ని భాష్యాలు వెలువడ్డాయి. ఇవన్నీ ద్వైతవాదప్రధానమైన భాష్యాలే. శంకరమతానికి విరుద్ధంగా ఉన్న తమ వాదాలను గూర్చి వ్రాసేటప్పుడు తప్ప ఇతరస్థలాలలో ఈ భాష్యా లన్నీ, చాలవరకు శంకరభాష్యాన్నే అనుసరించి వ్రాయబడ్డాయి. శ్రీ చిద్వనానందపురీ అనే యతీంద్రుడు రచించి కాశీనుంచి 1943 లో ప్రకటించిన శ్రీమద్ భగవద్బాదరాయణవ్యాససంమతబ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్ణయః అనే గ్రంథంలో ఆయన పది భాష్యాలను గూర్చి ముచ్చటించి అధికరణరచన, సూత్రపాఠం, సూత్రసంఖ్య మొదలైన విషయాలలో ఆ యా భాష్యకారులలో ఉన్న మతభేదాలను చర్చించి శాంకరభాష్యమే సూత్రానుగుణంగా ఉంది అని తేల్చారు. అయితే ఇతరసంప్రదాయాలవారు కూడ ఈ విధంగా పరిశీలించి గ్రంథాలు వ్రాస్తే బాగుంటుం దని ఆయన ఒక చోట అన్నారు. ఆయన పేర్కొన్న భాష్యాల పేర్లు, వాటి కాలాలు ఈ విధంగా ఉన్నాయి.

1. శాంకరభాష్యం. క్రీ.శ.	703	2. భాస్కరభాష్యం	709
3. రామానుజభాష్యం	1089	4. నింబార్కభాష్యం	1129
5. మాధ్వభాష్యం	1249	6. శ్రీ కంఠభాష్యం	1271
7. శ్రీకరభాష్యం	1401	8. వల్లభభాష్యం	1501
9. విజ్ఞానభిక్షుభాష్యం	1601	10. బలదేవభాష్యం	1716

శ్రీ చిద్వనానందపురి ఈ పది భాష్యాలను పరిశీలించారు. ఇది కాక మరి కొన్ని భాష్యాలు కూడ ఉండవచ్చును. లక్ష్మీవిశిష్టావైతభాష్యం అనే పేరుతో కొంతకాలం క్రితం తెలుగులిపిలో ముద్రించిన భాష్యం ఒకటి ఉన్నది.

భాస్కరాచార్యుడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు సమానకాలీనుడై ఉంటాడు. అయితే శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల గ్రంథాలు ఇతడు చదివి ఉంటాడు కాని ఇతని గ్రంథాలు శ్రీ భగవత్పాదులు చూచి ఉండరు. ఇతడు భేదాభేదవాది. జీవునికి బ్రహ్మకూ భేదమూ ఉంది అభేదమూ ఉంది అనే మతాన్ని అంగీకరించినవాడు. బ్రహ్మకు పరిణామాన్ని అంగీకరిస్తాడు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు పూర్వం ఉన్న ఆచార్యులలో భర్తృప్రపంచుడు మొదలైవాళ్లు కూడ భేదాభేదవాదులే. ఆ మతాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకస్థలాలలో ఖండించారు. అయినా ఆ మతాన్నే అవలబించి ఈతడు బయలుదేరాడు. రామానుజాదులు కూడ కొంతవరకు భేదాభేద మతానుయాయులే. దీనిని వట్టి ఒక్క విషయం అర్థం అవుతూన్నది. ఈ ఆచార్యులలోను ఆ యా శాస్త్రకారులలోనూ కూడ ఎవరి వాదం వాళ్లదే కాని ఎదుటివాడు చెప్పినది సరిగా వినడం, అర్థం చేసుకొనడానికి ప్రయత్నించడం అనేది ఉండేది కాదని తోస్తుంది. తా మేవో సిద్ధాంతాలు, స్వకల్పితాలో, పూర్వాచార్యాగతాలో, ముందుగానే నిర్ణయించుకుని పరిహాసపూర్వకంగా, అధిక్షేపబహులంగా, ఎదుటివాళ్లని, వాళ్ల సిద్ధాంతాలనూ చులకన చేయడమే వీళ్ల ధ్యేయం.

శ్రీ శంకరచార్యులు బౌద్ధమతానికి సంబంధించిన విజ్ఞానవాద మధ్యమవాదాల ప్రభావంలో పడి తన మతాన్ని స్థాపించారని అన్న వాళ్లలో బహుశా ఈ భాస్కరాచార్యులు మొదటివాడై ఉంటాడు. అందుకు కులుకుతూ ఇతరాచార్యులు కూడ ఈయనకు ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధు డనే బిరుదాన్ని ఇచ్చారు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులను ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధుడనాలా, బౌద్ధులను ప్రచ్ఛన్న పనిషదులనాలా అనే వివేకం లేకపోవడంచేత మాటలాడే మాట లివి. శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అనేకమతాలను విమర్శిస్తున్న సందర్భాలలో ఎవరి విషయంలోనూ ఉపయోగించని పరుషవాక్యాలు బౌద్ధుల

విషయంలో ఉపయోగించారు. “ఔను, నువ్వు అలాగే అంటావు; నీ నోటికి అడ్డమీ లేదు కదా?” అని ఒక చోట ఒక బౌద్ధవాదిని అక్షేపిస్తారు. “ఈ వైనాశికసమయం పరిశీలించినకొలదీ ఇసుకనేలలో నుయ్యి త్రవ్వతున్నప్పుడు, ఒక మూలత్రవ్వతూంటే మరొక మూలనుండి కూలిపోతున్నట్లు కూలిపోతున్నది” అంటారు. అట్లే మరొక చోట బౌద్ధ మతప్రవర్తకుడైన బుద్ధుణ్ణి ఉద్దేశించి “ఏమిటి ఈ విధంగా ఒకదానికీ ఒకదానికీ సంబంధం లేని వేరు వేరు సిద్ధాంతాలను ప్రతిపాదించడం? ఇది అసంబద్ధ ప్రలాపిత్యాన్నే సూచిస్తున్నది. ప్రజలు ఏమైతే అవుతారులే అని వాళ్లమీద ద్వేషమా” అని తీవ్రంగా అక్షేపిస్తారు. అలాంటి ఆచార్యులు ఆ మతంనుండి విషయాలు గ్రహిస్తారు అనేది ఎంతవరకు సమంజసమో ఊహించుకొనవచ్చును. “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇత్యాద్యుపనిషద్వాక్యాలు అత్య విజ్ఞానాత్మక మైనది; అదే పరమసత్యం అని ఉద్ఘోషిస్తూంటే తరవాత ఎప్పుడో వచ్చిన బౌద్ధుల విజ్ఞానవాదాన్ని శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు తాము వ్యాఖ్యానిస్తున్న ఉపనిషత్తుల నుండి కాక బౌద్ధులనుండి గ్రహించా రనేదీ, ఇంకా ఇలాంటి మిథ్యారోపణా లన్నీ ఎంతవరకు సమంజసమో జాగ్రత్తగా ఆలోచించుకుంటే తెలుస్తుంది. అందుచేతనే ఈ ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధత్వవాదాన్ని ప్రస్తావించి కార్ల్ హెచ్. పాట్టర్, ఇంతకంటే అర్థరహితమైన వాదం మరొకటి ఉండదన్నాడు.

"The greatest notoriety has surrounded alleged Buddhist influence on Sankara's Advaita. On the face of it the charge is absurd. Sankara not only shows no self conscious leanings towards Buddhism, he saves some of his choicest disrespectful language for the Buddhists". (Encyclopedia of Indian philosophies, Vol. III P. 20)

ఇతడే మరొక చోట ఇలా అంటాడు

There is little reason to doubt that Sankara viewed Buddhism as one of the worst of heresies and criticised it as roundly as any opposing Philosophy of which he was aware. The issue, more than any of the others discussed in the

scholarly literature, has raised as much heat as light" (Ibid. P. 13)

భాస్కరాచార్యుడు మనఃప్రారంభించిన ఈ భేదాభేదవాదాన్ని వంచపాదికాకారుడు ఒక చోట ఖండించాడు. దీనిని పట్టియే ఇతడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల సమకాలికు డని ఊహ. వాచస్పతిమిశ్రుడు కూడ ఈ వాదాన్ని బామతిలో ఖండించాడు. వివరణకారులైన ప్రకాశాత్మయతి భాస్కరుడు శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల విషయంలో చేసిన బౌద్ధమతానుసారిత్వాక్షేపణకు చాల తీవ్రంగా ప్రతిస్పందించి ఇలా వ్రాశారు.:

“యత్కించోత్సామ్యేన చ సిద్ధాంతసాంకర్యే మన్తార్థవాదేతిహాసపురాణ ప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్, క్షణికప్రమాణసంబంధస్య క్షణికస్యైవ సత్త్వాభ్యుపగమాత్ లోకాయతబౌద్ధాంశద్వయపరిణతః ప్రాభాకరః. భేదాభేదాభ్యుపగమాత్ మన్తార్థప్రామాణ్యాచ్చ లోకాయతక్షపణకాంశద్వయపరిణతో వార్తికకారః. యస్తు కచ్చిత్-క్షపణకపాదావనతశిరోబిమ్బః, తత్త్వదర్శన - తన్నిష్ఠప్రరమహంసప్రద్యేష తీవ్రవాయువిక్లిప్తవివేకవిజ్ఞానలవః, న్యపరపక్షగుణదోషవిభాగదూరీకృతవిజ్ఞానః, భేదాభేదాభ్యాం బంధమోక్షాదీసంకరమివ కుర్వన్ దుర్జనరమణీమాం వాచం జల్పతి మగతవిజ్ఞానవాదసమానో2యం వేదాంతవాద ఇతి, స సంప్రదాయశ్రవణపరిచయ తున్యతయా దర్శనవివేకమనవబుద్ధ్యమానః నాపవాద్యః; కి తు శోచనీయ ఇత్యుపేక్షణీయో విద్యద్భిః.

నను విజ్ఞానే ప్రపంచాస్య కల్పితత్వం తవ తస్య చ తుల్యమ్? సత్యమ్. విజ్ఞానే ప్రతిభాస్యమానత్వం చ తవ తస్య చ తుల్యమ్ ఇతి విజ్ఞానవాదస్వదీయం దర్శనం కిం న స్యాత్? సత్యపి ప్రతిభాస్యత్వే సత్యమిథ్యావిభాగో2స్తీతి చేత్ ఇహాపి సత్యపి మిథ్యాత్వే2ర్థక్రియాసమర్థసత్త్వసత్త్వవిభాగో2స్యైవ. కల్పితత్వే నేయం విభాగసిద్ధిరితి చేత్, ప్రతిభాస్యత్వే2పి న సత్యమిథ్యావిభాగసిద్ధిః. దృశ్యత్వే2యం విభాగ ఇతి చేత్; తదేవ విభాగదర్శనం మమ కిం న స్యాత్? ఘటాదేర్మిథ్యా త్వమప్రసిద్ధమితి చేత్, న. ప్రతిభాస్యసత్యత్వస్యాప్యప్రసిద్ధత్వాత్. శుక్తిరజల ఘటయోరర్థక్రియా భావాభావసత్త్వసత్త్వ విభాగదర్శనాచ్చ. దృశ్యతే మాయా

ప్రీతిద్యేషాదికారణమ్. శూయతే చ దేవానురసం గ్రామాదిషు మాయావి
నిర్మితశస్త్రభేదానాం దాహచ్ఛేదభేదాదిహేతుత్వమిత్యలమతి ప్రసజ్గేన.
(నవవ్యాఖ్యానహితశాంకరభాష్యమ్. పేజి. 400, 401)

“ఏదో కొంచెం సామ్యం ఉన్నంతమాత్రంచేత సిద్ధాంతాలకు సాంకర్యం
కలుగుతుం దని అంటే మంత్ర-అర్థవాద-పురాణ-ఇతిహాసాలకు ప్రామాణ్యం
అంగీకరించకపోవడంచేత, దేవతలను, న్వర్గాన్ని, ఈశ్వరుణ్ణి, మోక్షాన్ని
అంగీకరించకపోవడంచేత, క్షణికప్రమాణసంబంధం క్షణికంగా మాత్రమే ఉంటుంది
అని అంగీకరించడంచేత ప్రభాకరుడు, లోకాయతికకులు బౌద్ధులు అనే రెండు
అంశాలుగా మారిపోయాడని చెప్పాలి. భేదాభేదాలను అంగీకరించడంవల్ల,
మంత్రాదులకు అప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడంవల్ల వార్తికకారుడు (కుమారిలభట్టు)
లోకాయతులు జైనులు అనే రెండు అంశాలుగా మారిపోయా డని చెప్పాలి.
(భేదాభేదవాదాన్ని అంగీకరించడం ద్వారా) జైనుల పాదాలమీద శిరస్సును
ఉంచినవాడు, తత్త్వదర్శనం విషయంలోను, ఆ తత్త్వదర్శనంమీద నిష్ఠ గల
వరమహంసల విషయంలోను, వ్రద్వేష మనే తీవ్రమైన వాయువుచేత
ఎగురగొట్టివేయబడిన, ఉన్నదే కొంచె మైన, వివేక జ్ఞానం కలవాడు, స్వపక్షంలోను
పరపక్షంలోను ఉన్న గుణదోషాలను వేరు వేరుగా చూడజాలనివాడు, భేదాభేదాలచేత
బంధమోక్షాల సాంకర్యాన్ని చేయడానికి ఉద్యుక్తుడైనట్లు కనబడుతున్నవాడు అయిన
ఏ ఒకానొకడు (భాస్కరుడు) వేదాంతవాదం బౌద్ధుల విజ్ఞానవాదంతో సమానము
అని దుర్జనులు మాత్రమే మెచ్చుకొనే ఏ మాటలు పలుకుతున్నాడో, సంప్రదాయాన్ని
వినడం గాని, దానితో పరిచయం కాని లేకపోవడంచేత దర్శనాల మధ్య ఉన్న భేదాన్ని
గుర్తించజాలకుండా ఉన్న అతడు, పాపం! నిందింపదగిన వాడు కాదు; వానిని గూర్చి
జాలిపడాలి. అందుచేత వానిని విద్వాంసులు ఉపేక్షించాలి. (ప్రశ్న) ప్రపంచం
విజ్ఞానంలో కల్పితమైనది అనే విషయం నీకు వానికి (బౌద్ధునికి) కూడ తుల్యమే
కదా? (ఎదురు ప్రశ్న) నిజమే. విజ్ఞానంలో ప్రతిభాసించడం అనేది నీకు (భేదాభేదవాదికి)
వానికి (బౌద్ధునికి) కూడ సమానమే గాన నీ దర్శనం విజ్ఞానవాదమే ఎందుకు కాదు?

(అశంక) ప్రతిభాస్యత్వం ఉన్నా కూడ సత్యము, మిథ్య అనే విభాగం ఉంది కదా అన్నట్లయితే (సమాధానం) మిథ్యా అయినా కూడ అర్థక్రియాసత్త్వం, అసత్త్వం అనే విభాగం ఉండనే ఉంది. కల్పితమైతే ఈ విభాగం సిద్ధించదు అని అంటే ప్రతిభాస్యం అయినా కూడ సత్యమిథ్యావిభాగసిద్ధి కుదరదు. ఈ విభాగం కనబడుతున్నది కదా అని అంటే - ఆ విభాగదర్శనం నా విషయంలో మాత్రం ఎందుకు ఉండదు? ఘటాదుల మిథ్యాత్వం అప్రసిద్ధం అన్నట్లయితే ప్రతిభాస్యంయొక్క సత్యత్వం కూడ అసిద్ధమే. శుక్తిరజత - ఘటాల మధ్య అర్థక్రియలు ఉండడం లేకపోవడం అనే సత్త్వాసత్త్వాల రూపమైన భేదం కనబడుచున్నది. మాయ కూడ ప్రీతిద్వేషాదులకు కారణం అవడం కనబడుచున్నది. దేవాసురసంగ్రామాదులలో మాయానిర్మితాలైన శస్త్రవిశేషాలు దహనం, భేదనం, భేదనం మొదలైన పనులకు హేతువులుగా ఉండడం ఎంటున్నాం కదా? ఇంక అతి ప్రసంగం చాలును”.

పైన ఉదహరించిన వాక్యాలలో కొన్ని తత్తత్ప్రధాంతాలకు సంబంధించిన అంశాలు బాగా వివరిస్తే కాని అర్థం కావు. అయితే అది గ్రంథవిస్తరకారి అవుతుంది; ప్రస్తుతానికి ఉపయుక్తం కూడ కాదు. ఈషత్సామ్యమాత్రంచేత సిద్ధాంతసాంకర్యాక్షేపం అజ్ఞానవిలసితమే అని చెప్పడానికి మాత్రమే ఆ విద్యద్వరేణ్యుని వాక్యాలను ఉదాహరించడం జరిగింది.

ఈ మధ్య కొందరు మేధావులు భారతదేశంలోని భక్తి సంప్రదాయానికి మూలం క్రైస్తవ-మహమ్మదీయమతాలనీ, అందులోనూ వైష్ణవమతంలోని ప్రపత్తి ఇస్లాం మీద ఆధారపడినదనీ, అద్వైతవేదాంతానికి మూలం సూఫీసిద్ధాంతం అనీ ప్రచారం ప్రారంభించారు. మన సెక్యులర్ నాయకులు తమ ఉపన్యాసాలలో, ఇతర మతస్థులను నంతోషపెట్టడం కొరకు, ఈవాదాలను ధ్రువీకరిస్తున్నారు. శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల విషయంలో చేసే ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధత్వప్రచారం ఇలాంటిదే.

శ్రీ శంకరభగవత్పాదుల భాష్యం కొన్ని చోట్ల సూత్రాక్షరానుగుణంగా లేదని కొందరు ఆక్షేపిస్తుంటారు. ఆ ఆక్షేపం అచింతితరమణీయం. సూత్రకారు డెక్కడైనా ఒక విధంగా చెప్పవలసిన విషయాన్ని మరొక విధంగా చెప్పినప్పుడు దానిని

సరిదిద్దవలసిన బాధ్యత భాష్యకారునిది. అలాంటి శక్తి ఉన్న వారే మేం భాష్యం వ్రాస్తామని ముందుకు రావాలి. వ్యాకరణంలో నైతే “యథోత్తరం మునీనాం ప్రామాణ్యమ్” అని అత్యధికప్రామాణ్యం భాష్యకారవచనానికే అని నిర్ణయం చేసి ఉన్నారు. పై ఆక్షేపం చేసేవారు ఆనందమయాధికరణాదుల్ని ఉదాహరణంగా చూపుతుంటారు. నిజానికి అక్కడ సూత్రకారుడు సూత్రరచన మరొక విధంగా చేసిఉండా లనే చెప్పాలి. శ్రుతిలోని ఆ ఘట్టంలో ఎక్కడ చూచినా ఆనందశబ్దంయొక్క అభ్యాసమే ఉంది కాని ఆనందమయశబ్దాభ్యాసం లేదు. అలాంటప్పుడు ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ అని సూత్రించడంలో ఔచిత్యం ఏ ముంది? అందుచేతనే శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు అక్కడ నున్న పరిస్థితిని చక్కచేశారు. అది వారి నైపుణ్యం. దానికి అభినందించడానికి బదులు నిందించడం పక్షపాతదృష్టినే సూచిస్తుంది. జైమినీయప్రథమసూత్రాన్ని వ్యాఖ్యానిస్తూ శ్రీ శబరస్వామి-

“లోకే యేష్వర్థేషు ప్రసిద్ధాని పదాని తాని సతి సంభవే తదర్థాన్వేష సూత్రేష్యిత్యవగస్తవ్యమ్, నాధ్యాహారాదిభిరేషాం పరికల్పనీయోఽర్థః పరిభాషితవ్యో వా. ఏవం వేదవాక్యాన్వేషైభిర్వ్యాఖ్యానై. ఇతరథా వేదవాక్యాని వ్యాఖ్యేయాని స్వపదార్థాశ్చ వ్యాఖ్యేయా ఇతి ప్రయత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత”.

“లోకంలో ఏ పదాలకి ఏ అర్థాలు ప్రసిద్ధాలో ఆ అర్థాలే సూత్రాలలోని పదాలకు కూడ గ్రహించాలి. అంతేనే కాని అధ్యాహారాదులచేత గాని, పరిభాషికంగా గాని క్రొత్త క్రొత్త అర్థాలు చెప్పకూడదు. (అనగా సూత్రాలు ఆ విధంగా రచించగూడదు). అలాగైతే వేదానికి అర్థం చెప్పడం కోసం బయలుదేరిన సూత్రాలకు కూడ వ్యాఖ్యానం వ్రాయవలసి ఉండడంచేత ప్రయత్నగౌరవం ఏర్పడుతుంది” అని అంటారు.

ఈ ఘట్టంలో వార్తికకారులైన కుమారిలభట్టు- “ఎక్కడైనా వైదికవాక్యానికి, జైమినీయసూత్రానికి విరోధం వచ్చినప్పుడు, పైకి ఏ అర్థం (సూత్రార్థం) కనబడుతుందో, ఆ అర్థం కుదరనప్పుడు, అధ్యాహారాదులచేత సూత్రానికి అర్థం మార్చి చెప్పుకోవాలి గాని వైదికవాక్యంయొక్క అర్థం మాత్రం మార్చకూడదు. రెండు వైదికవాక్యాలకు విరోధం వచ్చినప్పుడే బలాబాలాలను పరిశీలించి ఒక వాక్యంయొక్క అర్థాన్ని అధ్యాహారాదుల

ద్వారా మార్పుకొనవచ్చును” అని అంటారు.

“వైదికం జైమినీయం చ యత్ర వాక్యం విరుధ్యతే.,

యథాశ్రుతగృహీతేఽర్థే తత్రేదముపదిశ్యతే.

అధ్యాహారాదిభిః సూత్రం, వైదికం తు యథాశ్రుతం,

నేయం; విరోధేఽన్యోన్యస్య వైదికానాం భవన్తు తే”

దీనికి కారణం స్వప్రమే. మీమాంసాద్వయసంప్రదాయం ప్రకారం స్మృతి శ్రుతికి విరుద్ధంగా ఉండనంతవరకే ప్రమాణం. జైమినీసూత్రాదులు స్మృతులు. వైదికవాక్యంతో వీటికి విరోధం వస్తే స్మృతిని పరిత్యజించడం కాని, అన్యథాకరణం కాని చేయవలసిందే. అందుచేత శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు ఆనందమయాధికరణాదులలో చేసినది సంప్రదాయానుగుణమే కాని తద్విరుద్ధం కాదు.

నిజానికి (కొందరు పెద్దలకు అంగీకార్యం కాకపోవచ్చు) అస్పష్టార్థత్వానికి ప్రథమోదాహరణం బ్రహ్మసూత్రాలు. కొన్ని సూత్రాలకు ఆ అర్థాలు ఎలా చెప్పకలిగారో భాష్యకారులకే తెలియాలి. అందుచేతనే మధుసూదనసరస్వతి - “ఇన్ని సూత్రాలు చేతిలో ఉన్నా కూడ విషయాన్ని బాగా కట్టజాలకపోయాడు సూత్రకారుడు; అందుచేత ఆయనకు నమస్కరించను. సూత్రాలు (త్రాళ్లు అని రెండవ అర్థం) లేకుండానే విషయాన్ని చక్కగా బంధించకలిగిన శ్రీ శంకరభగవత్పాదులకు, సురేశ్వరాచార్యులవారికి నమస్కరిస్తున్నాను” అంటారు.

న స్తైమి తం వ్యాసమశేషమర్థం నమ్యజ్ న సూత్రైరపి యో బబన్ధ,

వివాపి తైః సంగ్రధితాభిలార్థం తం శంకరం నౌమి సురేశ్వరం చ”.

(సిద్ధాంతతత్త్వబిందువు. చివరి శ్లోకాలలో)

శ్రీ శంకరభగవత్పాదవిరచితనూత్రభాష్యానికి ఆంధ్రభాషలో వ్యాఖ్యానంపానువాదం రచించడానికి అస్మాదృశులు పూన్కొనడం సాహసమే. అక్కడక్కడ ఉన్న అధికారి చింతాదులు చూస్తూంటే అసలు మనకీ శాస్త్రం దగ్గరికి వెళ్లే అధికారం కాని, అర్హత కాని ఉన్నదా అని సందేహం కలుగుతూంటుంది. ఏమైనా, ఈ అధికారానధికారవిచారా లేవీ తెలియని కౌమారదశలోనే ప్రాతఃస్మరణీయులైన మా గురువుగారు శ్రీ కొంపెల్ల నుబ్బరాయశాస్త్రిగారి ప్రోత్సాహనంచేత

మద్రాసు సంస్కృత కళాశాలలో వేదాంతశిరోమణికర్తవ్యలో పరమపావనమూర్తులైన ఉద్ధండపండితులవద్ద వేదాంత శాస్త్రాద్యయనం చేయడం జరిగింది. ప్రేరకగురువుల అజ్ఞ, బోధకగురువుల అనుగ్రహం - ఈ రెండు అధికారాన్ని కూడ సమకూర్చి పెట్టాయేమో అని అప్పు డప్పుడు అనిపిస్తూంటుంది. “ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి” అని కదా అభియుక్తోక్తి?

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యానికి తెలుగులో వ్యాఖ్యానరూపానువాదం రచిస్తే బాగుంటుంది దని మూడు నాలుగు సంవత్సరాల క్రితం మా తమ్ముడు శ్రీకృష్ణమూర్తి అన్నాడు. తరవాత కొంతకాలానికి మాన్యన్యామూర్తులు శ్రీ పమిడిఘంటం కోదండరామయ్యగారు కూడ అదే మాట అన్నారు. ఏమైనా మనస్సు అటు వైపు వెళ్లలేదు. ఆ పని ప్రారంభించి పూర్తిచేయగలమా అనే సందేహం మొదటి కారణం; ఎవరో మంచి పండితులు పూర్వం రచించి ఉన్నారని వినడం రెండవ కారణం. ఈ కాలంలో ఇలాంటి గ్రంథాలు చదివే వాళ్లెవరుంటారు అనే భావం మూడవ కారణం. అందుచేత మనస్సు ఈ కార్యం వైపు వెళ్లలేదు. అయితే 10.1.1999 తేదీన నేను ఢిల్లీలోని లాల్ బహదూర్ శాస్త్రి సంస్కృతవిద్యాపీఠం (సంస్కృతవిశ్వవిద్యాలయం) వారు ఇచ్చిన మహామహాపాఠ్యాయ ఉపాధిని గ్రహించి హైదరాబాదు తిరిగివచ్చే సరికి విద్యాశ్రద్ధలుపులైన శ్రీ కే. అరవిందరావు గారు I.P.S., I.G. Police, డాక్టర్ ఎమ్. వి. ఆర్. శర్మగారు మొదలైన కొందరు అస్మిన్నిత-బాంధవులు, కుటుంబసభ్యులు విమానాశ్రయం వద్ద గొప్పగా స్వాగతం ఏర్పాటు చేసి, ఊరేగింపు కాకపోయినా అంత పని చేసి మా ఇంటికి తీసుకొనివచ్చారు. నేను ఇంకా ఇంట్లో ప్రవేశిస్తూండగా డా. శర్మగారు “మీరు ఏవేవో గ్రంథాలు వ్రాశారు; ప్రస్థానత్రయానికి కూడ అంధ్రానువాదం చేయ్యా లని నా కోరికే కాకుండా నా మిత్రుల కోరిక కూడ” అని అన్నారు. ఆయన గొప్ప మనోవిజ్ఞాననిపుణులైన భిషగ్వరులు. ఆ సమయంలో ఆయన ఆ అభిప్రాయం వెలిబుచ్చడంతో కనీసం సూత్రభాష్యానికైనా వ్యాఖ్య వ్రాద్దాం అని నిర్ణయించుకొన్నాను. వీరి, అనగా మా సోదరుడు, శ్రీ కోదండరామయ్యగారు, శ్రీ శర్మగారు - వీరందరి సంకల్పం ఈ రూపంలో ఆవిర్భవించింది. వారి సంకల్పం ఉత్తమమైనది గాన అది రూపుద్దిద్దుకొనగా ఆవిర్భవించిన ఈ అక్షరరూపం కూడ తాదృశమే అని భావించవచ్చును. ఏమైనా లోపాలుంటే అవి మధ్యనున్న నా లోపాలు.

వాటిని సహృదయలు సరిదిద్దుకొంటా రని నా విశ్వాసం. ఇది నేను వ్రాస్తున్నానని తెలియగానే శ్రీ కోదండరామయ్యగారు చాల సంతోషించి దీన్ని మన అర్చవిజ్ఞానప్రస్థుద్వారా ప్రచురించుదాం. మరెవరికీ మాట ఇవ్వకండి అని దీని ప్రచురణ విషయంలో నా కెప్పుడో మాట ఇచ్చి ఉన్నారు. వారి సౌహార్దానికి, సౌజన్యానికి నేను చాల కృతజ్ఞుడను.

దీనిలో అనునరించిన వ్యాఖ్యానువాదవద్ధతి: (1) అనువాదం శక్యమైనంతవరకు మూలానుసారంగానే ఉండే టట్లు ప్రయత్నం చేయబడింది (2) కొన్ని చోట్ల వాక్యం భావం బ్రాకెట్లలో విశదీకరించబడింది (3) ఇంకా విస్తృతవివేచనం అవసరమైన చోట్ల వి. అని ప్రారంభించి విశేషాంశాలు వివరించబడినవి. (4) మూలంలో ఉదాహరించిన శ్రుతి వాక్యాలను మళ్ళీ వ్యాఖ్యానంలో ఇవ్వకుండా వాటి ఆద్యంతాలు ఇచ్చి వాటి అనువాదం ఇవ్వబడింది. (5) ఒకే శ్రుతి వాక్యం మళ్ళీ వచ్చినప్పుడు దానికి అనువాదం ఇవ్వబడలేదు. (6) మూలంలో సాధారణంగా పూర్వపక్షం లేదా ఆశంక 'నను' తో ప్రారంభించి 'చేత్' తో ముగుస్తుంది. దాని సమాధానం 'ఉచ్యతే' లేదా 'అత్రోచ్యతే' 'అత్ర వదామః' ఇత్యాదిశబ్దాలతో ప్రారంభం అవుతుంది (7) అనువాదంలో పూర్వపక్షానికి లేదా ఆశంకకు ప్రారంభంలో "ప్రశ్న" లేదా 'ఆశంక' అని బ్రాకెట్లలో ఇవ్వబడింది. సమాధానానికి ముందు 'సమాధానం' అని బ్రాకెట్లలో ఇవ్వబడింది. (8) కొన్ని చోట్ల ఇది ప్రశ్నవాక్యం అనీ ఇది సమాధానం చెప్పే వాక్యం అనీ స్పష్టంగా తెలిసే చోట్ల బ్రాకెట్లలో ఏమీ ఇవ్వలేదు. వాక్యస్వరూపాన్ని పట్టియే తెలుస్తుంది. (9) కొన్ని చోట్ల పూర్వపక్షం లేదా ఆశంక 'అథాపి స్యాత్' అని ప్రారంభం అవుతుంది. దాని తరవాత వచ్చిన రెండు మూడు వాక్యాలను ఏకవాక్యంగా, ఒకే భావం చెప్పేవిగా గ్రహించి "ఇలా ఈ వాక్యాలలో చెప్పినట్లు పూర్వపక్షి అనవచ్చును" అని ఆ మొత్తానికి అర్థం. (10) కొన్ని చోట్ల 'స్యాదేతత్' అనే మాటలతో ప్రారంభించినప్పుడు కూడ పై విధంగానే అర్థం చేసుకోవాలి. కాని మేం చదువుకునే రోజుల్లో 'స్యాదేతత్', అనే దానితో ప్రారంభం అయితే పూర్వపక్షం అని కొండగుర్తు పెట్టుకొనేవాళ్లం. అందుచేత 'స్యాదేతత్' అనేదానిని రాబోయే వాక్యాలతో కలుపకుండా "ఇది ఇలా ఉండుగాక"; ఉండనీ" అని అర్థం చెప్పుకొనే వాళ్లం. అందంతా స్వీయమైన ఊహమాత్రమే. గురువులు చెప్పినది కాదు. అందుచేత చాలవరకు ఆ అర్థంలో

అనువాదం చేయడం జరిగింది. కాని దీనికి కూడ "అథాపి స్యాత్" అనే పదాలకు చెప్పిన అన్వయం, అర్థం, చెపితేనే, బాగుంటుందని ప్రింటు అవుతూండగా తోచింది. ఈ విషయం గమనించాలి. (11) సూత్రభాష్యానికి ఎన్నో వ్యాఖ్యానాలున్నాయి. వాటిలో ఎన్నో విషయాల చర్చ ఉంది. ఆ విషయాలన్నీ ఈ గ్రంథంలో చేరిస్తే చాల పెద్ద దైపోతుంది. అవన్నీ చేర్చడానికి తగిన సామర్థ్యం కూడ ఉండాలి. భాష్యంలోని విషయాన్ని ముందుగా తెలుసుకోవాలనుకొనే వాళ్లకు కూడ అది అలసట కలిగిస్తుంది ఈ అనువాదం సంస్కృతపండితులను మనస్సులో పెట్టుకొని రచించినది కాదు. వారు ఎలాగా వండితులే; ఇలాంటి వాటితో వారికి వని లేదు. చాలమంది ఆధునికవిద్యాప్రవీణులు ఈ గ్రంథాలలో ఏమున్నదో తెలుసుకొనవలె ననే అత్యధికమైన ఆసక్తితో ఉన్నారు. అలాంటివారి ఉపయోగంకొరకే ఇది రచింపబడింది. అలాంటి వారిలోని వందమందిలో ఏ పదిమందికి ఈ గ్రంథం ఉపకరించినా మా ప్రయత్నం సఫలం అయినట్లే. అన్నింటికంటే ఎక్కువ - దాదాపు ఒక సంవత్సరం పాటు, వ్రాయడం, పునఃపరిశీలనం, రెండు పర్యాయాలు ప్రాగ్రూపాలు (ప్రూఫ్లు) చూడడం అనే కార్యంలో నిరంతరం వ్యాపృతుడనై ఉంటూ ఎప్పుడో యాభై సంవత్సరాల క్రితం చదువుకొన్న గ్రంథాన్ని నిరంతరమననం చేసే అవకాశం లభించినందుకు నిజానికి అందరికంటే లాభం పొందినవాడను నేనే అని సంతోషిస్తున్నాను. ఈ ప్రస్తావనను శ్రీ కుమారిలభట్టు శ్లోకంతో ముగిస్తున్నాను-

"న చాత్రతీవ కర్తవ్యం దోషదృష్టిపరం మనః
దోషో హ్యవిద్యమానోఽపి తచ్చిత్తనాం ప్రకాశతే".

హైదరాబాదు

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు

10.3.2000

సంక్షిప్తపదసూచి

ఈ.ఉ.	ఈశావాస్యోపనిషత్తు	బ్ర.బిం.	బ్రహ్మబిందూపనిషత్తు
ఋ.సం.	ఋక్సంహిత	బ్ర.సూ.	బ్రహ్మసూత్రం
ఐ.తి	ఐతరేయారణ్యకం	భ.గీ.	భగవద్గీత
ఐ.ఉ.	ఐతరేయోపనిషత్తు	మ.భా.	మహాభారతం
కే.ఉ.	కేనోపనిషత్తు	మ.స్మృ.	మనుస్మృతి
కౌషీ.	కౌషీతక బ్రాహ్మణం	మా.ఉ.	మాండుక్యోపనిషత్తు
గౌ.కా.	గౌడపాదకారికా	మా.కా.	మాండుక్యకారిక
ఛా.ఉ.	ఛాందోగ్యోపనిషత్తు	ము.ఉ.	ముండకోపనిషత్తు
జాబా.	జాబాలోపనిషత్తు	మై.ఉ.	మైత్రాయణీయోపనిషత్తు
జై.సూ.	జైమినిసూత్రం	యజు.	యజుర్వేదం
తాం.బ్రా	తాండ్యబ్రాహ్మణం	యా.స్మృ.	యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి
తై.బ్రా	తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం	యో.సూ	యోగసూత్రం
ధ.సూ.	ధర్మసూత్రం	వ.ఉ.	వరాహోపనిషత్తు
నారా.	నారాయణం	వై.సూ.	వైశేషికసూత్రం
న్యాయ.సూ.	న్యాయసూత్రం	శ.బ్రా.	శతపథబ్రాహ్మణం
పా.సూ.	పాణినిసూత్రం	శ్వే.ఉ.	శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు
పురాణవా.	పురాణవాక్యం	షడ్వింశ.బ్రా.	షడ్వింశబ్రాహ్మణం
పైడిరహ.బ్రా.	పైడిరహస్యబ్రాహ్మణం	సాం.కా.	సాంఖ్యకారిక
ప్ర.ఉ.	ప్రశ్నోపనిషత్తు	స్మృ.	స్మృతి
బృ.ఉ.	బృహదారణ్యకోపనిషత్తు		

శ్రీ మద్బ్రహ్మసూత్రభాష్యస్థాధికరణ సూచీ (ప్రథమ భాగే)

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

1. జిజ్ఞాసాధికరణమ్	1
2. జన్మాద్యధికరణమ్	35
3. శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్	46
4. సమన్వయాధికరణమ్	50
5. ఈక్షత్యధికరణం	100
6. అనందమయాధికరణమ్	127
7. అన్తరధికరణమ్	151
8. అకాశాధికరణమ్	161
9. ప్రాణాధికరణమ్	166
10. జ్యోతిశ్చరణాధికరణమ్	171
11. ప్రతర్థనాధికరణమ్	191

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

12. సర్వప్రసిద్ధాధికరణమ్	208
13. అత్త్రధికరణమ్	224
14. గుహాధికరణమ్	227

15. అన్తరాధికరణమ్	237
16. అన్తర్యామ్యకరణమ్	248
17. అదృశ్యత్వాధికరణమ్	256
18. వైశ్యానరాధికరణమ్	268
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
19. ద్యుభ్యాద్యధికరణమ్	286
20. భూమాధికరణమ్	300
21. అక్షరాధికరణమ్	311
22. ఈక్షతికర్మాధికరణమ్	315
23. దహరాధికరణమ్	320
24. అనుకృత్యధికరణమ్	346
25. ప్రమితాధికరణమ్	352
26. దేవతాధికరణమ్	356
27. అపశుద్రాధికరణమ్	400
28. కమ్పనాధికరణమ్	409
29. జ్యోతిరధికరణమ్	414
30. అర్థానరత్వవ్యవదేశాధికరణమ్	416
31. నుమమ్యుక్త్యాన్త్యధికరణమ్	418

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

32. అనుమానికాధికరణమ్	423
33. చమసాధికరణమ్	450
34. ననంభ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్	456
35. కారణత్వాధికరణమ్	467
36. బాలాక్యాధికరణమ్	477
37. వాక్యాన్వయాధికరణమ్	486
38. ప్రకృత్యాధికరణమ్	
39. సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్	509

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

40. స్పృత్యాధికరణమ్	511
41. యోగప్రత్యుక్త్యాధికరణమ్	521
42. న విలక్షణత్వాధికరణమ్	524
43. శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్	550
44. భోక్తృపత్త్యాధికరణమ్	552
45. ఆరంభణాధికరణమ్	554
46. ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్	586

47. ఉపపసంహరదర్శనా

ధికరణమ్ 593

48. కృత్స్నప్రసక్త్యాధికరణమ్ 597

49. సర్వోపేతాధికరణమ్ 606

50. నప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ 608

51. వైషమ్యనైర్భూత్యాధికరణమ్ 611

52. సర్వధర్మోపపత్త్యాధికరణమ్ 618

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

53. రచనానాపపత్త్యాధికరణమ్ 620

54. మహాద్ధీర్ఘాధికరణమ్ 649

55. పరమాణుజగదకారణత్వా
ధికరణమ్ 663

56. సముదాయాధికరణమ్ 692

57. అభవాధికరణమ్ 726

58. ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్ 748

59. పత్యాధికరణమ్ 760

60. ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్ 769

భాష్యపాఠాఠమృ పఠనీయః శాన్తిపాఠః

ఓమ్ శం నో మిత్రః శం వరుణః, శం నో భవత్వర్యమా, శం న ఇన్ద్రో
బృహస్పతిః, శం నో విష్ణురురుక్రమః, నమో బ్రహ్మణే. నమస్తే వాయో.
త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి. త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిష్యామి. ఋతం
వదిష్యామి. సత్యం వదిష్యామి. తన్మామవతు. తద్వక్తారమవతు. అవతు
మామ్. అవతు వక్తారమ్.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

సహ నావవతు, సహ నౌ భునక్తు, సహ వీర్యం కరవావహై, తేజస్వి
నావధీతమస్తు, మా విద్విషావహై.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

యశ్చన్దసామృషభో విశ్వరూపః, చన్దోభ్యోఽధ్యమృతాత్సంబభూవ,
స మేన్ద్రో మేధయా స్పృణోతు. అమృతస్య దేవ ధారణో భూయాసమ్.
శరీరం మే విచర్షణమ్. జిహ్వో మే మధుమత్తమా. కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రవమ్.
బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః. శ్రుతం మే గోపాయ.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

అహం వృక్షస్య రేరివా. కీర్తిః పృష్ఠం గిరేరివ. ఊర్ధ్వపవిత్రో వాజినీవ
స్వమృతమస్మి. ద్రవిణగ్ం నవర్చసమ్. సుమేధా అమృతోక్షితః. ఇతి
త్రిశజ్జ్నేర్వేదానువచనమ్

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

భద్రం కర్ణేభిః శృణుయామ దేవాః. భద్రం పశ్యేమాక్షభిర్యజత్రాః.
స్థిరైరజ్జ్గై స్తుష్టువాగ్ంసస్తనూభిః, వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః. స్వస్తి న
ఇన్ద్రో వృద్ధశ్రవాః. స్వస్తి నః పూషా విశ్వవేదాః. స్వస్తి నస్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః
స్వస్తి నో బృహస్పతిర్దధాతు.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే. పూర్ణస్య
పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

ఆప్యాయంతు మమాజ్ఞాని వాక్ ప్రాణశ్చక్షుః శ్రోత్రమథో
బలమిన్ద్రియాణి చ సర్వాణి. సర్వం బ్రహ్మపనిషదం మాహం బ్రహ్మ
నిరాకుర్యాం మా మా బ్రహ్మ నిరాకరోదనిరాకరణమస్త్యనిరాకరణం మేఽస్తు.
తదాత్మని నిరతే య ఉపనిషత్సు ధర్మాస్తే మయి నస్తు తే మయి సస్తు.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

వాజ్మే మనసి ప్రతిష్ఠితా. మనో మే వాచి ప్రతిష్ఠితమ్. ఆవిరావీర్మ
ఏధి. వేదస్య మ ఆణీస్థః. శ్రుతం మే మా ప్రహసీః. అనేనాధీతేన,
అహోరాత్రాన్సందధామి. ఋతం వదిష్యామి. సత్యం వదిష్యామి.
తన్మామవతు. తద్వక్తారమవతు. అవతు మామ్. అవతు
వకారమవతువక్తారమ్.

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

భద్రం నోఽపి వాతయ మనః

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై
తగ్గంహ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం, ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే

ఓం శాన్తిః శాన్తిః శాన్తిః

ఓం నమో బ్రహ్మదిభ్యో బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదాయకర్షభ్యో

వంశర్షిభ్యో మహద్భ్యో నమో గురుభ్యః.

సర్వోపప్లవరహితః ప్రజ్ఞానఘనః ప్రత్యగర్థో బ్రహ్మైవాహమస్మి.

నారాయణం పద్మభువం వసిష్ఠం

శక్తిం చ తత్పుత్రపరాశరం చ,
వ్యాసం శుకం గౌడపదం మహాంతం

గోవిందయోగీంద్రమథాస్య శిష్యమ్.

శ్రీ శంకరాచార్యమథాస్య పద్మ

పాదం చ హస్తామలకం చ శిష్యమ్,

తం త్రోటకం వార్తకకారమన్యా

నస్మద్గురున్ సంతతమానతోఽస్మి.

2

శ్రుతిస్మృతిపురాణానామాలయం కరుణాలయమ్,

నమామి భగవత్పాదం శంకరం లోకశంకరమ్.

3

శంకరం శంకరాచార్యం కేశవం బాదరాయణమ్,

సూత్రభాషత్యకృతౌ వందే భగవంతా పునః పునః

4

ఈశ్వరో గురురాత్మేతి మూర్తిభేదవిభాగినే,

వ్యోమవద్వ్యాప్తదేహాయ దక్షిణామూర్తయే నమః.

5

అనధ్యయనపూర్వదినే పారాంతరవ్యశాన్తిమజ్జలపారః

అశుభాని నిరాచష్టే తనోతి శుభసంతతిమ్,

సప్తతిమాత్రేణ యత్పుంసాం బ్రహ్మ తన్మజ్జలం పరమ్.

1

అతికల్యాణరూపత్వాన్నిత్యకల్యాణసంశ్రయాత్,

స్మర్తృణాం వరదత్వాచ్చ బ్రహ్మ తన్మజ్జలం విదుః.

2

ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా,

కణ్ఠం భిత్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాజ్జలికావుభౌ.

3

ఓమ్ అథ; ఓమ్ అథ; ఓమ్ అథ;

దక్షిణమూర్తిస్తోత్రమ్

- మౌనవ్యాఖ్యాప్రకటితపరబ్రహ్మతత్త్వం యువానం
 వర్తిష్టాన్తేవసదృషిగణైరావృతం బ్రహ్మనిష్ఠైః,
 అచార్యేంద్రం కరకలితచిన్ముదమానన్దమూర్తిం
 స్వాత్మారామం ముదితవదనం దక్షిణమూర్తిమీడే.
 విశ్వం దర్పణదృశ్యమాననగరీతుల్యం నిజాన్తర్గతం
 పశ్యన్నాత్మని మాయమా బహిరివోద్భూతం యథా నిద్రయా,
 యస్సాక్షాత్కురుతే ప్రభోధసమయే స్వాత్మానమేవాద్వయం
 తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణమూర్తయే. 1
- బీజస్యాన్తరీవాఙ్మూర్ జగదిదం ప్రాజ్ఞీర్వికల్పం పున
 ర్మాయాకల్పితదేశకాలకలనావైచిత్ర్యచిత్రీకృతమ్,
 మాయావీవ విజృంభయత్యపి మహాయోగీవ యః స్వేచ్ఛయా
 తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణమూర్తయే. 2
- యస్యైవ స్ఫురణం సదాత్మకమసత్కల్పార్థగం భాసతే
 సాక్షాత్తత్త్వమసీతి వేదవచసా యో బోధయత్యాశ్రితాన్,
 యత్సాక్షాత్కరణాద్భవేన్న పునరావృత్తిర్భవామ్భోనిధౌ
 తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణమూర్తయే. 3
- నానాచ్ఛిద్రఘటోదరస్థితమహాదీపప్రభాభాస్వరం
 జ్ఞానం యస్య తు చక్షురాదికరణద్వారా బహిః స్పృశతే,
 జానామీతి తమేవ భాన్తమనుభాత్యేతత్సమస్తం జగ
 త్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణమూర్తయే. 4
- దేహం ప్రాణమపీష్టియాణ్యపి చలాం బుద్ధిం చ శూన్యం విదుః
 స్త్రీబాలాన్దజడోపమాస్వహమితి భ్రాంతా భృశం వాదినః,
 మాయాశక్తివిలాసకల్పితమహావ్యామోహసంహారిణే
 తస్మైశ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణమూర్తయే. 5
- రాహుగ్రస్తదివాకరేన్ద్రసదృశో మాయాసమాచ్ఛాదనా
 త్సన్నాతః కరణోపసంహరణతో యో భూత్సుషుప్తః పుమాన్,
 ప్రాగస్వాప్నమితి ప్రభోధసమయే యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే
 తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణమూర్తయే 6

బాల్యాదిష్వపి జాగ్రదాదిమ తథా సర్వాస్వవస్థాస్వపి
 వ్యావృత్తాస్వనువర్తమానమహమిత్యంతః స్ఫురంతం సదా,
 స్వాత్మానం ప్రకటీకరోతి భజతాం యో భద్రయా ముద్రయా
 తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీదక్షిణామూర్తయే. 7
 విశ్వం పశ్యతి కార్యకారణతయా స్వస్వామిసంబంధతః
 శిష్యాచార్యతయా తదైవ పితృపుత్రాద్యాత్మనాభేదతః,
 స్వప్న జాగ్రతి వా య ఏష పురుషో మాయాపరిభ్రామిత
 స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే. 8
 భూరమృణాస్యనిలోఽనలోఽమృరమహర్నాథో హిమాంశుః పుమా
 నిత్యాభాతి చరాచరాత్మకమిదం యస్యైవ మూర్త్యుష్టకమ్,
 నాన్యత్కించన విద్యతే విమృశతాం యస్మాత్పరస్మాద్విభో
 స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ దక్షిణామూర్తయే. 9
 సర్వాత్మత్వమితి స్ఫుటీకృతమిదం యస్మాదముష్మింస్తవే
 తేనాస్య శ్రవణాత్తదర్థమననాద్ధ్యానాచ్చ సంకీర్తనాత్,
 సర్వాత్మత్వమహావిభూతిసహితం స్యాదీశ్వరత్వం స్వతః
 సిద్ధ్యేత్తత్పునరష్టదా పరిణతం చైశ్వర్యమవ్యాహతమ్. 10
 వటవిటపిసమీపే భూమిభాగే నిషణ్ణం
 సకలమునిజనానాం జ్ఞానదాతారమారాత్,
 త్రిభువనగురుమీశం దక్షిణామూర్తిదైవం
 జననమరణదుఃఖచ్ఛేదదక్షం నమామి. 11

చిత్రం వటతరోర్మూలే వృద్ధాః శిష్యా గురుర్యువా,
 గురోస్తు మౌనం వ్యాఖ్యానం శిష్యాస్తు చ్ఛిన్నసంశయాః. 1

ఓం నమః ప్రణవార్థాయ శుద్ధజ్ఞానైకమూర్తయే,
 నిర్మలాయ ప్రశాంతాయ దక్షిణామూర్తయే నమః. 2

అఙ్గుష్ఠతర్జనీయోగముద్రావ్యాజేన దేహినామ్,
 శ్రుత్యర్థం బ్రహ్మజీవైక్యం దర్శయన్తోఽవతాచ్ఛివః. 3

ఉపదేశపञ్చకమ్

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతమ్

వేదో నిత్యమధీయతాం తదుదితం. కర్మ స్వనుష్ఠీయతాం
తేనేశస్య విధీయతామపచితిః కామ్యే మతిస్త్యజ్యతామ్।
పాపాః పరిధూయతాం భవసుఖే దోషోఽనుసంధీయతామ్
అత్యేచ్ఛా వ్యవసీయతాం నిజగృహాత్పార్థం వినిర్గమ్యతామ్ ॥ 1

నంగస్సత్సు విధీయతాం భగవతో భక్తిర్బుధాధీయతాం
శాంత్యాదిః పరిచీయతాం దృఢతరం కర్మాశు సంత్యజ్యతామ్।
సద్విద్వానుపసృప్యతామనుదినం తత్పాదుకా సేవ్యతాం
బ్రహ్మైకాక్షరమర్థ్యతాం శ్రుతిశిరోవాక్యం సమాకర్ష్యతామ్॥ 2

వాక్యార్థశ్చ విచార్యతాం శ్రుతిశిరఃపక్షస్సమాశ్రీయతాం
దుస్తర్కాత్సువిరమ్యతాం శ్రుతిమతస్తర్కేఽనుసంధీయతామ్ ।
బ్రహ్మసీమితి విభావ్యతామహరహర్గర్వః పరిత్యజ్యతాం
దేహేఽహంమతిరుజ్ఞ్యతాం బుధజనైర్వాదస్సముత్స్రుజ్యతామ్॥ 3

క్షుద్యాధిశ్చ చికిత్స్యతాం ప్రతిదినం భిక్షౌషధం భుజ్యతాం
స్వాద్వన్నం న తు యాచ్యతాం విధివశాత్ప్రాప్తేన సంతుప్త్యామ్।
శీతోష్ణాది విషహ్యతాం న తు వృథావాక్యం సముచ్ఛార్యతామ్
ఔదాసీన్యమభీప్స్యతాం జనకృపానైష్ఠ్యమముత్స్రుజ్యతామ్॥ 4

ఏకాంతే సుఖమాస్యతాం పరతరే చేతస్సమాధీయతాం
పూర్ణాత్మా సుసమీక్యతాం జగదిదం తద్బాధితం దృశ్యతామ్,
ప్రాక్కర్మ ప్రవిలాప్యతాం చితిబలాన్పాపుత్యైఃశ్చిష్యతాం
ప్రారబ్ధం త్వహ భుజ్యతామథ పరబ్రహ్మత్మనా స్థీయతామ్॥ 5

మొదటి అనుబంధం

బ్రహ్మసూత్రపాఠః

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

- అథాత్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా 1
- జన్మాద్యస్య యతః 2
- శాస్త్రయోనిత్వాత్ 3
- తత్తు సమన్వయాత్ 4
- ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ 5
- గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ 6
- తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ 7
- హేయత్వావచనాచ్చ 8
- స్వాప్యయాత్ 9
- గతిసామాన్యాత్ 10
- శ్రుతత్వాచ్చ 11
- అనన్తమయోఽభ్యాసాత్ 12
- వికారశబ్దాన్నేతి చెన్న ప్రాచుర్యాత్ 13
- తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ 14
- మాస్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే 15
- నేతరోఽనుపపత్తేః 16
- భేదవ్యపదేశాచ్చ 17
- కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా 18
- అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి 19
- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ 20
- భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః 21
- అకాశస్తల్లిజ్ఞాత్ 22
- అత ఏవ ప్రాణః 23

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ 24

చన్దోభిధానాన్నేతి చెన్న తథా

చేతోర్పణనిగదాత్తథాహి దర్శనమ్ 25

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తే

శ్చైనమ్ 26

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నభయస్మిన్నస్య

విరోధాత్ 27

ప్రాణస్తథానుగమాత్ 28

న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చెద

ధ్యాత్మసంబన్ధభూమా హ్యస్మిన్ 29

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో

వామదేవవత్ 30

జీవముఖ్యప్రాణలిజ్ఞాన్నేతి

చేన్నపాసాత్తైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ

తద్యోగాత్ 31

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమ పాదః

సమాప్తః

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ 1

వివక్తితగుణోపపత్తేశ్చ 2

అనుపపత్తేస్తు న శారీరః 3

కర్మకర్తవ్యపదేశాచ్చ 4

శబ్దవిశేషాత్ 5

స్మృతేశ్చ	6	రుషమపి చైన మధీయతే	26
అర్చకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న		అతఏవ న దేవతా భూతం చ	27
నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ	7	సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః	28
సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్	8	అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరధ్యః	29
అత్తా చరాచరగ్రహణాత్	9	అనుస్మృతేర్బాదరిః	30
ప్రకరణాచ్చ	10	సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి	
గుహం ప్రవిష్టావాత్కానౌ హి		దర్శయతి	31
తద్ధర్మనాత్	11	అమనన్తి చైనమస్మిన్	32
విశేషణాచ్చ	12	ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః	
అన్తర ఉపపత్తేః	13	సమాప్తః	
స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ	14	ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ	15	ద్యుభ్యాద్యాయతనం స్యశబ్దాత్	1
శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ	16	ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్	2
అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః	17	నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్	3
అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు		ప్రాణభృచ్చ	4
తద్ధర్మవ్యపదేశాత్	18	భేదవ్యపదేశాత్	5
న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్	19	ప్రకరణాత్	6
శారీరశ్చేభయేఽపి హి		స్థిత్యదనాభ్యాం చ	7
భేదేనైనమధీయతే	20	భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్	8
అద్యశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః	21	ధర్మోపపత్తేశ్చ	9
విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం		అక్షరమమృరాన్తధృతేః	10
చ నేతరౌ	22	సా చ ప్రశాసనాత్	11
రూపాపన్యాసాచ్చ	23	అన్యభావవ్యాప్త్యేశ్చ	12
వైశ్యానరః సాధారణవిశేషాత్	24	ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ప్రః	13
స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి	25	దహర ఉత్తరేభ్యః	14
శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న		గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం	
తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పు		లిఖం చ	15

ధృతేశ్వమహిమ్నోఽస్మి		వణాత్ సూచ్యతే హి	34
స్తువలభ్యైః	16	క్షత్రియత్వావగతేశ్చైతరత్ర చైతరథేన	
ప్రసిద్ధేశ్చ	17	లింగాత్	35
ఇతరపరామర్శాత్ ఇతి		సంస్కారపరామర్శాత్తదభావా	
చేన్నాసంభవాత్	18	భిలాపాచ్చ	36
ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు	19	తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తైః	37
అన్యార్థశ్చ పరామర్శః	20	శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్	
అల్పశ్రుతిరితి చేత్తదుక్తమ్	21	స్మృతేశ్చ	38
అనుకృతేస్తస్య చ	22	కమృనాత్	39
అపి చ స్మర్యతే	23	జ్యోతిర్దర్శనాత్	40
శబ్దాదేవ ప్రమితః	24	అకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యవదేశాత్	41
హృద్యపేక్షా తు		సుషుప్త్యత్కాన్త్యోర్భేదేన	42
మనుష్యాధికారత్వాత్	25	వత్కాదిశబ్దభ్యః	43
తదుపర్యపి బాదరాయణః		ప్రథమాధ్యాస్య తృతీయః పాదః	
సంభవాత్	26	సమాప్తః	
విరోధః కర్మణీతి		ప్రథమాధ్యాస్య చతుర్థః పాదః	
చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్	27	అనుమానికమప్యేకే ప్రామితి చేన్న శరీర	
శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రథవాత్ప్ర		రూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ	1
త్యక్తానుమానాభ్యామ్	28	సూక్ష్మం తు తద్దర్శనాత్	2
అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్	29	తదధీనత్వాదర్థవత్	3
సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవి		జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ	4
రోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ	30	వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి	
మధ్యాదిష్యసంభవాదనధికారం		ప్రకరణాత్	5
జైమినిః	31	త్రయాణామపి చైవముపన్యాసః	
జ్యోతిషి భావాచ్చ	32	ప్రశ్నశ్చ	6
భావం తు బాదరాయణోఽస్మి హి	33	మహద్వచ్చ	7
శుగన్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్ర		చమసవదవిశేషాత్	8

జ్యోతిరుమక్రమా తు తథా		ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా	
హ్యధీయత ఏకే	9	వ్యాఖ్యాతాః	28
కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్యాదివ		ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థపాదః	
దవిరోధః	10	సమాప్తః	
న సంఖ్యోపసంగ్రహోదపి		ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః	
నానాభావాదతిరేకాచ్చ	11	స్పృత్యనవకాశదోషప్రసజ్ఞ ఇతి చేన్నాన్య	
ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్	12	స్పృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్	1
జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే	13	ఇతరేషాం చానుపలభ్యైః	2
కారణత్వేన చాకాశాదిమ		ఏతేన యోగః ప్రతుక్తః	3
యథావ్యపదిష్టోక్తేః	14	న విలక్షణత్వాదన్య తథాత్వం	
సమాకర్షాత్	15	చ శబ్దాత్	4
జగద్వాచిత్యాత్	16	అభిమానివ్యవదేశస్తు	
జీవముఖ్యప్రాణలిక్ష్గాన్నేతి		విశేషానుగతిభ్యామ్	5
చేత్తద్వాన్వ్యాఖ్యాతమ్	17	దృశ్యతే తు	6
అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానా		అసదితి చేన్న	
భ్యామపి చెవమేకే	18	ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్	7
వాక్యాన్యయాత్	19	అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదస	
ప్రతిజ్ఞానిధేర్లిజ్ఞమాశ్మరధ్యః	20	మజ్ఞానమ్	8
ఉత్క్రమిష్యత		న తు దృష్టాన్యభావాత్	9
ఏవంభావాదిత్యోడులోమిః	21	స్వపక్షదోషాచ్చ	10
అవస్థితేరితి కాశకృత్నుః	22	తర్కాప్రతిష్ఠానాదన్యధానుమేయమితి	
ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాను		చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసజ్ఞః	11
పరోధాత్	23	ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహో అపి	
అభిధ్యోపదేశాచ్చ	24	వ్యాఖ్యాతాః	12
సాక్షాచ్ఛేభయామ్నానాత్	25	భోక్తృపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్వాల్లోకవత్	13
ఆత్మకృతేః పరిణామాత్	26	తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః	14
యోనిశ్చ హి గీయతే	27	భావే చోపలభ్యైః	15

సత్త్వాచ్చావరస్య	16	సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ	37
అసద్వ్యవదేశాన్నేతి చేన్న		ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః	
ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్	17	సమాప్తః	
యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ	18	ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః	
పటవచ్చ	19	రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్	1
యథా చ ప్రాణాది	20	ప్రవృత్తేశ్చ	2
ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాది		వయోమ్మువచ్చేత్తత్రాపి	3
దోషప్రసక్తిః	21	వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్	4
అధికం తు భేదనిర్దేశాత్	22	అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్	5
అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః	23	అభ్యుపగమేఽన్యర్థాభావాత్	6
ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న		పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి	7
క్రీరవద్ధి	24	అభీత్వానుపపత్తేశ్చ	8
దేవాదివదపి లోకే	25	అన్యథానుమితౌ జ్ఞశక్తివిరోధాత్	9
కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్ద		విప్రతిషేధాచ్చానమజ్ఞసమ్	10
కోపా వా	26	మహద్దీర్ఘవద్వా హస్వపరిమణ్ణలాభ్యామ్	
శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్	27		11
ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి	28	ఉభయథాపి న కర్మాతస్త	
స్వపక్షదోషాచ్చ	29	దభావః	12
సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్	30	సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ	
వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్	31	సామ్యాదవస్థితేః	13
న ప్రయోజనవత్త్వాత్	32	నిత్యమేవ చ భావాత్	14
లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్	33	రూపాదిమత్వాచ్చ విపర్యయో	
వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా		దర్శనాత్	15
హి దర్శయతి	34	ఉభయథా చ దోషాత్	16
న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానా		అపరిగ్రహాచ్చాత్యస్తమనపేక్షా	17
దిత్వాత్	35	సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి	
ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ	36	తదప్రాప్తిః	18

ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తి		అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా	41
మాత్రనిమిత్తత్వాత్	19	ఉత్పత్త్యసంభవాత్	42
ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్	20	న చ కర్తుః కరణమ్	43
అసతి ప్రతిజ్ఞాపరోధో యోగపద్య		విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః	44
మన్యథా	21	విప్రతిషేధాచ్చ	45
ప్రతినంఖ్యాప్రతినంఖ్యానిరోధాప్రాప్తే		ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదః	
రవిచ్ఛేదాత్	22	సమాప్తః	
ఉభయథా చ దోషాత్	23		
అకాశే చావిశేషాత్	24	ద్వితీయధ్యాన్య తృతీయః పాదః	
అనుస్మృతేశ్చ	25	న వియదక్రతుః	1
నాసతో దృష్టత్వాత్	26	అస్తి తు	2
ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః	27	గౌణ్యసంభవాత్	3
నాభావ ఉపలబ్ధేః	28	శబ్దాచ్చ	4
వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్	29	స్వాచ్ఛైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్	5
న భావోఽనుపలబ్ధేః	30	ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్చజ్ఞేభ్యః	6
క్షణికత్వాచ్చ	31	యావద్వికారం తు విభాగో	
సర్వథానుపపత్తేశ్చ	32	లోకవత్	7
నైకస్మిన్మనంభవాత్	33	ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః	8
ఏవం చాత్మాకార్మ్యమ్	34	అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః	9
న చ పర్యాయాదవ్యవిరోధో		తేజోఽతస్తథాహ్యాహ	10
వికారాదిభ్యః	35	అపః	11
అన్త్యావస్థితేశ్చేభయనిత్యత్వా		పృథివ్యధికారరూపశబ్దాస్తరేభ్యః	12
దవిశేషః	36	తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిజ్ఞాత్మః	13
పత్స్యరసామజ్ఞాస్యాత్	37	విపర్యయేణ తు క్రమోఽత	
సంబన్ధానుపపత్తేశ్చ	38	ఉపపద్యతే చ	14
అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ	39	అన్తరావిజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిజ్ఞాది	
కరణవచ్ఛేన్న భోగాదిభ్యః	40	తి చేన్నావిశేషాత్	15

చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్యవదే		వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం	
చేశ భాత్తస్తద్భావభావిత్వాత్	16	న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః	36
నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాద్యః	17	ఉపలబ్ధివదనియమః	37
జ్ఞోత ఏవ	18	శక్తివిపర్యయాత్	38
ఉత్పాన్తిగత్వాగతీనామ్	19	సమాధ్యభావాచ్చ	39
స్వాత్మనా చోత్తరయోః	20	యథా చ తక్తోభయథా	40
నాణురతద్రుచ్ఛేరితి చేన్నేతరా		పరాత్తు తద్రుచ్ఛేః	41
ధికారాత్	21	కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతి	
స్వకదోన్మానాభ్యాం చ	22	షిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః	42
అపిరోధశ్చన్దనవత్	23	అంశో నానావ్యసదేశాదన్యథా	
ఆవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగ		చాపి దాశ కితవాదిత్యమధీయత	
మాద్భుది హి	24	ఏకే	43
గుణాద్వా లోకవత్	25	మన్త్రవర్ణాచ్చ	44
వ్యతిరెకో గన్ధవత్	26	అపి చ స్మర్యతే	45
తథా చ దర్శయతి	27	ప్రకాశావన్నైవం పరః	46
పృథగుపదేశాత్	28	స్మరన్తి చ	47
తద్గుణసారత్వాత్తు తద్యవదేశః		అనుజ్ఞాపరిహారౌ	
ప్రాజ్ఞవత్	29	దేహసంబన్ధాజ్ఞోతిరాదివత్	48
యావదాత్మభావిత్వాచ్చ		అసన్తతేశ్చావ్యతికరః	49
న దోషస్తదర్శనాత్	30	ఆభాస ఏవ చ	50
పుంస్త్వాదివత్తస్య సతోఽభివ్యక్తి		అదృష్టానియమాత్	51
యోగాత్	31	అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్	52
నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసజ్గోన్యతర		ప్రదేశాతి చేన్నాస్తర్భావాత్	53
నియమో వాన్యథా	32	ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్	33	సమాప్తః	
విహారోపదేశాత్	34	ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః	
ఉపాదానాత్	35	తథా ప్రాణః	1

గోణ్యసంభవాత్	2	సమాప్తః	
తత్ప్రాక్చ్యుతేశ్చ	3	తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః	
తత్పూర్వకత్వాద్వాచః	4	తరంతరప్రతిపత్తే రంహతి సంపరిష్కృతః	
సప్త గతేర్విశేషితత్వాచ్చ	5	ప్రశ్నవతిరూపణాభ్యామ్	1
హస్తాదయన్తు స్థితే ౨ తో నైవమ్	6	త్రాతృకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్	2
అణవశ్చ	7	ప్రాణగతేశ్చ	3
శ్రేష్ఠశ్చ	8	అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న	
న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్	9	భాక్తత్వాత్	4
చక్షురాదివత్తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః	10	ప్రథమే ౨ శ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ	
అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి		హ్యుపపత్తేః	5
దర్శయతి	11	అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం	
పంచావృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే	12	ప్రతీతేః	6
అణుశ్చ	13	భాక్తం వావాత్మవిత్వాత్తథా హి	
జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు		దర్శయతి	7
తదామసనాత్	14	కృతాత్యయే ౨ నుశయవాన్	
ప్రాణవతా శబ్దాత్	15	దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేత	
తస్య చ నిత్యత్వాత్	16	మనేవం చ	8
త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర		చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి	
శ్రేష్ఠాత్	17	కార్షణ్యజినిః	9
భేదశ్రుతేః	18	అనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్	10
వైలక్షణ్యాచ్చ	19	సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు	
నంజ్ఞామూర్తిక్షప్తిస్తు త్రివృత్కుర్యత		బాదరిః	11
-ఉపదేశాత్	20	అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్	12
మాంసాది భౌమం		సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామా	
యథాశబ్దమితరయోశ్చ	21	రోహవరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్	13
వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః	22	స్మరన్తి చ	14
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః		అపి చ సప్త	15

తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాధవిరోధః	16	అతః ప్రబోధోఽస్మాత్	8
విద్యాకర్మణోరితి తు		స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్ద	
ప్రకృతత్వాత్	17	విధిభ్యః	9
న తృతీయే తదోపలభ్యేః	18	ముగ్ధేఽర్థసంపత్తిః పరిశేషాత్	10
స్మర్యతేఽపి చ లోకే	19	న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం	
దర్శనాచ్చ	20	సర్వత్ర హి	11
తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య	21	న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వ	
సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః	22	చనాత్	12
నాతిచిరేణ విశేషాత్	23	అపి చైవమేకే	13
అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాషాత్	24	అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్	14
అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్	25	ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్	15
రేతఃసిగ్గోగోఽథ	26	అహ చ తన్నాతమ్	16
యోనేః శరీరమ్	27	దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే	17
తృతీయాద్యాయే ప్రథమః పాదః		అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్	18
సమాప్తః		అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్	
తృతీయాద్యాయే ద్వితీయః పాదః			19
సంద్యే సృష్టిరాహ హి	1	వృద్ధిహాసభాక్ష్వమన్తర్భావాదు	
నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ	2	భయసామశ్లాస్యాదేవమ్	20
మాయామాత్రం తు కార్త్యే		దర్శనాచ్చ	21
నాభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్	3	ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధితి తత్	
సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః		బ్రవీతి చ భూయః	22
	4	తదవ్యక్తమాహ హి	23
పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తత్		అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమా	
హ్యస్య బన్ధవివర్యయౌ	5	నాభ్యామ్	24
దేహయోగాద్వా సోఽపి	6	ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ	
తదభావో నాదీషు తచ్ఛ్రుతే		కర్మణ్యభ్యాసాత్	25
రాత్మని చ	7	అతోఽనన్తేన తథా హి లిఖమ్	26

ఉభయవ్యపదేశాత్వహి		రాచ్చ సవపచ్చ తన్నియమః	3
కుణ్ణలవత్	27	దర్శయతి చ	4
ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్వాత్	28	ఉవసంహరోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్	5
పూర్వవద్వా	29	సమానే చ	5
ప్రతిషేధాచ్చ	30	అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్	6
పరమతః సేతున్నానసంబంధభేదవ్య			6
పదేశేభ్యః	31	న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయ	7
సామాన్యాత్తు	32	స్వాదివత్	7
బుద్ధ్యర్థః పాదవత్	33	సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి	8
స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్	34	వ్యాప్తేశ్చ సమజ్ఞానమ్	9
ఉపపత్తేశ్చ	35	సర్వాభేదాదన్యత్రమే	10
తథాన్యప్రతిషేధాత్	36	అనన్తాదయః ప్రధానస్య	11
అనేన సర్వగతత్వమాయామ		ప్రియశిరస్వాద్యప్రాప్తిరుపచయా	
శబ్దాదిభ్యః	37	పచయౌ హి భేదే	12
ఫలమత ఉపపత్తేః	38	ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్	13
శ్రుతత్వాచ్చ	39	అధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్	14
ధర్మం జైమినిరత ఏవ	40	అత్మశబ్దాచ్చ	15
పూర్వం తు		అత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్	16
బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్	41	అన్వయాదితి చేత్స్యాదవ	
తృతీయాధ్యాస్య ద్వితీయః పాదః		ధారణాత్	17
సమాప్తః		కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్	18
తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః		సమాన ఏవం చాభేదాత్	19
సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనా		సంబంధాదేవమన్యత్రాపి	20
ద్యవిశేషాత్	1	న వా విశేషాత్	21
భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి	2	దర్శయతి చ	22
స్వాధ్యాన్య తథాత్వేన	హి	సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః	23
సమాచారేఽధికా		పురుషవిద్యాయామివ	

చేతరేషామనామ్నానాత్	24	తన్నిర్ధారణానియమస్తద్భ్రష్టేషుధ	
వేదాచ్యుతభేదాత్	25	గ్భ్యప్రతిబంధః ఫలమ్	42
హనౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్		ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్	43
కుశాచ్యుతస్త్వత్సవగానవత్తదుక్తమ్	26	లిజ్జభూయస్తాత్తద్ధి బలీయస్తదపి	44
సాంపరాయే తర్తవ్యాభావత్తథా		పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్	
హ్యన్యే	27	క్రియామానసవత్	45
ఛస్తత ఉభయావిరోధాత్	28	అతిదేశాచ్చ	46
గతేరర్థవత్త్వముభయథా న్యథా హి		విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్	47
విరోధః	29	దర్శనాచ్చ	48
ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేః		శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః	49
లౌకికవత్	30	అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్	
అనియమః సర్వాసామవిరోధః		దృష్టశ్చ తదుక్తమ్	50
శబ్దానుమానాభ్యామ్	31	న సామాన్యాదప్యపలభ్యైర్మృత్యువన్న	
యావదధికారమవస్థితిరాధికా		హి లోకాపత్తిః	51
రికాణామ్	32	పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం	
అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య		భూయస్తాత్త్వనుబంధః	52
తద్భావాభ్యా మౌపసదవత్తదుక్తమ్	33	ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్	53
జయదామననాత్	34	వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న	
అన్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః	35	తూపలబ్ధివత్	54
అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి		అజ్ఞావబద్ధాస్తు న శబ్దాను	
చేన్నౌపదేశాంతరవత్	36	ప్రతివేదమ్	55
వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్	37	మన్తాదివద్వావిరోధః	56
సైవ హి సత్యాదయః	38	భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయన్త్యం తథా హి	
కామాదీతరత్ర తత్ర చ		దర్శయతి	57
యతనాదిభ్యః	39	నానా శబ్దాదిభేదాత్	58
అదరాదలోపః	40	వికల్పౌ విశిష్టఫలత్వాత్	59
ఉపస్థితే తన్తద్వచనాత్	41	కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చి	

యేరన్న వా పూర్యహేత్యభావాత్	60	కామచారేణ చైకే	15
అక్లేమ యథాశ్రయభావః	61	ఉపమర్దం చ	16
శిష్టేశ్చ	62	ఉర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి	17
సమాహారాత్	63	పరామర్శం జైమినిరచోదనా	
గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ	64	చాపవదతి హి	18
తత్సహభావాశ్రుతేః	65	అనుష్ఠేయం బాదరాయణః	
దర్శనాచ్చ	66	సామ్యశ్రుతేః	19
తృతీయాధ్యాస్య తృతీయః పాదః		విధిర్వా ధారణవత్	20
సమాప్తః		స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేత్-	
తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః		నాపూర్యవత్త్వాత్	21
పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి		భావశబ్దాచ్చ	22
బాదరాయణః	1	పారిష్లవార్థా ఇతి చేన్న	
శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యాథాన్యే		విశేషితత్వాత్	23
స్వీతి జైమినిః	2	తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్	24
అచారదర్శనాత్	3	అత ఏవ చాగ్నిన్ధనాద్యనపేక్షా	25
తచ్ఛ్రుతేః	4	సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతే	
సమన్వారమ్భణాత్	5	రశ్యవత్	26
తద్వతో విధానాత్	6	శమదమాద్యుపేతః స్యాత్తథాపి తు	
నియమాచ్చ	7	తద్విధేస్తదభిప్రాయా	
అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం		తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్	27
తద్దర్శనాత్	8	సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్మయే	
తుల్యం తు దర్శనమ్	9	తద్దర్శనాత్	28
అసార్వత్రికీ	10	అబాధాచ్చ	29
విభాగః శతవత్	11	అపి చ స్మర్యతే	30
అధ్యయనమాత్రవతః	12	శబ్దశ్చతో కామకారే	31
నావిశేషాత్	13	విహితత్వాద్వాశ్రమకర్మాపి	32
స్తుతయేఽనుమతిర్వా	14	సహకారిత్యేన చ	33

సర్వధాపి తు త ఏవోభయ

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః

లిఙ్గాత్

34

సమాప్తః

అనభిభవం చ దర్శయతి

35

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః

అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః

36

ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ 1

అపి చ స్మర్యతే

37

లిఙ్గాచ్చ 2

విశేషానుగ్రహశ్చ

38

ఆత్మేతి తూపగచ్చన్తి గ్రాహయన్తి చ 3

అతస్త్వితరజ్ఞాయో లిఙ్గాచ్చ

39

న ప్రతీకేన హి సః 4

తద్భూతస్య నాతద్భావో జైమినేరపి

40

బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్తాత్ 5

నియమాతద్రూపాభావేభ్యః

40

అదిత్యాదిమతయశ్శాఙ్గ ఉపపత్తేః 6

న చాధికారికమపి

41

అసీనః సమ్భవాత్ 7

పతనానుమానాత్తదయోగాత్

41

ధ్యానాచ్చ 8

ఉపపూర్వమపి త్వేకే

42

అచలత్వం చాపేక్ష్య 9

భావమశనవత్తదుక్తమ్

42

స్మరన్తి చ 10

బహిస్తూభయధాపి స్మృతేరాచారాచ్చ

43

యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ 11

స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః

44

అప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ 12

అర్హిజ్యమిత్యోదులోమిస్తస్మై హి

45

తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో 13

పరిక్రీయతే

45

రశ్లేషవినాశ తద్వ్యపదేశాత్ 14

శ్రుతేశ్చ

46

ఇతరస్యాస్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు 15

సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం

47

అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే 16

తద్యతో విధ్యాదివత్

47

తదవధేః 17

కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః

48

అగ్నిహోత్రాది తు 18

మానవదితరేషామప్యపదేశాత్

49

తత్కార్యాయైతద్దర్శనాత్ 19

అనావిమ్మర్యన్నన్యయాత్

50

అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః 20

ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిషేధే

51

యదేవ విద్యయేతి హి 21

తద్దర్శనాత్

51

భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే 22

ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్త

52

చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమః పాదః

దవస్థావధృతేః

52

సమాప్తః

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః	21		
వాఙ్మనసి దర్శనాచృఖాచృ	1	చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః	
అత ఏవ చ సర్వాణ్యను	2	సమాప్తః	
తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్	3	చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః	4	అర్చిరాదినా తత్రృథితేః	1
భూతేష్వతః శ్రుతేః	5	వాయుమబ్బాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్	2
నైకస్మిన్ దర్శయతో హి	6	తడితోఽధివరుణసంబన్ధాత్	3
సమానా చాస్మత్సుపక్రమాదమృతత్వం		ఆతివాహికస్తల్లిజ్ఞాత్	4
చానుపోష్య	7	ఉభయవ్యామోహోత్తత్తిద్ధేః	5
తదపీతేః సంసారవ్యవదేశాత్	8	వైద్యుతేనైవ తతస్సచ్ఛ్రుతేః	6
సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలభ్యేః	9	కార్యం బాదరిరస్య గతుపపత్తేః	7
నోపమర్దేనాతః	10	విశేషితత్వాచ్చ	8
అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఉష్మా	11	సామీప్యాత్తు తద్వ్యవదేశః	9
ప్రతిషేధాదితి చేన్న శరీరాత్	12	కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ	
స్పష్టో హ్యేకేషామ్	13	సహతఃపరమభిధానాత్	10
స్మర్యతే చ	14	స్మృతేశ్చ	11
తాని పరే తథా హ్యహ	15	పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్	12
అవిభాగో వచనాత్	16	దర్శనాచృ	13
తదోకోగ్రజ్యులనం తత్రకాశితద్వారో		న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః	14
విద్యాసామర్థ్యాత్ప్రేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ		అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి (స)	
హర్దానుగృహీతః శతాధికయా	17	బాదరాయణ ఉభయథా చ	
రశ్మనుసారీ	18	దోషాత్తత్కతుశ్చ	15
నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య		విశేషం చ దర్శయతి	16
యావద్దేహభావిత్యాద్దర్శయతి చ	19	చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః	
అతశ్చాయనేఽపి హి దక్షిణే	20	సమాప్తః	
యోగినః ప్రతి చ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే		చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః	

సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్	1	తన్వభావే సంధ్యవదుపపద్యతే	13
ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్	2	భావే జాగ్రద్వత్	14
అత్మా ప్రకరణాత్	3	ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి	15
అవిభాగేనైవ దృష్టత్వాత్	4	స్వాప్యసంపత్క్యోరన్యతరాపేక్ష	
బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః	5	మావిష్కృతం హి	16
చితి తన్నూతేణ		జగద్వ్యాపారవర్ణం	
తదాత్మకత్వాదిత్యోదులోమిః	6	ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ	17
ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వం		ప్రత్యక్షోపదేశాదితి	
భావాదవిరోధం బాదరాయణః	7	చేన్నాధికారికమణ్ణులస్థాక్షేః	18
సంకల్పాదేవ తు తచ్చుతేః	8	వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ	19
అత ఏవ చానన్యాధిపతిః	9	దర్శయత్యైవం ప్రత్యక్షానుమానే	20
అభావం బాదరిరాహ ఘోషమ్	10	భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ	21
భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్	11	అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్	
ద్యాదశాహవదుభయవిధం		చతుర్థాధ్యాన్య చతుర్థః పాఠః	
బాదరాయణోక్తః	12	సమాప్తః	

సమాప్త్యయం బ్రహ్మసూత్రపాఠః

బ్రహ్మసూత్రభాష్యంలోని కొన్ని రుచిరోక్తులు

1. న చాయమస్తి నియమః-పురోవస్థిత ఏవ విషయే
విషయాంతరమధ్యసితవ్యమితి. అప్రత్యక్షేఽపి హ్యేకాశే
బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తి (1.1.1)
2. పశ్వాదిభిశ్చావిశేషాత్ - యథా హి పశ్వాదయః శబ్దాదిభిః
శ్రోత్రాదీనాం సమ్బంధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో
నివర్తన్తే, అనుకూలే చ ప్రవర్తన్తే, యథా దృష్టోద్యతకరం
పురుషమభిముఖముపలభ్య మాం హన్తుమయమిచ్ఛతీతి
పలాయితూమారభన్తే హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం
ప్రత్యభిముఖీభవన్తి ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః
క్రూరదృష్టినాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవత ఉపలభ్య తతో
నివర్తన్తే తద్విపరీతాన్ ప్రతి ప్రవర్తన్తే, అతః సమానః పశ్వాదిభిః
పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారః (1.1.1.)
3. తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే, యైర్జిజ్ఞాసితైర్వి
బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవతి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్
సూత్రయితవ్యాని. యథా రాజాసౌ గచ్ఛతీత్యుక్తే సపరివారస్య
రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్. (1.1.1.)
4. వేదాంతవాక్యకునుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణామ్ (1.1.1.)
5. కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ
యథా అశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా, న వా గచ్ఛతీతి. (1.1.2)
6. యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి యథా
వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేః జ్ఞేయైకదేశార్థనుపి స తతోఽప్యధికతర
విజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే. (1.1.2)

7. న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేన అన్యత్ర దృష్టం నిదర్శనమపేక్షేత.
8. తద్విషయే (బ్రహ్మత్మజ్ఞాననవిషయే) లిజాదయః శ్రూయమాణా అపి అనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుణ్ఠీభవంతి ఉపలాదిషు ప్రయక్తకురతైక్క్షణ్యాదివత్. (1.1.4)
9. న హి శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుమ్. న హి ధనినో గృహస్థస్య ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి. న చ కుణ్ఠలినః కుణ్ఠలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుణ్ఠలవిముక్తస్య కుణ్ఠలితాభిమానరహితస్య తదేవ కుణ్ఠలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం భవతి. (1.1.4)
10. తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్. యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యమ్. అథాప్రసిద్ధం నైవ శక్యం జిజ్ఞాసితుమితి (1.1.1)
11. తస్మాన్నావగతబ్రహ్మత్మభావస్య యథాపూర్వం సంపారిత్వమ్. యస్య తు యథాపూర్వం సంపారిత్వం నాసావవగతవబ్రహ్మత్మ భావః (1.1.4)
12. అవశ్యం చ త్వయాపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మభ్యుపగచ్ఛతా సర్వజ్ఞానశక్తి మత్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్. న హి సర్వదా సర్వ విషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే. (1.1.5)
13. యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమాత్మానమాత్మేత్యుప

14. అపి చ క్వచిద్గోణః శబ్దః దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే
గోణీ కల్పనా న్యాయ్యా. సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్ (1.1.7.)
15. ద్విరూపం హి బ్రహ్మవగమ్యతే నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం,
తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివివర్జితమ్. 1.1.11. *Page. 127.*
16. కాని చిద్రూపాణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కాని చిత్తమ
ముక్త్యర్థాని. కాని చిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని. 1.1.11 *page. 128*
17. ఏకమపి బ్రహ్మ అపేక్షితోపాధిసంబంధం నిరస్తోపాధిసంబంధం
చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషాపదిశ్యతే. 1.1.11 *page 130*
18. పరమేశ్వరస్తు అవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్ కర్తుర్భక్తుః
విజ్ఞానాత్మాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్
సూత్రేణాకాశమధిరోహతః స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపా
భూమిష్ఠః అన్యః, యథా వా ఘటాకాశాద్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నా
దనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోన్యః. (1.1.17)
19. స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపి ఇచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం
సాధకాను గ్రహార్థమ్. “మాయహ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం
పశ్యసి నారద, సర్వభూతగుణైర్ముక్తం మైవం మాం
జ్ఞాతుమర్హసి” ఇతి స్మరణాత్. (1.1.20)
20. న హీయతే ఫలాయ బ్రహ్మశ్రయణీయమ్, ఇయతే నేతి
నియమే హేతురస్తి (1.1.24)
21. యదప్యేకత్వాద్రూపాణః ఆత్మాన్తరాభావాత్ శారీరస్య భోగేన

బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి; అత్ర వదామః - ఇదం
తావద్దేవానాం ప్రియః ప్రప్తవ్యః - కథమయం
త్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసీయత ఇతి. “తత్త్వమసి” “అహం
బ్రహ్మస్మి” “నాన్యోఽతోస్తి విజ్ఞాతా” ఇత్యాదిశాస్త్రైభ్య ఇతి చేత్
యథాశాస్త్రం తర్హి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిత్తవ్యః. న తత్రార్థజరతీయం
లభ్యమ్. (1.2.8)

22. మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత ఉపభోగః. సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వమ్. (1.2.8).

23. అస్య గోర్హితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽ
న్విష్యతే, నాశ్యః పురుషో వా (1.2.11)

24. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణః స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే, శాలగ్రామ ఇవ
విష్ణోః (1.2.14)

25. నాత్ర ప్రధానం నామ కించిత్ స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్య
తస్మాద్భేదవ్యపదేశ ఉచ్యతే; కిం తర్హి? యది ప్రధానమపి
కల్పమానం శ్రుత్యవిరోధేన అవ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం
భూతసూక్ష్మం పరికల్పేత పరికల్పతామ్ (1.2.22)

25. మనఉపాధికశ్చ జీవః మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమ్.
(1.3.14)

26. లోకోఽపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే “బ్రహ్మీభూతో, బ్రహ్మతాం
గతః.” ఇతి (1.3.15)

27. న హి ప్రదీపః ప్రదీపాంతరమనుభాతి (1.3.22)

28. ద్విరూపా హి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః - క్వచిత్పరమాత్మ
స్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైక
త్వోపదేశపరా. (1.3.25)

29. స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాః సేనాపత్యాదిశబ్దవత్.
(1.3.28)
30. ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచః సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకోద్రష్టవ్యః.
అనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్ (1.3.28)
31. యథా హి ప్రాణిత్యావిశేషేఽపి మనుష్యాదిస్తమ్భపర్యంతేషు
జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్ భవన్ దృశ్యతే
తథా మనుష్యాదిష్టేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్య
భివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయాసీ భవతీత్యేతత్
శ్రుతిస్మృతివాదేషు అసంకృదనుశ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తితి
వదితుమ్ (1.3.30)
32. న హి తావల్లోకో నామ కించిత్ స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి.
ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవ హ్యవిచారితవిశేషేభ్యః ప్రమాణేభ్యః
ప్రసిద్ధ్యన్తర్థో లోకాత్ప్రసిద్ధతీత్యుచ్యతే (1.3.32)
33. ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం
నాన్యార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా. తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి
పథితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవ ప్రతిపద్యతే. (1.3.33)
34. భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా
చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతితి స్మర్యతే.
యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి
దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్.
ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః అస్తితి బ్రూయాత్. తతశ్చ
రాజసూయాదిచోదనోపరున్ధ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్య
వస్థితప్రాయాన్వన్తాశ్రమధర్మాన్ ప్రతిజానీత. తతశ్చ వ్యవస్థా

- విధాయ శాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. (1.3.33)
35. యోగోఽప్యణిమాద్వైశ్వర్యప్రాప్తిఫలః స్మర్యమణో న శక్యతే
సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్. (1.3.33)
36. ఋషీణామపి మన్తబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన
సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తమ్. (1.3.33)
37. “శ్రావయేచ్ఛతురో వర్ణాన్” ఇతి చేతిహాసపురాణాధిగమే
చాతుర్వర్ణ్యస్యాధికారాత్. (1.3.38)
38. వాయౌ హి పర్జన్యభావేన వివర్తమానే విద్యుత్స్తనయిత్పు
వృష్ట్యశనయో వివర్తంతే ఇత్యాచక్షతే. (1.3.39)
39. న హ్యత్యన్తికే మోక్షే గత్యుక్తాన్తి స్తః. (1.3.40)
40. ... స ప్రాచీమపి దిశం ప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపి దిశం ప్రతిష్ఠేత.
(1.3.42)
41. న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్తు శ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి.
(1.4.1)
42. న హి తయా (ప్రాగవస్థయా) వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టుత్వం
సిద్ధ్యతి. శక్తిరహితస్య స్రవృత్త్యనుపపత్తేః (1.4.3)
43. యథా హి కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాం చిద్రజ్జమహిం మన్య
మానో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా
భై పీః, నాయమహీ రజ్జురేవేతి. స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం
భయముత్సృజేత్ వేపథుం పలాయనం చ, న హ్యహిబుద్ధికాలే
తదపగమకాలే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషః స్యాత్, తథైవేతదపి
ద్రష్టవ్యమ్. (1.4.6)
44. న హ్యాయం సృష్ట్యాదిప్రపञ్చః ప్రతిపిపాదయిషితః; న హి

- తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చితురుషార్థో దృశ్యతే శూయతే వా. (1.4.14)
45. యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః
శ్రేయోమార్గం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే; కృతకమనిత్యం చ
మోక్షం కల్పయంతి. న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంతే (1.4.22)
46. న లోకవదిహ భవితవ్యమ్. న హ్యయమనుమానగమ్యోర్ధ్వః.
శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహ భవితవ్యమ్. (1.4.27)
47. పరతన్త్రప్రజ్ఞాన్తు ప్రాయేణ జనాః స్వాతన్త్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమ
వధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు
స్మృతిష్టవలమ్బేరన్. తద్భులేన చ శ్రుత్యర్థం ప్రతిపిత్సేరన్.
అస్మత్కృతే చ వ్యాఖ్యానే న విశ్వస్యః, బహుమానాత్ స్మృతీనాం
ప్రణేతృషు. (2.1.1)
48. యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మత్కాః
సావకాశత్వమ్ (2.1.3)
49. అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయా నివర్తకం
మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే. (2.1.4)
50. న హి సామ్యే సత్యపకకార్యోపకారకభావో భవతి; న హి ప్రదీపా
పరస్పరస్యోపకురుతః (2.1.4)
51. నానేన మిషేణ శుష్కతర్కస్యాత్ర ఆత్మలాభః సంభవతి.
శ్రుత్యనుగృహీత ఏవ హ్యత్ర తర్కోననుభవాభిత్వేనాశ్రీయతే
(2.1.6)
53. కిం హి యచ్చైతన్యేనానన్వితం తద్బ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి
బ్రహ్మవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత. (2.1.6)
52. అనన్యత్వేపి కార్యకారణయోః కార్యస్య కారణాత్మత్వం న తు

కారణస్య కార్యాత్మత్వమ్ (2.1.9)

53. యథా స్వయం ప్రసారితయా మాయయా మాయావీ త్రిష్వపి
కాలేషు న సంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవం పరమాత్మాపి
సంసారమాయయా న సంస్పృశ్యతే. (2.1.9)
54. న హి పూర్వజో మూఢ ఆసీదిత్యాత్మనాపి మూఢేన భవితవ్యమితి
కిం చి దస్తి ప్రమాణమ్. (2.1.11)
55. న హీదమతిగచ్ఛిరం భావయాథాత్మ్యం ముక్తినిబన్ధనమాగమమ
న్తరేణోత్పేక్షితుమపి శక్యమ్. (2.1.11)
56. కథం చాన్యతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్య
సత్యత్వముపపద్యేతేతి? అత్రోచ్యతే. నైష దోషః.
సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్ బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్
సత్యత్వోపపత్తేః స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాక్రబోధాత్. (2.1.14)
57. కథం త్వసత్యేన వేదాన్తవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిపత్తి
రుపపద్యేత? న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణి
కామ్భసా పానావగాహనాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి. నైష దోషః.
శబ్దావిషాదిదోషనిమిత్తమరణాదికార్యోపలభ్యేః. స్వప్న
దర్శనావస్థస్య చ సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్.....
యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాది
కార్యమన్యతమ్, తథాపి తదవగతిః సత్యమేవ ఫలమ్. (2.1.14)
58. అకారాదిసత్యాక్షరప్రతిపత్తిర్ద్వష్టా రేఖాన్యతాక్షరప్రతిపత్తేః. (2.1.14)
59. సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య ఆత్మభూత ఇవ అవిద్యాకల్పితే నామరూపే
తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచాబీజభూతే
సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయాశక్తిః ప్రకృతిరితి చ

- శుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే. తాభ్యామన్యః సర్వజ్ఞః ఈశ్వరః (2.1.14)
60. తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతా శక్తిః శక్తే శ్చాత్మభూతం కార్యమ్.
(2.1.18)
61. తాదాత్మ్యప్రతీతేర్ధ్వగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యమ్.
(2.1.18)
62. న హి దేవదత్తః స్రుఘ్న సంనిధీయమానః తదహరేవ
పాటలిపుత్రేఽపి సంనిధీయతే (2.1.18)
63. ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌ చావయవినః కార్యేణాధికారాత్తస్య చైకత్వాత్
శృజ్ఞేణాపి స్తనకార్యం కుర్యాదురసా చ పుష్కకార్యమ్. (2.1.18)
64. న హి వన్ధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ ప్రాకూర్ణవర్మణోఽ
భిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేన నిరుపాఖ్యో
వన్ధ్యాపుత్రః రాజా బభూవ భవిష్యతీతి వా విశేష్యతే (2.1.18)
65. యస్య పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్ కార్యం తస్య నిర్విషయః
కారకవ్యాపారః స్యాత్; అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః.
అకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్. (2.1.18)
66. న కారణాదన్యత్కార్యం వర్షశతేనాపి శక్యం నిశ్చేతుమ్. (2.1.18)
67. న హి కల్పిదపరతన్త్రో బద్ధనాగారమాత్మనః కృత్వానుప్రవిశతి.
(2.1.18)
68. యథా హి మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛయా
అనాయాసేనైవ ఉపసంహరతి ఏవం శారీరోఽపీమాం
సృష్టిముపసంహరేత్. స్వమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనా
యాసేనోపసంహర్తుమ్ (2.1.21)
69. లోకేఽపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ స్వరూపానుపమద్వేనైవ

- విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యంతే. (2.1.28)
70. న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే. (2.1.33)
71. న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః,
అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్, బ్రహ్మాత్మభావ
ప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి న విస్మర్తవ్యమ్. (2.1.33)
72. యథా అయస్కాంతో మణిః స్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽపి అయసః
ప్రవర్తకో భవతి, యథా వా రూపాదయో విషయాః స్వయం
ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవంతి, ఏవం
ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరః సర్వగతః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిశ్చ సన్ సర్వం
ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నమ్. (2.2.2)
73. కల్పనాయాశ్చ స్వామత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ. న చ
వైశేషికైః కల్పితేభ్యః ఫద్భ్యః పదార్థేభ్యః అన్యే అధికాః శతం
సహస్రం వాప్యర్థాః న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి.
తస్మాద్యస్మై యద్రోచతే తత్తత్ప్రధ్యేత్. కశ్చిత్ కృపాలుః ప్రాణీనాం
దుఃఖబహులః సంసార ఏవ మా భూదితి కల్పయేత్. అన్యో వా
వ్యసనీ మూక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్.
కస్తయోర్నివారకః స్యాత్? (2.2.17)
74. యథా యథాయం వైనాశికసమయః ఉపపత్తిమత్త్వాయ
పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విశీర్యత ఏవ... అపి చ
బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా
సుగతేన సృష్టికృతమాత్మనో 2 సంబద్ధప్రలాపిత్వమ్. ప్రద్వేషో
వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యాయురిమాః ప్రజా
ఇతి. (2.2.32)

75. సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భగాది ప్రసంగాత్
ఈశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వప్రసంగః. (2.2.40)
76. న హ్యేకాశస్యోత్పత్తిః సంభవయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభి
ప్రాయానుసారిషు జీవత్సు. (2.2.40)
77. పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశంతి. సా చ కృష్ణా
భాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లేషేత్. (2.3.12)
78. పరమార్థతస్తు న జీవో నామ బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరికల్పిత
స్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి (2.3.29)
79. తచ్చాత్మన ఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానం
చిత్తమితి చానేకథా తత్ర తత్రాభిలప్యతే. క్వచిచ్ఛ వృత్తివిభాగేన
సంశయాదివృత్తికం మన ఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికం
బుద్ధిరితి (2.3.32)
80. జీవస్యావిద్యాతిమిరాన్ధస్య సతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్,
సర్వభూతాధివాసాత్, సాక్షిణశ్చేతయితుః ఈశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా
కర్తుత్వభోక్తుత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిః,
తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి.
(2.3.41)
81. జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్ష ఏవ తత్తత్ఫలాని విషమం విభజే
త్పర్జన్యవదీశ్వరః, నిమిత్తత్వమాత్రేణ, యథాలోకే నానావిధానాం
గుచ్ఛగుల్మాదీనాం ప్రీహియవాదీనాంచాసాధరణేభ్యః
స్వస్వబీజేభ్యః జాయమానానాం, సాధారణం నిమిత్తం భవతి
పర్జన్యః, న హ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పపలాశాదివైషమ్యం తేషాం
జాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు, ఏవం జీవకృతప్రయత్నాపేక్ష

- ఈశ్వరస్తేషాం శుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. (2.3.42)
82. ఈశ్వరస్య చాత్యంతనిరపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య
వైయర్థ్యం, తథా దేశకాలనిమిత్తానామ్. (2.3.42)
83. యథా చ స్వదేహగతదాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమాన
భ్రాన్త్యా అనుభవతి, తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం
తదభిమానభ్రాన్త్యైవానుభవతి... తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే -
మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవ ఇతి.
వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే. తథాహి-పుత్రమిత్రాదిమత్స్స
బహుషాపవిష్టేషు తత్సంబన్ధాభిమానిషు, ఇతరేషు చ పుత్రో
మృతో మిత్రం మృతమిత్యేవముద్ఘోషితే యేషామేవ
పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుః
ఖముత్పద్యతే, నాభిమానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్.
(2.3.46)
84. ఏవం తర్హి “పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతి” ఇతి
న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పఞ్చ వృత్తయః
పరిగృహ్యంతే (2.4.12)
85. తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రమిత్రభృత్యాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాది
కారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తథేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం
న మోదకాదివచ్ఛర్వణం నిగరణం వా. (3.1.7.)
86. న హి సాధారణే నిమిత్తే నెమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి, న
హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసంనిధౌ ఘటో² భివ్యజ్యతే న పట
ఇత్యుపపద్యతే. (3.1.8)
87. కశ్చిత్సేవకః సకలైః సేవోపకరణైః రాజకులముపస్మృతశ్చిర

- ప్రవాసాత్పరిక్షీణబహుపకరణః ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషః న
రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నోతి... (3.1.8)
88. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్విన్నా కర్మణాముచ్ఛేదః సంభావ్యతే
(3.1.9)
89. ప్రదీపం సమానేఽపి సంనిధానే స్థూలం రూపమభివ్యసక్తి న
సూక్ష్మమ్. (3.1.9)
90. న హి పద్భ్యాం పలాయతుం పారయమాణః జానుభ్యాం
రంహితుమర్హతి. (3.1.10)
91. కాలసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి - రజన్యాం సుప్తో వాసరం
భారతే మన్యతే. (3.2.3)
92. సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాశిభావే స్రత్యక్షమేవ
జీవస్యేశ్వరవిపరీతధర్మత్వమ్. (3.2.5)
93. యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపజ్ఞో దేహాదిలక్షణః
అధ్యాత్మికః బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్యః
ఇత్యుచ్యేత స పురుషమాత్రేణ అశక్యః ప్రవిలాపయితుమితి
తత్ప్రవిలయోపదేశః అశక్యవిషయ ఏవ స్యాత్. ఏకేన
చాదిముక్తేన పృథివ్యాదిప్రవిలయః కృత ఇతీదానీం
పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్ (3.2.21)
94. అనావేదితే తు బ్రహ్మణి బ్రహ్మవిజ్ఞానం కురు ప్రపజ్ఞావిలయం
చేతి శతకృత్వోఽప్యక్తే న బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రపజ్ఞావిలయో వా
జాయేత.
95. జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవస్తువిషయం చ, న
తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే. న చ ప్రతిషేధశతేనాపి

వారయితుం శక్యతే. న హి తత్ పురుషతన్త్రం. వస్తుతన్త్రమేవ హి తత్. (3.2.21)

96. తదేవ చ ఈశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాః సృజతి (3.2.41)

97. లక్షణాయామపి తు సంనికర్షవిప్రకర్షౌ భవత ఏవ. అధ్యాసపక్షే హి అర్థాన్తరబుద్ధిరర్థాన్తరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టౌ లక్షణా. విశేషణపక్షే త్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవః సమర్ప్యత ఇతి సంనికృష్టౌ. సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాః శబ్దాః అవయవేష్వపి వర్తమానాః దృష్టాః పటగ్రామాదిషు. (3.3.9)

98. అనేకార్థాత్వస్మరణాచ్చ ధాతునాం న స్మరణవిరోధః. (3.3.26)

99. యథా లోకే గ్రామప్రాప్తౌ దేశాన్తరప్రాపణః పన్థాః అపేక్ష్యతే నారోగ్యప్రాప్తౌ. (3.3.30)

100. అసౌ భగవాన్ సవితా సహస్రయుగపర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితం కైవల్యమనుభవతి. (3.3.32)

101. ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః. కర్మఫలే హి స్వర్గాదౌ అనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా భవేద్వా న వేతి. అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలమ్... న హి “తత్త్వమసి” ఇత్యస్య వాక్యస్య అర్థస్తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం పరిణేతుం శక్యః. (3.3.32)

102. యథా దేవదత్తే దత్తః సత్యభామా భామేతి. (3.3.39)

103. న హ్యస్తి వచనస్యాతిభారః. (3.3.41)

104. సంశయమాత్రేణాపి పరపక్షః ప్రతిషిధ్యతే. (3.3.54)

105. న హ్యగ్నిరుష్ణః సన్వాత్మానం దహతి. న హి నటః శిక్షితః సన్
స్వస్కన్ధమధిరోక్త్యతి (3.3.54)
106. దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితి స్థితమ్ (3.4.6)
107. సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం
కర్మసాహిత్యదర్శనమ్ (3.4.9)
108. అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్కాలాంతర
భావీత్యనకృదవోచామ. (3.4.15)
109. న హ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తై మన్దప్రజ్ఞై
అన్యతరస్త్వనయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి. భవతి త్వేవం - దేవదత్త
యజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞై; విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి. (3.4.20)
110. న హి వచనస్యాతిభారో నామ కశ్చిదస్తి. (3.4.32)
111. జన్మాంతరానుష్ఠితైరపి చాశ్రమకర్మభిః సంభవత్యేవ విద్యాయా
అనుగ్రహః. (3.4.38)
112. యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన
స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే; చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య. (3.4.40)
113. (జ్ఞానీ) జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్
దమ్భగర్వాదిరహితో భవేత్. (3.4.50)
114. శాస్త్రమపి అస్య కర్మణ ఇదం ఫలం భవితేత్యేతావతి
పర్యవసితం, న దేశకాలనిమిత్తమపి సంకీర్తయతి.
సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీన్ద్రియా కస్య చిచ్ఛక్తిరావిర్భవతి,
తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి. (3.4.51)
115. అథాపి స్వాద్యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం
క్రియతే, న విశేషవిషయమ్. యథాస్తి మే హృదయే

శూలమిత్యతో వాక్యాద్ధాత్రకమ్బుదిలిజ్గాచ్చ సద్భావసామాన్యమేవ
పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి యథా స ఏవ శూలీ.

(4.1.2)

116. న హి వరఘ్నాతాయ కన్యాముద్వాహయన్తి. (4.1.2)

117. ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేత్, న; ఇష్టత్వాత్
“అత్ర పితౄపితా భవతి” ఇత్యుపక్యమ్య “వేదాః” అవేదాః”
ఇతి వచనాదిష్యతే ఏవ అస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః. (4.1.3)

118. కస్య పునరయమబోధ ఇతి చేత్, యస్త్యం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి
వదామః. నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా? యద్యేవం
ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్య చిదప్రబోధః (4.1.3)

119. న హి క్షత్తుదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే
స్యాత్. (4.1.5)

120. శాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశంకనీయోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః. న చ
లోకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియన్తుం యుక్తేతి.
అత్రోచ్యతే. నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్. సందిగ్ధే తు తస్మిన్
తన్నిర్ణయం ప్రతి లోకికోఽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న
విరుధ్యతే.

(4.1.5)

121. లక్షణా చ యథాసంభవం సంనికృష్టేన విప్రకృష్టేన చ
స్వార్థసంబంధేన ప్రవర్తతే. (4.1.6)

122. శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే న
ప్రతిబన్ధాప్రతిబన్ధయోరపి. “న హి కర్మ క్షీయతే” ఇత్యేతదపి
స్మరణమౌత్సర్గికం. న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే, తదర్థత్వాదితి.

ఇష్యత ఏవ తు ప్రాయశ్చిత్తాదినా తత్క్షయః. (4.1.13)

123. అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యమ్ - బ్రహ్మవిదా కం చిత్కాలం
శరీరం ధియతే న వా ధియతే ఇతి. కథం హ్యేకస్య
స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ
ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత? శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ
నిరుచ్యతే. (4.1.15)

124. జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమస్త్రసంయుక్తయో
స్త్రుప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్. (4.1.16)

125. యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః
పాటిలిపుత్రం గచ్ఛతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటిలిపుత్రం యాతీతి
శక్యతే వక్తుమ్. (4.2.5)

126. న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణః
ఉత్కాన్తిర్గతిర్వా ఉపపద్యతే, నిమిత్తాభావాత్. (4.2.13)

127. అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణః
విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలమ్. (4.2.21)

128. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్యద్విషయా. భీష్మస్య ప్రతిపాలనమాచార
ప్రతిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛన్దమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ
(4.2.21)

129. తథా చ లోకే ప్రసిద్వేష్వప్యౌతివాహికేషు ఏవంజాతీయక
ఉపదేశో దృశ్యతే - గచ్ఛ త్వమితో బలవర్మాణం, తతో
జయసింహం, తతః కృష్ణగుప్తమితి. (4.3.5)

130. పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వ చి
త్తైశ్చిద్ధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిః

ఉపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః (4.3.9)

131. న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్తైవార్థస్య గ్రహణమితి
కశ్చిదాజ్ఞాసయితా విద్యతే (4.3.14)
132. కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవన్తి ఉత్తరాణి చ
సిద్ధాంతసూత్రాణీతి వ్యవస్థామనురుద్యమానాః పరవిషయా ఏవ
గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయన్తి; తదనుపపన్నమ్ (4.3.14)
133. యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే - నిత్యాని నైమిత్తికాని చ కర్మాణి
అనుష్ఠీయన్తే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ
పరిహ్రీయన్తే స్వర్గనరకానావాప్తయే.... కైవల్యం వినాపి
బ్రహ్మాత్మతయైవంవృత్తస్య సేత్స్యతి ఇతి, తదసత్. (4.3.14)
134. .... సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి
చేత్, న ప్రాక్ ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవదుపపత్తేః. (4.3.14)
135. కిం ద్వే బ్రహ్మణీ, పరమపరం చేతి? బాధం ద్వే..... (4.3.14)
136. న చ శ్రుత్యవగమ్యైర్థే లోకవదితి సామాన్యతోదృష్టం క్రమతే.
(4.4.8)
137. ఏషైవ చ యోగశాస్త్రేషు యోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా.
(4.4.15)
138. సగుణవిద్యావిపాకస్థానం త్వేతత్స్వర్గాదివదవస్థాంతరమ్,
యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతే (4.4.16)

శ్రీ:

బ్రహ్మసూత్రశాజ్కరభాష్యమ్

బాలానన్దనాథ్యాయా ఆంధ్రభాషావ్యాఖ్యాయా

సమశ్చేతమ్

ద్వితీయభాగః

వ్యాఖ్యానా రచయితా

మహామహాపాథ్యాయః

అచార్యః డా. పుల్లెల శ్రీరామచంద్రః

ఆర్షవిజ్ఞాన ట్రస్ట్

జూబిలీహిల్స్, హైదరాబాదు

2000

బ్రహ్మసూత్రశంకరభాష్యమ్ బాలానందినీసహితమ్

ద్వితీయభాగః - 2000

కాపీలు - 1000

@ ఆ.వి.ట్రస్టు. మూల్యమ్. రూ.300=00 రెండుభాగాలకు

ప్రతులకు

శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురాం,

కార్యదర్శి

ఆర్షవిజ్ఞానట్రస్టు,

శ్రీరామసదనం, రోడ్డు నం. 45, జూబిలీహిల్స్,

హైదరాబాదు. 500 034. ఫోన్ / ఫ్యాక్స్ : 3608237, 3545145

Brahmasutra Sankarabhashyam

with

Balanandini

by

Mahamahopadhyaya

Prof. P. Sri Ramachandrudu

2nd Part - 2000

Copies - 1000.

@ A.V.Trust.

Price Rs. 300=00 for two parts

Typesetting at :

Vasanth Graphics, Khairatabad, Hyd. Ph : 3214577

For copies :

Sri Pamidighantam Sriraghuram, Secretary

Arshavijnana Trust, Sriramasadanam, Road No. 45,

Jubilee Hills, Hyderabad - 500 034. Ph/Fax : 3608237, 3545145

ప్రస్తుతావస్థ గుర్తులు

శ్రీ పాత్తూరి వెంకటేశ్వరరావు
చైర్మన్, ఎ.పి. ప్రెస్ అకాడమీ

అధ్యక్షుడు

శ్రీ పల్లెంపాటి వెంకటేశ్వర్లు
కాకతీయసిమెంట్సు

సభ్యుడు

శ్రీ అకెళ్ల సత్యనారాయణమూర్తి
హైదరాబాదు

సభ్యుడు

శ్రీ నీలంరాజు మురళీధర్

సభ్యుడు

డా. ముక్తినూతలపాటి గురునాథ్
విజయవాడ

కోశాధికారి

శ్రీ ఉప్పలూరి బిందుమాధవ్
కెనడా

సభ్యుడు

శ్రీ పమిడిఘంటం శ్రీరఘురామ్
అడ్వకేట్, హైదరాబాదు

కార్యదర్శి

శ్రీః

ఈసంపుటము హైదరాబాదు వాస్తవ్యులైన
శ్రీమతి మరియు శ్రీ మాగంటి రామలింగంగారి
దవ్వసహాయముతో
ముద్రించి పకటించబడినది

బ్రహ్మసూత్రభాష్యద్వితీయభాగస్థానికరణసూచి

	పేజీ		939
61 వియరధికరణమ్	775- A	III సంజ్ఞామూర్తికృష్ణధికరణమ్	944
62 మాతరిక్వాధికరణమ్	802	త్వతీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః	
63 అసంభవాధికరణమ్	804	87 తదన్తరపతిపత్వధికరణమ్	953
64 తేజోధికరణమ్	806	88 కృతాత్యయాధికరణమ్	974
65 ఆబధికరణమ్	811	89 అనిష్టాదికార్యధికరణమ్	990
66 పృథివ్యధికారాధికరణమ్	812	90 సౌభావ్యాపత్వధికరణమ్	1000
67 తదలిధ్యాసాధికరణమ్	815	91 నాతిచిరాధికరణమ్	1002
68 విపర్యయాధికరణమ్	817	92 అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్	1004
69 అన్తరావిజ్ఞానాధికరణమ్	819	త్వతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః	
70 చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్	822	93 సంధ్యాధికరణమ్	1011
71 ఆత్మాధికరణమ్	824	94 తదభావాధికరణమ్	1027
72 జ్ఞాధికరణమ్	830	95 కర్మాసాన్మతిశబ్దవిధ్యధికరణమ్	1037
73 ఉక్త్యాన్తిగత్యధికరణమ్	833	96 ముగ్ధేర్థసంపత్వధికరణమ్	1042
74 కర్తృధికరణమ్	858	97 ఉభయలిజ్ఞాధికరణమ్	1047
75 కక్షాధికరణమ్	865	98 ప్రకృతైతావత్వాధికరణమ్	1074
76 పరాయత్నాధికరణమ్	875	99 పరాధికరణమ్	1090
77 అంశాధికరణమ్	881	100 ఫలాధికరణమ్	1102
ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః		త్వతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః	
78 ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్	903	101 సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్	1108
79 సప్తగత్యధికరణమ్	912	102 ఉపసంహారాధికరణమ్	1122
80 ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్	921	103 అన్యథాత్వాధికరణమ్	1124
81 ప్రాణత్రైవ్యధికరణమ్	922	104 వ్యాప్త్యధికరణమ్	1132
82 వాయుక్రియాధికరణమ్	924	105 సర్వాభేదాధికరణమ్	1138
83 త్రైవ్యాణుత్వాధికరణమ్	933	106 అనన్తాద్యధికరణమ్	1142
84 జ్యోతిరాద్యధికరణమ్	934	107 ఆధ్యానాధికరణమ్	1146
		108 ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్	1149

109	కార్యాభ్యానాధికరణమ్	1167	తృతీయాధ్యాయేచతుర్థఃపాదః	
110	సమానాధికరణమ్	1167	137	పురుషార్థాధికరణమ్ 1301
111	సంబన్ధాధికరణమ్	1170	138	పరామర్శాధికరణమ్ 1319
112	సంభృత్యాధికరణమ్	1175	139	స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ 1333
113	పురుషవిద్యాధికరణమ్	1178	140	పారిష్ఠానాధికరణమ్ 1336
114	వేదాద్యధికరణమ్	1182	141	అగ్నిస్తనాధికరణమ్ 1338
115	హాన్యధికరణమ్	1190	142	సర్వాపేక్షాధికరణమ్ 1339
116	సాంపరాయాధికరణమ్	1201	143	సర్వాన్మానుమత్యధికరణమ్ 1345
117	గతేర్థవత్పాదాధికరణమ్	1204	144	అశ్రమకర్మాధికరణమ్ 1351
118	అనియమాధికరణమ్	1207	145	విదురాధికరణమ్ 1357
119	యావదధికారాధికరణమ్	1211	146	తద్యుతాధికరణమ్ 1361
120	అక్షరాద్యధికరణమ్	1218	147	ఆధికారికాధికరణమ్ 1363
121	ఇయదధికరణమ్	1221	148	బహిరధికరణమ్ 1367
122	అన్తరాభూతాధికరణమ్	1224	149	స్వామ్యధికరణమ్ 1368
123	వ్యతిహారాధికరణమ్	1228	150	సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్ 1371
124	సత్త్వాద్యధికరణమ్	1230	151	అనావిష్కారాధికరణమ్ 1377
125	కామాద్యధికారాధికరణమ్	1235	152	ఐహికాధికరణమ్ 1380
126	అదరాధికరణమ్	1238	153	ముక్తిపలాధికరణమ్ 1383
127	తస్మిన్దారణాధికరణమ్	1244	చతుర్థాధ్యాయేసప్తమఃపాదః	
128	ప్రదానాధికరణమ్	1250	154	అవృత్త్యాధికరణమ్ 1386
129	లిఖ్యభూయస్త్వాధికరణమ్	1256	155	అత్మత్వపాసనాధికరణమ్ 1399
130	ఐకాత్మ్యాధికరణమ్	1272	156	ప్రతీకాధికరణమ్ 1406
131	అజ్ఞావబద్ధాధికరణమ్	1278	157	బ్రహ్మదృష్ట్యాధికరణమ్ 1408
132	భూమజ్ఞాయస్త్వాధికరణమ్	1283	158	ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ 1413
133	శబ్దాచిచ్ఛేదాధికరణమ్	1287	159	అసీనాధికరణమ్ 1421
134	వికల్పాధికరణమ్	1292	160	ఏకాగ్రతాధికరణమ్ 1423
135	కామ్యాధికరణమ్	1294	161	అప్రాయణాధికరణమ్ 1425
136	యదాశ్రయభావాధికరణమ్	1295	162	తదధిగమాధికరణమ్ 1428

163 ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్	1433	చతుర్థాధ్యాయే తృతీయఃపాదః	
164 అనారబ్ధాధికరణమ్	1435	179 అర్చిరాద్యధికరణమ్	1482
165 అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్	1438	180 వాయుధికరణమ్	1486
166 విద్యాజ్ఞానసాధానత్వాధికరణమ్	1440	181 తదిదధికరణమ్	1489
167 ఇతరక్షపణాధికరణమ్	1445	182 ఆతివాహికాధికరణమ్	1490
చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయఃపాదః		183 కార్త్యాధికరణమ్	1496
168 వాగధికరణమ్	1446	184 అప్రతీకాలమ్పనాధికరణమ్	1518
169 మనోధికరణమ్	1451	చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థఃపాదః	
170 అధ్యక్షాధికరణమ్	1453	185 సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్	1521
171 అస్పృశ్యుపక్రమాధికరణమ్	1458	186 అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణమ్	1525
172 సంసారవ్యవదేశాధికరణమ్	1461	187 బ్రాహ్మధికరణమ్	1527
173 ప్రతిషేధాధికరణమ్	1464	188 సంకల్పాధికరణమ్	1531
174 వాగాదిలయాధికరణమ్	1471	189 అభావాధికరణమ్	1533
175 అవిభాగాధికరణమ్	1472	190 ప్రదీపాధికరణమ్	1536
176 తదోకోధికరణమ్	1473	191 జగద్వ్యాపారాధికరణమ్	1540
177 రశ్మిధికరణమ్	1476		
178 దక్షిణాయనాధికరణమ్	1479		

శ్రీ:

యద్వక్తమానససరఃప్రతిలబ్ధజన్మ
భాష్యారవిన్దమకరన్దరసం విబన్తి,
ప్రత్యాశమున్ముఖవినీతవినేయభృజ్గా
స్తాన్ భాష్యవిత్తకగురూన్ ప్రణమామి మూర్ఖా.

- శ్రీపద్మపాదాచార్యాః.

వక్తారమాసాద్య యమేవ నిత్యా సరస్వతీ స్వార్థసమన్వితాసీత్,
నిరస్తదుస్తర్మకలజ్జపజ్గా నమామి తంశజ్జరమర్చితాజ్ఞీమ్.

- శ్రీసర్వజ్ఞాత్మమునయః

నానాభాష్యార్థతా సా సగుణఫలగతిరైవధవిద్యావిశేషై
స్తత్తద్దేశాచిరమ్యా సరిదివ సకలా యత్ర యాత్యంశభూయమ్,
తస్మిన్నానన్దసిన్ధావతిమహతి ఫలే భావవిశ్రాంతిముద్రా
శాస్త్రస్యోద్ఘాటితా యైః ప్రణమత హృది తాన్ నిత్యమాచార్యపాదాన్

- శ్రీమదప్పయ్యదీక్షితేనీన్ద్రాః

వాచోఽపి చిత్తసహితా న హి యత్ర గన్తుం
శక్త్యన్తి తద్విషయతాం కథమేతి వస్తు,
త్యక్త్వా కృపాం గురువరస్య హి, చిత్స్వరూప
శ్రీశంకరార్య మమ దేహి పదావలమ్బమ్.

- శ్రీచన్ద్రశేఖరభారతీస్వామినః

ద్వైతివ్రాతమహాధ్వాన్తధ్వంసకర్మాంశుమాలినమ్
వన్దే శ్రీభగవత్పాదపాదద్వన్తమహర్దివమ్

- పు. శ్రీ. రా.

అనుబంధం-1

బ్రహ్మసూత్రాల అకారాదివర్ణక్రమసూచి

సీ	అ.పా.సూ.	166	అత ఏవ ప్రాణః.	11.23
881 'అంశో నానావ్యవదేశాదన్యథాచాపి దాశశీతవాదిత్యమధీయత ఏకే.	2.3.43	1036 అతః ప్రబోధోఽస్మాత్.		3.2.8
929 అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి.	2.4.11	1479 అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే.		4.2.20
1218 అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య తద్భావాభ్యామోపపదపత్తదుక్తమ్.	3.3.33	1360 అతస్త్వితరజ్జ్వయోలిజ్గాచ్చ.		3.4.39
311 అక్షరమమృరాస్తధృతే.	1.3.10	1260 అతిదేశాచ్చ.		3.3.46
1438 అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్ధర్మవాత్.	4.1.16	1086 అతోఽనన్తేన తథా హి రిజ్జమ్.		3.2.26
962 అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్న భాక్తత్వాత్.	3.1.4	1439 అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః.		4.1.17
1278 అజ్ఞావబద్ధాస్తు న శబాసు హి ప్రతిపేదమ్.	3.3.55	224 అత్తా చరాచరగ్రహణాత్.		1.2.9
639 అశ్లేశ్యానుపపత్తేశ్చ.	2.2.8	17 అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా.		1.1.1
1295 అశ్లేమ యథాశ్రయభావః.	3.3.61	256 అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః.		1.2.21
1422 అచలత్వం చాపేక్ష్య.	4.1.9	898 అదృష్టానియామాత్.		2.3.51
921 అణవశ్చ.	2.4.7	590 అధికం తు భేదనిర్దేశాత్.		2.1.22
933 అణుశ్చ.	2.4.13	1308 అధికోపదేశాత్తు బాదరాయాణ స్త్యైవం తద్ధర్మవాత్.		3.4.8
379 అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్.	1.3.29	765 అధిష్టానానుపపత్తేశ్చ.		2.2.39
1450 అత ఏవ చ సర్వాణ్యను.	4.2.2	1314 అధ్యయనమాత్రవతః.		3.4.12
1338 అత ఏవ చాగ్నిస్థనాద్యనపేక్షా.	3.4.25	1356 అనభిభవం చ దర్శయతి.		3.4.35
1532 అత ఏవ చానన్యాధిపతిః.	4.4.9	245 అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః.		1.2.17
1057 అత ఏవ చోపమా సూద్యకాదివత్.	3.2.18	1435 అనారభ్యకార్యే ఏవ తు పూర్వ తదవధేః.		4.1.15
278 అత ఏవ న దేవతా భూతం చ.	1.2.27	1376 అనావిష్కూర్యన్తన్యయాత్.		3.4.50
		1545 అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్.		4.4.22
		1207 అనియమః సర్వాసామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యామ్.		3.3.31

990	అనిష్టాదికారణమపి చ శ్రుతమ్.	3.1.12	484	అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే.	1.4.18
346	అనుకృతేస్తస్య చ.	1.3.22	344	అన్యార్థశ్చ వరామర్యః.	1.3.20
890	అనుజ్ఞాపరిహారో. దేహసంబన్ధాన్వితీరాదివత్.	2.3.48	1153	అన్వయాదితి చేత్స్వాదవధారణాత్.	3.3.17
215	అనువపత్తేస్తు న శారీరః.	1.2.3	679	అపరిగ్రహాచ్చాత్మవైమనపేక్షా.	2.2.17
1265	అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరస్పృహత్వవర్జస్థశ్చ తదుక్తమ్.	3.3.50	992	అపి చ నష్ట.	3.1.15
1324	అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః.	3.4.19	351	అపి చ స్మర్యతే.	1.3.23
282	అనుస్మతేర్పాదరిః.	1.2.30	884	అపి చ స్మర్యతే.	2.3.45
716	అనుస్మతేశ్చ.	2.2.25	1349	అపి చ స్మర్యతే.	3.4.30
1100	అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః.	3.2.37	1358	అపి చ స్మర్యతే.	3.4.37
237	అంతర ఉపపత్తేః.	1.2.13	1051	అపి చైవమేకే.	3.2.13
1357	అంతరా దాపి తు తద్ధృష్టేః.	3.4.36	1083	అపి చ సంభాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.	3.2.24
1224	అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః.	3.3.35	538	అపీతో తద్వత్ప్రసంగాదసమన్వితమ్.	2.1.8
810	అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిజ్ఞాదితి చేన్నావిశేషాత్.	2.3.15	1518	అప్రతీకాలమ్నాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాఽదోషాత్తత్త్వమశ్చ.	4.3.15
246	అంతర్యామ్యుపదైవాదిమ తద్ధర్మస్యవదేశాత్.	1.2.18	1349	అబాధాచ్ఛ.	3.4.29
767	అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా.	2.2.41	1533	అభావం బాదరిరాపా హ్యేవమ్.	4.4.10
154	అంతస్తద్ధర్మవదేశాత్.	1.1.20	508	అభిద్యోవదేశాచ్ఛ.	1.4.24
758	అన్యవస్థితేభ్యేథయనిత్యత్వాదవిశేషః.	2.2.36	529	అభిమానిన్యవదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్.	2.1.5
871	అన్యత్రాభావాచ్ఛ న తృణాదివత్.	2.2.5	281	అభివ్యక్తేరిత్యాశ్చరథ్యః.	1.2.29
1124	అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్.	3.3.6	899	అభినంద్యాప్యపి చైవమ్.	2.3.52
640	అన్యథానుమితో చ జ్ఞశక్తివియోగాత్.	2.2.9	635	అధ్యుపగమేవ్యర్థాభావాత్.	2.2.6
1226	అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నవదేశాంతరవత్.	3.3.36	1058	అమ్యువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్.	3.2.19
314	అన్యథావన్యావృత్తేశ్చ.	1.3.12	1052	అయావవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్.	3.2.14
1004	అన్యార్థస్థితేషు పూర్వవదభిలాషాత్.	3.1.24	1482	అర్పిరాదినా తత్ప్రథితేః.	4.3.1
			219	అర్థకొకస్వాత్తద్వ్యవదేశాచ్ఛ నేతి చేన్న నిరాయత్వాదేనం వ్యోమవచ్ఛ.	1.2.7
			345	అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్.	1.3.21

839 అవస్థినివైష్యాదితి చేన్నాభ్యుప గమాద్భుది హ.	2.3.24
493 అవస్థితేరితి కాశకృత్నుః.	1.4.22
1525 అవిభాగేన దృష్టత్వాత్.	4.4.4
1472 అవిభాగో వచనాత్.	4.2.16
839 అవిరోధశ్చన్దనవత్.	2.3.23
1007 అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్.	3.1.25
592 అశ్వాదివచ్చ తదనువపత్తిః.	2.1.23
అను అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః	3.1.6
700 అసతి ప్రతిజ్ఞాపరోధో యోగపద్యమన్యతా.	2.2.21
536 అసదితి చేన్న ప్రతిషేదమాత్రత్వాత్.	2.1.7
573 అపద్యవదేశాన్వేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్.	2.1.17
894 అసంకతేశ్చాన్యతికరః.	2.3.49
804 అసంభవస్తు సతోఽనుపత్తేః.	2.3.9
1312 అసార్యక్రికీ.	3.4.10
777 అస్తి తు.	2.3.2
143 అస్మిన్తన్య చ తద్యోగం శాస్తి.	1.1.19
1464 అస్యైవచాపవత్తేరేష తుష్కా.	4.2.11

181 అకాశస్తర్లిజ్ఞాత్.	1.1.22
714 అకాశో బాచితేషాత్.	2.2.24
అకాశోఽభ్యాస్తరత్వాదిన్యవదేశాత్.	1.3.41
1305 అచారదర్శనాత్.	3.4.3
1490 అతివాచకస్తర్లిజ్ఞాత్.	4.3.4
507 అత్యక్ష్మతేః పరిణామాత్.	1.4.26
1149 అత్యగృహీతిరితరపదుత్తరాత్.	3.3.16
603 అత్యని చైవం విచిత్రాశ్చ హి.	2.1.28

1148 అత్యశబ్దాచ్చ.	3.3.15
1524 అత్యావ్రకరణాత్.	4.4.3
1399 అత్యేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ.	4.1.3
1238 అదరాదలోపః.	3.3.40
1413 అదిత్యాదిమతయశ్చాక్షుఃపపత్తేః.	4.1.6
1146 అధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్.	3.3.14
131 అనన్తమయోఽభ్యాసాత్.	1.1.12
1142 అనన్తాదయః ప్రధానస్య.	3.3.11
987 అనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్.	3.1.10
423 అనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్థర్యయతి చ.	1.4.1
అపః.	2.3.11
1425 అప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్.	4.1.12
895 అభాస ఏవ చ.	2.3.50
285 అమనన్తి చైనమస్మిన్.	1.2.32
1369 అర్విజ్యమౌదులోమిస్తస్మి హి పరిశ్రీయతే.	3.4.45
1386 అవృత్తిరసక్యదుపదేశాత్.	4.1.1
1421 అసీనః సంభవాత్.	4.1.7
1054 అహ చ తన్మాత్రమ్.	3.2.16

332 ఇతరపరామర్శాశ్చ ఇతి చేన్నాసంభవాత్.	1.3.18
588 ఇతరవ్యవదేశాధికరణాదిదోషప్రసక్తిః.	2.1.21
1433 ఇతరస్యాప్యేవమనన్తేషు పాతే తు.	4.1.14
697 ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నౌత్పత్తి మాత్రనిమిత్తత్వాత్.	2.2.19
1144 ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్.	3.3.13
520 ఇతరేషాం బానువలభ్యే.	2.1.2
1221 ఇయదామననాత్.	3.3.34

315 ఈక్షతికర్మవ్యవదేశాత్ముః. 1.3.13

103 ఈక్షతేర్నాశ్చమ్. 1.1.5

ఉ

492 ఉత్తమిష్యత ఏవంభావాదిత్యేదులమిః. 1.4.21

833 ఉత్తాప్తిగత్యాగతినామ్. 2.3.19

333 ఉత్తరాచ్చేదావిద్యూతస్వరూపస్తు. 1.3.19

705 ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. 2.2.20

769 ఉత్పత్త్యనంభవాత్. 2.2.42

725 ఉదాసీనానామపి చైవంసిద్ధిః. 2.2.27

189 ఉపదేశభేదాన్వేతి
చేన్నభయస్మిన్నవ్యవిరోధాత్. 1.1.27

1098 ఉపపత్త్య. 3.2.35

615 ఉపపద్యతే చాప్యలభ్యతే చ. 2.1.36

1205 ఉపపన్నప్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేర్లోకవత్. 3.3.30

1364 ఉపపూర్వమపిత్యతే భావమశనవత్తదుక్తమ్. 3.4.42

1318 ఉపమర్శం చ. 3.4.16

861 ఉపలబ్ధివదనియమః. 2.3.37

593 ఉపసంహారదర్శనాన్వేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. 2.1.24

1122 ఉపసంహారోఽర్థభేదాద్విధివిశేషవత్ప్రమానే చ. 3.3.5

1240 ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. 3.3.41

859 ఉపాదానాత్. 2.3.35

676 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.16

713 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.23

663 ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః. 2.2.12

1086 ఉభయవ్యవదేశాత్ప్రహికుణ్ణులవత్. 3.2.27

1492 ఉభయవ్యామోహతత్త్విద్ధేః. 4.3.5

ఊ

1318 ఊర్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3.4.17

ఏ

1272 ఏక అత్మనః శరీరే భావాత్. 3.3.53

802 ఏతేన మాతరిశ్యా వ్యాఖ్యాతః. 2.3.8

521 ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 2.1.3

550 ఏతేన శిష్టాపదిగ్రహ అపి వ్యాఖ్యాతాః. 2.1.12

509 ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. 1.4.28

754 ఏవం చాత్మా కార్మ్యమ్. 2.2.34

1383 ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతే
స్తదవస్థావధృతేః. 3.4.52

1530 ఏవమప్యపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం
బాదరాయణః. 4.4.7

ఐ

1380 ఐహికమన్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తర్హర్హనాత్. 3.4.51

ఋ

409 కమ్యునాత్. 1.3.39

766 కరణవచ్చేన్న భౌగాదిభ్యః. 2.2.40

858 కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2.3.33

216 కర్మకర్తవ్యవదేశాచ్చ. 1.2.4

454 కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్యాదివదవిరోధః. 1.4.10

1317 కామకారణ చైకే. 3.4.15

142 కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. 1.1.18

1235 కామాదీతరత్ర తత్ర వాయుతనాదిభ్యః. 3.3.39

1294 కామ్యామ యథాకామం నముచ్చీయేవన్నవా
పూర్వహేత్యభావాత్. 3.3.60

467 కారణత్వేన వాకాదిమ యథావ్యవధిద్ధితేః. 1.4.14

1496 కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. 4.3.7

1160 కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. 3.3.18

1499 కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహతః
పరమధిధానాత్. 4.3.10

- 878 కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు
విహితప్రతిషిద్ధావైయధ్యాదిభ్యః. 2.3.42
- 974 కృతాత్మయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్పృతిభ్యాం
యథేతమవేవం చ. 3.1.8
- 597 కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోటా వా. 2.1.26
- 1375 కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. 3.4.48
- 743 క్షణికత్వాచ్చ. 2.2.31
- 404 క్షత్రియత్వగతేఽప్రేతరత్ర చైతత్రరథేన
లిజ్జాత్. 13.35

గ

- 328 గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఖ్యం చ. 1.3.15
- 125 గతిసామాన్యాత్. 1.1.10
- 1204 గతేరర్థవత్త్వముఖయథావ్యథా హి విరోధః. 3.3.29
- 1297 గుణసాధారణ్యక్రతుశ్చ. 3.3.64
- 841 గుణాద్యా లోకవత్. 2.3.25
- 227 గుహంప్రవిష్టాత్కానో హి తద్దర్శనాత్. 1.2.11
- 113 గౌణశ్రేణ్నాత్మశబ్దాత్. 1.1.6
- 779 గౌణ్యసంభవాత్. 2.3.3
- 907 గౌణ్యసంభవాత్. 24.2

ఘ

- 927 ఘక్షురాదినత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2.4.10
- 450 ఘమనవదవిశేషాత్. 1.4.8
- 986 ఘరణాదితి చేన్నపలక్షణార్థేతి శార్వాణిని. 3.1.9
- 822 ఘరావరవ్యపాత్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యవదేశో
భాక్తప్రద్యాన భావిత్వాత్. 2.3.16
- 1528 విధితన్మాతేణ తదాత్మకత్వాదిత్యదులోమి. 4.4.6

చ

- 1203 చన్దత ఉభయావిరోధాత్. 3.3.28
- 183 చన్దధిధానాన్వేతి చేన్న తథా చేతరృణనిగదా
త్తథా హి దర్శనమ్. 1.1.25

ఞ

- 477 జగద్యాచిత్వాత్. 1.4.16
- 1540 జగద్యాపారవర్థం ప్రకరణాదసంవిహితత్వాచ్చ. 4.4.17
- 35 జన్మాద్యస్య యతః. 1.1.2
- 482 జీవముఖ్యప్రాణలిజ్జాన్వేతి
చేత్రద్యాభ్యాతమ్. 1.4.17
- 199 జీవముఖ్యప్రాణలిజ్జాన్వేతి చేన్నపాసాత్రై
విద్యాదాత్రతత్వాదిహ తద్యోగాత్. 1.1.31
- 438 జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. 1.4.4
- 830 జ్ఞేఽత ఏవ. 2.3.18
- 934 జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామనవాత్. 2.4.14
- 452 జ్యోతిరుప్రకమా తు తదాహ్యధీయత ఏకే. 1.4.9
- 414 జ్యోతిర్ధర్మనాత్. 1.3.40
- 172 జ్యోతిశ్చరణాదిధావాత్. 1.1.24
- 390 జ్యోతిషి భావాచ్చ. 1.3.12
- 450 జ్యోతిషైకేషామసత్యస్తే. 1.4.13

త

- 1309 తజ్జన్మయాజి తద్వ్యవదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. 2.4.17
- 1306 తచ్చుతే. 3.4.4
- 1489 తడిత్ఽధివరుణః సంబన్ధాత్. 4.3.3
- 53 తత్తు వమన్యయాత్. 1.1.4
- 910 తక్కుర్యకత్వాద్వాచః. 2.4.4
- 909 తత్రాక్రతుశ్చ. 2.4.3
- 993 తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. 3.1.16
- 844 తథా చ దర్శయతి. 2.3.27
- 1337 తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్. 3.4.24
- 1099 తథాన్యప్రతిషేధాత్. 3.2.36
- 802 తథా ప్రాణా. 2.4.1

1428 తదధిగమ ఉత్తరపూర్వామయోర్జేషవినాశో తద్యవదేశాత్. 4.1.13	1471 తావి పరే తథా హ్యహ. 4.2.15
433 తదధీనత్వాదర్థవత్. 1.4.3	1311 తుల్యం తు దర్శనమ్. 3.4.9
554 తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. 2.1.14	999 తృతీయశబ్దావరోధః సోకజన్య. 3.1.21
953 తదస్తరప్రతిపత్తై రంపాతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. 3.1.1	806 తేజోఽతస్తథా హ్యహ. 2.3.10
407 తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. 1.3.37	441 క్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. 1.4.6
1027 తదభావో వాడీమ తద్రూపేరాత్మని చ. 3.2.7	959 త్రాతృకత్వాత్తు భూయస్త్యై. 3.1.2
815 తదధిద్యానాదేవ తు తల్లిజ్ఞాతనః. 2.3.13	
1083 తదన్యక్షమాహ హి. 3.2.23	998 దర్శనాచ్చ. 3.1.20
1461 తదాసీతేః సంసారవ్యవదేశాత్. 4.2.8	1060 దర్శనాచ్చ. 3.2.21
356 తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్. 1.3.26	1249 దర్శనాచ్చ. 3.3.48
1473 తదోక్తగ్రంథ్యలనం తత్రకాశితద్వారే విద్యాసామర్థ్యా త్తచ్చేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హర్షానుగృహీతః శతాధికయా. 4.2.17	1300 దర్శనాచ్చ. 3.3.66
తద్గుణసారత్వాత్తు తద్యవదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2.3.29	1501 దర్శనాచ్చ. 4.3.13
137 తద్దేతువ్యవదేశాచ్చ. 1.1.14	1544 దర్శయత్యైవం ప్రత్యక్షానుమానే. 4.4.20
1361 తద్భూతస్య తు నాకద్భావో జైమినేరపి వియమాతద్రూపాభావేభ్యః. 3.4.40	1120 దర్శయతి చ. 3.3.4
1307 తద్వత్ విధానాత్. 3.4.6	1173 దర్శయతి చ. 3.3.22
1244 తస్మిన్ధారణానియమస్తద్భృష్టేః పుధర్మప్రతిబంధః ఫలమ్. 3.3.42	1055 దర్శయతి చాదో అపి స్మర్యతే. 3.2.17
116 తస్మిన్మన్య మోక్షోపదేశాత్. 1.1.7	320 దహర ఉత్తరేభ్యః. 1.3.14
1451 తన్యనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. 4.2.3	దృశ్యతే తు. 2.1.6
1536 తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. 4.4.13	595 దేవాదివదపి లోకే. 2.1.25
545 తర్కాప్రతిష్ఠానాదన్యథానువేయమితి చేదేవమన్యవిమోక్షప్రపంగః. 2.1.11	1024 దేహయోగాద్యా సోఽపి. 3.2.6
938 తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2.4.16	286 ద్యుభ్యాద్యాయతనం స్యశబ్దాత్. 1.3.1
	1535 ద్వంద్వశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః. 4.4.12
	1104 దర్శం జైమినీరత ఏవ. 3.2.40
	310 ధర్మోపపత్తేశ్చ. 1.3.9
	330 ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాన్మిన్నుపలభ్యే. 1.3.16
	1422 ధ్యానాచ్చ. 4.1.8

875	వరాత్మ తద్రూపే.	2.3.41	491	ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్నిర్ణయమాశ్చరథ్యః.	14.20
1022	పరాధిద్యానాత్మ తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవివర్యయో.	3.2.5	787	ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః.	2.3.6
1319	మమమ్యం జైమినిరవదనా చాపవదతి హి.	3.4.18	1089	ప్రతిషేధాచ్ఛ.	3.2.30
1270	వరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్వాత్వనుబన్ధః.	3.3.52	1464	ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్.	4.2.12
1336	సాంప్లనార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్.	3.4.23	710	ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధా ప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్.	2.2.22
857	పుంస్వాదివత్తస్య సతోఽభివ్యక్త్యయోగాత్.	2.3.31	1542	ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారి కమణ్ణులస్థాక్షే.	4.4.18
1178	పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామసామ్నాత్.	3.3.24	963	ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తే.	3.1.5
1301	పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః.	3.4.1	1250	ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్.	3.3.43
637	పురుషాశ్మవదితి చేత్రదాపి.	2.2.7	1536	ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి.	4.4.15
1106	పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్.	3.2.41	899	ప్రదేశాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్.	2.3.43
1088	పూర్వవద్వా.	3.2.29	627	ప్రవృత్తేశ్చ.	2.2.2
1258	పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియామానసవత్.	3.3.45	331	ప్రసిద్ధేశ్చ.	1.3.17
844	వృథగుపదేశాత్.	2.3.18	961	ప్రాణగతేశ్చ.	3.1.3
812	వృథివ్యధికారయావశ్యాన్తరేభ్యః.	2.3.12	294	ప్రాణభృచ్ఛ.	1.3.4
226	ప్రకరణాచ్ఛ.	1.2.10	937	ప్రాణవతా శబ్దాత్.	2.4.15
296	ప్రకరణాత్.	1.3.6	191	ప్రాణస్తథానుగమాత్.	1.1.18
1053	ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్.	3.2.15	463	ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్.	1.4.12
1085	ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్.	3.2.25	1143	ప్రియశిరస్వాద్యప్రాప్తిరుపచ యాపచయో హి భేదే.	3.3.12
885	ప్రకాశాదివన్త్రైవం పరః.	2.3.46		ఫ	
1087	ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్వాత్.	3.2.28	1102	ఫలమత ఉపపత్తే.	3.2.38
501	ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞదృష్టాన్తానువరోధాత్.	1.4.23		బ	
1074	ప్రకృతైకావత్త్వం హి ప్రతిషేధాది తతో బ్రవీతి చ భూయః.	3.2.22	1367	బహిస్తాభయధాపి స్ఫుటేరాచారాచ్ఛ.	3.4.43
			1095	బుద్ధ్యర్థః పాదవత్.	3.2.33
			1408	బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్తృత్.	4.1.5
			1527	బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః.	4.4.5

భ			
970	భాక్తంవాటాత్మవిత్వాత్తథా హి దర్శయతి 3 17	138	మాస్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 1 1 15
1534	భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. 4.4.11	1015	మాయామాతల తు కార్జ్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. 3 2.3
392	భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. 1.3.33	1523	ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. 4 4.2
1335	భావశబ్దాచ్చ. 3.4 22	292	ముక్తవస్పృహవ్యవదేశాత్. 1.3.2
570	భావే చోపలభ్యే. 2 1 15	1042	ముగ్ధేఽర్థసంపత్తిః పరిశేషాత్. 3.2.10
1536	భావే జాగ్రద్వత్. 4.4.14	1376	మౌనవదితరేషామప్యవదేశాత్. 3.4.49
భూ		య	
1111	భూతారిపాదవ్యవదేశోపపత్త్యైమ్. 1.1.26	1423	యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. 4 1.11
1455	భూతేమ తచ్చుతే. 4 2.5	865	యథా చ తక్షణభా. 2.3 40
300	భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. 1.3.8	587	యథా చ ప్రాణాది. 2.1.20
1283	భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్యం తథా హి దర్శయతి. 3.3.57	1440	యదేవ విద్యయేతి హి. 4.1.18
139	భేదవ్యవదేశాచ్చ. 1.1.17	1211	యావదధికారమవస్థితరాధికారికాదామ్ 3.3 32
160	భేదవ్యవదేశాచ్చాన్యః. 1.1.21	851	యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్భూతాత్. 2.3.30
295	భేదవ్యవదేశాత్. 1.3.5	793	యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2.3.7
941	భేదప్రత్యే. 2.4.18	575	యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ 2.1.18
1114	భేదాన్వేతి చేన్వైకస్యామపి. 3.3.2	1480	యోగినః ప్రతిచ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే 4 2 21
552	భోక్తావత్తేజరవిభాగశ్చేత్వాల్లోకవత్. 2.1.13	508	యోనిశ్చ హి గీయతే. 1.4.27
1544	భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. 4.4 21	1010	యోనేః శరీరమ్. 3.1.27
1445	భోగిన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. 4.1.19	ః	
మ		620	రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్. 2.2.1
388	మధ్యాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. 1.3.31	1476	రక్తమసారీ. 4.2.18
1184	మద్రవర్ణాచ్చ. 2.3.44	673	రూపాదిమత్వాచ్చవివర్యయో రర్థనాత్. 2 2 15
1281	మద్రాదివద్యావిరోధః. 3.3 56	264	రూపాపన్యాసాచ్చ. 1.2.23
649	మహద్ధీర్ఘవద్యాప్రాప్త్యపరిమిద్ధలాభ్యామ్. 2.2.17	1009	రేతఃసిగ్గోఽథ. 3.1.26
449	మహద్వచ్చ. 1.4.7	ల	
950	మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితర యోశ్చ. 2.4.21	1256	లిక్లభాయస్త్యాద్ధి లలియస్తదపి. 3.3.44
		1390	లింగాచ్చ 4.1.2
		610	లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. 2.1.33

ప			1182 వేదాద్యర్థభేదాత్.	3.3.25
439	వదంతి చేన్చ ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్.	1.4.5	1495 వైద్యుతేనైవతతస్తయ్యుతేః.	4.3.6
486	వాక్యాన్యయాత్.	1.4.19	740 వైధర్మాచ్యునస్వప్నాదివత్.	2.2.29
1446	వాఙ్మనసి దర్శనాచ్యుత్తాచ్యు.	4.2.1	942 వైలక్షణ్యాచ్యు.	2.4.19
1486	వాయుమబ్జాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్.	4.3.2	951 వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః.	2.4.22
607	వికరణత్వాన్నేతి చేత్తరుక్తమ్.	2.1.31	268 వైశ్యానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్.	1.2.24
1292	వికల్పవిశిష్టఫలత్వాత్.	3.3.59	611 వైషమ్యనైర్మల్యే న సాపేక్షత్యాత్తదాపి	
135	వికారశబ్దాన్నేతి చేన్చ ప్రాచుర్యాత్.	1.1.13	దర్శయతి.	2.1.34
1543	వికారావర్తి చ తదా హి స్థితిమాహ.	4.4.19	1275 వ్యతిరేకస్త ద్భావభావిత్వాన్నతా పరిధివత్.	3.3.54
772	విజ్ఞానాదిభావే నా తదప్రతిషేధః.	2.2.44	632 వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్.	2.2.4
994	విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్.	3.1.17	842 వ్యతిరేకో గన్ధవత్.	2.3.26
1249	విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్.	3.3.47	1228 వ్యతిహరో విశంషన్తి హితరవత్.	3.3.37
1326	విధిర్వా ధారణవత్.	3.4.20	860 వ్యపదేశాచ్యు క్రియాయాం న	
817	విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపత్తేః.	2.3.14	చేన్నిర్దేశవిపర్యయః.	2.3.36
774	విప్రతిషేధాచ్యు.	2.2.45	1132 వ్యాప్తేశ్చ సమశ్చాసమ్.	3.3.9
641	విప్రతిషేధాచ్యాసమశ్చాసమ్.	2.2.10		
1313	విభాగః శతవత్.	3.4.11	శ	
358	విరోధః కర్మణి చేన్నానేకప్రతిపత్త్యర్థనాత్.	1.3.27	858 శక్తివిపర్యయాత్.	2.3.38
213	వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ.	1.2.2	362 శబ్ద ఇతి చేన్నాతః	
1520	విశేషం చ దర్శయతి.	4.3.16	ప్రభవాత్రుత్వకానుమానాభ్యామ్.	1.3.28
263	విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరో.	1.2.22	217 శబ్దవిశేషాత్.	1.2.5
232	విశేషణాచ్యు.	1.2.12	1350 శబ్దశ్చాతోఽకామకారే.	3.4.31
1358	విశేషానుగ్రహశ్చ.	3.4.38	781 శబ్దాచ్యు.	2.3.4
1497	విశేషితత్వాచ్యు.	4.3.8	274 శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్యు నేతి చేన్చ	
859	విహరోపదేశాత్.	2.3.34	తథాద్యష్టుప్తపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి	
1351	విహితత్వాచ్యాశ్రమకర్మాపి.	3.4.32	చైనమధీయతే.	1.2.26
1058	వృద్ధిప్రాసభాక్యమన్తర్థావాదులయసామశ్చాస్యా		352 శబ్దాదేవప్రమితః.	1.3.24
దేవమ్.	3.2.20		1342 శమదమాద్యుపేతః స్వాత్తదాపి తు	
			తద్విధేస్తదథితయా	
			తేష్టామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్.	3.4.27

253	శారంగభూషణమేమి హి భేదనైనమధీయతే.	1.2.20
198	శాస్త్రద్వైత్యాతావదేహో వామదేవవత్.	1.1.30
46	శాస్త్రయోనిత్వాత్.	1.1.3
1296	శిష్టేశ్చ.	3.3.62
400	శుగంధకదానదరశ్రవణాకదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి.	1.3.34
1303	శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వతి జైమినిః.	3.4.2
408	శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిపేదాత్ స్మృతేశ్చ.	1.3.38
126	శ్రుతత్వాచ్చ.	1.1.11
1105	శ్రుతత్వాచ్చ.	3.2.39
1370	శ్రుతేశ్చ.	3.4.46
599	శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్.	2.1.27
244	శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ.	1.2.16
1262	శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః.	3.3.49
922	శ్రేష్ఠేశ్చ.	2.4.8
	స	
1531	సంకల్పాదేవ తు తస్మృతేః.	4.4.8
1131	సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి.	3.3.8
944	సంజ్ఞామూర్తికృత్రిన్తు త్రిపుత్కుర్యత ఉపదేశాత్.	2.4.20
1011	సంద్యే సృష్టిరాహ హి.	3.2.1
283	సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి.	1.2.31
1521	సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్.	4.4.1
1170	సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి.	3.3.20
764	సంబన్ధానుపపత్తే శ్చ.	2.2.38
1175	సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి వాతః.	3.3.23
221	సంభాగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్.	1.2.8

991	సంయుమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహవరోహా తద్గతిదర్శనాత్.	3.1.13
406	సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాషాచ్చ.	1.3.36
1037	ప ఏవ తు కర్మానుష్ఠుతిశబ్దవిధిభ్యః.	3.2.9
572	సత్త్వాద్భావరస్య.	2.1.16
912	సప్తగత్యేర్విశేషితత్వాచ్చ.	2.4.5
1306	సమన్వారమృణాత్.	3.4.5
669	సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః.	2.2.13
473	సమాకర్షాత్.	1.4.15
864	సమాధ్యభావాచ్చ.	2.3.39
1166	సమాన ఏవం చాభేదాత్.	3.3.19
380	సమానవామరూపత్వాద్భావ్యుత్పాదవ్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ.	1.3.30
1458	సమానా చాస్పృక్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య.	4.2.7
1296	సమాహారాత్.	3.3.63
692	సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః.	2.2.18
208	సర్వత్రప్రసేద్యోపదేశాత్.	1.2.1
747	సర్వథానుపపత్తేశ్చ.	2.2.32
1355	సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్.	3.4.34
618	సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ.	2.1.37
1108	సర్వవేదాస్త్రప్రత్యయం బోధనానాద్యనిశేషాత్.	3.3.1
1344	సర్వాన్మానుపపత్తి శ్రాజాత్మయే తద్దర్శనాత్.	3.4.28
1339	సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదీశ్రుతేరత్యవత్.	3.4.26
1138	సర్వాభేదాదన్యత్రమే.	3.3.10
606	సర్వోపేక్షా చ తద్దర్శనాత్.	2.1.30
1352	సహకారిత్యేన చ	3.4.33

1371 సహకార్యవ్రతవిధి: పక్షేణ తృతీయం తద్యతో విధ్యాదివత్.	3.4.47	273 స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదీతి	12 25
508 సాక్షాచ్ఛేదభయామ్నానాత్.	1.4.25	218 స్మృతేశ్చ.	12.6
279 సాక్షాదవ్యవరోధం జైమినిః.	1.2.28	1500 స్మృతేశ్చ.	4 3.11
313 సా చ ప్రశాసనాత్.	1.3 11	511 స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగాత్.	2 11
1000 సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః.	3.1.22	782 స్యాద్భైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్.	2.3 5
1093 సామాన్యాత్తు.	3 2.32	544 స్వపక్షదోషాచ్చ.	2 110
1498 సామీప్యాత్తు తద్యవదేశః.	4.3.9	604 స్వపక్షదోషాచ్చ.	2.129
1201 సాంపరాయే తర్హవానాత్రదా హ్యన్యే.	3.3.27	838 స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ.	2.3 22
989 సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః.	3.1.11	835 స్వాత్మనా చోత్తరయోః.	2 3 20
241 సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ.	1.2.15	1118 స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికాచ్చ శబ్దవచ్చ తస్మియమః	3 3 3
418 సుమప్యైక్యాన్వేషేదేన.	1.3.42	1539 స్వాప్యయసంపత్స్వరస్యతరాపేక్ష మావిష్కృతం హి.	4.4.16
432 సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్.	1.4.2	122 స్వాప్యయాత్.	1 19
1463 సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తతోపలభ్యేః.	4.2.9	1368 స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాశ్రయః.	3 4.44
1018 సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః.	3.2.4	హ	
1230 సైవ హి సత్యాదయః.	3.3.38	914 హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్.	2.4.6
1453 సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః.	4.2.4	1190 హౌ తూపాయనశేష్యాత్కృశ్యస్థస్థుక్యపగన పత్తదుక్తమ్.	3.3.26
1316 స్తుతయేఽనుమతిర్వా.	3.4.14	354 హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్.	1.3.25
1333 మ్రితిమాత్రముపాదానాది తేన్నాపూర్యత్వాత్.	3.4.21	120 హేయత్వావచనాచ్చ.	1.18
1097 స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్.	3.2.34		
240 స్థానాదివ్యవదేశాచ్చ.	1.2.14		
296 స్థిత్యదనాభ్యాం చ.	1.3.2		
1466 స్పృహ్యే హ్యేకేషామ్.	4.2.13		
888 స్మరన్తి చ.	2.3 47		
992 స్మరన్తి చ.	3.1 14		
1423 స్మరన్తి చ.	4.1.10		
1470 స్మర్యతే చ.	4.2 14		
998 స్మర్యతేఽమిద లోకే.	3 1 19		

ఆ యా అధ్యాయాలలోను పాఠాను ఉన్న సూత్రాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1. పాదం	2. పాదం	3	౦	4. పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	31	32			28	134
2.	37	45			22	157
3.	27	41			52	186
4.	19	21			22	78
						555

ఆ యా అధ్యాయాల అధికరణాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1.పాదం	2.పాదం	3	౦	4.పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	11	7			8	39
2.	13	8			8	47
3.	6	8			17	67
4.	14	11			7	38
						191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను అధికరణప్రధానాలు - 191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను ఇతర సూత్రాల సంఖ్య - 364

బ్రహ్మసూత్రాలలో పేర్కొన్న ఋషులు - ఆ పేర్లన్న సూత్రాలు

1. ఆత్రేయుడు (1) 1. స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. 3.4.44
2. ఆశ్వరథ్యుడు (1) 1. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిజ్ఞమిత్యాశ్వరథ్యః. 1.4.20
3. ఔదులోమి (3) 1. ఆర్విజ్యమౌదులోమిస్తస్మైహపరిక్రీయతే. 3.4.45
  2. ఉత్త్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌదులోమిః. 1.4.21
  3. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌదులోమిః. 4.4.6
4. కార్వాజిని (1) 1. చరణాదితి చేన్నౌపలక్షణార్థేతి కార్వాజినిః. 3.1.9
5. కాశకృత్నుడు (1) 1. అవస్థితేరితికాశకృత్నుః. 1.4.22
6. జైమిని (10) 1. అన్యార్థం తుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిదైవమేకే. 1.4.18
  2. తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. 3.4.40
  3. ధర్మంజైమినరత ఏవ. 3.2.40
  4. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. 4.3.12
  5. పరామర్శం జైమినరచోదనాచాపవదతిహి. 3.4.18
  6. బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. 4.4.5
  7. మధ్యదిష్టసంభవాదనధికారంజైమినిః. 1.3.31
  8. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్యతి జైమినిః. 3.4.2
  9. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి. 1.2.31
  10. సాక్షాదవ్యవిరోధం జైమినిః. 1.2.28
7. బాదరాయణుడు(9) 1. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్. 3.4.8
  2. అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః. 3.4.19
  3. ఏవముపన్యాసాత్పుర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః. 4.4.7
  4. తదుపర్యపిబాదరాయణఃసంభవాత్. 1.3.26
  5. ద్వాదశాహవదుభయంబాదరాయణోఽతః. 4.4.12
  6. పురుషార్థోఽతఃశబ్దారితిబాదరాయణః. 3.4.1
  7. పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్. 3.2.41
  8. అప్రతీకాలమ్ననాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాదోషాత్తత్కృతుశ్చ 4.3.15
  9. భావంతుబాదరాయణోఽస్తిహి. 1.3.33
8. బాదరి(3) 1. అనుష్ఠితేర్బాదరిః. 1.2.30
  2. ఆభావంబాదరిరాహుహ్యేవమ్. 4.4.10
  3. సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః. 3.1.11

శ్రీ :

అనుబంధం - 2

బ్రహ్మసూత్రభాష్యదాహ్యతాగాం శ్రుత్యాదివాక్యాగామ్

అకారాదిక్రమేణ సూచి

అశ్మే(ర్మే)దేన్మధు విన్దేత కిమర్థం పర్వతాన్ ప్రజేత్.

1305

అక్షరాత్పరతః పరః(ము.ఉ.2.12). 257, 260,

263, 264, 434

అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వమః 259

అఙ్గుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చకర్ష యమో బలాత్

(మ.భా.3.297.17). 352

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాదూమకః

(కౌ.ఉ.2-4.13). 352

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం

హృదయే సంనివిష్టః(క ఉ.2.6 17). 355

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య అత్యని తిష్ఠతి

(క ఉ.4.2.) 352

అగృహ్యో న హి గృహ్యతే (బృ.ఉ. 4.2.4) 350

అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః

పాదః (ఛా.ఉ.3.18.2) 388

అగ్నిరన్నాదః (బృ.ఉ.1.4.6) 224

అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మసా ఉత్తరాయణమ్.

తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి (భ.గీ.8.24).244,1480

అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చక్రసౌర్యో దిశః శ్రోత్రే

వాగ్విష్ణుతాశ్చ వేదాః(ము.ఉ 2.1.4) 265

అగ్నిర్వా అకామయత. అన్నాదో దేవానాం

స్థామితి(తై బ్రా.3 1.4.1) 386

అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్(ఐ.ఆ.2.4.2.4)

530, 935, 1250

అగ్నిర్వై మృత్యుః. (బృ.ఉ.3 2.10) 1269

అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి(కౌషీ.1.3) 1490

అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత(యజు) 1007

అగ్నిషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయేత్(యజు) 890

అగ్నిరాసః(తై.ఉ.2-1.11) 811

అగ్నిర్వేర్హత్రం వేరధ్వరమ్ (యజు) 1218, 1281

అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనః (బృ.ఉ. 3.8.8)

314, 607

అచిన్త్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ

యోజయేత్ (స్మృ) 534, 601

అజమజరమమరమ్ అస్థులమనన్యహ్రస్వమదీర్ఘమ్

(బృ.ఉ.3.8.8)1394

అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదా.

(గౌ.కా1-16) 541

అజమజరమమరమ్ అస్థులమనన్యహ్రస్వమదీర్ఘమ్

(బ.ఉ.3.8.8.) 1394

అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదా

(గౌ.కా.1.16) 541

అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వః ప్రజాః

సృజమానాం సరూపాః. (శ్వే ఉ 4 5) 450

అజోఽగ్నిషోమీయః.(యజు) 1281

అజో నిత్యః శాశ్వతోయం పురాణః (క.ఉ.2.18)827

అజో హ్యేకో జాషమాణోఽనుశేతే జహత్వేనాం

భుక్తభోగామజోఽన్యః. (శ్వే ఉ.4.5) 450

అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః

(భగీ.5.15) 568

అణియాతన్ ప్రహేర్వా యవాద్వా (ఛా ఉ 3 14 3)

219, 850

అభ్యో మాత్రాఽవినాశ్యో దశార్ధానాం తు యాః

స్మృతాః (మ.స్మ. 1.27) 1457

అథ ఊర్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహి

(బృ.ఉ. 4.3.14) 421, 829, 1237

అతశ్చ సంక్షేపమిమం శృణుధ్వం నారాయణః

సర్వమిదం పురాణః (శాం.ప. 3.03.115) 515

అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చ. (ము. ఉ. 2.19)

(మహా.నా. 8.5)

అతస్థం న కశ్చన పాప్మా స్మృతతి (భా. ఉ. 8.6.3) 1031

అతిరాత్రే పోడశనం గృహ్లాతి. 39, 602

అతివాద్యసీత్యతి వాద్యస్మీతి బ్రూయాత్

నావహువీత. (భా. ఉ. 7.15.4) 301

అతోఽన్యదార్థమ్ (బృ. ఉ. 3.4.2) 310, 800, 1226

అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్ (భా. ఉ. 5.10.16) 1002

అత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్

(భా. ఉ. 2.23.1) 1361

అత్ర పితౄఽపితా భవతి (బృ. ఉ. 4.3.22) 1403

అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుతే. 1469

అత్ర సైనోఽసైనో భవతి (బృ. ఉ. 10.3.12). 1045

అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిర్భవతి

(బృ. ఉ. 4.3.9). 832

అత్రైవమా భగవానమూముహన్త (పేత్య సంజ్ఞాస్తి

(ము. ఉ. 2.4.12) 497

అత్రైవసమవలీయన్తే. 1466

అథ కోఽహమ్. (ఐ. ఉ. 3.11) 1154

అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషః యదా క్రతురస్మిన్

లోకే (భా. ఉ. 3.14.1) 209

అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం

పరిగృహ్యోత్థాపయతి. (కౌ. బ్రా. 3.3) 191, 199

అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీత

(భా. ఉ. 2.9.1) 1419

అథ ఖచ్చైతస్యైవక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి

(భా. ఉ. 1.1.10) 1127

అథ తత ఊర్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతా ఏకల

ఏవ మధ్యే స్థితా (భా. ఉ. 3.11.1) 1213

అథ తత్త్వదర్శనోసాయో యోగః (యోగ.సూ.) 521

అథ తస్య భయం భవతి (తై. ఉ. 2.7) 143

అథ తే శతం పితౄణాం జితలోకానామానన్తాః స

ఏకః కర్మదేవానామానన్తః (బృ. ఉ. 4.3.33) 972

అథ వరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే.

(ము. ఉ. 1.1.5) 256, 260, 1218

అథనామధేయమ్, సత్యస్యసత్యమ్,

ప్రాణానైసత్యమ్, తేషామేషసత్యమ్.

(బృ. ఉ. 2.10.20) 1081

అథ పరివ్రాడ్ వర్ణవాసాముణ్డోఽపరిగ్రహః. (జాబా. 5)

523, 1332

అథ పునరేవ వ్రతీ వా వ్రతీ వా స్నాతకో వా.

(జాబా. 4) 1331

అథ మర్శ్యమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుతే

(బృ. ఉ. 4.4.7) 292

అథ య ఆత్మా న సేతుర్విద్యుతిరేషాం లోకానాం

మసంభేదాయ (భా. ఉ. 8.4.1) 330, 1090

అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్కుపాసతే

ధూమమభిసంభవన్తే (భా. ఉ. 5.10.6) 967

అథ య ఇహోత్థానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ

సత్యాన్ కామాన్ తేషాం (భా. ఉ. 8.1.6) 326,

1236, 1532

అథ యఏతౌ పన్థానౌ న విదుస్తే కీటాః పతన్తా

యదిదం దన్తశూకమ్ (బృ. ఉ. 6.2.16) 1209

అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య (భా. ఉ. 8.3.4) 332,

344

అథ య ఏషోఽన్తరక్షణీ పురుషో దృశ్యతే.

(భా. ఉ. 1.7.5) 154, 1091, 1234

అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్యయః పురుషో

దృశ్యతే. (భా. ఉ. 1.6.6) 154, 1091, 1234

అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్యమ్
(భా.ఉ.7.24.1) 1501

అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యతైతైరేవ
రశ్మిభిరుద్వం క్రామతే. (భా.ఉ.8.6.5) 414, 1476.

అథ యత్రైతదాకాశమనువిణ్ణం చక్షుః స చాక్షుషః
పురుషదర్శనాయ చక్షురథ(భా.ఉ.8.12.4) 937

అథ యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి
తద్వ్యాఖ్యాస్యామః (కౌ.బ్రా.3.4.) 204.

అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః
వృష్ణేమ (భా.ఉ.3.13.7) 172, 189.

అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం
వేశ్య దహరోన్మస్తరాకాశః 320, 1235, 1476, 1514.

అథ యదిదమాసీత్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం
వేశ్య (భా.ఉ.8.1.1) 1476.

అథ యదు చైవమస్మిన్ శవ్యం కుర్యన్తి యది చ
నార్హిషమేవాభిసంభవన్తి (భా.ఉ.4.5.5.) 244.

అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మ చర్యమేవ తత్
(భా.ఉ.8.5.1) 1340.

అథ యః స్యప్తే పురుషం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స
ఏనం హన్తి 562, 1018

అథ య ఏతా హృదయస్య వాడ్యః
(భా.ఉ.8.6.1) 1476

అథ యే శతం ఏత్యజాం జితలోకానామానన్తాః స
ఏకః కర్మదేవానామ్ (బృ.ఉ.4.3.33) 972.

అథ యోఽన్యం దేవతాముపాస్తేఽ
న్యోసావన్యోఽహ మస్మీతి స స వేద యథా పశు
సం స దేవానామ్. (బృ.ఉ.1.4.10). 970, 1402.

అథ యోఽయం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేత
సత్త్వక్షేత్రజ్ఞః(పైథీరహ.బ్రా.)

అథ యో వేదదం జహూణీతి స
అత్మా(భా.ఉ.8.12.4) 832

అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః
స్మృతే(బృ.ఉ.4.3.10) 1011.

అథ సత్యవతః కాయాత్మాశబ్దం
వశంగతమ్(మ.భా.3.297.17) 352

అథ సప్తవిధస్య (భా.ఉ.2 8 1114.1)

అథ సోఽభయం గతో భవతి(తై.ఉ.2.7) 143

అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసి
వ్యూదిరే(భా.ఉ.5.1.6) 929

అథ హ య ఏతానేవం
పశ్చాగ్నివేద(భా.ఉ.5.10.10) 1115

అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః
ప్రాణస్తముగ్ధీథముపాసాంచక్రే(భా.ఉ.1.2.7) 1124

అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే
బభూవతుర్మైతేయీ చ కాత్యాయనీ చ.
(బృ.ఉ.4.5.1) 1336

అథ హ శౌనకం చ కాపీయమభిప్రతారిణం చ
కాక్షసేనిం పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారి వివిక్షే
(భా.ఉ.4.3.5) 404

అథ హేమమానన్యం ప్రాణముచస్త్యం స
ఉద్గాయేతి(బృ.ఉ.1.37) 941, 1124

అథా కామయమానో యోఽకామో నిష్కామ
అప్తకామ అత్మకామో భవతి (బృ.ఉ.4.4.6)
1313, 1465

అథాత అదేశో వేతి నేతి (బృ.ఉ.2.3.6) 1055,
1074, 1079, 1089

అథాతః క్రత్యర్థపురుషార్థయోర్విజ్ఞానా (జై.సూ.4.1.1) 98

అథాతో ధర్మజ్ఞానా (జై.సూ.1.1.1) 98

అథాతో నిఃశ్రేయసాదానమ్ (కాపీ.2.14) 1138

అథాతో రేతసః స్పృష్టః ప్రజాపతే రేతో దేవాః (ఐ బ్రా.)
1151

అథాతో వ్రతమీమాంసా (బృ.ఉ.1.5.21) 1253

అథాధ్యాత్మమ్. (భా.ఉ. 1.7.1) 154

అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏనైకదా భవతి (కాపీ. 4.20) 477

అథాన్య వేదముపశ్యన్యతః శ్రపుజతుభ్యం
శ్రోత్రప్రతిపూరణమ్. 408

అథే మమేవ నాస్తద్ద్యోయం మధ్యమః ప్రాణః

(బృ.ఉ.1.5.21) 943

అధైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తతే

యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం

నాయుర్మూత్వా (భా.ఉ.5.10.5) 1000

అధైతయోః వధోర్న కతరేణ చ తానీమాని

క్షుద్రాణ్యసక్పదావర్తీని (భా.ఉ.5.10.8) 994, 1485

అధైతేరేవ రఘ్నిభిరూర్ధ్వ అక్రామతే(భా.ఉ.౪.6.5) 1482

అధైవ మేతే ప్రాణా అభిసమాయంతే(బృ.ఉ.4.4.1) 954

అథో హ అహుర్భాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని

హ్యేవ జాగ్రత్ పశ్యతి (బృ.ఉ.4.3.14) 1013

అథోత్తరేణతపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయావిద్యయాత్మా

నమన్విష్టాదిత్యమభియంతే(ప్ర.ఉ.1.10) 244

అథో య ఏవం విద్వాన్ ప్రాణే నిః శ్రేయసం

విదిత్యా (కౌషీ 1.14) 1138

అద్యస్తం ద్రష్టు(బృ.ఉ.3.8.11) 1394

అద్యస్తే ద్రష్టాఽత్రుతః శ్రోతాఽమతో మంత్రాఽవిజ్ఞాతో

విజ్ఞాతా (బృ.ఉ.3.7.23) 252

అదోమ్యుః పరేణ దివమ్ (ఐత.1.2) 1149

అద్యుః స్మృతిః. 812

అథస్తాత్పమిథం ధారయన్ అనుద్రవేదుపరి హి

దేవేభ్యో ధారయతి (యజు) 1327

అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద(భా.ఉ.7.1.1) 406

అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో

హర్షకోకో జహాతి (క.ఉ.1.2.12) 446

అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమ్ (యజు) 1282

అనన్తమపారమ్ (బృ.ఉ.2.4.12) 286

అనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన

ఏవ(బృ.ఉ.4.5.13) 831

అనన్తం వై మనోఽనన్తా విశ్వేదేవాః(బృ.ఉ.3.1.9) 73

అనన్యాగతం పుణ్యేనానన్యాగతం పాపేన తీర్థో హి

తదా పర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి

(బృ.ఉ.4.3.22) 421

అనన్యాగతస్తేన భవత్కనంగోహ్యాయం పురుషః

(బృ.ఉ.4.3.15) 421

అనశ్చన్యోఽభిచాకశీతి (ము.ఉ.3.1.1) 224, 227,

133, 234, 296

అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్పత్తి స్వయంభువా, ఆదౌ

నేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః. 368

అనాది మత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నానదుచ్యతే

(భ.గీ.13.12) 1056

అనాదిమాయయా సుప్తా యదా జీవః ప్రబుధ్యతే

(గౌ.కా. 1.16) 541

అనాద్యనన్తం మహతః పరం ద్రువం నిదాయ్య తం

మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే (క.ఉ.2.3.15) 439

అనాశ్రమి న తిష్ఠేత దినమేకం ద్విజః(యాజ్ఞ.స్మృ)1360

అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః (భ.గీ.

6.1) 1355

అనిత్యమితి చ విశేషతః ప్రతిపేధాభావః (వై.సూ.4.1.4)

674

అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం

దేవతాముపాస్మే(భా.ఉ.5.2.2) 1387

అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్.

(భ.గీ.6.45) 1359, 1382

అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే

వ్యాకరవాణి (భా.ఉ.6.3.2) 417, 475, 493, 588,

616, 827, 945, 1024, 1060.

అన్తవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహిం చరేత్. 1379

అన్తో భవతి 1523

అన్నమయం హి సోమ్యమనతపోమయః ప్రాణ

స్తేకోమయీ వాక్ (భా.ఉ.6.5.4) 820, 910, 1451

అన్నమశితం శ్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిచ్ఛే

ధాతు స్తత్పురీషం భవతి.(భా.ఉ.6.5.1) 950.

అన్నాదో వసుదానో విస్తతే వసు య ఏవం వేద

(బృ.ఉ.4.4.24) 182.

అన్నేన సోమ్య కుల్లేనాపా మూలమన్విచ్ఛాద్ధిః

సోమ్య కుల్లేన తేజో. (భా.ఉ.6.8.4) 471

అన్యత్పరమస్తి (బృ.ఉ.2.3.6) 1081
 అన్యత్ర ధర్మా దన్యత్రాధర్మాత్ (క.ఉ. 1.7 14) 69,
 227, 353, 413, 441, 1013, 1222, 1501
 అన్యత్ర భూతాచ్చ భవాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వద
 (క.ఉ.1.2.14) 69, 353, 413, 441.
 అన్యత్రమానా అభూవం నాదర్శ మన్యత్రమనా
 అభూవం నాశ్రౌషమ్ (బృ.ఉ.1.5 3) 856.
 అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయతే
 (ఛా.ఉ. 6.8.2) 1027.
 అన్యదేవ తద్విదితాదతో అవిదితాదధి (కే.ఉ.1.3)
 75, 1055.
 అన్యస్తవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే
 (బృ.ఉ.4.4.4.) 954.
 అన్యం వరం నచికేతో వృణీష్య (క.ఉ. 1.21)446.
 అన్యా వాచో విముక్తౌత (ము.ఉ. 2.25) 291.
 అన్యోఽన్తర ఆత్మా (తై.ఉ.2.2) 138.
 అన్యోఽన్తర ఆత్మానస్తమయః (తై.ఉ.2.5) 138.
 అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః (తై.ఉ.2.3) 144
 అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః (తై.ఉ. 2.4) 144.
 అన్యోఽసావన్యోహమస్మితి న న వేద యథా పశుః
 (బృ.ఉ. 1.4.10) 499.
 అన్యేష్టవ్యాత్యవిజ్ఞానాత్ ప్రాక్ ప్రమాత్మత్వమాత్మనః
 99
 అపాగాదగ్గౌరగ్నిత్వమ్ వాచారమ్మణం వికారో
 వామధేయం (ఛా.ఉ.6.4.1) 555.
 అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః ప శ్శణోత్య
 క్షర్ణః, న వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహం
 రగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమ్ (శ్వే.ఉ.3.19) 608
 అపి తు వాక్యకేపత్వాదితరపర్యుదాసః స్యాత్ప్రతిపేదే
 వికల్పః స్యాత్ (జై.సూ. 10.8.15) 1195.
 అపి రోదితీవ. 1523
 అపహస్యై శ్రద్ధాం సంనమన్తే పుణ్యాయ కర్మణే. 965.
 అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః
 (మను.వృ. 1.5) 252.

అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః (ము.ఉ. 2.1.2) 65,
 209, 907, 922.
 అప్రాప్య యోగవంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి
 (భ.గీ. 6,37) 1381.
 అభయం నై జనక ప్రాప్తౌఽపి (బృ.ఉ.4.2.4) 70,
 565, 603, 1507.
 అభిసమావృత్య కుటుమ్బే (ఛా.ఉ.8.15.1) 1375.
 అముష్కాదాదిత్యాత్రతాయనైతా ఆసు నాడీషు
 స్పృష్టా అభ్యో నాడీభ్యః (ఛా.ఉ. 8.6.2) 1477.
 అమృతత్వం చానుపాప్య 1464.
 అమృతత్వస్య తునా శాస్తి విత్తేన (బృ.ఉ.2.4.2)489
 అమృతస్యైష సేతుః (ము.ఉ.2.2.5) 291.
 అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః. 1370.
 అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం
 కించన వేదనాన్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21) 420.
 అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమంతఃపురుషే
 యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే
 (బృ.ఉ.5.9) 270.
 అయమాత్మా బ్రహ్మ (బృ.ఉ.2.5.19)
 54,73,84,196.827.
 అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః
 పునర్వశమాపద్యతేమే (క.ఉ.2.6) 991.
 అయం వాచ లోక ఏషోఽగ్నిచ్ఛితః (బ్రా) 1270,
 1278, 1333.
 అయం నై నః శ్రేష్ఠః (బృ.ఉ. 1.5.21) 942.
 అయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ
 ఉత్పర్ణన్ యాతి (బృ.ఉ.4.3.35) 420.
 అరణ్యమియాదితి వదం తతో న
 పునరేయాదిత్యుపనిషత్. 1361
 అర్కే(శ్వే)చేన్మధువిన్దేతకిమర్థంపర్వతాన్ ప్రతేత్.1305
 అర్చిషోఽహః (ఛా.ఉ. 4 15. 5; 5 10.1) 1493.

అర్వాగ్నిలక్ష్మమసహ్యబుద్ధుః (బృ.ఉ.2.2.3) 451.

అవక్లిష్టపశుశ్చ తద్వాదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాత్
(జై.సూ. 6.8.21) 1363.

అవాగమనాః (బృ.ఉ. 3.8.8) 194

అవికార్యోఽయముచ్యతే. 78

అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్ (బృ.ఉ. 3.8.11) 1394.

అవిద్యా చ (వై.సూ. 4.1.5) 674

అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మస్మిర్గుణే సంప్రతీయతే
(శాం.వ.341.31) 515.

అవ్యక్తలిప్తేఽవ్యక్తాచారః. 1379

అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే
(భ.గీ.2.25) 534, 1083.

అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్ (క.ఉ.13.15)
155, 159, 439, 1048, 1052.

అశరీరం వా వ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః
(భా.ఉ.8.12.1) 65, 92, 415, 1523

అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వనస్థితమ్
(క.ఉ.1.2.21,22) 65, 339

అశిషతి నామ (భా.ఉ.6.8.3) 1459

అశ్వ ఐవ రోమాణి విదూయ పాపం చక్ర ఐవ
రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య దూత్వా
(భా.ఉ.8.13.1) 1190, 1199

అష్టై గ్రహహా అష్టావతిగ్రహః (బృ.ఉ.3.2.1) 912

అసంగో హ్యయం పురుషః(బృ.ఉ.4.3.15) 65,
523, 1237

అసదేవేదమగ్ర అసీత్ తత్పదాసీత్ తత్పమభవత్
(భా.ఉ.3.19.1) 468, 474, 573

అసద్వా ఇదమగ్ర అసీత్ తతో వై
సదజాయత(తై.ఉ.2.7.1) 468, 473, 903

అసన్నేవ వ భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి
బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్నమేనం తతో విదుః
(తై.ఉ.2.6.1) 473, 1077

అసుప్తః సుప్తానభివాకశితి (బృ.ఉ.4.3.11) 832

అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమదు (భా.ఉ. 3.1.1) 388

అసౌ వావ లోకో గోతమాగ్నిః(భా.ఉ.5.4.1) 964, 1269

అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహా. 967

అస్తి భగవో నామ్నో భూయః(భా. ఉ. 7.1.5) 301

అస్తి భగవో వాచో భూయః (భా.ఉ. 7.2.2) 301

అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః(క.ఉ.8.10) 1061, 1077

అస్థూలమనణు (బృ.ఉ. 3.8.8) 127, 565, 598,
799, 1047, 1052, 1384, 1394, 1505

అస్మిన్ కామాః సమాహితాః (భా.ఉ.8.1.4) 327

అస్య మహతో భూతస్య (బృ.ఉ. 2.4.10; 4.5.11)
46, 489, 1310

అస్య లోకస్య కా గతిరాకాశ ఇతి హోవాచ
(భా.ఉ.1.9.1) 161

అస్య సౌమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాజ్ మనసి
సంపద్యతే (భా.ఉ.6.8.6) 1446

అప్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి(భా.ఉ.8.3.1)246

అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః
ప్రలయస్తథా(భ.గీ.7.6) 515

అహం బ్రహ్మస్మి (బృ.ఉ.1.4.10) 73, 202, 222,
564, 827, 851, 890, 1087, 1526

అహమన్నమహమన్నాదః(తై.ఉ.3.10.6) 265

అహమాదిర్ని దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః
(భ.గీ.10.2) 534

అహముక్తమస్మీతి విద్యాత్ (ఐ.అ.2.12.6) 118, 1335

అహమేవాధస్తాత్ (భా.ఉ.7.25.1) 1099

అహరేవైతద్రాత్రోదధాతి 1477

అహ ఆరే త్వా కూద్ర తవైవ సహ

గోభిరస్తు(భా.ఉ.4.2.30) 400

అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః. 884

అహోరాత్రేషు తే లోకేషు సజ్జన్తే. 1490

అ

అకాశఅత్మా (తై.ఉ.1.7-1) 781

అకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రాతం చ 312

అకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి (భా.ఉ. 1.9.1.) 163

అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః (గౌడకా.3.3) 155,
216, 781, 800, 836, 1100, 1504
అకాశశరీరం బ్రహ్మ(తై.ఉ.1.6.2) 781, 784
అకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః (బృ.ఉ.4.4.17) 462
అకాశాచ్చస్త్రమైష సోమో రాజా(ఛా.ఉ.5.10.4) 967
అకాశాద్వాయుః(తై.ఉ.2.1) 802, 815
అకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా
(ఛా.ఉ.8.14.1) 161, 165, 331, 332, 416, 567, 946, 1052
అకాశో హైవేభ్యో జ్ఞాయానాకాశః పరాయణమ్
(ఛా.ఉ.1.9.1) 163, 1129
అచారహీనం న పునన్తి వేదాః (స్మృతి) 998
అచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురౌః
కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య (ఛా.ఉ.8.15.1)
1307, 1314
అచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం
యావన్న విమోక్ష్యేతథ సంపత్స్యే
(ఛా.ఉ.8.14.2) 116, 1301
అచార్యస్తు తే గతిం వక్తా (ఛా.ఉ.4.14.1) 241
అచార్యాయ స్రీయం ధనమాహృత్య ప్రజాతన్తుం
మా వ్యవచ్ఛేత్సిః (తై.ఉ.1.11.1) 1322
అచార్యణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్థామేకమాశ్రమమ్
(స్మృతి) 1361
అఞ్జం జీవముద్ఘిన్నజమ్ (ఛా.ఉ.6.3.1) 999
అత్మన అకాశః సంభూతః(తై.ఉ.2.1) 468, 714, 794
అత్మన ఏవేదం సర్వమ్ (ఛా.ఉ.7.26.1) 125
అత్మన ఏష ప్రాణో జాయతే (ప్ర.ఉ.3.3) 125
అత్మనః ప్రాణః (ఛా.ఉ.7.26.1) 309
అత్మనస్తు కామాయ సర్వం స్రీయం భవతి
(బృ.ఉ.2.4.5) 1310
అత్మసి ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం
సర్వం విదితమ్ (బృ.ఉ.4.5.6) 504, 787
అత్మసి విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీరం
సర్వం యదయమాత్మా (బృ.ఉ.2.4.6) 491

అత్మనే వా యజమానాయ వాయం కామం
కామయతే, తమాగాయతి(బృ.ఉ.1.3.28) 1368
అత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే (బృ.ఉ.4.3.6) 350
అత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్కా విజ్ఞానేనేదం
సర్వం విదితమ్ (బృ.ఉ.2.4.5) 907
అత్మనో వై శరీరాణి బహుని భరతర్షభ. (మ.భా) 359
అత్మన్యేం చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే
(భ.గ.3.17) 1397
అత్మరతి రాత్మకీడః(ఛా.ఉ.7.25.2) 1526
అత్మలాభాన్న సరం విద్యతే. (స్మృతి) 140
అత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః,
కీమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరేత్.
(బృ.ఉ.4.4.12) 84
అత్మానమన్విచ్ఛ గుహం ప్రవిష్టమ్. 231
అత్మానమేవ లోకముపాసీత. (బృ.ఉ.1.4.5) 62
అత్మానమేవేమం నైశ్వానరం సంప్రత్యద్వేషితమేవ
నో బ్రూహి(ఛా.ఉ.5.11.6) 268
అత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం శ్వా.శ్వు. 1-2-12
1-4-1
రథమేవతు(క.ఉ.1.3.3) 232, 427
అత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్వేషణాభ్యో వ్యుత్థాయ
లిక్తాచర్యం చరన్తి (బృ.ఉ.3.5.1) 1374
అత్మాన్వేష్టవ్యః (ఛా.ఉ.) 140
అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః (బృ.ఉ.2.4.5) 62, 83,
84, 590, 864, 1301, 1336, 1387
అత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్. నాన్యత్కించన
మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్తు స్పృశా ఇతి. స ఇమాన్
లోకానస్పృశత.(ఐ.ఉ.1.1.1) 54, 105, 470, 572, 1149
అత్యేత్యేవోపాసీత (బృ.ఉ.1.4.7) 62
అత్యేష్టైయమనోయుక్తం భక్త్యాహుర్యనీషిణః.
(క.ఉ.1.3.4) 80, 427, 865
అత్యేవాధస్తాత్. (ఛా.ఉ.7.25.2) 1099
అత్యేవేదమగ్రాసీత్ పురుషవిధః (బృ.ఉ.1.4.1)
1151, 1152

అత్తైవేదం సర్వమ్ (భా.ఉ. 7.25.2) 498, 541,
555, 1099, 1505

అదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తత. 267, 1151

అదిత్య ఉద్గీతః (భా.ఉ.1.5.1) 1390

అదిత్యః పురుషో భూత్వా కున్తిముపజగామ హ
(మ.ఖా.) 393

అదిత్యాచ్యుత్రమనః చ త్రమసో విద్యుతం
తత్పురుషోఽమానవః (భా.ఉ.4.15.5) 244, 1489

అదిత్యే పురుషశ్చస్త్రమసి పురుషః (మై.ఉ.6.35) 477

అదిత్యో బ్రహ్మత్వాదేశః. (భా.ఉ.3.19.1) 73,
388, 1401, 1406, 1414

అనన్త అత్మా(తై.ఉ.2.5) 145

అనన్తం బ్రహ్మతో విద్వాన్ (తై.ఉ.2.9) 70, 148, 149

అనన్తార్థేన ఖల్విమాని (తై.ఉ.3.6.) 44

అనన్తోఽఽరోఽమృతః (కాపి.3.9.) 191, 193

అనన్తో బ్రహ్మోతి వ్యజానాత్. (తై.ఉ.3.6.) 133, 149

అనీదవాతం స్వధయా తదేకం తస్మాద్దాన్యస్తపరః
కించనాస (ఋ.సం. 8.7.17) 922

అస ఏవ తదశితం నయన్తే (భా.ఉ.6.8.3) 123

అపః పురుషవచనః(భా.ఉ.5.3.3) 1456

అపయితా హ వై కామానాం భవతి (భా.ఉ.1.1.7)
1135, 1244, 1335

అపశ్చాన్నమస్పృశన్త (భా.ఉ.5.2.4) 1451

అపూర్వమాణపక్షాద్యానుదజ్జేతి మాసాన్ తాన్
(భా.ఉ.4.15.9) 1479

అపోఽబ్రువన్(శ.బ్రా 6.1.3.4) 393, 529

అపో హస్తే శ్రద్ధాం సంనమన్తే పుణ్యాయ కర్మణే.965

అప్నోతి మనసస్సతిమ్. (తై.ఉ.1.6.2) 1542

అప్నోతి స్వారాజ్యమ్ (తై.ఉ.1.6.2) 1540, 1542

అమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానామ్
(జై సూ 1.2.1) 50, 58, 88

అయురమృతముపాస్వియుః ప్రాణః(కాపి 3 2) 204

ఆరణ్యానాకాశేష్వలభేరన్ (యజు.) 780

అరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః (శ్వే.ఉ.5.8) 838

అరూఢపతితం విప్రం మణ్మలాచ్చ వినిస్స్పృతమ్
(స్మృతి) 1367

అరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః
(స్మృతి) 1363, 1367

అర్చం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా
(మను.స్మృ.12.106) 547

అలోమభ్య అనభాగ్రేభ్యః (భా.ఉ. 8.8.1) 844

అవిమోక్షాచ్యురీరస్యసోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధి(స్మృతి) 1361

అశిషతి నామ (భా.ఉ. 6.8.3) 1459

అశ్వర్యోఽస్య వక్త్ర కుశలోఽస్య లబ్ధాశ్వర్యో జ్ఞాతా
కుశలానుశిష్టః (క.ఉ.1.7) 1381

అసు తదా నాదీమ సృష్టా భవతి (భా.ఉ.8.6.3.) 1030

అహరశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః. 1349

ఇ

ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసా
భవన్తి (భా.ఉ.5.9.1) 956, 965

ఇతి తు పఞ్చవిధస్య(భా.ఉ.2.7.2) 1419

ఇతి ను కామయమానః. (బృ.ఉ.4.4.6) 1313, 1469

ఇత్యధిదైవతమ్(భా.ఉ.1.6.8) 154

ఇదం తచ్చిర ఏష హ్యర్వాగ్నిలశ్చమనః
(బృ.ఉ.2.2.3) 452

ఇదంమహద్భూతమనన్తమపారం విజ్ఞానఘన

ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ

తాన్యేవానువినశ్యతి. (బృ.ఉ.2.4.12) 487

ఇదం వా వ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిః
(భా.ఉ.3.13.7) 176

ఇదం శరీరం పెరిగృహ్యోత్థాపయతి. 202, 204

ఇదం సర్వమస్పృశత (తై.ఉ.2.5) 470

ఇదం సర్వం యదయమాత్మా (బృ.ఉ.2.4.6) 84.
489, 491, 495, 498, 541, 555, 788, 1364

ఇన్ద్రాయ రాశ్నే పురోదాశమేకాదశకపాల

మిన్ద్రాయాధిరాజాయే న్ద్రాయస్వరాశ్నే 1254

A. ఇందియోభి: సువాచాభి: శుభ్రోభి: క్షు పకు ముమ: (క.క. 1-3-10) 411
 B. ఇందియోభి: సువాచాభి: శుభ్రోభి: శరీయతో (బృ. 2 5-19) (ప్రమినియోపనిషత్)

శ్రుతివాక్యాదినూచి

23 1-44-1

ఇప్రియం నై త్రిష్టున్. 1193

ఇప్రియాణాం గ్రహత్యం

విషయాణామతిగ్రహత్యమ్. (బృ. ఉ. 3.2) 428

ఇప్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది

(శాం.ప. 275.24) 870

A ఇప్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్

(క. ఉ. 1.3.10) 428, 1146 శ.శ్. 1-4-1 3-3-14

ఇన్ద్రో హ నై దేవానామభిప్రవత్రాజ

విరోచనోఽమరాణామ్ (భా. ఉ. 8.7.2) 392

ఇమంశరీరం పరిగృహ్య (కౌషి. 3.3.) 191, 199

ఇమావేవ గోతమభరద్వాజావయమేవ

గోతమోఽయం భరద్వాజః (బృ. ఉ. 2.2.4) 388

ఇమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్లచ్చన్యః ఏతం

బ్రహ్మలోకం న విస్తన్తి (భా. ఉ. 8.3.2) 328

ఇమాః సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి

సంపద్యామహ ఇతి. (భా. ఉ. 6-9.2,3) 328,

542, 1039

ఇమాప్రిత్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య

(భా. ఉ. 6.4.7) 949

ఇమాప్రిత్రాత దేవతాస్త్రివృత్తివృద్ధేకా భవతి

(భా. ఉ. 6.3.4) 947

ఇయమేవ జాహరారితిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక

అహవనీయః. 1333

ఇయమేవ వృధివీ (భా. ఉ.) 1278

ఇయమేవర్లగ్నః సామ (భా. ఉ. 1.6 1) 1234, 1333,

1413, 1418

ఇయం విస్మయ్యత అబభూవ (ఋ. సం. 1.30.6) 534

ఇషే త్వోర్ధే త్యా (యజు) 53.

ఇష్టోహర్తే రత్తమ్ (భా. ఉ. 5.10.3) 994

ఈశానో భూతభవ్యన్య న ఏవార్య వ ఉ క్ష

ఏకర్షే తత్. (క. ఉ. 2.4.13) 352

ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్చన తిష్ఠతి

(భ. గీ. 18 61) 218, 569

ఉ

ఉక్తముక్తమితి నై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్తమ్

(భా. ఉ.) 1278

ఉత తమాదేశమప్రాక్త్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి

అమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం

(భా. ఉ. 6.1.2) 503

ఉత తమాదేశమప్రాక్త్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం

భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి కథం

ను భగవః స అదేశో భవతీతి యథా సామ్యైకేన

మృత్పిత్తేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్

వాచారమృణం వికారో నామధేయం మృత్పిత్తేన

సత్యమ్. ఏవం సామ్య స అదేశో భవతీతి.

(భా. ఉ. 6.1.1,3) 121

ఉతేవ స్త్రీభిః సహ మోదమానో జక్తరుతేవాసి

భయాని పశ్యన్ (బృ. ఉ. 4.3.13) 870

ఉదాహరతే జిహ్వచ్ఛేదః (గో. ధ. సూ. 2.3.5.6) 408

ఉదితే జాహోతి. 39

ఉద్గీతముపాసీత (భా. ఉ. 1.1.1) 1279, 1335

ఉద్యుధం కృమిదన్తం చ స్పృశ్యై చాన్యాయణం

చరేత్. 1367

ఉద్బిదా యజేత్. 464

ఉపలభ్యాశ్చు చేర్ధన్తం కేచిద్రేయురన్తేపుణాః

(మ. భా.) 846

ఉపాదితా శ్రీయతే భేదరూపా దేవః

క్షేత్రేష్వనమజ్ఞోఽయమాత్మా (బ్ర. థిం. 12) 1057

ఉపాయః సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచన

(మా. ఉ. 3.15) 472

ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతి (బృ. ఉ. 4.4 22) 1433, 1435

ఉర ఏవ వేదిర్లమాని బర్హిః హృదయం గార్హపత్యః

మనోవ్యాహర్యపచనః (భా. ఉ. 5.18.2) శ్లో. 241.

ఉష్ణ ఏవ జీవిష్యన్ శితో మరిష్యన్. 1464

ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా
అధివిశ్వే విషేయః. (ఋ.సం.1.164.39) 165
ఋతం పిబన్తే సుకృతస్య లోకే గుహం ప్రవిష్టై
పరమే పరాధే (క.ఉ.1.3.1) 227, 1221
ఋతవో వై ప్రయాజాః సమానత్ర హోత్రవ్యాః. 1281
ఋతో భార్యాముపేయాత్. 890
ఋషిం ప్రసూతం కపిలం యస్తమగ్రే జ్ఞానైర్విభర్తి
జాయమానం చ పశ్యేత్ (శ్వే.ఉ.5.2.) 514
ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః.
శర్యర్యస్తే ప్రసూతానాం తాన్వేనైభ్యో దదాత్యజః.
386

ఏ

ఏక ఏవ ప్రాణః. 1287
ఏక ఏవ హి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః
(బ్ర.బిం.12) 1057
ఏకథా బహుథా చైవ దృశ్యతే జల చక్షరవత్.
(బ్ర.బిం.12) 1057
ఏకం దీపం బహుథా యః కరోతి (శ్వే.ఉ.6.12) 567
ఏకమేవ వ్రతమ్ (బృ.ఉ.1.5.23) 1253
ఏకమేవాద్వితీయమ్ (ఛా.ఉ.6.2.1) 54, 782,
792, 1068, 1143
ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయా వర్తతే పునః
(భ.౧.8.26) 1209
ఏకవింశో వా ఇతోఽసావారిత్యః (ఛా.ఉ.2.10.5) 1193
ఏకశతం హ స్తై వర్షాణి మఘవాన్ ప్రజాపతౌ
బ్రహ్మచర్యమువాస (ఛా.ఉ.8.11.3) 357
ఏకశ్రుతి భూతేషు హైరబారి యథాసుఖమ్
(శాం.ప.353.5) 518
ఏకస్తతా సర్వభూతాస్తరాత్మా న లిప్యతే లోకదుః
ఖేన బాహ్యః (క.ఉ.5.11) 889
ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహుః (బృ.ఉ.4.4.2) 917
ఏకేన నఖనికృస్తనేన సర్వం కార్షస్థాయసం విజ్ఞాతం
స్యాత్. (ఛా.ఉ.6.1.6) 503

ఏకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం
స్యాత్. (ఛా.ఉ.6.1.5) 503
ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢఃసర్వవ్యాపీ
సర్వభూతాస్తరాత్మా (శ్వే.ఉ.6.11) 80, 148, 455
ఏజ్ఞకమ్పనే (పాణినీయుధాతుపాఠః) 410
ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవాన్సృజతాస్సగ్రమితి
మనుష్యానిష్ఠవ ఇతి. 368
ఏతచ్చేయోఽభినన్దన్తి మూఢా జరాం మృత్యుం తే
పునరేవాపియన్తి (ము.ఉ.1.2.7) 261
ఏతత్పుతీయం స్థానం తేనానో లోకో న సంపూర్ణతే
(ఛా.ఉ.5.10.8) 995
ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి
(ఛా.ఉ.8.9.13) 333, 340, 415, 1310, 1523
ఏతత్సర్వం మన ఏవ (బృ.ఉ.1.5.3) 915
ఏతత్సర్వత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణమ్. 1335
ఏతదమృతమభయమేతద్ద్రుహ్మ (ఛా.ఉ.8.11.1)
334, 340
ఏతదేవ తదనగ్నం కుర్యన్తో మన్యస్తే (బృ.ఉ.6.1.14)
1162
ఏతద్దాయత్రం ప్రాణేషు ప్రాతమ్ (ఛా.ఉ.2.11.1)
1414, 1419
ఏతద్ధ స్మ వై తత్పూర్వే విద్వాం సోఽగ్నిహోత్రం న
జాహవాంచక్రే. 1311
ఏతద్ధ స్మ వై తత్పూర్వే విద్వాం సః ప్రజాం న
కామయన్తే (బృ.ఉ.4.4.2) 1317
ఏతద్ధ స్మ వై తద్విద్వాంస అహార్యషయః
కావషేయాః (కౌ.బ్రా.2.5) 1311
ఏతద్బుద్ధ్యా బుద్ధిమాన్ స్వాత్మతకృత్యశ్చ భారత.
(భ.౧.15.20) 84
ఏతద్ద్రుహ్మ (ఛా.ఉ.3.14.4) 211
ఏతద్వై సత్యకామ పరంచావరం చ
బ్రహ్మయదోంకారః తస్మాత్. (ప్ర.ఉ.5.2) 315
ఏతద్విద్వామను శిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష
వరస్త్వతీయః (క.ఉ.1.1.20) 227

ఏతద్వైతత్. 353

ఏతద్వై జరామద్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం

జరయా వా హ్యేవాస్మాన్మృచ్యతే మృత్యునా వా
(శత. బ్రా. 12.4.1.1.) 1308

ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా

అభివదన్త్యన్యలమనణు (బృ. ఉ. 3.8.3) 1218

ఏతమానన్తమయమాత్మానముప సంక్రామతి

(తై. ఉ. 2.8) 149

ఏతమితః ప్రేత్యాభి సంభవితాస్మి (భా. ఉ. 3.14.4) 216

ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యన్తే

(బృ. ఉ. 6.1.14) 1162

ఏతమేవ విరిత్యా మునిర్భవతి. 881

ఏతమేవ ప్రవ్రాజిన్ లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి

(బృ. ఉ. 4.4.22) 1318, 1323, 1324

ఏతమేవ బ్రాహ్మణా మహాత్ముక్తే మిమాంసన్తే

(ఐ. అ. 3.2.3.12) 1120

ఏతం నైతమాత్మానం విరిత్యా బ్రాహ్మణాః

పుత్రైషణాయాశ్చ (బృ. ఉ. 3.5.1) 1311

ఏతం సంయద్యామ ఇత్యాచక్షతే ఏతం హి

సర్వాణి వామాన్యభిసంయన్తి (భా. ఉ. 4.15.2)
239

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేష్ట్రయాణి చ

(ము. ఉ. 2.1.3) 264, 266, 905, 922, 940

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః (ము. ఉ. 2.1.3) 265,

806, 819, 903, 907, 909, 924

ఏతసాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే

ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః (కౌ. షీ. బ్రా.
4.20) 484

ఏతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకాః సర్వే దేవాః

సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్ఛరన్తి (బృ. ఉ. 2.1.20) 905

ఏతస్మిన్ము ఖల్వక్షరే గార్గి ఆకాశః ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ

(బృ. ఉ. 3.8.11) 312, 434

ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ప్రాచ్యోఽన్యా

నద్యః స్యన్తన్తే (బృ. ఉ. 3.8.7) 606, 1309

ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్త్రమసౌ

విధృతౌ తిష్ఠతః (బృ. ఉ. 3.8.9) 313, 330

ఏతస్యైవ ఖల్వక్షరస్యాపన్యాఖ్యానం భవతి

(భా. ఉ. 1.1.10) 1416

ఏతస్యైవానన్తస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజివన్తి

(బృ. ఉ. 4.3.32) 147

ఏతం హి వాచ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవమ్

(తై. ఉ. 2.9.1) 1507

ఏతం హ్యేవ బహ్నువా మహాత్ముక్తే మిమాంసన్తే

ఏతమగ్నావధ్వర్యదః (ఐ. అ. 3.2.3.12) 185

ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమ్ (బృ. ఉ. 4-5.15) 1311

(ఏ)తావానన్య మహిమా తతో జ్ఞాయాంశ్చ పురుషః
(భా. ఉ. 3.12.6) (1543) 1545, 178, 188,
884;

ఏతా హి నై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః

(కౌ. షీ. 2.14) 530, 1138

ఏతే అనన్తే అమృతే ఆహుతీ జాగ్రచ్చ స్వపంశ్చ

సతతం జహోతి (కౌ. షీ. 2.5) 1264

ఏతే ఇతి నై ప్రజాపతిః దేవానస్సజత, అస్మగ్మితి

మనుష్యాన్. 366

ఏతేన దీర్ఘత్యప్రాస్వత్వ వ్యాఖ్యాతే (వై. సూ. 7.1.17) 658

ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం

నావర్తన్తే (భా. ఉ. 4.15.6) 1499, 1546

ఏతేన నై చిత్రరథం కాపేయా అయాజయన్

(తాం. బ్రా. 20.12.5) 405

ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ

తాన్యేవానువినక్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞస్తి

(బృ. ఉ. 2.4.12) 497, 1539

ఏవం త్వయి నావ్యధేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే

(ఈ. ఉ. 2) 1308

ఏవమితః ప్రేత్యాభి సంభవితాస్మి (భా. ఉ. 3.14.4) 216

ఏవం మునేర్విజానత అత్మా భవతిగతమ

(క. ఉ. 4.15) 1526

ఏవమేవావ్య పరిద్రష్టురిమా: పోదశ కలా:

పురుషాయణా: (ప్ర.ఉ.8.5) 1471

ఏవమేనైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన

రూపేణాభిసంపద్యతే. (భా.ఉ.8.12.3) 1521

ఏవమేవేమమాత్మానమస్తకాలే సర్వే ప్రాణా

అభినమాయన్తి. 1453

ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనస్తరోఽటాహ్యః కృత్తు:

(బృ.ఉ.4.5.13) 1528

ఏవం విదే. 1264

ఏవం విధృ నై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం

సర్వాంశ్చర్విజోఽభిరక్షతి. (భా.ఉ.4.17.10) 1300

ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసతే

(భా.ఉ.5.25.5) 1238

ఏవం హవ్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయన్తే

(భా.ఉ.5.24.3) 272

ఏష అత్మా అపహతపాప్తా విజరో

విమృశ్యుర్విశోకో(భా.ఉ.8.1.5) 123, 1235

ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి

(భా.ఉ.4.15.4) 239

ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో

నినిషతే (కౌ.బ్రా.3.8.) 613, 877, 1106

ఏష ఉ వా ఉద్గీఢః (బృ.ఉ.1.3.23) 1125

ఏష త అస్తర్వామ్యమ్మతః (బృ.ఉ.3.7.3) 250, 1401

ఏష త అత్మా సర్వాస్తరః (బృ.ఉ.3.4.1) 1087, 1401

ఏష తు వా అతిపదతి యః సత్యేనాతిపదతి. 301, 305

ఏష బ్రహ్మైష ఇష్టః (ఐ.ఉ.5.3) 1154

ఏష మ అత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్ ప్రహేర్యా

యవాద్వా (భా.ఉ.3.14.3) 209, 219, 1175

ఏష లోకాధిపతిరేష లోకేశః (కౌషీ. 3.8) 193

ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం

జ్యోతిరుపసంపద్య.(భా.ఉ.8.12.3) 334, 414, 492

ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా. 265

ఏష సర్వేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే (క.ఉ.3.12)

430, 1148

ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష

సేతుర్విధారణః. (బృ.ఉ.4.4.12) 156, 330, 569

ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామస్తం తం దేవా

భక్తయన్తి (భా.ఉ.5.10.4) 969

ఏష హి పోదశవర్గశతం జీవతి య ఏవం వేద

(భా.ఉ.3.16.7) 1181

ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంత్రా బోధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా

పురుషః (ప్ర.ఉ.5.9) 858

ఏష హ్యత్మా న నశ్యతి యం

బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దతే. (భా.ఉ. 8.5.3) 1356

ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో

లోకేభ్య ఉన్తినిషతే (కౌ.బ్రా.3.8) 613, 877

ఏష హ్యే వానస్తయాతి(తై.ఉ.2.7) 137

ఏషా సోమ్య తేనృద్విద్యా చాత్మవిద్యా చ. 242

ఏషోఽఋరాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః

పశ్చాధా సంవివేశ (ము.ఉ.3.1.9) 838, 848

ఏషోఽవ్య పరమ అనన్త ఏతస్యైవానన్తస్యాన్యాని

భూతాని(బృ.ఉ.4.3.32) 310, 867.

ఐ

ఐతదాత్మమిదం సర్వం తత్సత్త్వం స అత్మా

తత్త్వమసి(భా.ఉ.6.8.7) 555, 558, 787, 911

ఈ

ఓం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ (చా.ఉ.4.10.5) 165

ఓంకారవివేదం సర్వమ్ (భా.ఉ.2.23.3) 311, 312

ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీఢముపాసీత (చా.ఉ.1.1.1)

1126, 1132, 1244, 1278, 1313, 1416

ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ అత్మానమ్

(ము.ఉ.2.2.6) 864

ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశాః (బృ.ఉ.3.2.13) 962

ఊ

ఊదుమ్పరాః కుశాః. 1195

భవమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్త ఇతి
దివమేవ (భా.ఉ.5.12.1) 1283

■

క ఇత్థా వేద యత్ర సః. 226

కతమ అత్యేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః

ప్రాణేమ హృద్వన్తర్కతిః పురుషః. (బృ.ఉ.4.3.7)
418, 840, 1156, 1157

కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి న బ్రహ్మ

త్యదిత్యాచక్షతే (బృహ.3.9.9) 359, 477

కతమచ్చాన్యస్థానం భవతీతి క్రువోర్ద్రాణస్య చ

యః సంధిః స ఏషః (జాబా.ఉ.1) 285

కతమా సా దేవతేతి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి

హ వా ఇమాని భూతాని (భా.ఉ.1.11.5) 166

కతమే తే. 359

కతి దేవతాః. 359

కథం న్విదం మదృతే స్యాత్ (ఐ.ఉ.3.11) 1153

కథమసతః నజ్ఞాయేత (భా.ఉ.8.7.1) 585, 805

కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి (శా.ప.

290, 18) 982

కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ (భా.ఉ.4.10.5) 1287, 1292

కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్.(ము.ఉ.3.1.3) 508

కర్మణఃశేషిణ (గౌ.ధ.సూ.11.29) 1511

కర్మాత్మా త్వసరో యోఽసౌ మోక్షబన్ధైః స

యుజ్యతే. (శాం.ప.351.19) 889

కల్పన్తే హస్తై ఉర్ధ్వశ్చావృత్తైశ్చ (భా.ఉ.2.2.3)

1248, 1335

కంవరమేనమేతత్పన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్మ

(భా.ఉ.4.1.3) 402

కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షత్

అపృత్రచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్. (క.ఉ.4.1) 1084

కషాయసక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు వరమా గతిః. 1340

కషాయే కర్మభిః పక్ష్యే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే. 1340

కస్మిన్ము ఖల్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రాతశ్చేతి

(బృ.ఉ.3.8.7) 311, 312

కస్మిన్ము భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి

(ము.ఉ.1.1.3) 260, 296, 503 787, 907

కస్మిన్మహముత్కాన్త ఉత్కాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్వా

ప్రతిష్ఠితే (ప్ర.ఉ.6.3) 849, 930

కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతిరధృతిః

(బృ.ఉ.1.5 3) 856

కామనాం త్వా కామభాజం కరోమి(క.ఉ.1.24) 1013

కామో మ ఉదపానమ్ (భా.ఉ.1.10.4) 1347

కారణబహుత్వాత్కారణమహత్వాత్ ప్రచయ

ఏతేషాదృ మహత్. (వై.సూ.7.1.9) 658

కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం య ద్వావ

జిజ్ఞాసితవ్యమ్ (భా.ఉ.8.1.3) 323

కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం

నోఽయమాత్మాయం లోకః

(బృ.ఉ.4.4.22)1397

కుక్కుటోఽసీత్యశ్శానమాదత్తే కూటదురసేతి వా.1281

కుత ఏతదాయాత్ (బృ.ఉ.2.12.16) 1036

కుతస్తు ఖలు సామేద్యం స్యాదితి హోవాచ కథ

మసతః నజ్ఞాయేతేతి (భా.ఉ.6.2.2) 468

కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్వాదితి వచ్చామమ్.

1335

కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ

ఉచ్యతే (మ.స్మృ.2.8.7) 1359

కుర్యన్నేవేహ కర్మాణి జిజివిషేచ్ఛతం సమాః

(ఉ.ఉ.2) 1308, 1316

కుశా వానస్సత్వాః స్థ తా మా సాత .1195

కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రావోచత్. 534

కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ (భా.ఉ.5.11.1) 268, 270

కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాత్ (తై.ఉ.2.7)

133, 148

క్రత్యర్థాయామితిచేన్న వర్గత్రయసంయోగాత్

(తై.సూ.11.4.7) 1267

క్వాయం తదా పురుషో భవతి (బృ.ఉ.3.2.13) 1457

క్వేవ ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏత
దభూత్ కుత ఏతదాగాత్ (కా.బ్రా. 4.19) 484
క్రియస్తే చాస్య కర్మాణి (ము.ఉ.2.2.8) 70, 193,
292, 1214, 1430, 1433

క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత
(భ.గీ.13.2) 218, 233, 498

ఖం పురాణమ్ (బృ.ఉ.5.1) 765

ఖం వాయుర్వ్యతిరాపః స్పృధవీ విశ్వస్య ధారిణీ
(ము.ఉ.) 266, 819, 905

ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవాహ్యాభ్యానం భవతి
(చా.ఉ.1.1.10) 1416

గ

గతాః కలాః సజ్జదశ ప్రతిష్ఠాః (ము.ఉ.3.2.7) 1471

గన్ధాయ ప్రాణమ్. 832

గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతమ్
(చా.ఉ.3.12.1) 176, 183, 184

గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమ్. 1373
గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన
వేదసంయోగః (జై.సూ.3.3.8) 1218

గుణలోపే న ముఖ్యస్య. 1239

గుర్వజ్ఞానం నోపగచ్ఛేత్. 890

గుహాహతం గుహ్యరేఖం పురాణమ్. (క.ఉ.1.2.12) 231

గుఢధర్మాశేతో విద్వాన జ్ఞాతచరితం వ్రజేత్ 1379

గౌణమిత్యాత్మనోసత్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్. 98

గౌఢిః క్రినేత మత్సరమ్ (ఋ.సం.9.46.4) 432

గ్రహం వా గృహీత్వా చమసంవౌస్థియ

స్తోత్రముపాకరోతి. 1296

చ

చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం (బృ.ఉ.4.8) 912, 919

చక్షుష్టా వా మూర్ధ్నా వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః

(బృ.ఉ.4.4.2) 835, 1488

చక్షుష్యః శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద

(చా.ఉ.3.13.8) 176

చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స

ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి (చా.ఉ.4.15.5) 1491

చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకమ్ (జై.సూ.1.1) 59

భ

భాగస్య వ పాయా మేదసోఽనుబ్రూహి. 1281

భాయాతపో బ్రహ్మవిదో వదన్తి పశ్చాద్భూయో యే చ
త్రిణాచికేతాః (క.ఉ.1.3.1) 1221

జ

జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్పు ప్రతీయతే. (శాం.ప.
339, 29) 817

జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే
(బృ.ఉ.3.1.1) 1305

జనికర్తుః ప్రకృతిః (పా.సూ. 1.4.30) 504

జస్మేనైవ చ సంసిద్ధ్యేద్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః
(మ.స్మృ.2.8.7) 1359

జయతీమాన్ లోకాన్ (బృ.ఉ.5.4.1) 1230

జానశ్రుతిర్హ పాత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ
బహుపాక్య ఆస (చా.ఉ.4.1.1) 1336

జాయతేఽస్తి (యాస్కనిరుక్తం) 37

జాయస్య మ్రియస్వేత్వేతత్పతీయం స్థానం తేనాసౌ
లోకో న సంపూర్యతే (చా.ఉ.5.1.8) 994, 996

జీవాపేతం వా వ కిలేదం మ్రియతే న జీవో
మియ్రతే (చా.ఉ.6.11.3) 822

జీవితాత్మయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః
(మ.స్మృ.10.104) 1349

జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమిశమస్య మహిమానమితి
ఏతకోకః (ము.ఉ.3.1.2) 1222

జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహనిః క్షిణైః క్షేర్ణన్యమ్ముక్య
ప్రహణిః (శ్వే.ఉ.1.11) 1023

జ్ఞానద్వైస్తథా క్షేర్ణాత్మా సంపద్యతే పునః. 1215

జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః తతస్తు తం పశ్యతే
నిష్కలం ధ్యాయమానః (ము.ఉ.3.3.8)

జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్త
అత్మని (భా.ఉ.1.3.13) 430

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా
(భ.గీ.4.37) 1215

జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్త్యామి యద్
జ్ఞాత్వామృతమశ్నుతే (భ.గీ.13.12) 1055

జ్ఞాయాన్ దివః (భా.ఉ.3.14.3) 1100

జ్ఞాయాన్ పృథివ్యా జ్ఞాయానన్తరిక్షాజ్ఞాయాన్
దివో జ్ఞాయానేభ్యో లోకేభ్యః (భా.ఉ.3.14.3)
163, 211, 216

జ్ఞాయానాకాశాత్ (శత.బ్రా.10.6.3.2) 324, 800
జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతి (బృ.ఉ.6.1.1) 1113
జ్యోతిః పశ్యంతి యుక్తానాన్తస్మై యోగాత్మనే నమః
(శా.ప. 47.55) 1084

జ్యోతిరుపసంపద్య (భా.ఉ.8.12.3) 1525
జ్యోతిష్యాపః ప్రలియంతే జ్యోతిర్వాయో ప్రలియతే.
(శా.ప.339.29)

తత ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా (భా.ఉ.6.9.3)854
త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో
వా కీటో వా (భా.ఉ.6.9.3) 1039

త ఇహ వ్రహ్మాయవా ఓషధివనస్సతయస్థిలమాషా
ఇతి జాయంతే (భా.ఉ.5.10.6) 1004

త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ (బృ.ఉ.1.5.21)943
త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేనన్తః
(బృ.ఉ.1.5.13) 1250

తం కాలం వక్త్యామి (భ.గీ. 8.13) 1480

తం చేద్రూయుర్యదీదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే
దహరమ్ (భా.ఉ.8.1.3) 323

తద్భూత్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదుః
(ము.ఉ.2.2.9) 349

తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసిత (భా.ఉ.6.2.3) 790, 806

తం తమేనైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః
(భ.గీ.8.6) 1426

తతస్తు తం ధ్యాయతే నిష్కలం ధ్యాయమానః
(ము.ఉ.3.1.8) 1086

తతోన్యదార్థమ్ (బృ.ఉ. 3.4) 413

తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం జ్ఞాత్వా దేవం
ముచ్యతే సర్వపాశైః (శ్వే.ఉ. 6.13) 522

తత్కేన కం పశ్యేత్ (బృ.ఉ.2.4.13) 55

తత్కేన కం విజానీయాత్ (బృ.ఉ.2.4.14) 1035, 1538

తత్తేజ ఇక్షత (భా.ఉ. 6.2.3) 529, 530, 815

తత్తేజోఽస్పృజత (భా.ఉ.6.2.3) 468, 777, 788,
790, 806, 809, 812, 903, 911, 1153

తత్త్వమసి(భా.ఉ. 6.8.7)55,73,114,116,202,218,234,
336,445,472,559,591,827,851,887,890,1133,
1391,1393,1509,1526,1021,1987,1158,1216,1310

తత్ప్రకృతవచనే మయత్ (పా.సూ.5.4.21) 136

తత్ర కో మోహః కః శోకః(ఈ.ఉ.7)70,499,518,1507

తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వ

దేహికమ్ (భ.గీ.6.43) 1382

తత్ర యః పరమాత్మాహి స నిత్యో నిర్గుణః స్మృతః
(శాం.వ. 351.14)

తత్రైతచ్ఛుభముత్పత్తితం సోమ్య విజానీహి
వేదమమూలం భవిష్యతి (భా.ఉ.6.8.3) 1507

తం త్వేపనిషదం పురుషం వృద్ధామి
(బృ.ఉ.3.9.26) 87, 523

తత్పత్రింశత్ సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్ని
నర్కాన్యనోమయాన్ మనశ్చైతః 1256

తత్పత్యమిత్యాచక్షతే. 473

తత్పత్యం న అత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేత్
(భా.ఉ.6.9.4) 1024, 1401

తత్పదాసీత్. 473, 573

తత్సుకృతదుష్పుతే విధూనుతే తస్య ప్రియా
జ్ఞాతయః (కౌ.బ్రా.14) 1191

తత్స్పృశ్యై తదేవానుప్రావిశత్ (త్రి.ఉ.2.6) 500,
553, 588, 827, 890

తథాక్షరాద్వివిధాః సామ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర
 వైవాపియన్తి (ము.ఉ.2.1.1) 825
 తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాప్యమి గుణాదికమ్
 (శాం.ప.3.52.3) 517
 తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరశ్చనః
 పరమం సామ్యముపైతి.(ము.3.2.8) 1190
 తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం
 పురుషముపైతి
 దివ్యమ్(ము.ఉ.3.2.8)292,492
 తదపరాజితా పూర్వహ్మణః ప్రభువిమితం
 హిరణ్మయమ్ (భా.ఉ.8.5.3) 1502
 తదపొన్మజత. 811, 812
 తదప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి
 (తై.ఉ.2.8) 146, 150, 473
 తాదాత్మానమేవావేదహం బ్రాహ్మస్మీతి
 (వాజ.బ్రా.ఉ.1.4.10) 70
 తదాత్మానం స్వయమకురుత (తై.ఉ.2.7) 507,
 809, 815, 825
 తదాపః కిం తదసదాసేదిత్యుషయో నా వ తేఽగ్రే
 సదాసీత్తదాపః. 903
 తేదిదమేవోక్తమియమేవ పృథివీ. 1333
 తం దుర్గర్భం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహతం
 గహ్వరేష్టం పురాణమ్. (క.ఉ.1.2.12) 132, 446
 తదేతత్పత్త్యం యేన స్వప్నం పశ్యతి. 234
 తదేతదేతస్యామృత్యుద్యూధం సామ (భా.ఉ.1.6.1)
 1413, 1418
 తదేఽన్వష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసిత (భా.ఉ.13.8)176
 తదేతద్బ్రహ్మహ్యమనపరమనస్తరమబాహ్యమయమాత్మా
 బ్రహ్మ సర్వానుభూః (బృ.ఉ.2.5.19) 54,
 1052, 1063, 1089, 1099
 తదేతేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమదాయ
 (బృ.ఉ.2-1.17) 845,859,860,870
 తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి(తై.ఉ.1.4) 75

తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే,
 తస్మిన్ లోకః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్యప
 (క.ఉ.2.6.1) 411,1013,1021
 తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్రేజోఽస్పృజత
 (భా.ఉ.6.2.3)104,114,506,775A,787,815,1310
 తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః (బృ.ఉ.4.4.16) 179,
 348, 466, 1525
 తద్ద దేవా ఉద్గీఢమాజగ్మురనేనైనాభిభవిష్యామః
 (భా.ఉ.1.2.1) 1124
 తద్దాస్య విజజ్ఞౌ (భా.ఉ.6.16.3) 564
 తద్దేదం తర్హ్వవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ
 వ్యాక్రియతే (బృ.ఉ.1.4.7) 432, 468, 475
 తద్దైక ఆహురసదేవేదమగ్రఅసిత (భా.ఉ.6.2.1)
 468, 473, 585
 తద్దై తత్పశ్యన్ జాషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం
 మనురభవం సూర్యశ్చ(బృ.ఉ.1.4.10)70,198,1216
 తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః
 (భ.గీ.5.17) 1331
 తద్బ్రహ్మ (తై.ఉ.3.1.1) 417
 తద్బ్రహ్మ తదమృతం ప ఆత్మా (భా.ఉ.8.14) 417
 తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచతే. 384
 తద్భూతానాం క్రియార్థేన నమామూయః
 (జై.సూ.1.1.25) 59
 తద్య ఇత్థం విదుః (భా.ఉ.5.10.1) 994, 1208
 తద్య ఇమే వీణాయాం గాయన్త్యేతం తే గాయన్తి
 తస్మాత్తే ధనసనయః (భా.ఉ.2.7.6) 157
 తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే
 రమణీయాం యోని మాపద్యేదన్
 (భా.ఉ.5.10.7) 976, 980, 986, 1010, 1511
 తద్య ఏవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మ చర్యణానువిష్టన్తి
 (భా.ఉ.8.4.3) 1486
 తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయన్తి
 1256, 1264
 తద్యత్తత్తుత్తమసా స అదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్

మణ్డలే పురుషో (బృ.ఉ.8.6.3) 1170, 1230
 తద్యత్రితపుష్టః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న
 విజానాత్వేష అత్కా. 334, 1027
 తద్యథా తృణజలాయుకా (బృ.ఉ.4.4.3) 956
 తద్యథామే ఫలాశ్చే నిమిత్తే
 ఛాయాగన్తావనూత్పద్యేతే ఏవం (ధర్మ.సూ.)1512
 తద్యథారేమ నాభిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః
 ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః 196
 తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్ముజ్జే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం
 భుక్తాస్త్యేవమేవైష (కౌ.బ్రా.4.20) 478
 తద్యథాహస్తిల్యయినీ వర్త్యతే మృతా ప్రత్యస్తా
 శయీలైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమ శరీరం
 మృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ(బృ.ఉ.4.4.7)95
 తద్యథేషికా తూలమగ్నౌ ప్రాతం
 ప్రదూయేతైవమ(భా.ఉ.5.24.3) 1430
 తద్యథేహ కర్మచిత్ లోకః క్షీయతే(భా.ఉ.8.1.6)
 24, 326
 తద్యదపాం శర ఆసీత్తత్సమహస్యత సా
 పృథివ్యభవత్. (బృ.ఉ.5.19.1) 812
 తద్యద్భుక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్దోమీయమ్.
 (భా.ఉ.5.10.1) 274, 812, 1239, 1241
 తద్యద్యవ్యస్మిన్ సర్పిర్వౌదకం వా సింహాతి వర్త్యనీ
 ఏవ గచ్ఛతి (భా.ఉ.4.15.1) 239
 తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ
 తదభవత్తదర్శిణాం తథా మనుష్యాణామ్.
 (బృ.ఉ.1.4.10) 198, 392, 1216
 తద్యోఽహం సోఽసో యోసో సోహమ్
 (ఐ.అ.2.2.46) 228
 తద్వాత్ప్రైతరాప్తకామమాత్మకామమకామం
 రూపం శోకాస్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21) 867
 తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యద్భువం ద్రుప్తశ్రుతం
 శ్రోత్రమతం మన్తవి జ్ఞాతం
 విజ్ఞాత్య(బృ.ఉ.3.8.11) 314
 తద్విజ్ఞానస్య (తై.ఉ.3.1.1) 25

తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్వాణః
 శ్రోత్రియం బ్రహ్మసింహమ్ (ము.ఉ.1.2.12) 262
 తద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష
 వరస్త్వతీయః(క.ఉ.1.1.20) 227
 తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యన్త అచానున్త్యశిత్వా
 (బృ.ఉ.6.1.14) 1160
 తద్విపరీతమణు (వై.సూ.7.1.10) 658
 తం న కశ్యన సాస్మా స్పృశతి (భా.ఉ.8.6.3) 1031
 తప ఏవ ద్వితీయః (భా.ఉ.2.23.1)1323,1324, 1376
 తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే (ము.ఉ.1.2.11)
 1318, 1323
 తపసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్య, తపో బ్రహ్మ(తై.ఉ.3.2)782
 తం ప్రాణముద్గీఢముపాసాంచక్రిరే (భా.ఉ.1.2.2) 1127
 తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ ఏవ హరన్తి
 (భా.ఉ.5.9.2) 1116
 తం బకో చాల్స్యో విదాంచకార స హ నైమిషీ
 యాణాముద్గాతా బభూవ (భా.ఉ.1.2.13) 1370
 తం మా భగవాన్ శోకస్య సరం పారం తారయతు
 (భా.ఉ.7.1.3) 300
 తమాహాసో నై ఖలు మీయన్తే లోకోఽసో.
 (కౌషి.ఉ.16) 1545
 తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి
 ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా
 అనూత్క్రామన్తి (బృ.ఉ.4.4.2) 917, 938, 961,
 1453
 తముద్గీఢముపాసాంచక్రిరే (భా.ఉ.1.2.7) 1124
 తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తి. 1443
 తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి
 యజ్ఞేన దానేన (బృ.ఉ.4.4.22) 1340, 1351,
 1352, 1355, 1438, 1441
 తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత
 (బృ.ఉ.4.4.21) 292, 1387
 తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా
 సర్వమిదం విభాతి (కౌ.బ్రా.2.5.15) 346

తమేవ మన్య అత్మానం విద్వాన్

బ్రహ్మమృతమృతమ్(బృ.ఉ.4.4.17)456,462

తమేవ విదిత్యాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థా

విద్యతేఽయనాయ (శ్వే.ఉ.6.15.3.8) 193, 413,

472, 522, 853

తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో

విముక్తాథామృతస్త్విప సేతుః (ము.ఉ.2.2.5)

286, 288
తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో 129
తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో (ము.ఉ.3.3)1384

తయోరన్యః విప్రులం స్వాద్యత్తి (ము.ఉ.3.1.1) 80,

224, 133, 296, 889, 1221

తయోరన్యః స్వాద్యత్తితి సత్త్వమ్. 234

తయోర్వమాయన్నమృతత్వమేతి (భా.ఉ.8.6.6,

క.ఉ.6.1.6) 1471, 1499, 1501, 1546

తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ 1430

తరతి శోకమాత్మవిత్ (భా.ఉ.7.1.3) 303, 472, 1301

తం విద్యాకర్మణి సమన్వారభేతే (బృ.ఉ.4.4.2)

1306, 1313

తం విద్యాచ్ఛక్రమమృతమ్ (క.ఉ.2.6.17)

తస్మాద్భైత్రధిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయుత. 405

తస్మాచ్ఛుద్రో యజ్ఞేఽనవకృత్తః (తై.7.1.1.6) 400

తస్మాజ్జగుప్సేత. 953

తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతి సర్వే సమూలం శాశ్వతికః

స నిత్యః (ధ.సూ.1.8.23.2) 515

తస్మాత్తవ సుతం ప్రసూత మాసుతం కులే దృశ్యతే

(భా.ఉ.5.12.1) 1284

తస్మాత్కూపా ప్రపిష్టభాగోఽదంతకో హి. 1343

తస్మాదగగ్నిసమిధో యస్య సూర్యః. 266

తస్మాదన్యోఽన్తరఆత్మా మనోమయః(తై.ఉ.2.1.3)144

తస్మాదన్యోఽన్తరఆత్మా విజ్ఞానమయః(తై.ఉ.2.1.4)144

తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నంత్రిగుణం ద్విజసత్త్వమ

(శాం.ప.336.30) 515

తస్మాదుపశాంతతేజాః(ప్ర.ఉ.3.9) 1450

తస్మాదు హైవం విదుద్ధాతా బ్రూయాత్కం తే

కామమాగాయాని (భా.ఉ.1.7.9) 1371

తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ (ప్రాణ్యాఽప్రైవాపాన్యాఽప్ర

బృ.ఉ.1.5.23) 1251

తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్తే ప్రాణాః(బృ.ఉ.1.5.21)943

తస్మాదేతాని మన్తే మన్తే విద్యాత్. 382

తస్మాదేవంవిద్యాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితికుః సమాహితో

భూత్వా (బృ.ఉ.4.4.23) 1342

తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మణం కుర్వీత నావేవం

విదమ్ (భా.ఉ.1.17.1) 1441

తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ.

1160

తస్మాదేతదేవోక్తముపసేత. 204

తస్మాద్బ్రాహ్మణఃపాణ్డీత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేత్

(బృ.ఉ.3.5.1) 1377

తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాంనపిబేత్. 1350

తస్మాద్యత్రక్వచవర్తతి తదేవభూయిష్ఠమన్తంభవతి. 812

తస్మాద్వాఏతదశిష్యస్తఃపురస్తాచ్చౌపరిష్ఠాచ్చాద్విః

పరిధధతి(భా.ఉ.5.2.2) 1160

తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽన్తర

ఆత్మా ప్రాణమయః (తై.ఉ.2.2) 144

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః

(తై.ఉ.2.1) 125, 162, 566, 777, 778, 782,

788, 808, 903, 1152

తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర

ఆత్మానస్తమయః (తై.ఉ.2.5) 131

తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే.

(బృ.ఉ.4.4.8) 834, 974

తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జహ్వతి

(భా.ఉ.5.4.2) 964

తస్మిన్నేవాగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జహ్వతి తస్యాః ఆహుతేః

సోమో రాజా సంభవతి. (భా.ఉ.5.4.2) 967

తస్మిన్ యదన్తః 322

తస్మిన్యావత్సంపాతముపిత్వాతైతమేవాధ్యానం

పునర్నివర్తన్తే యథేతమ్. (భా.ఉ.5.10.5) 974

తస్మిన్ వనన్తి శాశ్వతీః సమాః (బృ.ఉ.5.10.1) 1484

తస్మిన్ లోకాః త్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన
(క.ఉ.5.8) 1013

తస్మై బలిహరణమ్ (బృ.ఉ.6.1.13)

తస్మై మృదితకపాయాయ తమసః పారం దర్శయతి

భగవాన్ సనత్కుమారః (భా.ఉ.7.26.2) 70, 309

తస్య జ్ఞానముపదేశః (1.1.5) 59

తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్
(భ.గ.7.20) 1106

తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే
(భా.ఉ.6.14.2) 1213, 1215, 1435, 1445

తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః

సాధుకృత్యాం ద్విపన్తః పాపకృత్యామ్ (కౌ.ఉ.1.4)
1190, 1439

తస్య నియమేవ శిరః (తై.ఉ.2.5) 132, 145, 1143

తస్య భూరితి శిరః, ఏకం శిరః ఏకమేతదక్షరమ్
(బృ.ఉ.5.5.3) 176

తస్యమేతత్ర లోమ చ న మీయతే స యో మాం వేద
న హ నై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయతే. 198

తస్య య ఆత్మానమావిస్తరాం వేద (ఐ.అ.2.3.2) 130

తస్యయథాకస్యాసం పున్తరీకమేవమక్షితీ
(భా.ఉ.1.6.7) 154

తస్యర్ప సామ చ గేష్ఠ తస్మాదుద్గీఢః (భా.ఉ.1.6.8)
157, 1234

తస్య శ్రద్ధేవ శిరః (తై.ఉ.2.4) 872

తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి
(భా.ఉ.7.25.2) 1527

తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ
మతేజాః (భా.ఉ.5.18.2) 272 1283

తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం వ్రద్వోతతే తేన
(బృ.ఉ.4.4.2) 1473

తస్యాగ్ని రేవాగ్నిర్భవతి (బృ.ఉ.6.2.14) 1114, 1116

తస్యాభిధ్యానాత్పుతీయం దేహభేదే విద్వైశ్చర్యం

కేవల అప్రకామః (శ్వే.ఉ.1.11) 1023

తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్
(భా.ఉ.1.7.5) 154, 1091, 1173

తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా
పత్నీ (నారా. ఉ. 80) 1180

తస్యైష ఏవ శారీరఆత్మాయః పూర్వస్య (తై.ఉ.2.3) 132

తస్యైషా దృష్టః (భా.ఉ.3.13.7) 176

తస్యైషా శ్రుతిః (భా.ఉ.3.13.8) 176

తస్యాదితి నామ (భా.ఉ.1.6.7) 157, 240

తం స్వాచ్ఛరీరాత్రవృహేన్ముశ్చాదివేషికాం ధైర్యేణ
(క.ఉ.2.6.17) 355

తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై

శరణమహం ప్రపద్యే (శ్వే.ఉ.6.18) 382

తం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార న హ

నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవ (భా.ఉ.1.2.13) 1370

తం హాపనిన్యే (శ.బ్రా. 11.5.3.13) 406

తా ఆప ఐ క్తన్త (భా.ఉ.6.2.4) 113, 529, 812, 815

తా ఏతాః సర్వాదేవతాః ప్రాజ్ఞే నిఃశ్రేయసం విదిత్వా
(కౌషి.2.14) 530

తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి (భా.ఉ.1.10.11) 1246

తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి (భా.ఉ.1.1.10) 1246

తాని మృత్యుః శ్రమోభూత్వోపయేమే.

(బృ.ఉ.1.5.21) 943, 1253

తాన్వైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని

చిన్మత్యపి స్వపతే. 1256

తాన్యేవ తే ప్రద్యన్తే సృజ్యమావాః పునః పునః. 384

తాన్వరిష్టః ప్రాణ ఉవాచ మా

మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పశ్చాదాత్మానం

(ప్ర.ఉ.2.3) 199, 929

తాన్వైర్యుతాన్ పురుషోఽమానవః స ఏత్య

బ్రహ్మలోకం గమయతి (బృ.ఉ.6.12.15) 1495

తాన్ హనుసనీయైవ (భా.ఉ.5.11.7) 406
 తాభిః ప్రత్యవస్సప్య పురీతతి శేతే (బృ.ఉ.2.1.19)
 1027, 1033
 తాభిః సర్వ(సార్వ) మిదం సర్వం
 సంభవత్యనుపూర్వకః(మ.స్థ.1.27) 1457
 తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్ తాభ్యః
 పురుషమానయత్. 1151
 తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామిన్ద్రయధారణామ్
 (క.ఉ.2.6.11) 521
 తావా ఏతా దక్షైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ
 ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతమ్. 204
 తా వా ఏతాః సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిఃశ్రేయసం
 విదిత్వా (బృ.ఉ.2.14) 530
 తావానన్య మహిమా తతో జ్ఞాయాంశ్చ పురుషః
 (భా.ఉ.3.12.6) 178, 188, 599, 884, 1543
 తావేతో సత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ న హ వా ఏవంవిది కించన
 రజ అధ్వంసతే. 234
 తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకం కరవాణి
 (భా.ఉ.6.3.3) 173
 తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోత్. 951
 తాసు తదా భవతి యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన
 పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణే (కౌ.బ్రా.4.19) 1027, 1029
 తే చన్ద్రం ప్రాప్యన్తుం భవన్తి తాంస్తత్ర దేవా యథా
 సౌమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్రీయస్వే
 త్యేవమేనాంస్తత్ర భక్తయన్తి(బృ.ఉ.6.2.16) 970
 తేజవివతత్వీకంనయతే (భా.ఉ.6.2.16) 123
 తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్ (భా.ఉ.6.8.6) 1461
 తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతి (భా.ఉ.8.6.3) 1031
 తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి
 (బృ.ఉ.6.2.15) 1484
 తే ద్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం
 స్వగుణైర్నిగూఢామ్ (శ్వే.ఉ.1.3.) 453
 తేన బద్ధస్య నై బన్ధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చ(బ్ర.పు) 919

తేన యదశ్చాతి యత్ప్రబలి తేనేతరాన్(ప్రాణానవతి. 930
 తేనయం శ్రయీ విద్యావర్తతే ఓమిత్యాశ్రావయతో
 మితి శంసతోమిత్యుద్గాయతి (భా.ఉ.1.1.9) 1297
 తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృతైజసశ్చ(బృ.ఉ.14.4.9) 1360
 తేన ఏతస్యై దేవతాయై సాముజ్యం సలోకతాం
 జయతి (బృ.ఉ.1.5.23) 1253, 1545
 తేనోభౌ కురుతో యత్ప్రైతదేవం వేద యశ్చ న వేద
 (భా.ఉ.1.1.10) 1246, 1441
 తే మనసైవాధీయన్త మనసాచీయన్త మనసైవ గ్రహ
 1265
 తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ. 417
 తేఽర్చిరభిసంభవన్తి (బృ.ఉ.6.2.15) 1486, 1494
 తేఽర్చివమేవాభిసంభవన్త్యర్చిషోఽహరహః
 (భా.ఉ.5.10.1) 1482
 తే వా ఏతే అహతీ హతే ఉత్క్రామతః. 967
 తేవా ఏతే పశ్చా బ్రహ్మపురుషాః (భా.ఉ.3.13.6) 188
 తే వా ఏతే పశ్చాన్యే పశ్చాన్యే దశ సన్తస్తత్కృతమ్
 (భా.ఉ.4.3.8) 186, 1253
 తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి (బృ.ఉ.6.1.18) 1499
 తేషాం ఖర్వేషాం భూతానాం త్రిణ్యేవ బీజాని భవన్తి
 అణ్ణజం, జీవజముద్భిజ్జమ్. (భా.ఉ.6.3.1) 999
 తేషాం న పునరావృత్తిః. (బృ.ఉ.6.2.15) 1546
 తేషామేకైకవివతావాన్యావానసౌపూర్వః. 1267
 తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం
 విధివద్వైస్తు చీర్ణమ్ (ము.ఉ.3.2-10). 1119
 తేషాం యదా తత్పర్వవైతి(బృ.ఉ.6.2.16) 974
 తేషాం యే యాని కర్మాని ప్రాక్ సృష్ట్యాం
 ప్రతిపేదిరే. 384
 తేషాం సర్వేషులోకేషు
 కామచారోభవతి(భా.ఉ.7.25 2; 8.1.6) 1540
 తేషుబ్రహ్మలోకేషుపరాఃపరావతో వసన్తి
 (బృ.ఉ.6.2.15) 1484
 తేహదేవాఃపూర్వన్తాసురాన్యజ్ఞఉద్ధితేనాత్యయామేతి
 (బృ.ఉ.1.3.1) 1124

తేహప్రాణాఃప్రణావతింపితరమేత్వయః

(ఛా.ఉ.5.1.7) 530

తేహవాచమూచుః(బృ.ఉ.1.3.2) 529, 941, 1124

తేహమేప్రాణాఃహంశ్రేయసేవివదమానాబ్రహ్మజగ్ముః

(బృ.ఉ.6.1.7) 529

తేహైతేవిద్యాచితపవ. 1262

తేహోచుర్వస్త తమాత్మానమన్విచ్ఛామో

యమాత్మానమన్విస్య. 392

తేవాఏతద్వేసంవర్గే వాయురేవదేవేషుప్రాణః

ప్రాణేషు(ఛా.ఉ.4.3.4) 1253

తేహాయదూచతుఃకర్మహైవతదూచతుః

అథహాయత్రప్రశంసతుః (బృ.ఉ.3.2.13) 1457

త్రయ ఏతే పుణ్యలోకభాజ ఏకోఽమృతత్వభాక్. 1329

త్రయశ్చత్రీచ శతాత్రయశ్చత్రీచసహస్రా. 359

త్రయంసువిదితం కార్యం

ధర్మశుద్ధిమభీషుతా(మ.స్మ.12.105) 547

త్రయోధర్మస్మన్యాః(ఛా.ఉ.2.23.1) 1318, 1319, 1324

త్రిపాదస్యామృతం దివి (ఛా.ఉ.3.12.6) 176, 189

త్రిరున్నతంస్థావ్యసమంశరీరమ్ (శ్వే.ఉ.2.8) 521

త్రిశీర్వాణం త్యాప్తమహనమరున్ముఖాన్ యతీన్

శాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్చమ్. 194

త్రిష్టుభాభవతఃసేన్ద్రైయత్వాయ. 1193

త్రేధాతణ్ణులాన్విభజేద్యేమధ్యమాః

మ్యుస్తానగ్నయేదాత్రే.1129

త్వంన ఉద్గాయ (బృ.ఉ.1.3.2) 1127

త్వమహమస్మ్యహంచత్వమసి(ఐ.ఉ.)1401

త్వమేవ మే వృణీష్య యం త్వం మనుష్యాయ

హితతమం మన్యసే. 193

త్వం నా అహమస్మిభగవదేవతేఽ

హంచైత్వమసి(ఐ.ఉ.) 1228

త్వంస్త్రీత్వంపుమానసి త్వంకుమార

ఉతవాకుమారీత్వంజిర్ణోదణ్ణేనవచ్చాసి త్వంజాతో

భవసివిశ్వతోముఖః (శ్వే.ఉ.4.3) 215, 881

త్వం హి నః ఏతా యోఽస్మాకమవిద్యా (ప్ర.ఉ.6.8)70

ద

దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత. 1374

దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతాధిగోఽభవత్

(శాం.వ.333.20) 1470

దశేమే పురుషే ప్రాణా అత్మైకాదశః (బృ.ఉ.3.9.4)

912, 914, 919

దహరం పుణ్యరీకం వేశ్య దహరోఽస్మిన్నస్తరాకాశః

(ఛా.ఉ.8.1.1) 1175

దహరోఽస్మిన్నరాకాశః. 484, 1476

దిక్ సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ (పా.సూ.2.1.50) 462

దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథో స్వః

(ఋ.సం.10.190.3) 386

దివమేవ భగవన్ రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై

సుతేజాః (ఛా.ఉ.5.12.1) 1283

దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యభ్యంతరో హ్యజః

(ము.ఉ.2.1.2) 263, 597, 1052

దిశః శ్రోత్యే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచిన్త్యాత్మా

సర్వభూతప్రణేతా. 273

దుఃఖజన్మప్రవృత్తిరోష.....(న్యా.సూ.1.1.2) 70

దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగార్థనంజయ

(భ.గీ.2.49) 1441

దృశ్యతే త్వగ్గ్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః

(క.ఉ.1.3.12) 430, 1148

దృష్టం చ శ్రుతం దేతు్యపాసీత. 181

దృష్టా హి తస్యార్థః కర్మావబోధనమ్. 59, 88

దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వాణి. 1195

దేవసవితుః ప్రసువ యజ్ఞమ్. 1182, 1185

దేవా అపి మార్గేముహ్యన్త్యపదన్యపదైషిణః. 1470

దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః. 1182

దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ ప్రమాణత్వేన కల్పితః.99

దేవో భూత్వా దేవానస్యేతి (బృ.ఉ.4.1.2) 1292

దోదూయన్తే ధ్వజాగ్రాణి. 1199

ద్యాం మూర్తానం యస్య విప్రా వదన్తి ఖం వై
నాథిం చక్రసూర్యో చ నేత్రే. 273
ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాన్తరమారభన్తే గుణాశ్చ గుణాన్తరమ్
(వై.సూ.1.1.10) 683
ద్వాదశ మాసాః పశ్చాత్తపః త్రయ ఇమే లోకాః. 1193
ద్వా మవర్తా నయుజా సఖాయా (ము.ఉ.3.1.1)
233, 296, 1221
ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదానమ్
(గ.ధ.సూ.2.1.1) 408
ద్యే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం భైవామూర్తం చ
(బృ.ఉ.2.3.1) 1074

ధ

ధూత్ కమ్పనే (ధాతుపాఠః) 1199
ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్
(భ.గీ.8.25) 1480
ధ్యానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వః తతస్తు తం పశ్యతే
విష్కలం ధ్యాయమానః (ము.ఉ.3.1.8) 1084
ధ్యాయతీవ వృథివీ (ఛా.ఉ.7.6.1) 1422
ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ (బృ.ఉ.4.3.7) 420,
853, 855

న

న ఋషీణామార్షేయాన్తరాభావాత్ (జై.సూ.6.1.7) 358
న కర్తుత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః
(భ.గీ.5.14) 568
న కర్మణా పర్వతే నో కనీయాన్. 229
న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే (భ.గీ.
5.14) 568
న కర్మ లిప్యతే నరే (ఉ.ఉ.2) 1316
న కాంచనస్త్రియం పరిహరేత్తద్రవ్యతమ్
(ఛా.ఉ.2.13.2) 1345
న కా చన మద్భూర్థా విర్యాన్తి. 787
న చక్రుషా గృహ్యతే నాపి వాచా (ము.ఉ.3.1.8) 1083
న చ పునరావర్తతే (ఛా.ఉ.8.15.1) 1546
న చిరమివ జీవిష్యతీతి విద్యాత్. 562

న జాయతే మ్రియతే విపశ్చిత్ (క.ఉ.1.2.18) 226,
441, 827
న జీవో మ్రియతే (ఛా.ఉ.6.11.3) 827
న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నా విద్వాంసస్తపస్వినః.
1208, 1270
న తత్ర పర్యేతి (ఛా.ఉ.8.12.3) 1525
న తత్ర రథా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్
పథఃసృజతే (బృ.ఉ.4.3.10) 603, 1011, 1018
న తత్ర సూర్యో భాతి న చక్రతారకం నేమావిద్యుతో
భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః (ము.ఉ.2.2.10;
శ్వే.ఉ.6.14; క.ఉ.5.15) 346, 349, 1544
న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాజ్కే న పావకః
(భ.గీ.15.6) 351, 1544
న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి. 1465
న తస్య కార్యం కరణం చ ఎద్యతే న
తత్పమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ
త్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ
(శ్వే.ఉ.6.8) 594
న తస్య కశ్చిత్ సతిరస్తి లోకే న చేతతా నైవ చ తస్య
లింగమ్. న కారణం కరణాధిపాధిపా న చాస్య
కశ్చిజ్జనితా నచాధిపః (శ్వే.ఉ.6.9) 126
న తస్య ప్రతిమా అస్తి యస్య నామ మహాద్యకః
(శ్వే.ఉ.4.19) 800, 1502
న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్
బ్రహ్మపేయీతి (బృ.ఉ.4.4.6) 1459, 1514
న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య
యోగాగ్నిమయం శరీరమ్ (శ్వే.ఉ.2.14) 398
న తు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తమ్
(బృ.ఉ.4.3.23) 1526, 1538
న దృష్టేత్త్రస్థారం పశ్యేః (బృ.ఉ.3.4.2) 75, 253
న దేవానాం దేవతాన్తరాభావాత్ (జై.సూ.6.1.6) 358
న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యే జీవతి కశ్చన. ఇతరేణ తు
జీవన్తి యస్మిన్నేతావుపాశ్రితో (క.ఉ.2.5.5) 202

న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న
అసీత్రకేతః (ఋ.సం.8.7.17) 922
న మే విదుః సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః
(భ.గీ.10.2) 534
న యాపమస్యేహ తదోపలభ్యతే నాన్తో న చాదిర్న
చ సంప్రతిష్ఠా (భ.గీ.15.3) 616
న తిష్యతే పల్లెశ్చాపి పద్మపత్రమివామృశా
(శాం.ప.351.14)
నవ నై పురుషే ప్రాణా నాభిర్లశమే (లై.సం.5.3.2.3) 912, 915
న వా అజవిష్యమిమానభాదన్ (భా.ఉ.1.10.4) 1347
న వా అరే పత్యుః కామాయ (బృ.ఉ.4.5.6) 486
న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం
భవతి, అత్యనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం
భవతి (బృ.ఉ.4.5.6) 486, 609
న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశి వా అరే
అయమాత్మానుచ్ఛిత్తిరద్యా (బృ.ఉ.4.5.14) 497, 828
న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్. 191, 196,
199, 202, 203
న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయాః (బృ.ఉ.3.4.2) 75
న నై శక్త్యామస్త్యద్భుతే జీవతుమ్ (బృ.ఉ.6.1.13) 923
న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్. (మ.స్మృ.4.80) 408
న శూదే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతి
(మ.స్మృ.10.12.6) 406
న శృణోతి న పశ్యతి. 302
న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం
విత్తమోహేన మూఢమ్ (ఓ.ఉ.2.6) 981
న సురాం పిబేత్. 394
న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కించిత్ న
బ్రాహ్మణః. 1379
న హి వా అస్యానన్తం జగ్గం భవతి నానన్తం
పరిగృహీతమ్ (బృ.ఉ.6.1.14) 1344
న హి వా ఏవంవిది కించనానన్తం భవతి
(భా.ఉ.5.2.1) 1344, 1346, 1347, 1350

న హి వైదేవా అశ్నున్తి న పిబన్తి ఏతదేవామృతం
దృష్ట్వా తృప్యన్తి (భా.ఉ.3.6.1) 970
న హి వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోః
(భా.ఉ.8.12.1) 65
న హి కర్మ క్రియతే 1428, 1431
న హి కల్యాణకృత్యశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి
(భ.గీ.6.40) 1382
న హి ఖల్వమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్య
యమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతాని. 340
న హి గతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతి హి గుణే
ప్రపదన్త్యతుల్యతామ్ (శాం.ప.194.60) 1385
న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపా విద్యతేఽవినాశిత్యాత్
(బృ.ఉ.4.3.30) 340, 832
నహింస్యాత్సర్వభూతాని. 1007
నాదీమ స్ఫుప్తా భవతి (భా.ఉ.8.6.3) 1031
నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్యతి. 602
నాదత్తే కస్య చిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః
(భ.గీ.5.15) 568
నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా
కరోతి (భా.ఉ.1.1.10)
నానా వా దేవతా పృథగ్ జ్ఞానాత్. 1255
నానుద్యాయా దృహూన్ శబ్దాన్వాచో విగ్లాపనం హి
తత్ (బృ.ఉ.4.4.21) 292
నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావాత్. 722
నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టునాన్యదతోఽస్తిశ్రోత్వ
(బృ.ఉ.3.8.8) 314, 498
నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టు శ్రోత్వ మన్త విజ్ఞాతృ
(దా.ఉ.6.8.7) 851, 1310
నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ (శ్వే. ఉ. 6.15)
309, 1513
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా
(బృ.ఉ.3.7.23) 111, 140, 218, 221, 222,
255, 498, 815, 851, 865, 882, 1089

నామముల లోకముల తత్వముల పశువు ఏదు: 1323
 నామములం చ భూతానాం కర్మణాం చ
 ప్రవర్తనామ్. వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా నిర్మమే న
 మహేశ్వర: (మ స్తు 121) 368
 నామములయొద్దొక్కటా తే యదస్తరా తద్బ్రహ్మ
 (భా.ఉ.8.14.1) 1502
 నామముల వ్యాకరణాణి (భా.ఉ.6.3.2) 567
 నామ స్వాదేశికనామధానత్యాత్. 1113
 నావేదవిన్నముతే తం బ్రహ్మస్తమ్ (త్రై.బ్రా.3.12.9.7) 523
 నాహ ఖల్యయమేవం సంప్రత్యాత్మానం
 జానాత్యహమస్మితి (భా.ఉ.8.11.2) 334
 నిరాయు తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే
 (క.ఉ.3.15) 1147
 నిత్య: సర్వగత: స్థాణురచలోఽయం సవాతన:
 (భ.గీ.2.24) 1100
 నిష్కలం నిష్కయం శాస్త్రం నిరవద్యం నిరక్షానమ్.
 అమృతస్య పరం పేతుం దగ్ధేస్తనమివానలమ్
 (శ్వే.ఉ.6.19) 127, 502, 597, 1505
 నేతి నేతి (బృ.ఉ.2.3.6) 607, 85
 నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్య: (బృ.ఉ.3.2.11) 1466
 నేహ నానాస్తి కించన (బృ.ఉ.4.4.19) 555, 1099
 నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం
 సోమ్యాహరోపత్యానేష్యే న సత్యాదగా:
 (భా.ఉ.4.4.5) 407
 నైతదచిద్ద్రవతోఽదీతే (ము.ఉ.3.2.11) 1119
 నైవంపేతుమహారాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న
 కోకో న మృత్యుం న దుష్టుతమ్ (భా.ఉ.8.4.1)
 1045, 1434
 నైవ నా ఇదమగ్రే సదాసీతే. (త్రై.బ్రా.10.5.31) 1256
 నైవంవిద: కించిదనన్తం భవతి. 1346
 నైషా తర్కణ మతిరాసనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ
 సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ట (క.ఉ.1.2.9) 534
 న్యూన ఇతి బ్రహ్మ బ్రహ్మ హి పర: పరో హి బ్రహ్మ
 తాని నా (నారా 78) 1331

న్యూనమన్యత్ స్థానం సంపూర్ణమన్యత్. 127
 ప
 పశ్చాబ్రహ్మపురుషా: (భా.ఉ.3.13.6) 188
 పశ్చాత్త్యామామతౌ ఆప: పురుషపచసో భవన్తి
 (భా.ఉ.5.3.3) 963, 997
 పశ్చా సప్త చ వర్ణాణి న నవర్ష శతక్రతు: 458
 పశ్చానాం త్వా పశ్చాజనానామ్ (త్రై.ఉ.1.6.2) 459
 పణ్ణికో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యతే
 (భా.ఉ.6.14.2) 39
 పద్మ్య హ వా ఏతద్భృశానం యచ్చు
 ద్రస్తస్మాచ్చుద్రసమిపే నాధ్యేతవ్యమ్. 408
 పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార: 319
 పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన
 దూపేణాభినిష్పద్యతే (భా.ఉ.8.12.3) 335, 415,
 1310, 1524
 పరమతమప్రతిపిద్ధమను మతం భవతి. 932
 పరస్యాన్తే కృతాత్మాన: ప్రవిశన్తి పరం పదమ్. 1216, 1500
 పరాశ్చో భాని వ్యత్యపత్వయంభూష్టస్మాత్పరాత్
 పశ్యతి నాస్తరాత్మన్ (క.ఉ.4.5) 1084
 పరా చైవాపరా చ. 260
 పరాత్పరం పురుషముసైతి దివ్యమ్ (ము.ఉ.3.2.8)
 1086
 పరాస్య శక్తిర్విచిత్రైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ
 జ్ఞానబలక్రియా చ (శ్వే.ఉ.6.8) 594
 పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమా
 యన్నాస్త్యకృత: కృతేన (ము.ఉ.1.2.12) 262
 పరో దివో జ్యోతి: 175, 176
 పశ్యంశ్చక్రు: శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన: 475
 పాణ్ణిత్యం నిర్విద్యాథ మునిరమానం చ మానం చ
 నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ: (బృ.ఉ.3.5.1) 1371
 పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని (భా.ఉ.3.12.6) 1543
 పాదోఽస్య నర్వా భూతాని (భా.ఉ.3.12.5) 188,
 599, 884

పానవ్యాపచ్యతద్వత్ (జై.సూ.3.4.15) 905
 పారిష్లవమాచక్షీత. 1336
 పిపాసతి నామ (ఛా.ఉ.6.8.5) 1459
 పుణ్యపాపే విధూయ నిరక్షానః సరమం
 సామ్యముపైతి (ము.ఉ.3.1.3) 1204
 పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ నై దేవాన్ పాపం
 గచ్ఛతి (బృ.ఉ.1.5.3) 938
 పుణ్యో నై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన
 (బృ.ఉ.3.2.13) 613
 పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి
 బుద్ధాన్తాయైవ (బృ.ఉ.4.3.16) 1039
 పునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైః
 (ప్ర.ఉ.3.9) 1450
 పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః
 (బృ.ఉ.2.5.18) 1060
 పురః న వక్షీ భూత్వా పురః పురుష అవిశత్
 (బృ.ఉ.2.5.18) 1060
 పురీతతి శేతే (బృ.ఉ.2.1.19) 1031
 పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ
 పరామృతమ్ (ము.ఉ.2.1.10) 266, 267, 288, 907
 పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం వశ్యతి న ఏనం హన్తి
 (ఐ.అ.3.2.4) 562, 1018
 పురుషవిదః (బృ.ఉ.1.4.1) 1151
 పురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేద. 277, 279
 పురుషాన్త పరం కిం చిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః
 (క.ఉ.1.3.11) 87, 319, 428, 1146
 పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేద. 274
 పురుషో వావ గౌతమాగ్నిః (ఛా.ఉ.5.7.8) 82
 పుర్యష్టకేన లిఖేన ప్రాణాద్వేన న యుజ్యతే.
 (బ్ర.పు.) 919
 పుష్కరవలాశ ఆపా న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది
 పాపం కర్మన న శ్లిష్యతే (ఛా.ఉ.4.14.3) 242
 పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్చియాత్. 1238, 1241

పృథివీ భగవః కింసంనిశ్రయా. 715
 పృథివీ హింకారః. (ఛా.ఉ.2.2.1) 1414, 1420
 పృథివ్యా ఓషధయః. (తై.ఉ.2.1.1) 808, 812
 పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ
 సంశ్రితమ్ (మ.భా.) 846
 పృథివ్యేవ యస్యాయతనమగ్నిర్లోకో మనో జ్యోతిః
 (బృ.ఉ.3.9.10) 249
 పృథివీమయ ఆపామయో వాయుమయ
 అకాశమయస్తేజోమయః (బృ.ఉ.4.4.5) 1457
 పృథ్వ్యస్తేజోఽనిలభే సముత్థితే పశ్చాత్మకే
 యోగనిణేప్రవృత్తే (శ్వే.ఉ.2.14) 398
 ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్ఛ తదచిన్త్యస్య లక్షణమ్. 601
 ప్రక్షాలనాద్ధి పజ్జస్య దూరాదస్పదర్శనం పరమ్.
 1077, 1080 ము.భా. వన.పే. 2-49.
 ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్.న ఆత్మానమైక్యత స
 మనోఽస్మజత (ఛా.ఉ.6.5.4) 820
 ప్రజాపతేః సఖాం వేశ్మ ప్రవద్యే (ఛా.ఉ.8.14.1) 1502
 పజ్జయాఇదం శరీరం సమారుహ్య (కౌ.బ్రా. 3.6.)
 844, 849
 ప్రజ్ఞానమన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ
 తాన్యేనానువినశ్యతి (బృ.ఉ.4.15.13) 828
 ప్రజ్ఞానంచచ్చిత్తిత్రైవ స్మృతిశ్చ పరిపత్యతే 429
 ప్రతర్దనో వై దైవోదాసిరిష్టస్య ప్రియం
 ధామోపజగామ (కౌ.బ్రా.3.1) 1336
 ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్.
 (మ.స్మృ.12.105) 547
 ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య
 పశ్చాత్మకం న విద్యతే (వై.సూ.4.2.2) 661
 ప్రమాణవిపర్యయవికల్ప నిద్రాస్మృతయో నామ
 (యో.సూ.1.1.6) 932
 ప్రమోద ఉత్తరః వక్షః (తై.ఉ.2.5) 145
 ప్రయాణకాలే మనసోఽచలేన (భ.గీ.8.10) 1426
 ప్రయాతా యాన్తితం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ
 (భ.గీ.8.23) 1480

ప్రవర్తనా లక్షణా దోషాః (న్యా.సూ. 11.18) 762
ప్రస్తావనా దేవతా ప్రస్తావనావ్యాఖ్యయత్త.

(భా.ఉ.1.11.4) 166, 1246

ప్రాచీనకాల ఔపమన్యవః (భా.ఉ. 5.11.1) 1283

ప్రాజ్ఞానాత్మనా సంపరిష్కర్త న బాహ్యం కిం చన
వేద నాన్తరమ్ (బృ.ఉ.4.3.21) 123, 1027, 1091

ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం

పరిగృహ్యోత్థాపయతి (కౌ.బ్రా. 3 3) 196, 203

ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా
జ్యోతిషా భూతి చ తపతి చ (భా.ఉ.3.18.4) 924

ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి (కౌ.బ్రా. 2.5) 1264

ప్రాణబన్ధనం హి సోమ్య మనః (భా.ఉ.6.82)

166, 170, 483

ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి
(బృ.ఉ.4.4.2) 1454

ప్రాణముద్గీఢముపాసాంచక్రిరే (భా.ఉ.1.2.2) 1127

ప్రాణస్తేజసా యుక్తః సహాత్మనా యథాసంకల్పితం
లోకం నయతి. 1426

ప్రాణస్తేజసి. 1454

ప్రాణస్య ప్రాణమ్ (బృ.ఉ.4.4.18) 166, 170, 411

ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య
శ్రోత్రమన్తస్యాన్తం మనసో యే మనసో విదుః.
463

ప్రాణా గుహశయా నిహితాః సప్త
సప్త(ము.ఉ.2.1.8) 913

ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతి
(ప్ర.ఉ.4.2.37) 302

ప్రాణాద్యా ఏవ ఉచేతి ప్రాణేనైవమేతి
(బృ.ఉ.1.15.23) 1251

ప్రాణాన్ గృహీత్వా చ (బృ.ఉ.2.1.18) 859

ప్రాణేన రక్షన్తవరం కులాయమ్(బృ.ఉ.4.3.12) 929

ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః
(బృ.ఉ.1.15.3) 931

ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ
(భా.ఉ.4.10.5) 241, 1514

ప్రాణో వా అమృతమ్ (కౌ.బ్రా.3.2) 303

ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్(భా.ఉ.7.15.1) 300, 301

ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ (భా.ఉ.5.1.1) 923

ప్రాణో వా వ సంవర్గః (భా.ఉ.4.3.3) 73, 1250, 1287

ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా. 194, 198, 201, 1337

ప్రాణో వై బలమ్. 194

ప్రాణోహ ఏతా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా
(భా.ఉ.7.15.1) 464, 1287

ప్రాదేశమాత్రమిహ వై దేవాః సువిదితా

అభిసంపన్నాస్తథాను. 283

ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్ కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్
(మ.భా.) 359

ప్రాప్యన్తం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్
(బృ.ఉ.4.46) 974

ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్త ఆత్మహ.
1363, 1367

ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్జరూపా అష్టా
దశోక్తమవరం యేషు కర్మ (ము.ఉ.1.2.7) 261

■

బహవః పురుషా బ్రహ్మాన్ ఉతాహో ఏక ఏవ తు
(మ.భా.ర.) 517

బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణామ్
(మ.భా.ర.) 517

బహిష్కృతాయాదమృతశ్చరిత్వా(బృ.ఉ.4.3.12) 1015

బహు స్యాం ప్రజాయేయ (తై.ఉ.2.6) 470

బహునాం పురుషాణాం చ యదైకా యోనిరుచ్యతే
(శా.ప.352.3) 517

బహోర్దోషా భూ చ బహోః (పా.సూ.6.4.158) 300

బీజాన్యగ్న్యూపదగ్ధాని న రోహన్తి యదా పునః. 1215
బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ
(క.ఉ.1.3.3) 427, 819

బుద్ధిరజ్ఞానమసంమోహః (భ.గీ.10.4) 809
 బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః (క.ఉ.1.3.10) 449
 బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ
 ఆరాగ్రమారత్హ్యవరోఽపి దృష్టః
 (శ్వే.ఉ.6.8) 348
 బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహస్యసి
 (భ.గీ.2.39) 1441
 బ్రహ్మచర్యం పరిసమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ
 భూత్వా వనీ భవేత్ (జా. ఉ.4) 1361, 1331
 బ్రహ్మచర్యార్థేన ప్రవ్రజేత్ (జా.ఉ.4) 1318, 1323, 1361
 బ్రహ్మచర్యవక్త్రీ నైర్భతంగర్థభూలభేత. 1363, 1365
 బ్రహ్మజ్యేష్ఠా ఏర్వా సంభూతాని బ్రహ్మగ్రే జ్యేష్ఠం
 దివమాతతాన. 1175
 బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే.
 1216, 1500
 బ్రహ్మణో మహిమానమాచ్ఛాతి. (నా.ఉ.80) 1181
 బ్రహ్మ తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనో వేద బ్రహ్మ. 489
 బ్రహ్మ తే బ్రవాణి (బృ.ఉ.2.1.1) 479, 1077
 బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మవేమే కితవాః. 881
 బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మన్వేషమాణాః ఏష
 హ నై తత్సర్వం వక్తృతితి తే (ప్ర.ఉ.1.1) 406
 బ్రహ్మ పుచ్చం ప్రతిష్ఠా (తై.ఉ.2.5) 145, 146, 147, 150
 బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే (భా.ఉ.8.15.1) 1546
 బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు
 పరాః పరావతో వసంతి (బృ.ఉ.6.2.15) 1496
 బ్రహ్మ వా అగ్నిష్ఠామో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ. 1182
 బ్రహ్మవాదినో వదంతి కిం కారణం బ్రహ్మ (శ్వే.ఉ.1.1)
 453
 బ్రహ్మవిదాచ్ఛాతి పరమ్ (తై.ఉ.2.1) 24, 138,
 472, 1077, 1301, 1514
 బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి (ము.ఉ.2.2.9) 62, 70, 73
 బ్రహ్మసంస్థామృతత్వమేతి (భా.ఉ.2.23.1) 1320
 బ్రహ్మత్యాదేశః. 1410

బ్రహ్మేత్యుపాసిత 1411
 బ్రహ్మేత్యు పాస్తే (భా.ఉ.1.19.4) 1411
 బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ (బృ.ఉ.4.4.7) 1031
 బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రాట్ (బృ.ఉ.4.4.23) 1497
 బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మేష్వతి (బృ.ఉ.4.4.6) 1086,
 1445, 1515, 1539
 బ్రహ్మైవేదమమృతమ్ (ము.ఉ.2.1.11) 54, 288,
 541, 788, 1384
 బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠమ్ (ము.ఉ.2.2.11)
 907, 1505
 బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ (ము.ఉ.2.2.11) 498, 555, 1099
 బ్రాహ్మణో న హస్తవ్యః. 90, 879
 భ
 భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః.
 భయాదిస్త్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్దావతి పంచామః
 (క.ఉ.2.6.3) 412
 భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ స్పృథగ్విదాః
 (భ.గీ.10.5) 809
 భాగో జీవః స విజ్ఞేయః (శ్వే.ఉ.5.8) 848
 భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మచర్యసేన
 ఏవంవేద (భా.ఉ.3.18.3) 1389
 భారూపః సత్యసంకల్పః (భా.ఉ.3.14.2) 348
 భిక్షుర్వానప్రస్థవత్సేమవల్లివర్ణం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చ.
 1365
 భిద్యతే హృదయగ్రస్థిః (ము.ఉ.2.2.8) 73, 292,
 1214, 1430
 భిద్యతే తాసాం నామయాపే పురుష ఇత్యేవం
 ప్రోచ్యతే (ప్ర.ఉ.6.5) 1472
 భీషాస్మాదగ్నిశ్చేస్త్రశ్చ మృత్యుర్దావతి పంచామః
 (తై.ఉ.2.8) 413
 భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషాదేతిసూర్యః (తై.ఉ.2.8)
 247, 413, 1309
 భూః ప్రపద్యేఽమునామునా (భా.ఉ.3.15.3) 1183

భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో

విజిజ్ఞాన ఇతి (భా. ఉ.7.23) 300

భూయ ఏవ మా భగవాన్వి జ్ఞాపయతు

(భా. ఉ.6.5.4) 1226, 1393

భృగుర్వై వారుణః వరుణం పితరముపససాద,

అదీహి భగవో బ్రహ్మ (తై. ఉ.3.1) 44, 357

భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్షం

త్రివిధం బ్రహ్మ మే తత్ (శ్వే. ఉ.7.12) 1051

బ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రాయథాని

మాయయా (భ. గీ.18.61) 569

మ

మఘవన్ మర్త్యం వా ఇదం శరీరమ్. 340

మజ్జిమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే

(శాం.ప.290.18) 982

మటచీహతేషు కురుషు (భా. ఉ.1.10.1) 1347

మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః. 1349

మనః ప్రాణే (భా. ఉ.6.8.6) 1451

మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః

(క. ఉ.1.3.10) 428

మనసా హ్యేవ పశ్యతి మనసా హ్యేవ శృణోతి.

(బృ. ఉ.1.5.3) 856

మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే

(భా. ఉ.8.12.5) 1533

మనసైవేదమాప్తవ్యం వేదా వానాస్తి కిం చన

(క. ఉ.4.11) 1051

మనుర్వైవస్వతో రాజా. 1336

మనుష్యలోకఃపితృలోకోదేవలోకః(బృ. ఉ.1.5.16) 1490

మనో జ్యోతిర్బుధతామ్ (తై. బ్రా.1.6.3.3) 178

మనోనుకూలే న తు చక్షుషీదనే

గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయజేత్

(శ్వే. ఉ.2.10) 1424

మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చ. 915

మనో బ్రహ్మేత్కుపాసీత (భా. ఉ.3.18.1) 73, 276,

1389, 1401, 1406

మనోమయః ప్రాణశరీరః (భా. ఉ.3.14.2) 209,

214, 274, 850, 1063, 1287, 1292, 1384, 1516

మనోమమోఽయం పురుషో

భాస్సుత్యస్తస్మిన్నస్తర్షదయే (బృ. ఉ.5.6.1) 1166

మనో మహాన్ మతిర్బుహ్మ పూర్బుద్ధిఃఖ్యాతిరీశ్వరః. 429

మనో వాచం ప్రాణం

తాన్యాత్మనేకురుత(బృ. ఉ.1.5.7) 941

మనో వా వ వాచో భూయః (భా. ఉ.7.3.1) 1520

మమాన్తరాత్మా తవ చ మే వాన్యే దేహసంస్థితాః

(శాం.ప.353.4) 517

మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః

(భ. గీ.15.7) 884

మహతః పరమవ్యక్తమ్యక్తాత్పురుషః పరః (క. ఉ. 11)

424, 428

మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్(క. ఉ.6.2) 1120, 1309

మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏకః స జగార భువనస్య

గోపాః (భా. ఉ.4.3.6) 1251

మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధరో న శోచతి

(క. ఉ.2.4.4.) 65, 446, 449

మహిమాన ఏనైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవాః

(బృ. ఉ.3.9.2) 359

మా భగవాన్ మోహన్తమపీపదన్త వా అహమిమం

విజానామి న ప్రేత్య సంజ్ఞాన్తి. 828

మామేవ విజానీహి (కౌ. బ్రా.3.1.) 191, 194, 198, 201

మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు

మహేశ్వరమ్ (శ్వే. ఉ.4.10) 434

మాయా హ్యేషా మయా స్పృశ్తా యన్మాం పశ్యసి

వారద. 159, 1056 (మ. భా. శాం.ప. 339-45)

మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి. 1241, 1365

మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమ్

(బృ. ఉ.6.2.15) 1487

మా హింస్యాత్పుర్వా భూతాని. 890

మునీనామప్యహం వ్యాసః (భ. గీ.10.37) 1373

మూర్త్యా త్వేష అత్మన ఇతి హోవాచ

(భా.ఉ.5.12.2) 1285, 1286

మూర్తేవ నుతేజాః 274

మూలప్రకృతిరవికృతిః. (సాం.కా.3) 456

మృత్రికేత్వేవ సత్యమ్. 557

మృత్యుః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి

(క.ఉ.2.4.11) 289, 446, 499, 559, 890, 1051, 1402, 1507

మృదబ్రవీత్ (శ.బ్రా.6.1.3.2) 393, 529

మృల్లోహవిస్ఫులిక్ఖద్యైః స్పృష్ట్యా చోదితాన్యథా

(మాం.కా.3.15) 472

మృషా ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణి. 479

మేధాతిథిం హ కాణ్యాయయన మిన్ద్రో మేషో

భూత్వా జహర (షడ్వింశ బ్రా.1.1.) 393

మేధాతిథేర్మేష. 393

మోదో దక్షిణః పక్షః (త్రి.ఉ.2.5.) 145

య

య అత్మని తిష్ఠన్. 254, 877, 881

య ఆత్మాపహతపాస్మా (భా.ఉ.8.7.1) 62, 157,

213, 415, 1301, 1523, 1524, 1527

య ఆత్మా సర్వాన్తరః (బృ.ఉ.3.4.1) 1504

య అదిత్యే తిష్ఠన్ అదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యోన

వేద (బృ.ఉ.3.7.9) 160

య ఇమం చ పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని

యోఽన్తరో యమమతి (బృ.ఉ.3.7.1) 248

య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పశ్చానిధం

సామోపాస్తే (భా.ఉ.2.2.3) 1416

య ఏతదేవం విద్వాన్ గృహోత్రం జహోతి

(భా.ఉ.5.24.2) 1238

య ఏతామేవ బ్రహ్మోపనిషదం వేద(భా.ఉ.3.11.3) 183

య ఏతే బ్రహ్మలోకే(భా.ఉ.8.13.1) 1533

య ఏవమే తద్విరుర్యే చామి అరణ్యే శ్రద్ధాం

సత్యముపాసతే (బృ.ఉ.6.2.15) 1209

య ఏవం విద్వాన్ శంసతి. 1441

య ఏవం విద్వానుద్గాయతి. 1441

య ఏవం విద్వాన్ జహోతి 1441

య ఏవం విద్వాన్యజతి. 1441

య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి (భా.ఉ.1.7.9)

1234, 1418

య ఏవాసా తపతి తముద్గీథముపాసీత

(భా.ఉ.1.3.1) 1413

య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః(బృ.ఉ.5.5.3) 1172

య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్షైష తదాభూత్

కుత ఏతదాగాత్ (బృ.ఉ.2.1.16) 484

య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో

నిర్మమాణః (క.ఉ.5.8) 1013

య ఏష స్వప్న మహీయమానశ్చరతి ఏష ఆత్మా

(భా.ఉ.8.10.1) 333, 340., 1013

య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవా

చైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి(భా.ఉ. 4.15.1

8.7.4) 237, 242, 245, 333, 340, 1175, 1310

య ఏషోఽనన్తఃపక్ష ఆత్మా సావిముక్తే ప్రతిష్ఠిత

ఇతి (జా.ఉ.1) 285

య ఏషోఽన్తర్ముదయ ఆకాశప్రస్థిన్ శతే

(బృ.ఉ.2.1.17) 484, 1031

యక్త్యమాణో వై భగవన్తోఽహమస్మి (భా.ఉ.5.11.5)

1305, 1311

యచ్ఛత్రమసి యచ్ఛాగ్నౌ తత్రేజో విద్ధి మామకమ్

(భ.గీ.15.12) 351

యచ్ఛిత్రసేనైష ప్రాణమాయాతి (ప్ర.ఉ.3.10) 1426

యచ్ఛేద్యాజ్ఞనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద జ్ఞాన అత్మని

(క.ఉ.1.3.13) 430, 440, 1148

యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయన్ తామన్వవిన్తన్

ఋషిషు ప్రవిష్టామ్ (ఋ.సం.10.71.3) 379

యజ్ఞేన వివిధసన్తి. 1342

యజ్ఞోఽధ్యనం దానమితి ప్రథమః. 1320, 1322

యజ్ఞోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్ (భా.ఉ.4.14.1)

యత్కృదేతి సూర్యః (బృ.ఉ.1.5.23) 1251
 యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే (తై.ఉ.3.1)
 25, 35, 44, 504, 817, 507
 యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ
 (తై.ఉ.2.4.1) 147, 1055, 1077
 యత్కుష్టం తదన్తస్య. 812
 యత్తిత్తుక్తుమవిజ్ఞేయమ్ (శాంతిప.336, 28)514
 యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం
 తదపాణిపాదం నిత్యమ్(ము.ఉ.1.1.6)257,1083
 యత్ప్రాజానన్యయా విశా (ఋ.సం.8.53.5)464
 యత్రయన్యభిసంవిశంతి (తై.ఉ.3.1.1) 25
 యత్రయాజానుయజా ఇజ్యంతే వర్మ వా
 ఏతర్యజ్జన్య క్రియతే. 1303
 యత్రాతర్మద్యంధినం సాయం చ తాని
 (నారా.ఉ.80) 1178
 యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః
 (భ.గీ.8.23) 1480
 యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన పశ్యేత్
 (బృ.ఉ.4.5.15) 84, 236, 255, 310, 498,
 558, 568, 867, 1403, 1514, 1539
 యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛణోతి నాన్యద్విజానాతి
 న భూమాథ యత్రాన్యత్పశ్యతి అన్యచ్ఛణోతి
 అన్యద్విజానాతి తదల్పం, యో వై భూమా
 తదమ్మత మథ యదల్పం తన్మర్దమ్ (ఛా.ఉ.
 7.24.1) 127,148,300,310,568,1384,1526
 యత్ర వా అన్యదివ స్యాదన్యోఽన్యత్పశ్యేత్
 (బృ.ఉ.4.3.31, 4.5.15) 236, 1035
 యత్ర వా అన్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం
 పశ్యేత్, కేన కం జిహ్మేత్ (బృ.ఉ.2.4.14) 1318
 యత్ర సుప్తా న కంచన కామం కామయతే న కంచన
 స్వప్నం పశ్యతి (మా.ఉ.5., బృ.ఉ.4.3.19) 1539
 యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి
 యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం
 పశ్యేత్ (బృ.ఉ.4.5.15) 1514

యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి
 (బృ.ఉ.2.4.13) 127, 255, 498, 867
 యత్రాయం పురుషో మ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణా
 ఉత్క్రామన్యహో నేతి (బృ.ఉ.3.2.11) 1466
 యత్రాన్య పురుషస్య మృతస్య అగ్నిం
 వాగప్యేతివాతంప్రాణః (బృ.ఉ.3.2.13) 962
 యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ స తా సోమ్య తదా
 సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మా దేనం
 స్వపితిత్వాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి
 (ఛా.ఉ.6.8.1) 122, 1459
 యత్రైవ దేవః స్వప్నాన్త పశ్యతి అథ తదైతస్మిన్
 శరీరే ఏతత్పుణం భవతి.(ప్ర.ఉ.4.6) 303
 యత్పాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ (బృ.ఉ.3.4.1) 1215,
 1224, 1504
 యథర్తుష్టుతులిజ్ఞాని నానారూపాణి పర్యయే, దృశ్యస్తై
 తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు.386
 యథాకారీ యథాచారి తథా భవతి(బృ.ఉ.4.4.5)987
 యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో బవతి తథేతః
 ప్రేత్య భవతి (ఛా.ఉ.3.14.1) 128
 యథాగ్రేః క్షుద్రాః విస్ఫులిక్ఖా వ్యుచ్చరన్తి
 ఏవమస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః (బృ.ఉ.2.1.20)
 825, 903, 1036
 యథాగ్రేర్వలతః సర్వా దిశో విస్ఫులిక్ఖా విప్రతిష్ఠేరన్
 ఏవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణా
 యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా
 దేవేభ్యో లోకాః (కౌ.బ్రా.3.3)125
 యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మా భవతి గౌతమ
 (క.ఉ.2.5.6) 441
 యథా నద్యః స్యన్తమానాః సముద్రేఽన్తం గచ్ఛన్తి
 నామరూపే విహాయ (ము.ఉ.3.2.8) 492
 యథా పాదోదరస్త్వదా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హి వై స
 పాప్యనా వినిర్ముచ్యతే. 319
 యథా పుష్కరపలాశ ఆపా న శ్లిష్యన్త ఏవమేవవిది
 పాపం కర్మ (ఛా.ఉ.4.14.3) 242, 1430

యథా పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి
(ము.ఉ.1.17) 503
యథాభిమానినోఽతీతాస్సల్వాస్తే సాంప్రత్యైరహ
దేవా దేవైరతీతైర్నిరూపైర్నామభిరేవ చ. 386
యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమస్మిన్
ప్రాణే సర్వం సమర్పితమ్. 303
యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా
శ్యామాకతణ్డులో వా ఏవమయమన్తరాత్మన్
పురుషో హిరణ్మయః (శ.బ్రా.10.6.3 2) 217
యథా నతః పురుషాత్ కేశలోమాని తథాక్ష
రాత్సంభవతీహ విశ్వమ్ (ము.ఉ.1.1.7) 256
యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిజ్గాః సహస్రశః
ప్రభవన్తే సరూపాః (ము.ఉ.2.1.1) 825
యథా సామ్యైకేన మృత్యుణ్ణేన సర్వం మృన్మయం
విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమృణం ఏకారో
(భా.ఉ.6.1.4) 121, 503, 555
యథా హ వై స్వయమహంత్యాగ్నిహోత్రం పరస్య
జహుయాదేవం తత్. 1218, 1241
యథాహ్యాయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపౌ భిన్నా
బహురైకో గచ్ఛన్. 1057
యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుమ్(భా.ఉ.5.10.5)1001
యథేహ క్షుదితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే
(భా.ఉ.5.24.5) 1238
యదైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి ఏవం
హైవంవిదమ్ (బృ.ఉ.15.20) 1545
యదైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున
(భ.గీ.4.37) 1215
యదోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి
(క.ఉ.4.15) 1526
యదోర్లనాభిః స్పృజతే గృహ్లాతే చ యథా
పృథివ్యామోషధయః సంభవన్తి (ము.ఉ.1.1.7)
256, 508
యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం
యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య
(భా.ఉ.6.4.1) 452, 947

యదజ్నే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృజ్జే 1303
యదతః పరో దివో జ్యోతిః. 182
యదవిజ్ఞాతమివాభూదేతాసామేవదేవతానాం
సమాసః (భా.ఉ.6.4.7) 947
యదహరేవ జుహోతి తదహః
పునర్మృత్యుమపజయత్యేవ విద్వాన్ 1441
యదా కర్మసు కామ్యేషు ప్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి
(భా.ఉ.5.2.9) 562, 1018
యదాజ్నే చక్షురేవభ్రాతృవ్యస్య. 1303
యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్
(భ.గీ.15.6) 351
యదా వై పురుషః స్వపితి ప్రాణమ్
(శ.బ్రా.10.3.3.6) 166, 1482
యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రీతి స
వాయుమధిగచ్ఛతి (బృ.ఉ.5.10.1) 1482
యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽన్య హృది
స్థితాః (బృ.ఉ.4.4.7) 292
యదా సుప్తః స్వప్నం న కం చ న పశ్యత్యతాస్మిన్
ప్రాణ ఏనైకథా భవతి (కా.బ్రా.3.3)169,484,380
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే
(తై.ఉ.2.7.1) 143
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుద్యత్యేనాత్వేఽనిరుక్తేఽ
నిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విస్తతే (తై.ఉ.2.7)
143, 1083, 1120
యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తల్లై వదం
సంగ్రహేణ బ్రవిమి(క.ఉ.2.15) 1340
యదిదం కిం చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిః
స్పృతమ్. మహద్భయం వజ్రముద్యతం య
ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి (క.ఉ.2.6.2) 409
యదిదం కిం చ (తై.ఉ.2.6)470
యదిదం కిం చా శ్వభ్యః ఆ కృమిభ్యః ఆ
కీటపతజ్జేభ్యస్తత్తేఽన్నమ్ (బృ.ఉ.6.1.14) 1163
యది వా చాభివ్యాహృతం యది
ప్రాణేనాభిప్రాణితమ్ (ఐ.ఉ.3-11) 1153

యదు రోహితమివాచూత్తే జనస్సద్రూపమ్

(ఛా.ఉ.6.4.6) 947

యదేతన్మణ్యులం తవతి (బ్రాహ్మ) 1270

యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ

వీర్యవత్తరం భవతి. (ఛా.ఉ.1.1.10) 1306,

1312, 1416, 1443

యదేవ సాక్షాదవరోక్షాద్బ్రహ్మ (బృ.ఉ.3.5.1) 1226

యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ

(క.ఉ.2.4.10) 446

యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ (తై.ఉ.2.7) 149, 161

యథత్వా న నివర్తంతే తద్దామ పరమం మమ

(భ.గీ.15.16) 351

యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః (ము.ఉ.1.1.6)

508

యద్యద్విభూతిమత్పత్త్యం శ్రీమదూర్జితమేవ నా

(భ.గీ.10.41) 130, 157

యద్వా అహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠాఽసి

(బృ.ఉ.6.1.14) 1138

యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే, తదేవ

బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే

(క.ఉ.1.4.10) 75, 203

యద్వావ కం దేవ ఖం, యదేవ ఖం తదేవ కమ్

(ఛా.ఉ.4.10.) 241

యద్వై కించ మనురవదత్తద్వైషజమ్

(తై.సం.2.2.10.2) 517

యద్వై తద్బ్రహ్మ (ఛా.ఉ.3.12.6) 183, 188

యద్వైతన్త పశ్యతి పశ్యన్తై తన్త పశ్యతి న హి

ద్రష్టుర్మస్థైర్విపరిలోపా భవతి (బృ.ఉ.4.2.23)

832, 1397

యం న సంతం న చాసంతం నాశ్రుతం న

బహుశ్రుతమ్. 1379

యన్నామ తన్నామ. 157

యః పునరేతం త్రమాత్రేణ మిత్యేతనైవాక్షరేణ పరం

పురుషమభిధ్యాయిత (ప్ర.ఉ.5.5) 315

యం పృథివీ న వేద. 251

యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ

న వేద యస్య పృథివీ (బృ.ఉ.3.7.3) 240, 248, 815

యః ప్రాణః స వాయుః స ఏష వాయుః పశ్చాన్తరః

ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః

(ఐ.అర.2.3.3) 924, 926, 1250

యః ప్రాణేన ప్రాణితి స ఆత్మా సర్వాన్తరః

(బృ.ఉ.3.4.1) 1310

యం యం వాపి స్మరన్ భావమ్ (భ.గీ.8.6) 128, 1426

యం వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః

సంయతేన్ద్రియాః (శా.వ.47.55) 1084

యయా తదక్షరమధిగమ్యతే (ము.ఉ.2.1.2) 257

యశోఽహంభవామి బ్రాహ్మణానామ్ (ఛా.ఉ.8.11.1)

1502

యశ్చక్షుషితిష్ఠన్. 240

యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం

తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో

యశ్చాయమధ్యాత్మమ్ (బృ.ఉ.2.5.1) 1050

యః సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (ఛా.ఉ.7.4.3) 1412

యః సర్వజ్ఞః సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః,

తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్తం చ జాయతే

(ము.ఉ.1.1.9) 105, 257, 259, 294

యః సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి. 606,

1309, 1086

యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్

(క.ఉ.3.2) 1222

యస్తద్వేద యత్పవేద స మమైతదుక్తమ్

(ఛా.ఉ.4.1.4) 1389

యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః

(మ.స్ఫు.12.106) 547

యస్త్వాత్మరతిరే వ స్యాదాత్మత్వప్తశ్చ మానవః

(భ.గీ.3.17) 1397

యస్యైకమేవం ప్రాదేశమాశ్రమవిమానమాత్మానం

వైశ్వానరముపాస్తే న సర్వేషు (ఛా.ఉ.5.18.2) 268

యస్యేతమేవమభివిమానమాత్మానం
ప్రాదేశమాత్రమ్ (భా.ఉ.5.18.1) 1121
యస్మాత్కస్మాద్భాక్షాత్ ప్రాణ ఉత్తామతి తదైవ
తచ్చుష్యతి (బృ.ఉ.1.3.19) 929
యస్మాత్పురం నాపరమస్తి కించిత్(శ్వే.ఉ.3.9) 1099
యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనః సహ
ప్రాణైశ్చ సర్వైః (ము.ఉ.2.2.5) 286, 349
యస్మిన్ వచ్చా వచ్చాజనా అకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః
(బృ.ఉ.4.4.17) 456, 463
యస్మిన్ వ ఉత్తాన్తే శరీరం పాపిష్ఠతరమివ
దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠః (భా.ఉ.5.1.7) 929
యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూర్విజ్ఞానతః
(ఉ.ఉ.7) 518
యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి స వ పాపం
శ్లోకం శృణోతి. 1244, 1303
యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః,
మృత్యుర్యస్యోవసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః
(ఓ.ఉ.1.2.24) 224
యస్య వైతత్కర్మ (కౌ.బ్రా.1.19) 477, 479, 483
యస్యస్యాదద్ధా న విచికిత్సాన్తి(భా.ఉ.3.14.4)1292
యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్తా ఖంనాభిశ్చరణో క్షీతిః. 273
యస్య వైతత్కర్మ (కౌ.బ్రా.1.19) 477, 479, 483
యస్యస్యాదద్ధా న విచికిత్సాన్తి (భా.ఉ.3.14.4) 1292
యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్తా ఖం నాభిశ్చరణో క్షీతిః. 273
యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద
సః, అవిజ్ఞాతం (కే.ఉ.2.3) 75
యస్యైశేఽష్టాదత్కారింశత్ సంస్కారాః. 1355
యస్యై దేవతాయై హ విఘ్నేహితస్యాత్మాం మనసా
ద్యామే ద్యుపట్కరిష్యన్ (ఐ.బ్రా.3.8.1) 81
యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో
ఇతరాణి (తై.ఉ.1.11.2)397, 987
యావత్తవమగ్నిహోత్రం జుహోతి. 1351
యావత్సంపాతముషిత్వా (భా.ఉ.5.10.4) 65
యావద్ద్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః. 196

యావద్వాచో గతం తన్నాస్య యథా కామచారో భవతి
(భా.ఉ.7.2.2) 1520
యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి
(భా.ఉ.7.1.5) 1520
యావముష్య గేష్ఠే తో గేష్ఠి. 157
యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హయ అకాశః
(భా.ఉ.8.1.3) 321, 346, 1100
యాం వై కాంచన యజ్ఞ ఋత్విజ అశిషమాశాసత
ఇతి యజమానాయైవ. (భా.ఉ.1.7.8) 1371
యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో
ఇతరాణి (తై.ఉ.1.11.2)
యుక్తాహ్యస్య హరయః శతాః దశేత్యయం వై
హరయోఽయంవై. (బృ.ఉ.2.5.19) 1063
యుగాన్తేఽన్తర్హితాన్ వేదాన్ సేతిహాసాన్
మహర్షయః. 379
యూపం ఛినత్తి. 464
యే చామి అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే
(బృ.ఉ.6.2.15) 1483
యే చాముష్మాత్పురాహ్ లోకాః (భా.ఉ.1.6.8) 1091
యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపఃసత్యుపాసతే
(భా.ఉ.5.10.1) 1208, 1318, 1323, 1324
యే చైతస్మాదర్వాహ్లోకాః. (భా.ఉ.1.7.6) 1091
యేన జాతాని జీవన్తి (తై.ఉ.3.1.1)
యేన సూర్యస్తవతి తేజసేద్ధః (తై.బ్రా.3.12.9.7)178
యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రావాచ తాం
తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్ (ము.ఉ.1.2.13) 260
యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి (భా.ఉ.6.13) 586,
587, 787, 791, 911, 1158
యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం
యదేవ భగవన్ వేద తదేవ మే బ్రూహి
(బృ.ఉ.)459
యేనెదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాత్
(బృ.ఉ.2.4.13) 75

యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ
 భజామ్యహమ్ (భ.గీ.4.11) 613
 యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తిత్యేకే
 నాయమస్తీతి చైకే (క.ఉ.1.1.20) 227, 441
 యే వా ఏతే పశ్చాద్బ్రహ్మపురుషాః (భా.ఉ.3.13.6) 464
 యే వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుప్తాః
 సంయతేంద్రియాః 1084
 యేకేదై (వైచా) వాస్యల్లోకాత్రయన్తి చక్రమసమేవ
 తే సర్వే గచ్ఛన్తి (కౌ.బ్రా.3.3) 834, 990
 యోగినస్తం ప్రపశ్యన్తి భగవన్తం సనాతనమ్. 1084
 యోగీ కుర్వాద్యులం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహిం
 ప్రజేత్. (మ.భా.) 359
 యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వాన్ (ఋ.సం.2.6.7) 1282
 యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః
 (క.ఉ.2.5.7) 441, 1461
 యోనిష్ఠ ఇన్ద్ర నిపదే అకారి (ఋ.సం.1.104.1) 508
 యోఽస్మృ తిష్ఠన్ యోఽపౌఽన్తరో యమయతి
 (బృ.ఉ.3.7.4) 631
 యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ
 ప్రహణోతి తస్మై (శ్వే.ఉ.6.18) 382, 429
 యో బానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన
 రోదసీ అన్తరిక్షమ్ (ఋ.సం.10.88.3) 274
 యోఽయం దక్షిణేక్షన్ పురుషః (బృ.ఉ.5.5.4) 1172
 యోఽయంహిర్వా పురుషాదాకాశః (భా.ఉ.3.12.7) 1098
 యోఽయమన్తఃపురుష అకాశః (భా.ఉ.3.12.8) 1098
 యోఽయమన్తర్హదయ అకాశః (భా.ఉ.3.12.9) 1098
 యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు (బృ.ఉ.౪.౩.7:
 4.4.22) 420, 837, 852
 యో యోనింయోనిమధితిష్ఠత్యేకః (శ్వే.ఉ.4.11) 453
 యో యో యాం యాం తనుం భక్తః
 శ్రద్ధయాద్వికుమిచ్ఛతి (భ.గీ.7.20) 1106
 యో యో హ్యన్నమత్తి రేతః సిన్ధాతి తద్భూయ
 ఏవ భవతి (భా.ఉ.5.10.6) 1009

యో వాచం బ్రహ్మత్యుపాస్తే (భా.ఉ.7.2.2) 1412
 యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ (బృ.ఉ.3.7.22) 254
 యే వేద నిహితం గుహయాం పరమే
 వ్యోమన్(తై.ఉ.2.1) 231, 500
 యో వై ప్రాణః స ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞాస ప్రాణః
 సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే. 200
 యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య
 చైతత్కర్మ సవై వేదితవ్యః. (కౌ.బ్రా.4.19) 477
 యో వై భూమా తత్పుణమ్(భా.ఉ.7.23) 303, 310
 యో వై భూమా తదమ్మతమ్. 303, 310
 యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం
 మృత్యుమత్యేతి (బృ.ఉ.3.5.1) 1310
 యోషా వా వ గౌతమాగ్నిః (భా.ఉ.5.7.1) 82
 యోహ వై అవిదితార్థేయచ్ఛన్తదైవతబ్రాహ్మణేన
 మన్త్రేణ యాజయతి. 382
 యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చవేద (బృ.ఉ.6.1.1,
 భా.ఉ.5.1.1) 1113

ర

రశ్మిభిరేషాఽస్మిన్ ప్రతిస్థితః (బృ.ఉ.5.5.2) 238, 247
 రశ్మింస్త్వం పర్యావర్తయతాత్ (భా.ఉ.1.5.2) 1390
 రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్ధి భవతి(తై.ఉ.2.6) 133, 149
 రసా వై సః (తై.ఉ.4.2.6) 133, 139, 149, 150
 రేతో వై ప్రజాపతిః ప్రజాపతే హ ప్రజయా పశుభిర్య
 ఏవం వేద (బృ.ఉ.6.1.6) 1115

ల

లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్
 (భ.గీ.7.21) 1106
 లిప్యతే నసపాపేనపద్మపత్రమివామ్భునా
 (మ.స్కృ.10.104) 1349
 లేభిరే తవసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువా. 379
 లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టా
 యావతీర్వా యథా వా (క.ఉ.1.1.15) 441
 లోకేషు పశ్చాద్విధం సామోపాసిత (భా.ఉ.2.2.1)
 1278, 1413, 1414, 1418

వ

వక్తవ్యమధిభూతం య వహ్నిస్త్రాధిదైవతమ్
(శాం.వ.31.3.5) 935
వదిప్యమ్యేవాహమితివాగ్ధే(బృ.ఉ.1.5.21)943,1250
వరం వృణీష్య. 192
వరాణామేష వరస్సతీయః. (క.ఉ.1.1.20)443
వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య
కర్మఫలమనుభూయ తతః శేషేణ (గౌ.ధ.సూ.
2.2.29) 977
వర్ణా ఏవ తు శబ్దః (ఉపవర్ణః) 372
వర్షతి హస్తైః వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్
వృష్టి వజ్రవిధం సామోపాస్తే. (ఛా.ఉ.2.3.2)
1368
వర్షత్యస్త్రై య ఉపాస్తే. 1368
వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత. 170
వాక్యతిశ్చక్తుషుతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతి
(తై.ఉ.16.2) 1542
వాక్పీతః ప్రాణచిత్తః చక్షుశ్చిత్తః శ్రోత్రచిత్తః. 1256
వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్వాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః.
(శాం.వ.31.3.5) 935
వాగేవ బ్రహ్మణశ్చక్తుర్థః పాదః సోఽగ్నినా జ్యోతిషా
భాతి చ తపతి చ (ఛా.ఉ.3.18.3) 935
వాగేవాస్య ఏకమగ్నిమరూదుహత్ తస్మై నామ
పరస్తాత్రుతివిహితా. 204
వాగ్వా వ నామ్నో భూయసీ (ఛా.ఉ.7.2.1)301,
304, 1520
వాఙ్మనసే సంపద్యతే. (ఛా.ఉ.6.8.6) 1450, 1451
వాచా చ హ్యేవ స ప్రాణేన చోదగాయత్
(బృ.ఉ.1.3.24) 1128
వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత (ఛా.ఉ.2.8.1) 1413
వాచై వాయం జ్యోతిషాస్తే (బృ.ఉ.4.3.5) 178
వాజపేయేనేష్ట్యా బృహస్పతినవేన యజేత. 1185
వాసప్రస్థా దీక్షితేదే కృత్యం ద్వాదశరాత్రం చరిత్యా
మహాకక్షం వర్ణయేత్. 1365

వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామః. 395
వాయుః కిం సంనిశ్రయః. 715
వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసకే ప్రావిశత్ (ఐ.ఉ.2.4)935
వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య వద్భ్యాం
పుత్రివీహ్యేషసర్వభూతాన్తరాత్మా(ము.ఉ.2.1.4)265
వాయురాకాశసంనిశ్రయః. 715
వాయురేవ వ్యష్టిః వాయుః సమష్టిరపపునర్భుక్తుం
జయతి య ఏవం వేద. 410
వాయుర్వావ సంవర్గః(ఛా.ఉ.4.3.1)73,388,1250,1337
వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన
భాగధేయేనోధావతి స ఏనైనం భూతిం
గమయతి. 395
వాయుర్వై గౌతమ తత్పుత్రం వాయునా నై గౌతమ
సూత్రేణాయం చ (బృ.ఉ.3.7.2) 287
వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమ్మతమ్(బృ.ఉ.2.3.3)780
వాయోరగ్నిః (తై.ఉ.2.1) 778, 790, 807, 808
వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ (శ్వే.ఉ.5.8)
838, 848
వాసుదేవః సర్వమితి (భ.గీ.7.19) 498
విజానామ్యహం యత్రాణో బ్రహ్మ కం చ ఖం చ
తు న విజానామి (ఛా.ఉ.4.10.5) 241
విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్. 498
విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ (తై.ఉ.2.6) 528, 535
విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే
(తై.ఉ.2.5.1) 872
విజ్ఞానమయో మనోమయః
ప్రాణమయశ్చక్తుర్మయః శ్రోత్రమయః. 852
విజ్ఞానమానన్తం బ్రహ్మ(బృ.ఉ.3.9.28) 133, 149,
164, 830, 1394
విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణో తనుతేఽపి చ
(తై.ఉ.2.5.1) 860, 872
విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ
(నారా.ఉ.25) 1178

విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః.

1208, 1270

విద్యాభిప్సినం నచికేతనం మన్యే న త్వా కామా

బహవోఽలోలుపన్త (క.ఉ.1.2-4) 446

విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్నుమ్ (క.ఉ.2.18) 521

విద్యాయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితాభవన్తి. 1262

విద్యతతే న్తనయతి వర్షివ్యతి వా (భా.ఉ.7.11.1) 1489

విద్యాన్త బిభేతి కుతశ్చన (తై.ఉ.2.9.1) 1507

విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ (తై.సూ.1.2.7) 50, 1333

విధిన్తు ధారణేఽపూర్వత్వాత్. 1327

వివాశమేవాపీతో భవతి. (భా.ఉ.8.9.11) 1523

విరజః పర ఆకాశాత్ (బృ.ఉ. 4.4.20) 837

విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదవతి హ్యనుమానమ్

(తై.సూ.1.3.3) 515

విశ్వతః వృష్టేషు. 180

విశ్వమూర్త్యా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః

(శా.ప.3.5.5) 518

విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం

తేకుమహ్నమకృణ్వన్ (ఋ.సం.10.88.12) 270

విష్టభ్యాహమిదం కృత్నుమేకాంశేన స్థితో జగత్

(భ.గీ.10.42) 188

విష్యజ్జన్యా ఉత్త్రమతే భవన్తి (భా.ఉ.8.6.6) 1503

విరహా వా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వానయతే

(తై.స.1.5.2.1) 1322

వేత్త యథా పచ్చామ్యామాహంతావాపః

పురుషవచసా భవన్తి (భా.ఉ.5.3.3.) 956

వేత్త యథాసా లోకో న సంపూర్యతే

(భా.ఉ.5.3.3.) 956, 994

వేదా అవేదాః (బృ.ఉ.4.3.22) 1403

వేదాన్తవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థాః

సంన్యాసయోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః

(ము.ఉ.3.2.6; నారా.12.3; తై.స.ఉ.3) 499, 1331

వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్ (శ్వే.ఉ.3.8)

449, 853

వేదిం కరోతి. 464

వైవస్వతం సంగమనం జనానామ్. 191

వైశ్వదేవ్యామిత్రా వాజిభ్యో వాజినమ్. 1110

వైశ్వానరస్య సుమతో స్యామ రాజాహితం

భువనానామబిశ్రిః (ఋ.సం.1.98.1) 270

■

శతం చైకా హృదయస్య నాద్యః తాసాం

మూర్ధానమభినిఃస్పృశైకా (భా.ఉ.8.6.6) 1474

శతాయుషః పుత్రభౌత్రాన్ వృణీష్వ (క.ఉ.1.2.3) 1013

శం నో మిత్రః శం వరుణః (తై.ఉ.1.1.1) 1182

శరీరస్థాఽపి కౌన్తేయ న కరోతి న లివ్యతే.

(భ.గీ.13.31) 339

శరీర ఆత్మా ప్రాణీవాత్మనా న్యాయాథః.

(బృ.ఉ.4.3.35) 590, 1091

శాస్త్రస్థా వా తస్మిమిత్రత్వాత్ (తై.సూ.1.3.9) 1365

శుకన్తు మారుతాచ్చిహ్రాం గతిం కృత్వాన్తరిక్షగః.

(శాం.ప.3.3.20) 1470

శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థానమ్ (బృ.ఉ.4.3.11) 835

శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే

(భ.గీ.8.26) 1209

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః.

(భ.గీ.6.11) 1423

శూద్రశ్శుక్లుర్థౌ వర్గ ఏకజాతిః (మ.స్మృ.10.4) 406

శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్షప్తః. 402

శ్రద్ధాం జాహ్వాతి (బృ.ఉ.6.2.9) 967

శ్రద్ధా వా అపః. 965

శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తోఽపి

బహవో యం న విద్యుః (క.ఉ.2.7) 1381

శ్రావయేచ్ఛతురో వర్ణాన్ (మ.భా.) 408

శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్భువనేభ్యస్తరతి (భా.ఉ.7.1.3)

70, 300

శ్రుతిలిఖితాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే

పారదౌర్బల్యమర్థ విప్రకర్షాత్ (తై.సూ.3.3.13)

1185, 1257

శ్రయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్వనుస్థితాత్.
(భ.గీ.3.35) 1361

శ్రాతవ్యో మన్తవ్యో నిదిద్వాసితవ్యః (బృ.ఉ.2.4.5)
39, 63, 521, 1387, 1388, 1393

శ్రేకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా
అనూదానమాసీ ప్రబ్ధోఽస్యత(ఛా.ఉ 6.1.1)
792

శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసి. 1182

ష

షట్రింశత్సహస్రాణ్యర్కాస్తేషామేకైక ఏవ

తావాన్యావానసో పూర్వః. 1260

షోడశకశ్చ ఏకారో న ప్రకృతిర్న ఏకృతిః పురుషః
(సాం కా.3) 456

స

స అగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి
తత్సుకృతదుష్టుతే విధానుతే(కా.బ్రా.1.4.)1201

స అత్మనో వపాముదధిరత్. 1338

స అత్మా తత్త్వమసి. (ఛా.ఉ.6.14.3) 117, 239,
355, 558, 558, 1156, 1226

స అత్మాపహతపాప్కా. 333

స అత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం
భారూపమ్. 1166

స ఇమాన్ లోకానస్పృశత అమ్యోర్మరీచీర్మరమాపః
(ఐ.ఉ.4.1.2) 468, 1149, 1152

స ఈక్షత లోకాన్తు స్మజై (ఐ.ఉ.4.1.2) 1152

స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణస్పృశత(ప్ర.ఉ.6.3.14)105,501

స ఈయతేమృతో యత్ర కామమ్(బృ.ఉ.4.3.12)
859

స ఉచ్ఛ్యయత్యాద్యాతయత్యాద్యాతో మృతః శతే
(బృ.ఉ.3 2.11) 1466

స ఉత్తమః పురుషః (ఛా.ఉ.8.12.3) 415

స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి (ఛా.ఉ.7.26.2)
771, 1534, 1537

స ఏతం దేవయానం వన్ధానమాసాద్యాగ్ని
లోకమాగచ్ఛతి(కా.బ్రా.1.3)1201,1482,1486,1487

స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోదాశమష్టాకపాలం
నిరవపత (తై.బ్రా.3.1.4.1) 386

స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమపశ్యత్.
(ఐ.ఉ 3.13) 1154

స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా
ప్రాపద్యత (ఐ.ఉ.3.12) 1153

స ఏతస్మాజ్జీవసునాత్ పరాత్పరం పురిశయం
పురుషమీక్షతే (ప్ర.ఉ.5.5) 317, 326

స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదాన్
హృదయమేవాన్యవక్రమతి (బృ.ఉ.4.4.1) 835,
955, 1473

స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి (ఛా.ఉ.4.15.6) 1494,
1496, 1500, 1518

స ఏవాధస్తాత్ (ఛా.ఉ.7.25.1) 1099

స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆ నఖాగ్రేభ్యః (బృ.ఉ.1.4.7)
475, 827

స ఏష వేతివేత్యాత్కా (బృ.ఉ.3.9.26) 85, 565,
598, 603, 1083, 1237, 1384, 1505

స ఏష పరోవరీయానుద్గీతః స ఏషోఽనన్తః
(ఛా.ఉ.1.9.2) 164, 1129

స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽఙిరోఽమృతః.
(కా.ఉ.3.8) 191

స ఏష మహానజ అత్మాఙిరోఽమరోమ్మతోఽభయో
బ్రహ్మ (బృ.ఉ.4.4.25) 565

స ఏష యే చాముష్మాత్ పరాశ్చో లోకాస్తేషాం
చేష్టే. (ఛా.ఉ.1.6.8) 156

స ఏష యేచైతస్మాదర్వాశ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే
మనుష్యకామానాం చ (ఛా.ఉ.1.7 5) 156

స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్థ్యోఽస్థమో
యదుద్గీతః (ఛా.ఉ.1.1.3) 1333

స ఏష వాచశ్చిత్తస్యాత్తరోత్తరశ్రమోయద్యజ్ఞః. 872

స ఏష సర్వస్యేశానః 1168
 స ఏష సర్వభ్యః పాస్యభ్య ఉదితః. 157
 స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరః (శత.బ్రా.10.6.1.11)274,276
 సంకల్పాదేవాస్య పితరఃసముత్తిష్ఠన్తి (ఛా.ఉ 8.2.1)
 1531, 1533
 స కారణం కారణాధిపా న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న
 చాధిపః (శ్వే.ఉ.6.9) 805
 స క్రతుం కుర్వీత (ఛా.ఉ 3.14.1) 1063
 సంక్తిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివ (మ.భా)
 359
 సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ
 సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవ. 95
 సచ్చ త్యచ్ఛాభవత్, నిరుక్తం చానిరుక్తం చ
 (తై.ఉ.2.6.1) 507, 815
 సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే
 (ఛా.ఉ 6.10.2) 1036
 స తత్ర వర్తేతి (ఛా.ఉ.8.12.3) 1527
 స తపస్తప్త్యా ఇదం సర్వమస్మజత యదిదం కించ
 (తై.ఉ.3.6.1) 807
 స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే.
 (భ.గ.7.21) 1106
 సతా సామ్య తదా సంపన్నో భవతి (ఛా.ఉ.6.8.1)
 328,590,599, 854,1027,1033,1045,1091
 సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహే ఇతి
 (ఛా.ఉ.6.9.2) 854, 1027
 స తేజసి సూర్యే సంపన్నః, స సామఖిరున్నీయతే
 బ్రహ్మలోకమ్. 315
 సత్యకామః సత్యసంకల్పః(ఛా.ఉ.8.1.5; 8.7.1)
 213, 606, 1287, 1292, 1527
 సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ(తై.ఉ.2.1.1)132,138,
 148,308,470,500,777,830,836,1077,1394
 సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమ్. (ఛా.ఉ.7.16)306
 సత్యం బ్రహ్మ (బృ.ఉ.5.5.1) 1170

సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష
 సత్యమ్ (బృ.ఉ.2.1.20)
 సత్వమగ్నిం స్వర్గమధ్యేషి మృతో ప్రబ్రూహితం
 శ్రద్ధధానాయ మహ్యమ్ (క.ఉ.1.1.13) 441
 సత్త్వత్సంజాయతే జ్ఞానమ్ (భ.గీ.14.17) 102
 సదకారణవన్తిత్యమ్ (వై.సూ.4.1.1) 674
 సదా తద్భావభావితః (భ.గీ.8.6) 1292
 స దాధార పృథివీముతేమాం కస్మి దేవాయ హవిష
 విధేమ (ఋ.సం.10.121.1) 266
 స దేవ సామ్యేదమ్ (ఛా.ఉ.6.21) 54, 104, 113,
 470, 498, 572, 585, 614, 775 A, 787,
 1093, 1157
 సదీః స్వప్నా భూత్వేమం లోకమతిక్రామతి
 (బృ.ఉ.4.3.7)870
 సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్.(బృ.ఉ.4.3.9)101
 సంద్యాం మనసా ధ్యాయేత్ (ఐ.బ్రా 3.8.1)81.
 స న సాధునా కర్మణా భూయాన్త ఏవాసాధునా
 కనీయాన్. 193, 422
 సన్మూలాః సామ్యేమాః ప్రజాః సదాయతనాః
 సత్ప్రతిష్ఠాః(ఛా.ఉ 6.8.4)288
 స పర్యగాచ్చుక్రమకాయమవ్రణమస్మావిరం
 శుద్ధమపాపవిధ్యమ్ (ఈ.ఉ.8)
 సంపశ్యన్నాత్మయాజనైస్సారాజ్యమధిగచ్ఛతి
 (మ.స్మ.12.91) 517
 సప్తద్వీపావసుమతి (మహాభాష్య)62
 సప్తప్రాణాఃప్రభవన్తి తస్మాత్ (ము.ఉ.2.1.8)
 903,912,913
 సప్త వై శిర్షణ్యాః ప్రాణాః ద్వావవాశ్చౌ
 (తై.సం.5.1.7.1) 912, 913
 స ప్రాణమస్మజత ప్రాణాచ్ఛద్ధాం ఖం
 వాయుర్ద్యౌతిరాపః పృథివీస్త్రియం మనోఽన్నమ్.
 (ప్ర.ఉ.6.4) 468,850,903,909,922,930
 సబాహ్యభ్యంతరో హ్యజః (ము.ఉ.2.1.2) 1505

స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యావ్రతిష్ఠామథర్వాయ
జ్యేష్ఠపుత్రాయ స్రాహ (ము.ఉ.1.1.1) 261
స జ్ఞాయాద్వావాన్వాయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హదయ
అకాశ ఉభే అస్మిన్ (భా.ఉ.8.1.3) 323
స భగవః కస్మిన్ వ్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని
(భా.ఉ.7.2.4.1) 155, 309, 1526
స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమన్మజత
(తై.బ్రా.2.2.4.2) 368
స మ ఆత్మేతి విద్యాత్. 196
స మనసా వాచం మిథునమభవత్
(బృ.ఉ.1.2.4) 366
సమః పుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ
ఏభిస్త్రిభిర్హైః (బృ.ఉ.1.3.22) 933
సమయార్థ్యుషితే సూర్యే. 1195
సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం
పరమేశ్వరమ్(భ.గీ.13 27) 498
సమస్తస్య ఖలుసామృ ఉపాసనం సాధు
(భా.ఉ.2.1.1) 1419
సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనిశయా శోచతి
ముహ్యమానః (ము.ఉ.3.1.2) 133
సమా వివ్రతిపత్తిః స్యాత్ (జై.సూ.1.3.8) 1365
సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్కస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే
(భా.ఉ.5.2.9) 562, 1018
సమే శుచౌ శర్మరావహ్నివాలుకావివర్జితే
శబ్దజలాశ్రయాదిభిః (శ్వే.ఉ.1.10) 1424
స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న
పుత్రరోదం రోదితి (భా.ఉ.3.15.2) 1294
స య ఏతమేవంవిద్యానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే
(భా.ఉ.3 15 4) 1412
స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం
స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో.(బా.ఉ.6.14.3) 114
స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైక్
భూత్వాగ్నివైవముఖేనైతదేవామృతం దృష్త్వా
త్సవ్యత 388

స యత్ర ప్రస్వపితి (బృ.ఉ.4.3.9) 1011
స యత్రైతత్త్వస్సయా చరతి (బృ.ఉ.2.1 18) 1015
స యత్రైవ చక్షుషః పురుషః పరాజ్ పర్యావర్తతే
ధారూపజ్ఞో భవతి (బృ.ఉ.4.4.1) 917
స యథా దున్దుభేర్దన్యమానస్య న బాహ్యన్ శబ్దాన్
శక్నుయాద్ధహణాయ (బృ.ఉ.4.5 8) 504
స యథాసన్నోఽయమాకాశ ఏవమనన్త ఆత్మా
వేదితవ్యః. 781
స యథా సైన్యవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్న
రసఘన(బృ.ఉ.4.5.13) 290, 1055
స యదైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాని
(బృ.ఉ.1.5.23)
స యదైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ
ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుః
(బృ.ఉ.1.5.22) 1253
స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి స హైవైతైః
సర్వైరుత్క్రామతి (కౌషీ.3.3) 834
స యది పితౄలోకకామో భవతి (భా.ఉ.8 2.1)
1516, 1531
స యావత్త్రతురస్మాల్లోకాత్ప్రీతి(శ.బ్రా.10 6.3.1) 1426
స యావత్క్రిష్టేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి
(భా.ఉ.8 6.5) 1477, 1482
స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే (భా.ఉ.7.1.5)
1294, 1406
స యో మాం వేద న హ తై తస్య కేన చన కర్మణా
లోకో మియతే న స్తేయేన న భూణహత్యయా
(కౌషీ 3 1) 193
స యో హ వైతత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ
భవతి (ము.ఉ.3.2 9) 336, 1086, 1301
స యో హైతం మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం
బ్రహ్మ (బృ.ఉ.5.4.1) 1230
సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్ఛరన్తి 485, 825

సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్తః సర్వరసః

(భా.ఉ.3.14.2) 159, 209, 213, 606, 1047, 1503

సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ (భా.ఉ.3.14.1) 184, 209, 211, 541, 790

సర్వం తత్రప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో
లోకః (ఇ.ఉ.5.3) 1154

సర్వం తం సరాదాద్యైవ్యత్రాత్మనః సర్వం వేద
(బృ.ఉ.2.4.6) 1099, 1402

సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోక్తిశిరోముఖమ్,
సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య
తిష్ఠతి(భ.గీ.13.13) 215

సర్వతః పృష్ఠేవ్యనుత్తమేమాత్తమేను లోకేషు. 175
సర్వదా సర్వాణ్యపి భూతాని చిన్మన్త్యపి స్వపతే. 1262
సర్వం పాప్మానం తరతి. 1430

సర్వం ప్రవిద్య హృదయం ప్రవిద్య ధమనీః
ప్రవృజ్య. 1182

సర్వభూతగుణైర్ముక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి.
159, 1056

సర్వభూత్వాభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః.
(శాం.ప.239, 23) 1470

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని
(మ.స్ఫు.12.9) 517

సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః. 422
సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్ఛరన్తి. 909

సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్య ధీరః నామాని
కృత్వాభివదన్యదాస్తే (తై.అ.3.12.7) 127, 493, 567, 882

సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమే
వాభినంవిశన్తి (భా.ఉ.1.11.5) 168, 169, 506

సర్వాణి హి వా ఇమాని భూతాన్యకాశాదేవ
సముత్పద్యన్తే (భా.ఉ.1.9.1) 162, 163, 331

సర్వాణీప్రియకృతాని పాపాని వారయతీతి సా
వరణా. 285

సర్వాన్త పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం
త్రైవ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యం సర్వేతి య ఏవం
వేద. 483

సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్యః ఏతం బ్రహ్మలోకం
న విన్దన్తి (భా.ఉ.8.3.2) 1039

సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ
కామాన్యన్తమాత్మానమనునిద్య(భా.ఉ.8.1.1) 1301

సర్వ పాప్మానోఽత్ నివర్తన్తేఽపహతపాప్మా హ్యేష
బ్రహ్మలోకః (భా.ఉ.8.4.2) 1434

సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ
యద్యదన్తి (క.ఉ.2.15) 1120, 1340

సర్వేషాం తుసనామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్,
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్ సంస్థాశ్చ నిర్మమే
(మ.స్ఫు.) 366

సర్వేషామభిగమయన్తవద్యత్యచ్ఛంపషట్కారమ్. 1254
సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేన చిత్
క్వచిత్ (శాం.ప.353.4) 517

సర్వేషాం పుర్ణానాం త్యగేకాయతనమ్
(బృ.ఉ.2.4.11) 912

సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహన్తి (తై.ఉ.1.5.3) 1540

సవిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైతో భవతి (బృ.ఉ.4.3.32) 1538
సంవత్సరమనాశ్రమీ స్థిత్యా కృచ్ఛ్రమేకం చరేత్. 1360

స వా అయం పురుషః సర్వాసు పూర్ణ పురిశయః
(బృ.ఉ.2.5.18) 326

స వా అయం పురుషో జాయమానః
శరీరమభిసంపద్యమానః స ఉత్క్రామన్
ప్రియమాణః (బృ.ఉ.4.3.8) 822

స వా అయమాత్మా విజ్ఞానమయో మనోమయః
(బృ.ఉ.4.4.5) 828

స వా ఏష ఆత్మా హృదీ తస్యైతదేవ(భా.ఉ.8.3.3) 840

స వా ఏష ఏవ మృత్యు య ఏష ఏతస్మిన్మణ్ణలే
పురుషః. 1269

వా ఏష పురుషోఽన్తరసమయః (తై.ఉ.2.1) 144

స వా ఏష మహానజ అత్కాఽజరోఽమరోఽమృతోఽ
భయో బ్రహ్మ (బృ.ఉ.4.4.25) 499, 827,
836, 845, 1156, 1235, 1384, 1505

స వా ఏష మహానజ అత్కాన్నాదో వసుదానః
(బృ.ఉ.4.4.24) 1100

స వా ఏష మహానజ అత్కాయోఽయం విజ్ఞాన
మయః ప్రాణేషు (బృ.ఉ.4.4.22) 419, 421

స విజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేన్యవక్రమతి
(బృ.ఉ.4.4.2) 1426, 1454

స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా
మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవత్
(బృ.ఉ.1.3.12) 935

స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే. 267, 1151
స సప్తదశేనాపి రాశినా యుజ్యతే పునః
(శాం.ప.351,19) 889

స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి. 852
ససర్గకాలే చ కరోతి సర్వం సంహరకాలే చ తదత్తి
భూయః (శాం.ప.303.115) 515

స సర్వాంశ్చ లోకానాస్థితి సర్వాంశ్చ కామాన్
యస్తమాత్మానమ్ (భా.ఉ.8.7.1) 1301

స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు
సర్వేష్వాత్మస్యన్తమత్తి (భా.ఉ.5.18.1) 272, 1285

స సామభిరున్మీయతే బ్రహ్మలోకమ్. 319

స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తతే
(ప్ర.ఉ.5.4) 972

స పౌడశం వర్షశతం జీవతి య ఏవం వేద
(భా.ఉ.3.16.7) 1181

సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామతః. 203

స హి కర్తా. 1011

సహోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం
మామాయురమృతమిత్యుపాస్య
(కౌ.ఉ.3.2) 191

స హోవాచాధీహ భో ఇతి, స తూష్ఠిం బభూవ, తం
హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ
బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి.

ఉపశాంతోఽయమాత్మా. 1055

స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణాః. 311

స హ్యన్తరాత్మా భూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే.
(శా.ప.336.30) 515

సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పచ్చా.
(సాంకా.29) 924

సామోపాసీత (భా.ఉ.2.2.1) 1335

సా యా (వా) బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిం
జయతి (కౌషీ.14) 1484

సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః
సుకృతముపయన్తి (కౌ.1.4.) 1190

సుకృతస్య లోకే. 229

సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణాంతరాన్ ప్రాణాన్ రక్షతి
మాతేవ పుత్రాన్. 927

సురాసస్య బ్రాహ్మనస్యాష్టా మాసిశ్చేయుః
(గౌ.ధ.సూ.3.5.1) 1349

సురాపాః కృమయో భవన్త్యభక్త్యభక్షణాత్. 1349

సుహృదః సాధుకృత్యాముపయన్తి. 1440

సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి (ము.ఉ.1.2.11)
1482

సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః. 273

సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్
(ఋ.సం.10.190.3) 386, 616

సేతుం తీర్వా (చా.ఉ.8.4.2) 1090

సేయం దేవతైక్షత హస్తాహమిమాస్తిసో దేవతా

అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే

వ్యాకరవాణి (భా.ఉ.6.3.2) 114, 599, 944,
946, 1024

సేవతే విషయానేవ తద్విద్యాత్వపుదర్శనమ్
(శాం.ప.275.24) 870

సైవర్క్త్యామ తదుక్తం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ. 157
 సైషా చతుష్పదా పద్విధాగాయత్రీ
 తదేతద్బ్రహ్మసూక్తమ్ (చా.ఉ.3.12.5) 183, 188
 సైషానస్తస్య మీమాంసా భవతి (తై.ఉ.2.8) 133
 సైషానస్తమితా దేవతా యద్యాయుః
 (బృ.ఉ.1.5.22) 802, 1253
 సైషా భర్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్
 ప్రతిష్ఠితా (తై.ఉ.3.6) 138, 165
 సైషా విరాడన్తాదీ (భా.ఉ.4.3.8) 186
 సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి
 (తై.ఉ.2.6) 139, 142, 150, 473, 506, 815
 సోఽధ్వనః సారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్
 (క.ఉ.1.3.9) 232, 1148
 సోఽస్తవేలాయామేతత్రయం ప్రతిపద్యతే
 (భా.ఉ.3.17.6) 1426
 సోఽన్యేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః (భా.ఉ.8.7.1)
 590, 591, 881, 1387
 సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్యస్యాత్మా భవతి. 1270
 సోఽరోదీత 50
 సోఽహం భగవః శోచామి తన్నా బగవాన్ శోకస్య
 పరం పారం తారయతు (భా.ఉ.7.13) 70, 300
 సోఽహం భగవః సత్యేవాతివదాని. 308
 స్తేనోఽస్సేనో భవతి (బృ.ఉ.4.3.22) 1045
 స్థానుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ
 యథాప్రతుమ్ (క.ఉ.2.5.7) 441, 1461
 స్థితవ్రజ్జస్య కా భాషా (భ.గీ.2.54) 95
 స్మృతిలమ్బే సర్వగ్రస్థీనాం విప్రమోక్షః
 (భా.ఉ.7.26.2) 1214
 స్వపతే తాగ్రతే దైవంవిదే సర్వరా సర్వాణి
 భూతాన్యేతానగ్నింశ్చిన్వంతి. 1263
 స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి
 (క.ఉ.2.4.4) 446
 స్వమపీతో భవతి తస్మాదేవం స్వపితిత్యాచక్షతే
 (భా.ఉ.6.8.1) 1098, 1539

స్వయం విహత్య స్వయం వినిర్మాయ స్వేన భాసా
 స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితి (బృ.ఉ.4.3.9) 1021
 స్వర్గకామో యజేత. 879, 970, 1104
 స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః
 (యో.సూ.2.44) 398
 స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమఃపురుషః
 (భా.ఉ.8.12.3) 1523, 1527
 స్వే శరీరే యదాకామం పరివర్తతే (బృ.ఉ.2.1.18)
 859, 1015

వా

హస్త త ఇమం ప్రవక్త్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ
 ననాతనమ్ (క.ఉ.2.5.6) 441
 హస్తాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ
 సర్వేరూపమభవన్ (బృ.ఉ.1.5.21) 939
 హస్తీ పాప్యనం జహాతి చ (బృ.ఉ.5.5.3) 1230
 హస్తా వై గ్రహః స కర్మణాతిగ్రహణ గృహతో హస్తాభ్యాం
 హి కర్మ కరోతి (బృ.ఉ.3.2.8) 914, 918
 హస్తా చాదాతవ్యం చ, ఉవస్థశ్చానన్దయితవ్యం చ
 పాయుశ్చ (ప్ర.ఉ.4.8) 919
 హరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మనిష్కలమ్
 (ము.ఉ.2.2.9) 349
 హరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక
 ఆసీత్ (ఋ.సం.10.121.1) 266
 హరణ్యశ్శ్రుతుః (భా.ఉ.1.6.6) 154, 240
 హింసాహింసే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతాన్మతే
 384
 హృదయం గార్హపత్యః. 274
 హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య. 1185
 హృది హ్యేష ఆత్మా (ప్ర.ఉ.3.6) 840
 హోతృషదనాద్దైవాపిదురుద్ధేధమనుసమాహరతి
 (భా.ఉ.1.5.5) 1296

శుభం భూయాత్

శ్రీ :

అనుబంధం - 3

కాన్ని పదాలను అర్థాలు

అకార్న్యుమ్ పరిపూర్ణం కాకపోవడం.

అసంపూర్ణత్వం. పూర్తిగా ఉండకపోవడం.

అకృతాభ్యాగమః చేయని పనికి ఫలం
లభించడం.

అక్షరమ్ (1) బ్రహ్మ వాశరహితమైనది.

(2) అవ్యక్తం. మాయ. ప్రకృతి.

అఖ్యాతి: ఒక తెల్లని వస్తువును చూడగానే ఇది

అనే జ్ఞానం కలుగుతుంది. తెల్లగా ఉన్న
దానిని చూడడంవల్ల వెండి స్మరించబడు
తుంది. ఇది అనే ప్రత్యక్షవస్తువునీ స్మరించ
బడే వెండినీ, వాటి కున్న భేదాన్ని గుర్తించక
పోవడంచేత ఒకటిగా చేసి ఇది వెండి అనే
లోక వ్యవహారం కనబడుతుంది. అఖ్యాతి
అనగా ప్రత్యక్షవస్తు - స్మర్యమాణవస్తువుల
భేదాన్ని గుర్తించకపోవడం. అందుచేత
నిజంగా భ్రమ అనేది లేదు అని ప్రాభాకరు
లంటారు.

అజాగ్రీభావః ఒకటి అవయవంగాను

(అప్రధానంగాను) మరొకటి అవయవిగాను
(ప్రధానంగాను) ఉండడం.

అజీవః అచేతనం.

అతప్తమ్ (1) అంగీకరింపబడనిది. (2) అంతగా
ప్రధానం కానిది. అవసరం లేనిది.

అతిదేశః ఒక చోట చెప్పిన దానికి మరొకచోట

ప్రవర్తింపజేయడం. (ఇలా చేయడానికి

కారణం రెండింటి మధ్యా పోలిక లుండడం).

అతిప్రసంగః ఒక వాదం లేదా నియమం

ప్రవర్తించకూడని చోట కూడ ప్రవర్తించడం.

అతిశయః (1) ప్రధానమైన భేదం లేదావిశేషం.

(2) సూక్ష్మమైనవిశేషం (3) ఒక విశిష్టత్వం

(4) నొక్కి చెప్పడం.

అతీంద్రియ ఇంద్రియగోచరం కానిది.

అధర్మః (1) ధర్మవిరుద్ధమైనది (2) స్థితికి

ఉపకరించేది (జై.మ.)

అధికారః (1) అర్హత (2) ప్రకరణం, సందర్భం.

అధికృతాధికారః ఒక కర్మ చేయడానికి అధికారం

ఉన్నవానికి మరొక కర్మచేయ దానికి

అధికారం ఉండడం.

అధిష్ఠాత్మ ఒక విషయాన్ని నడిపించేవాడు

దానిని తన వశంలో ఉంచుకొన్నవాడు.

అధిష్ఠానమ్ (1) ఎక్కడ ఉండి పని చేస్తాడో

అది. ఆధారం. (2) మూర్తీభవించి ఉండడం.

అధిష్ఠేయ ఎక్కడ ఉండి పని చెయ్యాలో అది.

అధ్యాసః (1) ఒక వస్తువును (పారబాటున)

మరొక వస్తువుగా చూడడం. (2) ఒక వస్తువు

మీద మరొక వస్తువుయొక్క ధర్మాలను

ఆరోపించడం. (3) (ఉపాసనలో)

అలంబనాన్ని ప్రధానంగా ధ్యానించడం.

ఉదా : మనస్సే బ్రహ్మ అని ధ్యానించి
నప్పుడు మనస్సు ఆలంబనం. ఈ
ధ్యానంలో మనస్సుకు ప్రాధాన్యం గాన ఇది
అధ్యానరూపమైన ఉపాసన. దీనికే
'ప్రతికోపాస' అని కూడ పేరు.

అధ్యాత్మమ్ (1) ఆత్మతో సంబంధించిన (2)
శరీరంలో ఉన్న.

అధ్యారోపః లేనిదానిని ఆరోపించడం, ఉదా.
బ్రహ్మమీద, నిజానికి లేని, జగ్గు ఉన్నట్లు
చెప్పడం.

అధ్యారోపిత లేకపోయినా, కావాలని, ఉన్నట్లు
చూపబడినది.

అనాగతసంబన్ధాదతీతసంబన్ధో బలవాన్. (ఇదొక
న్యాయం - సామెత) రాబోయే సంబంధం
కంటే అంతకు ముందే ఉన్న సంబంధం
ఎక్కువ బలం గలది.

అన్యపజ్ఞన్యాయః (ఇదొక న్యాయం) కాళ్ళు
లేని వాడు గ్రుడ్డివాని బుజం ఎక్కి దారి
చూపుతుండగా ఇద్దరూ కలిసి వెళ్ళి
గమ్యస్థానం చేరడం.

అన్యపరమృతాన్యాయః గ్రుడ్డివాళ్ళందరూ ఒకని
వెనుక ఒకడు నడిచివెడుతూ అందరూ ఏ
గోతిలోనో పడడం.

అనపేక్ష దేని ఆపేక్షా లేకుండా నిశ్చితంగా
తనంతలానే ప్రమాణ మైనది.

అనవకాశ చోటు లేకుండా పోయినది.

అనవస్థా అంతం అంటూ లేకపోవడం ("ఎత్తు
ముందా చెట్టు ముందా" ఇత్యాదులలోవలె)

అనాక్షేపః సారం లేని ఆక్షేపం,

అనిర్వచనీయ దీని స్వరూపం ఇది అని చెప్ప
శక్యం కాని.

అనిర్వచనీయభ్యాతి భ్రమస్థలంలో తాడుమీద
కనబడిన సర్పం మొదలైనవి, ఉన్నవని కాని
లేవని కాని చెప్పడం శక్యం కాదు అనిచెప్పే
అద్వైతుల మతం.

అనుగ్రహీతృత్వమ్ సహాయపడడం.

అవలంబనం ఇవ్వడం.

అనుగ్రహికా సంరక్షించేది. ఉపకరించేది.

అనుపపత్తి కుదరకపోవడం. ఇది ఇలాగే అని
చెప్పడానికి వీలు కాకపోవడం.

అనుపమర్థః చెడిపోకుండా ఉండడం.

చెడగొట్టకపోవడం.

అనుబన్ధచతుష్టయమ్ ప్రతీ గ్రంథానికి
ప్రారంభంలో (1) దీనిలోని విషయం ఏమిటి
(2) విషయానికి గ్రంథానికి సంబంధం
ఏమిటి (3) ఇది చదవటానికి అధికారి
ఎవరు (4) చదువుతే ప్రయోజనం ఏమిటి
అనే నాలుగు విషయాలు సూచించాలి. ఇవే
అనుబన్ధచతుష్టయం.

అనుమానమ్ (1) ఒక ప్రమాణం, పొగను చూచి
నిప్పు ఉన్నట్లు తెలుసుకొనడం మొదలైనది
(2) సాంఖ్యుల ప్రధానం.

అనుయాయీ ముందుకు కూడా సాగుచున్న.

అనుశయః ఒక కర్మకు ఫలంగా స్వర్గాదులకు
వెళ్లిన తరువాత మరొక జన్మకు కారణంగా
తన ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన
మరొక కర్మ

అనుషంగః సంబంధం

అనుష్ఠానమ్ (ధర్మాదులను) ఆచరించడం.

అనుష్ఠేయ చేయదగినది.

అనుష్ఠేయరూప నిశ్చితమైన కార్యవిధానంగల

అనుష్ఠుతి గడచినదానిని స్మరించడం.

అనేకాత్మక అనేక స్వరూపస్వభావాలుగల.

అన్యగోలాఙ్గాలన్యాయ: ఎద్దు తోక ఒక

గ్రుడివాని చెతిలో పెట్టి దీనిని వట్టుకొని

వెళ్ళు అని ఎవడో కొంటేవాడు చెప్పగా ఆ

మాటలు నమ్మి అతడు ఏ విధంగా

కష్టాలకు లోనౌతాడో అట్లు అనే సామెత

అన్నమయకోశ: ఆత్మను కప్పి ఉన్న, అన్నంతో
తయారైన ఒర (అనగా దేహం).

అన్యధాఖ్యాతి: ఎదుట తళతళలాడుచున్న

ముత్యపు చిప్పమీద ఎక్కడనో వెండి

కొట్టులో ఉన్న వెండి ఉన్నట్లు కనబడడం

అన్యధాఖ్యాతి అని నైయాయీకులు.

అన్వయ: (1) అనుస్మృతంగా ఒకదానిలో
ఉండడం (2) ఏకరూపత్వం.

అన్వయవ్యతిరేకాలు ఇది ఉంటే అది

ఉంటుంది అని చెప్పడానికి వీలుంటే

అన్వయం. ఉదా. ధూమం ఉంటే అగ్ని

ఉంటుంది అని చెప్పడానికి వీలవుతుంది

గాన అది అన్వయం. ఇది లేకపోతే అది

ఉండదు అని చెప్పడానికి వీలుంటే

వ్యతిరేకం. ఉదా. అగ్ని లేకపోతే ధూమం

ఉండదు అని చెప్పడానికి వీలుంది గాన

అది వ్యతిరేకం.

అన్వయ్యుచిచ్ఛేద: అనుస్మృతంగా వస్తూన్న
కారణాదులలోని అంశాలు కార్యాదులులో
అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండడం.

అపకర్ష కనీసపు స్థితి లేదా అవయవాదులు.

కనీసం. కనిష్ఠత్వం.

అపవయ: తరిగిపోవడం.

అపదేశ: (1) వంక. మిష (2) చెప్పడం.

అపరిగ్రహ: ధనాదులు ఏదీ నిలవచేసి

కొనుకుండా ఉండడం.

అపరిచ్ఛిన్న ఇంత అని కొలవశక్యం కాని,
కొలవబడని.

అపవర్గ: మోక్షం.

అపవాద: (1) సామాన్యంగా చెప్పిన ఒక
విషయాన్ని బాధించే మరొక విషయం.

(EXCEPTION) (2) నింద, నిరాకరణం

(3) అధ్యారోపం చేసి, తరవాత, వాస్తవంలో
అది లేదని చెప్పడం (చూ. అధ్యారోప:).

అపవాదాభావే ఉత్పర్గ ప్రసిద్ధి: (ఇది ఒక
న్యాయం) అపవాదం లేకపోతే సామాన్య
శాస్త్రం ప్రవర్తించడం.

అపీతి (ప్రపంచ) ప్రలయం. కార్యం తన
కారణంలో లీనం అయిపోవడం (కుండ
మట్టిలో లీనం అయిపోయి నట్లు).

అప్రతిఘాత: ఏ అర్థంకులూ లేకపోవడం.

అప్రతిష్ఠానమ్ ఒక చోట నిలకడ లేకపోవడం.

ఉదా. తర్కాప్రతిష్ఠానం - తర్కానికి ఒక
నిలకడ, అంతం, లేకపోవడం.

అప్రతినంఖ్యానిరోధ: పదార్థసంతానం
దానంతట అదే నిలిచిపోవడం (బొ.మ).

అప్రదేశత్వమ్ విభజించడానికి తగిన ప్రదేశం
(అవయవాలు) లేకపోవడం.

అప్రవృత్తి: (ప్రమాణాదులు)

ప్రవర్తించకపోవడం

అభావాన్వితః అభావంతో కూడిన, అభావం కలిసి ఉన్న.

అభిగమనమ్ తీర్థ - దేవాలయాదులకు యాత్ర.

అభిజ్యులనమ్ ఉద్రేకం చెందడం.

ఉదా చిత్తాభిజ్యులనమ్.

అభివ్యా అంతర్మననం.

అభివ్యానమ్ ద్యానం.

అభివసః అణగిపోవడం.

అభియుక్తః విద్యావంతుడు.

అభిమానిదేవతా పృథివ్యాదులను అధిష్ఠించి ఉండే చైతన్యం గల దేవత.

అభిమానివ్యపదేశః అభిమానిదేవతల నిర్దేశం

అభేదః భేదం లేకపోవడం (రెండు పాత్రలలో ఉన్న నీళ్ళు కలిపితే కలిసిపోయి నట్లు).

అభౌతిక పంచభూతాలకు సంబంధించని.

వాటి వల్ల పుట్టని

అభ్యుపగమవిరోధః (తన) సిద్ధాంతానికే విరోధం.

అభ్యుచ్చయః చాలావాటి యొక్క కలయిక

అభ్యుపాయః (1) ఉపాయం (2) పద్ధతి.

అభ్యుపేతహనిః ముందు అంగీకరించిన దానిని (వాదాన్ని) విడిచిపెట్టడం.

అయుతసిద్ధ ఒక దాని నుండి ఒకటి

విడదీయరాని విధంగా కలిసి ఉన్నవి.

ఉదాహరణకి అవయవం - అవయవి,

గుణం-ద్రవ్యం, కార్యం - కారణం మొ.

అర్థయాథాత్మ్యమ్ ఒక వస్తువుయొక్క యథార్థ స్వరూపం.

అర్థవాదః ఏదైన ఒక విషయాన్ని స్తుతిస్తూ

లేదా నిందిస్తూ చెప్పిన వాక్యం అర్థవాదం.

ఇది మూడు విధాలు. ప్రత్యక్షాది విరుద్ధంగా

ఉంటే గుణవాదం. ఉదా 'అదిత్యో యూషః.

యూషస్తంభం సూర్యుడు కాజాలదు గాన

ఇది నిగనిగలాడడం వంటి గుణాన్ని పట్టి

చెప్పిన అర్థవాదం. "అగ్నిర్నిమస్య భేషజమ్"

(అగ్ని చలికి మందు) ఇది తెలిసిన

విషయమే చెపుతున్నది అందుచేత

అనువాదహాసమైన అర్థవాదం. ఈ రెండు

రకాలకీ చెందిన 'ఇష్టో వృత్రాయ

వజ్రముదయచ్చత్' (ఇంద్రుడు వృత్రుని

మీదికి వజ్రం ఎత్తాడు) ఇత్యాదికం

భూతార్థవాదం.

అర్థాపత్తి ఇదొక ప్రమాణం. "దేవదత్తుడు

బలిసి ఉన్నాడు. పగలు భోజనం చేయడు"

అన్నప్పుడు అసలు భోజనం చేయకపోతే

బలిసి ఉండడం కుదరదు గాన రాత్రి

భోజనం చేస్తాడు అని ఊహిస్తాం. ఇలా

ఊహించడం అర్థాపత్తి.

అర్థజరచిన్యాయః వృద్ధురాలి సగం శరీరమే

కావాలి మిగిలిన సగం వద్దు అన్నట్లు అనే

సామెత. గ్రహిస్తే అంతనీ గ్రహించాలి కాని

సగం గ్రహించి సగం విడవకూడదు

అనడానికి చెప్పే న్యాయం

(చూ-అనందమయాధికరణం)

అర్థవైనాశికః సగం శూన్యవాది. (వైశేషికునికి

ఆక్షేపపూర్వకంగా పెట్టిన పేరు)

అవచ్ఛేదవాదః ఆకాశం ఒక్కటే అయినా

గదులు, ఘటాలు మొదలైన వాటిచేత వేరు

చేయబడినట్లు కనబడుతూ

అపవరకాకాశం, ఘటాకాశం ఇత్యాది
భేదాలు పొందినట్లు, సర్వవ్యాప్తమైన ఆత్మ
అంతఃకరణాదులలో ఇమిడి వేరు వేరుగా
కనబడుచున్నది అనేవాదం.

అవభాస్యవభాసకభావః ప్రకాశింపచేయదగినది
ప్రకాశింపచేసేది అనే ధర్మం.

అవయవః ఒక భాగం. ఉదా. కొమ్మ చెట్టు
యొక్క అవయవం.

అవయవావయవి విభాగం ఇది అవయవం
ఇది అవయవి అనే విభాగం.

అవయవి అవయవాలు కలది. ఉదా. మొత్తం
చెట్టు (చూ. అవయవః).

అపస్తమ్భః : (1) ముందుకు వెళ్ళకుండా
అడ్డుకొనడం (2) పట్టు, ఆధారం.

అవస్థితిః కొంత కాలం ఉండడం. మన్నిక.

అవికార్య మార్పడానికి శక్యం కాని.

అవికృత మార్పు లేని ఆకారం గల.

అవిచ్ఛేదః మధ్యలో తెగిపోకుండా,
ఆగిపోకుండా ఉండడం

అవిద్యా అజ్ఞానం, మాయ, అధ్యాస.

అవిద్యాకల్పిత (వాస్తవంలో లేకపోయినా)

అజ్ఞానంచేత కల్పించబడిన.

అవిద్యానివృత్తిః అజ్ఞానం తొలగిపోవుట.

అవిద్యాప్రత్యుష్ఠాపిత అజ్ఞానంచేత ఏర్పరుపబడిన.

అవిద్యేపప్తవ అజ్ఞానంవల్ల కలిగిన ఉపద్రవం
లేదా చిత్తవిభ్రమం.

అవ్యక్త వ్యక్తం కాని, పైకి కనబడని

నామరూపాలు లేకుండా సూక్ష్మంగా ఉన్న.

అవ్యతిరేక వేరుగా లేకపోవడం.

అవ్యాకృత నామరూపాలతో విభజించదనిది.

సూక్ష్మరూపంలో ఉన్నది. సృష్టికి పూర్వం
గూఢంగా ఉన్న జగత్తు. (ఇదే మాయ
యొక్క ఒక అవస్థ)

అప్యకా ఒక శ్రాద్ధకర్మ

అసత్ లేనిది.

అసత్ కార్యవాదః పుట్టడానికి పూర్వం కార్యం.
లేదు. అది క్రొత్తగా వుడుతుంది అనే వాదం
(నైయాయికాదుల వాదం).

అసత్భ్యాతి (బ్రాంతి స్థలంలో) అక్కడ లేనిదే
కనబడుతుంది అని చెప్పే మతం
(శూన్యవాదిభౌద్ధుల మతం).

అసమశ్లాస యుక్తిసంమతం కాని.

అసమవాయికారణమ్ సహజసిద్ధం కాని కారణం
ఉదా. పటానికి దారాల సంయోగం అసమవాయి
కారణం (దారాలు సమవాయికారణం).

అస్తికాయః పదార్థం. (జై.మ).

అస్మత్ప్రత్యయః 'నేను' లేదా 'మేము' అనేభావం.
అహంశ్రేయస్ స్వప్రాదాన్యం. నేనే గొప్ప అనే భావం
అహంకారః 'నేను' అనే భావన.

ఆ

అకాఢ్క్ మరొకదాని అవసరం. 'వస్తున్నాడు'
అనగానే ఎవరు? అని ప్రశ్న కలుగుతుంది.
ఇలాంటి ప్రశ్నకు అవకాశం ఉండడం
ఆకాంక్ష.

అకాశః ఆకాశం. అవకాశం చోటు.

అకాశఘటాకాశన్యాయః అంతటా వ్యాపించి ఉన్న
ఆకాశం ఘటంలో ఉన్న ఆకాశం అనే పద్ధతి.

ఆకృతిః (1) ఆకారం (2) జాతి.

అక్షరః (1) ఏదైనా చెప్పినప్పుడు ఇది ఎలా కుదరుతుంది అని ప్రశ్నించడం. (2) ఉన్న దానిని, చూచిన దానిని పట్టి చూడనిదానిని ఊహించి తెలుసుకొనడం.

అగమః శాస్త్రం (వేదాదికం)

అతివాహికః మరణానంతరం జీవుణ్ణి, కూడా ఉండి, మరొక లోకానికి చేర్చే దేవతాపురుషుడు.

అత్కభ్యాతి (భ్రాంతి స్థలం లో), లోపలనున్న విజ్ఞానరూపమైన ఆత్మయే బైట నున్న వస్తువుగా భాసిస్తూన్నది అని చెప్పే విజ్ఞానవాది బౌద్ధుల మతం.

అత్కలాభః ఒక పదార్థం తన వైయక్తిక స్వరూపంతో అవిర్భవించడం. ఉనికి కలది అవడం. పుట్టడం.

అత్కన్ (1) జీవాత్మ (2) పరమాత్మ (3) మనస్సు (4) బుద్ధి (5) అంతఃకరణం (6) శరీరం.

అత్మాతిశయ అతర్గతమైన సార. యొక్క సూక్ష్మరూపం. తనలోనే ఉన్న ఒక గొప్పతనం.

అత్యంతిక పరిపూర్ణమైన. దానికి (తనకు) మించినది లేని.

అధారః ఒక వస్తువును నిలబెట్టేది.

అధేయ మరొకదానిమీద నిలబడేది. ఉదా. ఘటం అధారం ఉదకం అధేయం.

అధ్యాత్మిక (1) ఆత్మకు సంబంధించిన (2) శరీరంలో ఉన్న.

అనన్తమయకోశః అజ్ఞానసమష్ట్యపహిత చైతన్యం.

అనర్థక్యమ్ ప్రయోజనం లేకపోవడం.

అనుమానిక అనుమానప్రమాణంచేత ఊహించబడిన పదార్థం (సాంఖ్యుల ప్రధానం).

అభాసః (పైకి) ఉన్నట్లుగా కనబడడం.

అయతనమ్ ఉండే స్థానం, ఆధారం.

అయతనభావః ఆధారంగా ఉండడం.

అరమృణ అరంభించడం, పుట్టించడం.

అరమృకత్య పుట్టించే వ్యాపారం, పని.

అరమృః లేని వస్తువు కొత్తగా పుట్టడం, అంతవరకూ లేని ఘటం కులాలాదుల వ్యాపారంచేత కొత్తగా పుడుతుంది.

అర్హజ్ఞాన ఋషుల దివ్యదృష్టి.

అలయవిజ్ఞానమ్ 'నేను నేను' అనే జ్ఞానం యొక్క ప్రవాహం. ఇదే బౌద్ధుల జీవాత్మ.

అవరణశక్తిః సత్యాన్ని మరుగుపరిచే శక్తి.

మాయలో ఉన్న శక్తి.

అవరణభావః అవరణం లేకపోవడం. పరిమితి లేకపోవడం.

అవిర్భావః (అంతవరకు కనబడనిది కొంతకాలానికి) పైకి కనబడడం.

అశయః గ్రహించే విజ్ఞానం. అలయవిజ్ఞాన ప్రవాహం. అవిచ్ఛిన్నమైన విజ్ఞానప్రవాహం.

అశ్రయః ఆధారం. ఆధారపడి ఉండడం.

అశ్రయాశ్రయిభావః ఇది ఆధారం ఇది ఆదేయం (దాని మీద ఉండేది) అనే ధర్మం.

అసనమ్ యోగశాస్త్రంలో చెప్పిన కూర్చునే విధానం.

అస్రవః (1) లోపలికి చేరే ప్రవాహం (2) కర్మ (జై మ) (3) ఇంద్రియాలు విషయాభిముఖంగా ప్రవర్తించడం.

అపావనీయః హామం చేసే అగ్ని

■

ఇజ్యా యాగం. పూజ.

ఇతరేతరప్రత్యయత్వమ్ : కార్యంగాను కారణం
గాను (రెండు పదార్థాల మధ్య నున్న)
పరస్పర సంబంధం.

ఇతరేతరభావః ఇది అదిగాను అది ఇది
గాను అవడం లేదా కనబడడం.

ఇతరేతరాధీనత్వమ్ (రెండు వస్తువులు)
ఒకదాని మీద ఒకటి ఆధారపడి ఉండడం.

ఇతరేతరాశ్రయత్వమ్ అది దీనినీ ఇది దానినీ
ఆశ్రయించి ఉండడం.

ఇష్టయనంనికర్తృః ఇంద్రియాలకు అవి గ్రహించే
విషయాలతో సంబంధం (కలవడం)

ఇయత్రైపరిచ్ఛిన్న ఇది ఇంత అని కొలవబడిన

ఈ

ఈశితవ్య ఎవనిమీద లేదా దేనిమీద అధికారం
చెలాయించవచ్చునో వాడు లేక ఆది.

ఈశిత్య అధికారం ఉన్నవాడు. నియమించ
గలవాడు.

ఈశీశితవ్యభావ ఒకడు నియామకుడు
ఒకడు నియమించదగినవాడు అనే ధర్మం.

ఈశ్వరప్రణిధానమ్ ఈశ్వరునిపై మనస్సు
నిలపడం.

ఉ

ఉత్తరపక్షః ప్రతివాది ఆక్షేపణలను ఖండించి
ప్రతిపాదించబడిన సిద్ధాంతం.

ఉత్పత్తికారణమ్ పుట్టడానికి కారణం.

ఉత్పత్తిహేతుః పుట్టడానికి హేతువు.

ఉత్పత్తః : (1) సామాన్యశాస్త్రం "మా
హింస్యాత్పర్యా భూతాని" ఏ ప్రాణుల్నీ
హింసించకూడదు. అనేది సామాన్యశాస్త్రం.
"అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత"
"అగ్నిషోమయాగంలో పశువును
హింసించాలి" అనేది అపవాదశాస్త్రం
(2) విడవడం సృష్టించడం.

ఉద్యవాభిభవో పైకి రావడం అణగిపోవడం.
ప్రధానంగా ఉండడం అప్రధానంగా
అయిపోవడం.

ఉపకారకం మరొకదానికి ఉపకరించేది.

ఉపకార్యమ్ మరొకదానినుండి ఉపకారం
పొందేది.

ఉపకార్యోపకారకభావః ఉపకరించతగినది
ఉపకరించేది అనే సంబంధం.

ఉపక్రమః ప్రారంభం. ఒక ఘట్టం ప్రారంభంలో
చెప్పిన విషయం.

ఉపక్రమే సందిగ్ధార్థస్య తచ్చేషాన్నిర్ణయవ్యాయః
ఉపక్రమంలో ఏ విషయాన్ని గూర్చి ఇలా
చెప్పాలా అలా చెప్పాలా అని సందేహం
ఉంటుందో దానిని తరవాత చెప్పినదానిని
పట్టి నిర్ణయించాలి అని చెప్పే వ్యాయం.

ఉపగమః అంగీకారం.

ఉపవయః (ఆకారాదులలో) పెరుగుదల.

ఉపచారః ఏదో పోలిక మొదలైన దానిని పట్టి
ఒక వస్తువును మరొక వస్తువునుగా
(కావాలనే) చెప్పడం. ఉదా. సింహాని కున్న
శౌర్యధైర్యాదుల వంటి శౌర్యధైర్యాలున్న
వానిని చూపి 'ఇతడు సింహం' అనడం.

ఉపచిత అవయవవృద్ధి పొందన

ఉపజీవన ధ్రువీకరించేది ప్రమాణంగా నిలచేది

ఉపన్యాస: ఏదైన విషయాన్ని ముందు

ఉంచడం, చెప్పడం.

ఉపపత్తి: చెప్పిన విషయం యుక్తంగా,

యుక్తియుక్తంగా ఉండడం. సమర్థనం.

ఉపశ్లవ: ఉపద్రవం, బాధ.

ఉపమర్శ: ఉన్నది ఉన్నట్లుండకుండా పూర్తిగా

మారిపోవడం. ఉదా. స్వయాపోపమర్శ: =

అసలు రూపం చెడిపోవడం.

ఉపరతి కర్మసంన్యాసం

ఉపలబ్ధి (1) పొందడం. (2) తెలియడం

ఉపసంహరణ: (1) వినాశం (2) సాధన

సామగ్రిని సమకూర్చుకొనడం (3) వెనుకకు

తీసికొనడం.

ఉపసంహరణకారణమ్ వినాశానికి లేదా

వెనుకకు తీసికొనడానికి కారణం.

ఉపలబ్ధి: జ్ఞానం, తెలుసుకొనడం

ఉపాదానమ్ (1) ఏ వస్తువుతో కార్యాన్ని

తయారు చేస్తామో ఆ వస్తువు ఆ కార్యానికి

ఉపాదానకారణం. ఉదా. మట్టి కుండకి,

బంగారం కుండలానికి ఉపాదానం,

(2) ప్రయత్నం (3) పూజాదులకు)

వస్తువులు సేకరించడం.

ఉపాధి: (1) విస్తృతమైనదానిని సంకుచితం చేసే

వస్తువు. ఉదా. ఆకాశానికి ఘటం ఉపాధి. ఇది

విశాలమైన ఆకాశాన్ని సంకుచితం చేస్తూన్నది.

అనంతమైన ఆత్మకు దేహం ఉపాధి. (2)

మార్పు కలిగించేది

ఉపాదానమ్ వెళ్ళి మరొకదానితో చేరడం.

ఉపాయోగేయభావ: ఒక కార్యాన్ని

సాధించడానికి సాధనం, సాధించబడే

కార్యము అనే సంబంధం.

ఉపాసనమ్ ఏకాగ్రచిత్తంతో సేవించడం లేదా

ధ్యానించడం.

ఏ

ఏకాంత: తప్పకుండా వర్తించే నియమం.

■

ఐకాంతిక తప్పనిసరి యైనది.

ఐతిహ్యమ్ 'ఇది ఇలాగట' అని చెప్పేమాట.

ఐదమృత్యమ్ పరమతాత్పర్యం

ఐశ్వర్యమ్ సర్వశక్తత్వం. ఏదైనా చేయగల

సామర్థ్యం.

■

ఔత్సుక్యనివృత్తి: అత్యాసక్తి తొలగడం.

ఔపచారిక ఉపచారంచేత, ఆరోపించడంచేత

చెప్పినది.

క

కరణగ్రామ: ఇంద్రియాల సముదాయం.

కరణాయతనమ్ ఇంద్రియా లుండే స్థానం

అనగా దేహం.

కర్మకాణ్డ: యజ్ఞాదికర్మల సముదాయం.

కర్మవిపాక: కర్మ ఫలం ఇవ్వడానికి పరిపక్వం

అవడం.

కర్మేష్టియాణి ఆ యా పనులు చేసే వాక్ -

పాణి పాద - పాయు - ఉపస్థ లనే ఐదు

ఇంద్రియాలు

కల్ప: జగత్సృష్టి కొన్ని లక్షల సంవత్సరాల
అతిదీర్ఘకాలం.

కామ్యకర్మ స్వర్గాదులు కావాలనే కోరికతో చేసే
జ్యోతిష్టమయాగాదికర్మ

కాయ: శరీరం.

కారకమ్ కర్త, కర్త, కరణం మొదలైన ఒక పని
చేయడానికి కావలసినది.

కారణశరీరమ్ (1) అవిద్య (2) అజ్ఞాన
సమష్ట్యపహితచైతన్యమైన ఈశ్వరుడే
కారణశరీరం.

కారకోపసంహార: సాధనసామగ్రి సమకూర్చుకొనుట.

కార్యకరణసంఘాత: శరీరేంద్రియాల
సముదాయం, ఇంద్రియహితమైన శరీరం.

కార్యకరణాని శరీరేంద్రియాలు.

కార్యవైచిత్ర్యమ్ సృష్టిలోని కార్యాల
(సృష్టించబడిన వస్తువుల) వైవిధ్యం.

కుఙ్కబదరన్యాయ: కుండలో రేగివళ్ళు
పోసినట్లు అనే సామెత.

కూటస్థ మార్పు లేకుండా స్థిరంగా ఉన్న.

క్రతు: (1) సంకల్పం, ధ్యానం, ఉపాసన
(2) యజ్ఞం

క్రత్వర్థ యజ్ఞానికి ఉపకరించేది. యజ్ఞం
పరిపూర్ణం అవడానికి కావలసినది.

క్రియాకారకఫలలక్షణ పనులు, వాటి
సాధనాలు, పనుల ఫలితాలు అనే
స్వరూపంగల. (జగత్తనగా ఈ మూడే)

క్షణిక ఒక్క క్షణం మాత్రమే ఉండి మరు
క్షణంలో నశించేది

క్షేత్రజ్ఞ శరీరాన్ని గుర్తించే జీవుడు.

ఖ

ఖ్యాతి: జ్ఞానం.

గ

గుణ: (1) సత్త్వం, రజస్సు, తమస్సు అనే

గుణాలు (2) రూపం, రసం మొదలైన

వైశేషికులు అంగీకరించిన గుణాలు. (3)

శైర్యం, ధైర్యం మొదలైన గుణాలు.

గుడిన్ గుణాలు ఉన్నది.

గుణగుడికల్పనా గుణాలు, వాటికి ఆశ్రయమైన

గుణి అనగా ద్రవ్యం అని కల్పించడం.

గుణత్రయం సత్త్వరజస్తమోగుణా లనే మూడు
గుణాలు.

గుణప్రధానభావ: ఇది అప్రధానము (సహకరించేది)

ఇది ప్రధానము అని రెండు వస్తువుల మధ్య

నున్న సంబంధం (2) ఒకటి లొంగి ఉండడం

రెండవది ప్రధానంగా ఉండడం.

గుణవృత్తమ్ గుణాల వ్యాపారం లేదా స్వభావం.

గుణవైషమ్యమ్ గుణాలలో హెచ్చుతగ్గులు
కలగడం.

గౌణం (1) అప్రధానం (2) గుణాలను పట్టి

(పాలికలను పట్టి) ఏర్పడినది.

గ్రాహ్యగ్రాహకత్వమ్ తెలుసుకొనదగినది తెలుసు
కొనేవాడు అనే సంబంధం

చ

చతురణుకమ్ వాలుగు ద్విజులుకాల

సముదాయం.

చరణమ్ (1) వేదశాఖ (2) ఆచారం (3) చూ,

అనుశయ:

చిత్తాభిజ్యులనమ్ చిత్తం ప్రజ్యులించదం అనగా
చిత్తంలో వేరు వేరు ఆలోచనలు పుట్టడం.

చైత్రమ్ చిత్తానికి సంబంధించినది.

చైత్రికమ్ చిత్తానికి సంబంధించిన రాగాది
స్కంధపంచకం.

చేదనా విధి, ఇలా చెయ్యాలి అని
వేదాదులలో ఉన్న వాక్యం.

జ

జాగరితమ్ జాగ్రదవస్థ.

జాతి: మనుష్యత్వం, వృక్షత్వం మొదలైనది.

మనుష్యత్వం మనుష్యులందరిలోను
ఉంటుంది. అట్లే వృక్షత్వం. మనుష్యుడు
అనిత్యమైనా మనుష్యత్వం నిత్యం.

ఇలాంటి 'మనుష్యత్వం' మొదలైనవాటికి
జాతి లేదా సామాన్యం అని పేరు.

జిజ్ఞాసా తెలుసుకోవాలనే కోరిక

జీవాస్తికాయ: జీవు డనే పదార్థం.

జ్ఞానవైచిత్ర్యమ్ జ్ఞానాలలో ఉన్న వైవిధ్యం.
అనేక రకాలైన జ్ఞానాలు.

జ్ఞానేస్థియాజీ ఆ యా వస్తువుల జ్ఞానం
కలిగించే త్వక్ - చక్షు: - శ్రోత్ర - ఘ్రాణ -
రసనేంద్రియాలు.

క

కత్వాప్యవస్థానమ్ : కత్వాన్ని గూర్చి
నిశ్చితాభిప్రాయం లేకపోవడం.

కస్తుపటన్యాయ: : దారాలు సమవాయికారణం,
పటం వాటి కార్యం అనే న్యాయం.

కత్తమ్ (1) సిద్ధాంతం (2) వి. అధీనమైన
కత్తపరశుగ్రహణమ్ అపరాధి అని

సందేహించిన వాని చేతిలో ఎత్తిగా కాల్చిన
గిద్దలి పెట్టగా వాని చెయ్యి కాలితే అతడు
దోషి అన్నట్లు, కాలకపోతే నిర్దోషి అన్నట్లు
నిర్ణయించేవారట. పూర్వకాలంలో ఉన్న
దివ్యపరీక్షలలో ఒకటి.

తవ్యతాపకభావ: ఒకటి తపింప చేయబడేది
మరొకటి తపింపచేసేది అనే స్థితి

తవ్య: (1) జీవుడు (2) తపింపబడేవాడు

తన్మాత్రాజీ ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్న
పృథివ్యాదిస్థూలభూతాలకు కారణమైన వాటి
సూక్ష్మరూపాలు.

తర్కాప్రతిష్ఠానమ్ తర్కానికి (కేవలయుక్తులకు)
నిలకడ లేకపోవడం.

తర్కావృత్తమ్: తర్కబలం. తర్కాన్ని ఊతగా
తీసికొనడం.

తాత్పర్యం ప్రధానంగా చెప్పదలచిన విషయం.
ఒక విషయాన్ని ప్రధానంగా చెప్పాలనే కోరిక.

తాదాత్మ్యమ్ ఇదీ అదీ ఒకటే అవడం. కొంచెం
భేదం పాలు ఉన్న అభేదం. పాలు నీళ్ళు కలపగా
ఆ రెండింటికీ ఏర్పడినది తాదాత్మ్యం.

తాపక: (1) బాధించేవాడు. బాధించేది
(2) సంసారం.

తీతిక్షా శ్రీతోష్ణాదులను సహించడం.

తిరోభావ: పైకి కనబడకపోవడం.
అవిర్యవించకుండా ఉండడం.

తీర్థకర: ఏదైన ఒక సిద్ధాంతాన్ని, మతాన్ని
స్థాపించినవాడు.

తైజస: స్యుప్తావస్థలో ఉన్న జీవుడు.

తువ్య చెవులపిల్లి కొమ్ము వలె అసలే లేనిది

త్రివృత్తరణమ్ అగ్ని, జలం, పృథివి అనే మూడు సూక్ష్మభూతాలలో ఒకొక్కదానిని రెండేసి అర్థాలు (సగభాగాలు) చేసి, ఒకభాగం ప్రకృత ఉంచి, రెండవభాగం మళ్ళీ రెండు సగాలు చేసి, ఆ సగాలను మిగిలిన భూతాల అర్థభాగాలతో కలపగా అన్నిభూతాలలోను మూడు భూతాల పాళ్ళు ఉంటాయి. ఇలా చేయడం త్రివృత్తరణం.

ద

దమః ఇంద్రియనిగ్రహం.

దర్శనమ్ (1) వేదవాక్యం (2) తత్త్వసాక్షాత్కారం (3) తత్త్వాన్ని గూర్చిన సిద్ధాంతం.

దార్శ్నికమ్ దేనిని విశదీకరించడం కోసం దృష్టాంతం చూపబడుతుందో అది.

దీర్ఘమ్ త్ర్యణుకాదులలో ఉండే పరిమాణం.

దృక్శక్తిః చూచే శక్తి. ఒక వస్తువును తెలుసుకొనే శక్తి. చైతన్యం.

దృష్టాచ్ఛాదృష్టసిద్ధిః (న్యాయం) చూచినదానిని పట్టి చూడనిదానిని తెలుసుకొనవలె ననే పద్ధతి.

దృష్టాంతః ప్రకృతమైన ఒక విషయాన్ని సృష్టికరించడానికి చూపబడే దానితో పోలిక గల మరొక విషయం.

దోషానుషంఘః దోషం తగలడం. దోషం ప్రసక్తం అవడం.

ద్యృణుకమ్ రెండు అణువుల కలయిక వలన ఏర్పడినది.

ద్యయాయత్త రెండింటిమీద ఆధారపడిన.

ద్వైతీయో జీవునికి పరమాత్మకు, జీవునికి జీవునికి, జగత్తులో ఉన్న సకల పదార్థాలకీ మధ్యనున్న భేదం సత్యమే అని అంగీకరించేవాడు.

ధ

ధర్మ (1) చలనానికి ఉపకరించేది (జైమ) (2) పుణ్యం (3) లక్షణం (4) వేదవిహిత కర్మాదికం.

ధర్మధర్మివ్యవహారం ఇది దాని ధర్మం (లక్షణం) ఇది ధర్మంకలది అనే వ్యవహారం.

ధర్మాస్తికాయః ధర్మం అనే పదార్థం.

ధాతుః పదార్థం.

ధారణా ఏకాగ్రధ్యానం.

న

నామరూపే పేరు రూపము.

నిగ్రహితృత్వమ్ శిక్షించకలిగి ఉండడం.

నిత్యకర్మ తప్పక చేయవలసిన సంధ్యావందనం అగ్నిహోత్రం మొదలైన కర్మ.

నిదిధ్యాసనమ్ నిరంతరంగా మననం. ధ్యానం చేయడం.

నిమిత్తమ్ (1) వాదాదులకు తగిన ఆధారం (2) ఒక వస్తువును తయారు చేయడానికి కారణం. ఉదా. కుండకు కుమ్మరిమొ. నిమిత్త కారణం.

నిమిత్తనైమిత్రికభావః దీనికి ఇది నిమిత్తం దాని వలన ఇది పుట్టినది (నైమిత్రికం) అనే సంబంధం.

నియన్తృత్వమ్ నియమించే శక్తి.

నియమకారణమ్ ఇది ఇంతే అని నియమించ దానికి కారణం.

నియమహేతుః నియమించడానికి హేతువు.

నియామకమ్ : ఇది ఇలాగే, ఇంతే అని నియమించేది.

నిరञ్జనజ్ఞానమ్ నిర్మలమైన జ్ఞానం
 నిరతిశయ (1) దేనికంటె గొప్పది లేదో అది
 (2) ఏదీ చేర్చడానికి గాని తీసివేయడానికి
 గాని వీలులేనిది.
 నిరన్యాయ తన వెనుక ఏ చిహ్నములూ
 విడిచిపెట్టని. జాడతెలియని
 నిరపేక్ష దేనిమీదా ఆధారపడని. దేని
 అవసరము లేని, స్వతంత్రమైన
 నిరవయవ అవయవాలు లేని.
 నిరాకరణమ్ అట్లు కాదని స్థాపించడం. ఒక
 క్లిష్టస్థితినుండి బైటపడే మార్గం.
 నిరాత్మక సారంలేని
 నిరాలంబుకా సరియైన ఆధారం లేకుండా
 ఉండుట.
 నిరుపాఖ్య మాటలలో చెప్ప శక్యం కాని, ఏ
 లక్షణాలూ లేని (2) వెనక ఏ గుర్తులూ విడవని
 నిరోధః అణగిపోవుట, నాశము.
 నిర్దర పాపాలను నశింపచేసే తప్త
 శిలారోహణాదికం (జై.మ).
 నిర్గుణ ఏ గుణాలూ లేనిది.
 నిర్ణయకారణ ఇది ఇలాగే అని
 నిర్ణయించడానికి తగిన ఆధారం.
 నిర్ధారణమ్ ఇది ఇంతే అనే నిర్ణయం.
 నిర్విశేష విశేషాలు, గుణాలు లేనిది.
 నివృత్తినీఘః నివృత్తి మార్గంలో, జ్ఞాన మార్గంలో
 ఉన్నవాడు.
 నిఃశ్రేయసమ్ అత్యుత్తమమైన లక్ష్యం (మోక్షం)
 నిషిద్ధకర్మ : చేయకూడ దని నిషేధించబడిన
 ప్రాణిహింసాదికం.

నిష్కల అవయవాలు లేని. భాగాలు లేని.
 నిష్టా అత్యుత్కృష్టమైన స్థితి. అత్యున్నత స్థితి.
 లేదా లక్ష్యం
 నైమిత్తికకర్మ ఏదో ఒక నిమిత్తాన్ని పట్టి
 చేయవలసిన కర్మ. ఉదా. పుత్రుడు
 కలిగినప్పుడు చేయవలసిన జాతేశ్ఠ్యాదికం.
 నైరాత్మ్యవాదః అత్మలేదనే వాదం
 న్యాయః సామెత. లోకోక్తి (2) శాస్త్రీయ
 నియమం (3) యుక్తి
 న్యాయవిద్ న్యాయంలో ప్రవీణుడు.
 న్యాయాభాసం పైకి న్యాయం వలె కనబడేది

ప

పఞ్చస్కన్ధీ రూప - విజ్ఞాన - వేదనా - సంజ్ఞా -
 సంస్కారాలు అనే ఐదు స్కందాల సముదాయం.
 పఞ్చాత్మక ఐదింటి స్వరూపంగల, ఐదింటిలో
 తయారైన
 పశ్చేకరణమ్ ఐదు మహాభూతాలలో
 ఒక్కొక్కదానిని రెండేసి సమభాగాలుగా చేసి
 వాటి మొదటి ఐదు సమభాగాలను వేరు
 వేరుగా ఉంచి, మిగిలిన సమభాగాలను
 ఒక్కొక్కటి నాలుగు భాగాలుగా చేసి, ఇతర
 భూతాల అర్థభాగాలలో కలపగా అన్ని
 భూతాలలోను అన్ని భూతాల పాళ్ళు
 ఉంటాయి. ఇది పంచీకరణం. ఉదాహరణకి
 పృథివిని రెండు అర్థాలుగాచేసి, ఒక అర్థాన్ని
 మళ్ళీ నాలుగు భాగాలుచేసి, ఆ నాలుగు
 భాగాలను ఆకాశ వాయు - అగ్ని - జలాల
 సగభాగాలలో కలపగా ఆ భూతాలలో కూడ
 పృథ్వీభాగం కలుస్తుంది. ఇట్లే ఇతర భూతాల
 విషయంలో.

పరిగ్రహ: (1) అంగీకారం (2) సాత్తు.

శయ్యాసనాదికం.

పరిచ్ఛిన్న: గుర్తించతగినది. ఇంత అని

కొలవదగినది.

పరిచ్ఛేద: ఇది ఇంత అని కొలత. పరిమితత్వం.

పరిణామ: మార్పు. ఉదా. మట్టి ఆకారంలో

ఒక మార్పు చేస్తే అది కుండ అవుతుంది.

ఆ మార్పు పరిణామం. ఇలాంటి చోట

కారణమైన మట్టికీ కార్యమైన కుండకీ ఒకే

విధమైన సత్త ఉంటుంది. అనగా కారణం

సత్త కంటే కార్యం సత్త తక్కువది కాదు.

“సతత్త్వతోఽన్యదాప్రదా నికార ఇత్యుదీరితః”

పరిణామప్రక్రియా పరిణామాన్ని గూర్చిన

విధానం.

పరినిష్ఠున్న తయారైనది. సిద్ధమైనది.

పరిభాషా ఒక శాస్త్రానికి సంబంధించిన

విశిష్టమైన పద్ధతి. పడికట్టు.

పరిమణ్ణం అణుపరిమాణం (అత్యల్పమైన

గుండ్రని పరిమాణం)

పరిమితత్య ఇది ఇంత అని చెప్పడానికి

వీలుగా ఉండడం.

పరిశుద్ధి నిర్దోషత్వం

పరిశేషన్యాయ: కొన్ని వస్తువులు చూపి వీటిలో

ఇవి మంచివి అన్నట్లయితే మిగిలినవి కావని

అర్థం. (ఉదా : ఇద్దరిని చూపి ఈ ఇద్దరిలో

ఇతడు బుద్ధిమంతుడు అంటే రెండవవాడు

కాదని అర్థమవుతుంది). ఇది పరిశేషన్యాయం.

పరిహర: నిరాకరించడం. ఒక సమస్యకు

సమాధానం.

పరిస్పృశితమ్ అత్యల్పమైన కదలిక.

పర్యాయేణ ఒకదాని తరవాత ఒకటి చొప్పున.

(2) వరుసగా.

పాశ్చాత్యైకమ్ సంచభూతాలతో ఏర్పడిన.

పారమార్థికసత్తా మూడు కాలాలలోను ఎట్టి

మార్పు లేని ఉనికి. అలాంటి సత్త కేవలం

బ్రహ్మకు మాత్రమే ఉంది.

పారిమాణ్ణ్యమ్ పరిమండల ప్రమాణం.

పుద్గల: (1) దేహం (2) అణువు

పుద్గలాస్తికాయ: పరమాణుసముదాయాత్మకమైన

దేహం

పురుషతత్త్ర పురుషుని ఇచ్చమీద ఆధారపడి

ఉన్నది.

పురుషార్థ: (1) పురుషుడు సంపాదించుకొనవలసిన

లక్ష్యం. (2) పురుషునికి ఉపయోగించేది.

పూర్వపక్ష: వాదంలో మొదటి పక్షం.

సాధారణంగా ‘నను’తో ప్రారంభమై ‘చేతో’తో

ముగుస్తూంటుంది.

ప్రకృతి: (1) మూలకారణం (2)

ఉపాదానకారణం.

ప్రకృతివికారభావ: కారణం కార్యం అనే

సంబంధం.

ప్రక్రియా ఒక విషయాన్ని ప్రతిపాదించే లేదా

తయారు చేసే పద్ధతి.

ప్రవయ: (1) అవయవాలు శిథిలంగా

ఉండడం వల్ల (దూదిపింజె మొదలైన

వాటివలె) పెద్దదిగా కనబడడం. (2) కొత్త

అవయవాలు చేరి పెద్దదిగా అవడం.

ప్రతిధానమ్ మనస్సును ఏకాగ్రంగా ఉంచడం.

ప్రతిపూతః ఎదుర్కొనడం. ఢీకొనడం.

ప్రతిజ్ఞా (1) ఇది ఇట్లు అని నిశ్చిత భావంతో చెప్పడం. (2) అంగీకరించబడిన సిద్ధాంతం.

ప్రతిపత్తిః (1) తెలుసుకొనడం (2) గుర్తించుట (3) పొందుట (4) గుర్తించే చైతన్యం.

ప్రతిబోధనమ్ (1) తెలుపుట (2) మేల్కొలుపుట.

ప్రతిషేధః (1) నిషేధించడం (2) అట్లు కాదు అని చెప్పడం.

ప్రతిసంఖ్యావిరోధః ఉన్నపదార్థాన్ని శేషి దానిని గా చేస్తాను అని ప్రయత్నపూర్వకంగా చేసిన పదార్థాల నిరోధం. వాటి ప్రవాహాన్ని అడ్డుకొనడం.

ప్రతిసందానమ్ : (1) ఏకత్వాన్ని గుర్తించుట. (2) రెండింటిని కలుపుట.

ప్రతికోపాసనమ్ : ఒక వస్తువును మరొకదానినిగా భావించి ఉపాసించుట (శిలాప్రతిమను విష్ణువుగా పూజించినట్లు) ఇదే అధ్యాసోపాసన.

ప్రతీతిః జ్ఞానం (ఇంద్రియాదులవల్ల కలిగినది)

ప్రతీత్య రెండింటిని కలిపి పరిశీలించిన తరువాత

ప్రత్యగ్కాన్ జీవాత్మ

ప్రత్యయః (1) జ్ఞానం (2) కారణం.

ప్రత్యయవైచిత్ర్యమ్ జ్ఞానాలలో వైవిధ్యం.

ప్రత్యాఖ్యానమ్ నిరాకరించుట, ఖండించుట.

ప్రత్యావృత్తవ్యపక్షః విశ్వసించతగిన సిద్ధాంతం.

ప్రత్యాసత్తిః సామీప్యం ప్రసంగం.

ప్రథమన్ స్థూలంగా ఉండడం. పెరగడం.

ప్రధానమ్ (1) సాంఖ్యులు జగన్మూలకారణం అని చెప్పే ప్రకృతి (2) అన్నింటికంటే గొప్పది.

ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయః మల్లులలో

ప్రధానుణ్ణి ఓడిస్తే అందరినీ ఓడించినట్లే అనే న్యాయం.

ప్రబోధః జాగ్రదవస్థ

ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం. కారణం.

ప్రమాణమ్ జ్ఞానం కలగడానికి పాధనం -

ఇంద్రియాలు, అనుమానం మొదలైనవి

ప్రమాతృ ప్రమాణాల సాహాయ్యంతో తెలిసికొనేవాడు.

ప్రమాణప్రమేయఫలలక్షణ ప్రమాణాలు,

ప్రమేయాలు, ఫలమూ అనే లక్షణం గల

ప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారః ప్రమాణాలకు,

ప్రమేయాలకు, ఫలానికి సంబంధించిన

లోకవ్యవహారం.

ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వక ప్రమాణాలు

ప్రవర్తించడం ప్రవర్తించకపోవడం అనేదాని

మీద ఆధారపడిన.

ప్రమితిః (ప్రమాణావల్ల కలిగిన) జ్ఞానం.

ప్రమేయః ప్రమాణాలచేత తెలుసు కొనదగిన (విషయాదికం).

ప్రయోజనవత్త్వమ్ ప్రయోజనం కలిగి ఉండడం.

ప్రవర్తక ప్రవర్తించేటట్లు చేసేది.

ప్రవర్తనవ్యాపారః ప్రవర్తింపచేయడం అనే పని.

ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వమ్ ప్రవర్తింపచేయ దగినది ప్రవర్తింపచేసేది అనే ధర్మం.

ప్రవృత్తిః ప్రవర్తించడం. వ్యవహారం.

ప్రవృత్తివిజ్ఞానమ్ పనిచేసే విజ్ఞానం. విజ్ఞానంలో ఉన్న ప్రవృత్తిరూపాంశం.

ప్రవృత్తిశక్తిః ప్రవర్తించే, పనిచేసే, శక్తి.

ప్రవృత్తిసాతత్యమ్ ప్రవృత్తి నిరంతరం గా
కొనసాగడం.

ప్రవృత్త్యాశ్రయః దేనియందు ప్రవృత్తి ఉందో అది
ప్రవ్రజ్యా నంన్యసింది ఇల్లు విడచి వెళ్లిపోవుట.

ప్రసక్తి: ఒక విషయాన్ని చెప్పవలసి ఉండడం.

ప్రాజ్ఞ: (1) వరమాత్మ (2) బుద్ధిమంతుడు.

ప్రాణమయకోశ: ఆత్మను కప్పి ఉన్న ప్రాణం అనే
ఒక ఒర. కర్మేంద్రియాలతో కూడిన ప్రాణ -
అపాన - వ్యాన - ఉదాన - సమానాలు
ప్రాణమయకోశం.

ప్రాణ: సూక్ష్మకరీరసమష్ట్యపహితచైతన్యం.

ప్రాణా: (1) పంచప్రాణాలు (2) ఇంద్రియాలు.

ప్రాతిభాసికసత్తా త్రాడుచూచి పాము
అనుకొన్నప్పుడు ఆ క్షణంలో అక్కడ పాము
ఉంది. ఆ ఉనికి ప్రాతిభాసికసత్త.

ప్రాప్తిరహిత (ఒకచోట) చెప్పడానికి లేదా
రావడానికి అవకాశం లేని.

ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఏవైనా పాపాలు చేస్తే అవి
తొలగిపోవడం కోసం చేసే కర్మలు -
చాంద్రాయణవ్రతం మొదలగునవి.

ప్రేక్షా జాగ్రత్తగా పరిశీలించుట.

ఫ

ఫలవత్పన్నిధౌ అఫలం తదజ్ఞమ్ ఫలం ఉన్న
దానిదగ్గర చెప్పబడిన ఫలం లేనిది ఆ ఫలం
ఉన్నదానికి అంగం అవుతుంది.

బ

బాధకజ్ఞానమ్ ముందు కలిగిన జ్ఞానాన్ని ఇది
సరియైనది కాదు అని బాధించే తరవాత
కలిగిన జ్ఞానం.

బిమ్బప్రతిబిమ్బవాద: మటాదులలో ఉన్న

జలాలలో ప్రతిబింబించిన సూర్యుడు వేరు
వేరుగా కనబడినట్లు అంత: కుణాదులలో
ప్రతిబింబించిన వరమాత్మయే వేరు వేరు
జీవులవలె కనబడుచున్నారు అని చెప్పే వాదం

బీజాబ్జురన్యాయ: బీజం ముందా అంకురం
ముందా అనే న్యాయం.

బుద్ధి: ఇది ఇలా చెయ్యాలి, ఇది ఇంతే అని
నిశ్చయరూపమైన అంత: కరణం.

బుద్ధాంత: జాగ్రదవస్థయొక్క అసలు స్వరూపం.
బుద్ధిసంతాన: బుద్ధిప్రవాహం.

బ్రహ్మకృతాప్రతిబోధ: : నేనే బ్రహ్మను అనే జ్ఞానం.

భ

భవ: పుట్టుక.

భవ: పదార్థం.

భావవికారా: జాయతే (పుడుతుంది). అస్తి (ఉంది).
వర్ధతే (పెరుగుతుంది). వివరిణమతే
(మార్పులు చెందుతుంది) అపక్తియతే (క్రీణి
స్తుంది). నశ్యతి (నశిస్తుంది) అనే ప్రతి
పదార్థానికి (భావానికి) కలిగే ఆరు వికారాలు.

భావనా ఆవేశపూర్వకంగా మనస్సుతో
అలోచించుట.

భావయాథాత్మ్యమ్ పదార్థాల యథార్థస్వరూపం.

భావాత్మనా ఎట్లున్నదో అట్టి స్వరూపంచేత.

భూతాని పంచమహాభూతాలు.

భూతభౌతికసహతి: భూతాలయొక్క వాటి
నుండి పుట్టినవాటియొక్క సముదాయం.

భేదవ్యవహార: జగత్తులో వివిధభేదాలతో
కూడిన వ్యవహారం.

భోగ: సుఖదుఃఖాల అనుభవం.

భౌతిక భూతాలనుండి పుట్టిన.

మ

మననమ్ విన్న విషయాన్ని గూర్చి తిరిగి
అలోచించుట.

మనస్ ఇంద్రియాల ద్వారా విషయాలను
గ్రహించే అంతఃకరణం.

మనోమయకోశః ఆత్మను ఆచ్ఛాదించి ఉన్న
మనోరూపమైన ఒక జ్ఞానేంద్రియ
సంహితమైన మనస్సు మనోమయకోశం.

మాత్రా (1) ఆకారం (2) పరిమాణం.

మాయా అజ్ఞానం, అవిద్య.

మాయావేశః మాయ అవేశించుట. మాయా
ప్రభావం.

మిథ్యాజ్ఞానమ్ (1) అసత్యమైన వస్తువును
గూర్చిన జ్ఞానం. జ్ఞాంతి (2) మిథ్యయైన
అజ్ఞానం.

మీమాంసా పూజించదగిన ఉత్తమమైన విచారం.

మూర్ఖ్యపచయః అకారంలో పెరుగుదల
లావెక్కుడం.

య

యాథాత్మ్యమ్ యథార్థస్వరూపం. అసలు
స్వరూపం.

యుక్తిః వాదంలో చూపిన తగిన హేతువు.

యుతసిద్ధ వేరు వేరుగా ఉండగలిగిన.

యుష్మత్ప్రయః 'మిప్పు' లేదా 'మీరు' అనేభావం.

యాపః యజ్ఞంలో బలి ఇవ్వవలసిన
పశువును బంధించే పవిత్రమైన స్తంభం.

యోగః తీవ్రమైన ధ్యానం.

ర

రచనా తయారు చేయుట. ఏర్పాటు చేయుట.

రాడ్ధాంతః సిద్ధాంతం.

రూపస్కన్ధః విషయాలు, ఇంద్రియాలు.

■

లింగమ్ గుర్తు. ఉహించడానికి సాధనం (అగ్ని
ఉన్నదని ఉహించడానికి సాధనం ధూమం)

(2) శాస్త్రంలో ఉన్న నిర్దేశం.

లింగశరీరమ్ పైకి కనబడే పాంచభౌతికమైన
స్థూలశరీరంలో ఉన్న సూక్ష్మశరీరం. దీనిలో
పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచకర్మేంద్రియాలు,
పంచప్రాణాలు, మనస్సు, బుద్ధి అనే పదిహేడు
పదార్థాలుంటాయి. కొందరు పంచప్రాణాలకు
బదులు పంచసూక్ష్మభూతాలు (భూతత
న్మాతలు) చెబుతారు. వివిధ స్థూలదేహాలలో
ప్రవేశిస్తూ వివిధలోకాలలో సంచరించేది ఈ
లింగశరీరమే.

లోకయాత్రా లోకపు పోకడ.

లోకవ్యవహారః లోకంలో జరిగే వ్యవహారం.

వ

వస్తుతన్త్ర (1) వస్తువుమీద ఆధారపడినది. (2)
ఉన్న సత్యాన్ని నిర్దేశించేది.

వస్తువృత్తమ్ సత్యస్వరూపం, సత్యస్వభావం.

వాక్యనిరపేక్ష శాస్త్రవాక్యం అపేక్ష లేని.

వాక్యశేషః వాక్యంలోని చివరి భాగం.

ఉపసంహారంలోని వాక్యం.

వాచారమ్మణ కేవలం మాటతో ఏర్పడిన,

కేవలం మాటకీ సంబంధించిన.

వాపకః క్షణాంతరంలోని భావానికి తన రంగు
పూసేది.

వాపవా లోపల నిగూఢంగా ఉన్న భావాల
సూక్ష్మరూపం. సంస్కారం.

వాసనాధాన వాసనలను కల్పించుట లేదా
పుట్టించుట.

వాసనాచైతన్యమ్ వాసనల వైవిధ్యం.

వాసనలు విచిత్రంగా ఉండడం.

వాసనాశ్రయః వాసనలు దేనిమీద

ఏర్పడతాయో అది.

వాన్య పూర్వక్షణానికి చెందిన భావం యొక్క

వాసనలచేత వాసితమైన ఉత్తరక్షణభావం.

వికరణ ఇంద్రియాలు లేని.

వికారః కార్యం. కారణంయొక్క పరిణామవిశేషం.

వికృతిః వికారం.

విక్షేపశక్తిః లేని వస్తువును చూపించే (మాయలో

ఉన్న) శక్తి. మాయ అవరణశక్తిచేత, ముందుగా

ఉన్న యథార్థస్వరూపం కప్పివేసి విక్షేపశక్తిచేత

లేనిదానిని చూపిస్తుంది.

విజ్ఞానమ్ భావం. జ్ఞానం.

విజ్ఞానమయకోశః ఆత్మను కప్పి ఉన్న విజ్ఞానం

అనే కోశం. జ్ఞానేంద్రియసహితమైన బుద్ధి

విజ్ఞానమయకోశం.

విజ్ఞానవాదిన విజ్ఞానమే యథార్థ మని

అనేవాడు (ఒక బౌద్ధవాది).

విజ్ఞానసాక్షిన్ విజ్ఞానానికి సాక్షియైనది.

విజ్ఞానాన్ని గుర్తించేది.

విజ్ఞానాస్తిత్యమాత్రవాదిన విజ్ఞానంమాత్రమే

సత్యమైనది అని అంగీకరించేవాడు.

విజ్ఞానస్మన్యః 'నేను' అనే ఆలయ విజ్ఞాన

ప్రవాహం, 'ఇది' అనే ప్రవృత్తివిజ్ఞానం ఈ

రెండూ విజ్ఞానస్కంధం.

విజ్ఞానైకస్కన్ధవాదః విజ్ఞానస్కంధమే సత్య

మనే వాదం.

విద్యా జ్ఞానం, ఆత్మజ్ఞానం.

విద్యాన్ (1) ఆత్మజ్ఞాని (2) సగుణ

బ్రహ్మపాసకుడు

విధానమ్ కర్మాచరణపద్ధతి.

విధిప్రతిపేధశాస్త్రమ్ ఇలా చెయ్యాలి అనేది

విధి శాస్త్రం. ఇలా చేయకూడదు అని

చెప్పేది నిషేధశాస్త్రం.

వివర్యయః తారుమారగుట

విప్రకర్షః దూరం, రెండు వస్తువుల

స్వభావాలలో చాల దూరం.

విప్రతిపత్తిః అభిప్రాయభేదం.

విప్రలమృకత్వమ్ మోసగించే స్వభావం.

విభూతిః అద్భుత శక్తిగల వస్తువు.

విరాట్ స్థూలశరీరసమష్టి

స్థూలశరీరసమష్టుపహితచైతన్యమ్.

విలక్షణత్వమ్ స్వరూపంలోభేదం. వేరువేరు

లక్షణాలు కలిగి ఉండడం.

వివక్షా చెప్పాలనే కోరిక, ప్రతిపాదించే అభిప్రాయం.

వివర్తనం వేరువేరు విధాల అవిర్భవించుట.

వివర్తః త్రాడుమీదసర్పం కనబడి నట్లు ఒక

వస్తువుపై మరొక వస్తువు పుట్టడం. ఈ

రెండింటికి సత్తలలోభేదం ఉంటుంది.

కనబడేదాని సత్త తక్కువది. "అతత్త్వతోఽ

న్యథా ప్రథా వివర్త ఇత్యుదీరితః". జగత్తు

బ్రహ్మవివర్తం.

వివసనః దిగంబరుడు.

విశేషః (1) లక్షణం (2) అసాధారణ మైన లక్షణం.

విశేషణమ్ ఒక వస్తువును ఇతర వస్తు

వులనుండి వేరు చేసే లక్షణం లేదా గుణం.

విశేష్యమ్ విశేషణంచేత ఇతర వస్తువులనుండి

వేరుచేయదగినది.

విషయః బాహ్యపదార్థం. అనుభవించ బడేది.

తెలుసుకొనబడేది.

విషయిన బాహ్యవదార్థాన్ని తెలుసు కొనేది.

అత్యు అనగా అంతఃకరణోపహితచైతన్యం.

విషయవిషయభావః తెలుసుకొనబడేది

తెలుసుకొనేది అనే సంబంధం.

విషయసారూప్యమ్ విషయానికి ఏ రూప

మున్నదో అలాంటి రూపాన్ని పొందడం.

విసంవాద (అభిప్రాయాదులలో) ఏకత్వం

లేదా సామ్యం లేకపోవడం. పాత్తు

కుదరకపోవడం.

విస్ఫుటిః స్ఫుటి. అంతర్గతంగా ఉన్న దానిని

బహిర్గతం చేయుట.

ఏప్యా ఒకే దానిని రెండుమాట్లు చెప్పడం. అవ్యక్తి.

వృత్తిః అర్థాన్ని బోధించే వ్యాపారం.

వేదః (యజ్ఞాదులలో ఉపయోగించే) దర్శనకట్ట.

వేదనాస్కంధః సుఖదుఃఖాధ్యనుభవం.

వైధర్మ్యమ్ భేదం. ధర్మాలలో భేదం.

వైనాశికః అంతా పూర్తిగా నశిస్తుందని చెప్పే

శూన్యవాది.

నైరూప్యమ్ భేదం.

నైలక్షణ్యమ్ భేదం, స్వభావంలో భేదం.

నైశ్వరూప్యమ్ రూపాలలో అత్యధికమైన భేదం.

నైశ్వానరః లేదా విశ్వః జాగ్రదవస్థలో ఉన్న జీవుడు.

నైషమ్యమ్ (1) భేదబుద్ధి. ఫలాదులను

ఇవ్వడంలో వక్షపాతం (2) భేదం.

నైషమ్యోపగమయోగ్యే నైషమ్యం పొందడానికి

తగిన.

వ్యతిరేకః (1) భిన్నంగా ఉండడం (2) ఒకటి

లేకపోతే రెండవది లేకపోవడం. ఉదా. అగ్ని

లేకపోతే ధూమం ఉండదు.

వ్యక్తిః ఒక వస్తువు. (ఒక చెట్టు, ఒక మనిషి

ఇత్యాదులందు వలె)

వ్యపదేశః నిర్దేశించడం. పేరు పెట్టడం.

వ్యపాశ్రయ అధారపడి ఉన్న.

వ్యవహారః ఆ యా పనులు నడిపించడం.

వ్యష్టిః విడివిడిగా (గ్రహించబడిన) వస్తువులు.

ఉదా. వనంలో చెట్లను వేరువేరుగా చూస్తే

అది వ్యష్టిని చూడడం.

వ్యాకరణమ్ విడదీయుట. విడదీసి చూపుట.

వ్యాకృత (1) దీనికి ఇది రూపం, ఇది పేరు అని

విభజించి చూపబడిన (2) లోపల అణగి

ఉండి పైకి ఆవిర్భవించేటట్లు చేయబడిన.

వ్యాఘాతః అడ్డుతగులుట.

వ్యాపారః పని. పని జరుగుట.

వ్యావహారికసత్తా లోక వ్యవహారం నడుస్తూ

న్నంతకాలము, బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగేవరకు, ఈ

జగత్తు సత్యంగానే కనబడుతుంది. ఆ

సమయంలో దీని సత్తా వ్యావహారికసత్తా.

వ్యూదాసః నిరాకరించుట, ఖండించుట.

వ్యూహః ఆకారము, ఒక రూపము.

శ

శబ్దకోపః శాస్త్రవాక్యానికి భంగం కలగడం.

శమః మనోనిగ్రహం.

శరీరకః శరీరంలో ఉన్న జీవుడు.

శశ్యతిక అన్నికాలాలలోను ఉండేది.

శాస్త్రార్థపరిశుద్ధిః శాస్త్రవిషయాన్ని నిర్దుష్టంగా

ఉన్నట్లు ధ్రువీకరించుట.

శిష్టః అధ్యయనాచారాదిసంపన్నుడు.

శేషః అంగం, అవయవం.

శేషిన్ అంగి, అవయవి.

శ్రద్ధా శాస్త్రాచార్యులమీద పరిపూర్ణవిశ్వాసం.
శ్రవణమ్ వేదాంతవాక్యాలను శ్రద్ధా పూర్వకంగా
చినుట.

ష

షడాయతన ఆరు ఇంద్రియాల స్థానాలు.

స

సంయోగసంబంధం: రెండు మూర్తవస్తువుల
కలయిక. ఉదా. హస్త - పుస్తకసంయోగం
సంవర: లోపలికి వెళ్ళకుండా మూసి వేయుట.
ఇంద్రియాలు విషయాభిముఖంగా
వెళ్ళకుండా అడ్డుకొనే నియమాభ్యాసం.
సంవాద: అభిప్రాయాదులలో ఏకత్వం.
సంవిద్ జ్ఞానం.
సంవేష్టితప్రసాదితన్యాయ ఒక వస్త్రం మడత
పెట్టినా, దానిని పరిచినా అది ఆ వస్త్రమే
కాని మరొకటి కాదు కదా అదే న్యాయం.
సంశ్లేష: కలయిక. పరస్పరనిబిడసంబంధం.
సంస్కార: : లోపల అణగియున్న భావాలు
మొదలైనవి. వాసన.
సంస్కారస్మృత్య: రాగద్వేషాదిక్లేశాలు.
మదమానాద్యుపక్లేశాలు, ధర్మాధర్మాలు,
సంస్కారస్మృత్యం.
సంస్థానమ్ అవయవాదుల విన్యాసం లేదా
కూర్పు.
సంహతత్వమ్ కలిసి ఉండడం.
సంహతి: సముదాయం.
సంహత: సముదాయం.
సంజ్ఞాస్మృత్య: 'గోవు', ఇత్యాదిశబ్దాలచేత
నిరూపించబడే జ్ఞానాల ప్రవాహం.

సత్ ఉన్నది. ఎల్లప్పుడూ ఉండేది.
సత్కార్యవాద: కార్యం పుట్టడానికి పూర్వం (పైకి
కనబడడానికి పూర్వం) కూడ కారణంలో
ఉన్నది అనే వాదం.
సత్త్వమ్ (1) సత్త్వగుణం (2) అంత: కరణం.
(3) ప్రాణి.
సత్సంపత్తి : సత్లో (ఆత్మలో) కలిసి పోవడం.
సంతాన అవిచ్ఛిన్నప్రవాహం లేదా ధార.
సతానిన్ అవిచ్ఛిన్నప్రవాహంలో ఉన్న వ్యక్తి.
సంనికర్ష: ఇంద్రియాలకు విషయాలతో
సంబంధం.
సంనిపాత: వచ్చి చేరడం, కలవడం.
సప్తభక్తీనయ: ఏడు విధాలైన (జైన)న్యాయం.
సమన్యయ: ఐకమత్యం.
సమయ: ఒక కట్టుబాటు.
సమవాయ: విడదీయరాని సతబంధం.
(అవయవానికి అవయవికి ఉన్న సంబంధం
వంటిది).
సమవాయిన్ సమవాయుసంబంధంతో
కలిసినది.
సమష్టి: అనేకవస్తువుల ఒక సముదాయం.
ఉదా. వందచెట్ల సమష్టి వనం అవుతుంది.
సమాధి: (1) సమాధానం (2)యోగంలో చిత్తం
స్థిరంగా నిలచుట.
సమానన్యాయ రెండింటికి సమంగా వర్తించే
న్యాయం. రెండింటికి వర్తించే నియమం.
సమావర్తనమ్ విద్యాభ్యాసానంతరం గురు
కులంనుండి ఇంటికి తిరిగి వచ్చుట.
సముదాయ: అన్నింటిని కలపగా ఏర్పడిన మొత్తం.

సముద్రతరణన్యాయః సముద్రంనుండి

బయలు దేరిన తరంగం సముద్రంకంటె

భిన్నం కాదు అనే న్యాయం.

సంపదుపాసన అల్పమైన దానిమీద

ఉత్పృష్టమైన వస్తు వును ఆరోపించి చేసే

ఉపాసన. ఉదా. మనస్సును

విశ్వదేవతలనుగా ఉపాసించడం. దీనిలో

ఆరోపించబడినదానికి ప్రాధాన్యం

ఉంటుంది.

సంప్రతిపన్న అంగీకరించదగిన (అంగీకరించబడిన).

సంప్రతిపత్తి: అంగీకారం.

సంప్రతిష్ఠా నిలిపే ఆధారం.

సంప్రయోగ: కలయిక.

సంప్రసాద: సుమప్తి. గాఢనిద్ర.

సంబన్ధసాతత్యమ్ సంబంధం నిరంతరం కొనసాగుట.

సమ్యగ్గర్భన సరియైన, నిర్గుప్తయైన జ్ఞానం.

సర్గ: సృష్టి.

సర్గశక్తి: సృష్టిచే శక్తి.

సర్వశూన్యవాదిన : ఏమీ లేదని వాదించేవాడు.

(బౌద్ధులలో ఒక తెగ).

సర్వాత్మతా ఆత్మ అన్నింటియందు, అంతటా

ఒక్కటిగా ఉండుట.

సర్వాస్తిత్యవాదిన సర్వమూ సత్యమే అనే వాది.

సహకారి ఒక పనిలో కూడా ఉండి ఉపకరించే

కారణం.

సహోపలమ్యనియమ: రెండు వస్తువులు

ఎల్లప్పుడూ ఒకదానితో ఒకటి కలిసియే

తెలియబడతాయి అనే నియమం.

సాక్షిన్ పైన ఉండి తెలుసుకొంటూండేవాడు.

సాతత్యమ్ అవిచ్ఛిన్నంగా ఉండడం.

సాధనచతుష్టయమ్ ఆత్మజ్ఞానం కలగడానికి

కావలసిన నాలుగు సాధనాలు (1) ఏది

నిత్యం ఏది అనిత్యం అనే వివేకజ్ఞానం

(2) పరమవైరాగ్యం (3) శమదమా

దిసాధనసంపద (4) మోక్షంమీద తీవ్రవాంఛ

సాధనసామగ్రీ సాధనాల సముదాయం

సాధర్మ్యమ్ పాలిక

సాధారణకారణమ్ సాధారణమైన (అన్నింటికీ

సంబంధించిన) కారణం.

సాధ్యపక్షనిక్షిప్త ఇంకా సాధించవలసి ఉన్న

వాటిలో చేరిన

సాపేక్ష మరొకదానిమీద ఆధారపడి ఉన్న

సాంపదాయ: : (1) మరణం (2) పరలోకం.

సామాన్యాధికరణ్యమ్ ఒకే విభక్తిలో ఉండడం

మొదలైన కారణాలచేత ఒకే వస్తువును

నిర్దేశించుట.

సామర్థ్యమ్ శక్తి. పనిచేయగల శక్తి.

సామాన్యమ్ (1) పాలిక (2) జాతి (మనుష్యత్వం

మొదలుగునవి).

సామాన్యలక్షణమ్ సామాన్యరూపమైన జ్ఞానం.

సామాన్యాత్మక సామాన్యరూపమైన.

సామ్యావస్థా అన్న సమంగా, హెచ్చుతగ్గులు

లేకుండా, ఉన్న అవస్థ.

సారూప్యమ్ సామ్యం, పాలిక.

సావకాశ అవకాశం ఉన్న.

సికతాకూపన్యాయ ఇనుకనేలలో నుయ్యి

తవ్వతూన్నప్పుడు ఒక ప్రక్క తవ్వతూండగా

మరొక ప్రక్క కూలిపోతూన్నట్లు.

సిద్ధ : (1) తపస్సు, జ్ఞానమార్గం
మొదలైనవాటిలో పూర్తి సఫలత్వం
పొందినవాడు. (2) నిశ్చితమైనది.

సిద్ధి నర్వవిధాల పరపూర్ణత్వం.

సుమప్తి : గాఢనిద్ర.

సూక్ష్మశరీరమ్ పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచ
కర్మేంద్రియాలు, పంచభూతతన్మాతులు,
మనస్సు, బుద్ధి ఈ పదిహేడింటితో కూడిన,
ఇంద్రియగోచరంకాని, ఒక స్థూలదేహం
నుండి మరొక స్థూలదేహానికి మారుతూండే
దేహం. చూ. లింగశరీరమ్.

సూత్రాత్మా సూక్ష్మశరీరసమష్ట్యపహితచైతన్యం.

స్మృత్యః చిత్తవృత్తి విశేషాలు, రూప-విజ్ఞాన-
వేదనా-సంజ్ఞా-సంస్కారాలనే ఐదు శరీరంలో
ఉండేవి. (బౌ. మ) (చూ. వశ్యస్మృతి).

స్థానానిఖననన్యాయ ఒక కణ్ణ నేలలో
లోతుగా దిగడానికి మల్లీమల్లీతవ్యపాతినట్లు.

స్వప్నాంతః స్వప్నావస్థయొక్క అసలు స్వరూపం.

స్వభావవిప్రకర్షః స్వభావాలలో ఉన్న భేదం.

స్వరూపానుపమర్థః స్వరూపాన్ని

చెడగొట్టకుండా ఉండడం.

స్వలక్షణమ్ ఒక వస్తువుయొక్క, దానికి

మాత్రమే చెందిన, లక్షణం.

స్వసంవేదనమ్ తన జ్ఞానం.

స్వాభావిక (1) స్వభావసిద్ధమైన (2) ఒకని

సొత్తు.

స్వారాజ్యమ్ ఆత్మరాజ్యం.

ప్రోతఃసంకానవిత్యకాన్యాయః ప్రవాహం నిత్యంగా

ఉన్నట్లు కనబడినట్లు.

హ

హానమ్ విడచుట.

హరణ్యగర్భః సూక్ష్మశరీరసమష్ట్యపహిత
చైతన్యం, జీవసమష్టిరూపం.

హేతుఫలభావ కారణం దానిఫలం అనే
సంబంధం.

హేతుస్వభావానురక్త హేతువుయొక్క స్వభావం
చేరని. దాని లక్షణ లేవీ అంటని.

హేతుమత్ హేతువు కలది.

హేతుహేతుమద్భావః హేతువు దానినుండి
పుట్టినది అనే సంబంధం.

హ్రస్వమ్ పరమాణువులో పరిమాణం.